

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Vida Kanopienė
Sarmitė Mikulionienė
Vida Česnuitytė

**LIETUVOS ŠEIMA
EUROPOS KONTEKSTE**

Monografija

Vilnius 2015

Recenzavo:

Prof. dr. Boguslavas Gruževskis, Lietuvos socialinių tyrimų centras
Dr. Jurga Bučaitė-Vilkė, Vytauto Didžiojo universitetas

Autorių indėlis:

Prof. dr. Vida Kanopienė – I dalies 1-4 skyriai, II dalies 6–7.3 skyriai (6,2 autorinio lanko)

Prof. dr. Sarmitė Mikulionienė – I dalies 5 skyrius, II dalies 7.4 ir 8 skyriai (3,6 autorinio lanko)

Lekt. dr. Vida Česnuitytė - III dalis (3,8 autorinio lanko)

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto 2015 m. sausio 22 d. posėdyje (protokolo Nr. ESDI-5) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto tarybos 2015 m. sausio 30 d. posėdyje (protokolo Nr. 1STH-20) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslo programos „Gyvenimo kokybės gerinimas ir užimtumo galimybių didinimas“ komiteto 2015 m. sausio 26 d. posėdyje (protokolo Nr. MP-4-3) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2015 m. vasario 10 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-6) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisyoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

PRATARMĖ

Ši kolektyvinė monografija – tai Mykolo Romerio universiteto sociologų tyrimas apie Lietuvos šeimą. Tyrimas grindžiamas makro- ir mikrolygmens sociologine demografinė analize. Makrolygmens analizei pasitelkėme Eurostato, tarptautinių socialinių tyrimų – 2008 m. Europos vertybių tyrimo ir 2012 m. Europos bendrijos statistikos apie pajamas ir gyvenimo sąlygas tyrimo pirminius duomenis. Lietuvos šeimos demografinė raida aptariama plačiame Europos šalių fone, o sociologinių tyrimų duomenys nagrinėjami, lyginant Lietuvą su užsienio šalimis – Švedija, Suomija, Jungtine Karalyste, Vokietija, Šveicarija, Portugalija, Italija, Latvija, Estija ir Ukraina, kurios pasirinktos kaip skirtingų gerovės valstybės modelių reprezentantai, taip pat atsižvelgiant ir į demografinius bei geopolitinius kriterijus. Mikrolygmeniu yra analizuojami empiriniai duomenys, surinkti vykdant ketverių metų trukmės (2011–2015 m.) projektą „Šeimos modelių trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva“ (kodo Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-106). Buvo atlikti du sociologiniai tyrimai: reprezentatyvus kiekybinis sociologinis tyrimas (apklausta 2 000 šalies gyventojų, naudojant standartizuotą klausimyną) ir kokybinis tyrimas (60 giluminių interviu). Pirminiai empiriniai kiekybinio tyrimo duomenys – standartinės lentelės – paskelbti lietuvių ir anglų kalba publikuotame leidinyje „Šeima ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva: analitiniai rezultatai“ (Kanopienė, Mikulionienė, Česnuitytė, 2013), abiejų tyrimų duomenys buvo analizuojami monografijoje „Lietuvos šeima: socialinių saitų perspektyva“ (Česnuitytė, Kanopienė, Mikulionienė, 2014). Ši monografija yra pirmosiose dvejose knygoje pradėtos analizės tęsinys, jos pagrindinis tikslas – ištirti Lietuvos šeimos socialinę demografinę situaciją ir su šeima susijusias vertybines nuostatas tarptautiniame (Europos) kontekste.

Nuoširdžiai dėkojame Lietuvos mokslo tarybai, kuri, tyrimo projektą pripažinus finansuotinu, suteikė mums galimybę nuosekliai ir sistemingai skirti laiką Lietuvos šeimai tyrinėti. Taip pat esame dėkingos bendradarbiams už idėjas ir palaikymą, knygos recenzentams už vertingas pastabas ir leidyklos darbuotojams, parengusiems rankraštį spaudai. Tikimės, kad šie tyrimo rezultatai sudomins mokslininkus, dėstytojus, studentus, politikus ir specialistus, kuriems rūpi šeimos problematika.

Autorės

TURINYS

PRATARMĖ.....	3
PAVEIKSLAI	6
LENTELĖS.....	8
ĮVADAS.....	11
I. EUROPOS ŠEIMŲ DEMOGRAFINĖ ĮVAIROVĖ.....	15
1. Lietuvos šeimos raidos tyrimai tarptautiniame kontekste.....	16
2. Šeimos formavimas: partnerystė, santuokos ir gimstamumas.....	21
3. Ištuokos	39
4. Struktūriniai šeimų pokyčiai	42
5. Gyventojų senėjimas ir šeima	48
5.1. Gyventojų senėjimas Europos šalyse: tempai, mastas, kalendorius	48
5.2. Gyventojų senėjimo poveikis šeimos ir giminystės ryšių institutui	55
II. ŠEIMA IR VERTYBĖS	62
6. Šeima vertybių sistemoje: metodologinė tyrimo prieiga.....	63
7. Gyventojų požiūriai į šeimą: lyginamosios analizės rezultatai.....	71
7.1. Požiūris į partnerystę ir santuoką	75
7.2. Požiūris į vaikus.....	78
7.3. Požiūris į lyčių vaidmenis.....	85
7.4. Požiūris į tarpgeneracinius įsipareigojimus	91
8. Požiūriai į šeimą: Lietuvos atvejis	105
III. ŠEIMA IR GYVENIMO KOKYBĖ.....	116
9. Vertybės, nuostatos ir gyvenimo kokybė.....	117
9.1. Šeimos vieta gyvenimo kokybės sampratoje	118
9.2. Gyvenimas šeimoje ir individuali gyvenimo kokybė	121
9.2.1. Santuokinė ir šeimtinė padėtis ir gyvenimo kokybė	121

9.2.2. Sudėtingos situacijos šeimoje ir gyvenimo kokybė	132
9.2.3. Šeiminis tinklas ir gyvenimo kokybė.....	135
9.2.4. Investicijos į šeiminių gyvenimą ir jų rezultatai	137
10. Šeima ir socialinė diferenciacija.....	142
10.1. Šeimų patiriama skurdo rizika	145
10.2. Šeimos sudėtis ir materialinė gerovė	153
10.3. Gyvenimo sąlygos	157
SANTRAUKA	161
SUMMARY	173
LITERATŪRA.....	189
PRIEDAI.....	209
I skyriaus priedai.....	210
II skyriaus priedai	226
III skyriaus priedai.....	239
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	250

PAVEIKSLAI

1 pav.	Vidutinio moterų pirmos santuokos sudarymo amžiaus pokyčiai Europos šalyse, 1970–2012 m.	24
2 pav.	Kūdikių, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams, procentinės dalies, palyginti su bendru gimusiųjų skaičiumi, pokyčiai Europos šalyse 1960–2012 m.	26
3 pav.	Europos valstybės, kuriose didžiausi ištuokų, nesantuokinių gimimų ir gyvenančių vieno suaugusiojo su nepilnamečiais vaikais (VT) namų ūkiuose rodikliai, 2012 m.	44
4 pav.	Namų ūkių su vaikais struktūra Europos šalyse, 2012 m.	47
5 pav.	Gyventojų demografinio senėjimo tempai pagal Europos regionus, 1960–2013 m., proc.	49
6 pav.	Gyventojų senėjimo tempai Europos Sąjungos valstybėse narėse (ES-28), 2002–2012 m., proc.	51
7 pav.	Gyventojų senatvės lygis Europos Sąjungos valstybėse narėse (ES-28) 2012 m., proc.	52
8 pav.	Europos šalių klasteriai pagal pasirinktus senėjimo rodiklius 1990 m., 2010 m. ir 2060 m.	53
9 pav.	Vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių sąlyginių kartų proporcijų kaita Europos šalyse, 1970 m., 1990 m. ir 2013 m.	60
10A pav.	Darbo, šeimos, draugų ir pažįstamų, laisvalaikio, politikos ir religijos svarba: vyrų atsakymų vidurkiai	72
10B pav.	Darbo, šeimos, draugų ir pažįstamų, laisvalaikio, politikos ir religijos svarba: moterų atsakymų vidurkiai	73
11A pav.	Pritariančiųjų teiginiams, jog moters / vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji / jis turi vaikų, procentinė dalis tarp vyrų.....	83
11B pav.	Pritariančiųjų teiginiams, jog moters / vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji / jis turi vaikų, procentinė dalis tarp moterų ...	83
12A pav.	Pritarimas nuomonei, kad vaikas normaliai gali augti tik pilnoje šeimoje, moterų ir vyrų atsakymų pasiskirstymas, proc.	84
12B pav.	Moters noro auginti vaiką vienai (neturint nuolatinio partnerio) pateisinimas / nepateisinimas, moterų ir vyrų atsakymų pasiskirstymas, proc.	85
13 pav.	Respondentų nuostatos dėl pareigos besąlygiškai gerbti ir mylėti tėvus.....	93
14 pav.	Respondentų nuostatos dėl suaugusio vaiko pareigos rūpintis sunkiai sergančiais tėvais.....	94

15 pav.	Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos išsipareigojimų: žemyn einanti (iš tėvų vaikams) paramos kryptis.....	98
16 pav.	Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos išsipareigojimų: aukštyn einanti (iš vaikų tėvams) paramos kryptis	99
17 pav.	Tarpgeneracinės paramos šeimoje nuostatų simetrijos rodiklis.....	101
18 pav.	Suaugusių Lietuvos gyventojų (gimusių 1950–1985 m.) požiūris į šeimą kaip socialinį institutą, alternatyvias šeimos formas ir tarpgeneracinius išsipareigojimus šeimoje, proc.	108
19 pav.	Gyvenimo kokybės lygmenys ir jų santykis	119
20 pav.	Gyvenimo (ne) poroje ir išgyventų sudėtingų situacijų įtakos subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimams	135
21 pav.	Subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimas ir asmeninio socialinio tinklo dydis	136
22 pav.	Investicijos kasdieniame gyvenime pagal santuokinį statusą	138
23 pav.	Investicijos kasdieniame gyvenime ir jų teikiamas pasitenkinimas bei stresas	139
24 pav.	Skurstantys dirbantieji pagal namų ūkio tipą 2012 m., proc.	150
25 pav.	Skurdo rizikos lygis pagal namų ūkio narių užimtumo intensyvumą, kai skurdo riba lygi 60 proc. medianinių ekvivalentinių vidutinių pajamų po lėšų perskirstymo, 2012 m., proc.	151
26 pav.	Materialinė padėtis pagal šeiminę padėtį 2012 m., proc.	154
27 pav.	Materialinis stygius pagal namų ūkio sudėtį, kai pajamas vienam namų ūkio nariui mažesnės negu 60 proc. nacionalinių ekvivalentinių medianinių pajamų, 2012 m., proc.	155
28 pav.	Materialinės padėties pokyčiai, lyginant su buvusiomis vaikystėje, 2011 m., proc.	156
29 pav.	Būsto sąlygomis patenkintų gyventojų dalis pagal namų ūkio sudėtį 2012 m., proc.	158
30 pav.	Būsto sąlygomis nepatenkintų gyventojų dalis pagal namų ūkio sudėtį 2012 m., proc.	159

II SKYRIAUS PRIEDAI

1 pav.	Motyvacinių vertybių modelis	226
--------	------------------------------------	-----

LENTELĖS

1 lentelė. Suminis moterų pirmos santuokos rodiklis kai kuriose Europos šalyse, 1960–2011 m.	23
2 lentelė. 25–34 metų amžiaus asmenų partnerystės statusas, 2000–2002 m.	29
3 lentelė. Kohabituojančių moterų ir vyrų dalis, palyginti su visais asmenimis, gyvenančiais su partneriais 2011 m., proc.	30
4 lentelė. Moterys, turėjusios pirmos partnerystės neregistravus santuokos patirtį iki 25 metų amžiaus, procentinė atitinkamos amžiaus grupės visų moterų dalis.....	31
5 lentelė. Demografiniai šeimos formavimo rodikliai 2012 m.	38
6 lentelė. Gyventojų vertybinių nuostatų analizės modelis	69
7 lentelė. Nuostatos dėl partnerystės ir santuokos, atsakymų vidurkiai	76
8 lentelė. Nuostatos dėl motinystės / tėvystės, atsakymų vidurkiai pagal šalį ir lytį	80
9 lentelė. Nuostatos dėl moters socialinių vaidmenų, atsakymų vidurkiai pagal šalį ir lytį.....	87
10 lentelė. Nuostatos dėl šeimos modelio, atsakymų vidurkiai pagal šalį ir lytį	90
11 lentelė. Šeimą ir jos narių tarpusavio išsipareigojimus apibūdinančių teiginių blokai	106
12 lentelė. Pritarimo teiginiams apie šeimą kaip socialinį institutą, alternatyvias šeimos formas ir tarpgeneracinius išsipareigojimus šeimoje vidurkiai, standartinis nuokrypis ir vidurkių palyginimas pagal kohortas	110
13 lentelė. Subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimas pagal santuokinę ir šeiminę padėtį bei vertybines nuostatas šeimos atžvilgiu	123
14 lentelė. Subjektyvaus gyvenimo kokybės vertinimo ryšiai su santuokine ir šeimine padėtimi, gimimo kohortomis ir sudėtingų situacijų išgyvenimais	126
15 lentelė. Pasitenkinimo gyvenimu subjektyvus vertinimas pagal šeiminę ir santuokinę padėtį Europos valstybėse narėse	129
16 lentelė. Situacijų, kurios buvo asmeniniame ir / arba šeimos gyvenime, įtaka subjektyviam gyvenimo kokybės vertinimui	133
17 lentelė. Skurdo rizikos lygis iki lėšų perskirstymo pagal namų ūkio tipą 2012 m., proc.	146

I SKYRIAUS PRIEDAI

1 lentelė.	Bendrojo santuokų rodiklio dinamika Europos šalyse 1960–2012 m.	210
2 lentelė.	Vidutinis pirmos santuokos amžius, moterys, 1960–2012 m.	212
3 lentelė.	Gyvi kūdikiai, gimę santuokos neįregistravusiems tėvams, lyginant su bendru gyvų gimusių kūdikių skaičiumi, 1960–2012 m., proc.	214
4 lentelė.	Suminio gimstamumo rodiklio pokyčiai Europos šalyse 1960–2012 m.	216
5 lentelė.	Bendrojo ištuokų rodiklio dinamika Europos šalyse 1960–2012 m.	218
6 lentelė.	Gyventojų pasiskirstymas pagal namų ūkių tipus 2005 m. ir 2012 m., procentinė dalis nuo visų gyventojų	220
7 lentelė.	Gyventojų senėjimo tempai Europos šalyse ir regionuose, 1960–2013 m., proc.	222
8 lentelė.	Vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių sąlyginių kartų proporcijos Europos šalyse, 1970 m., 1990 m. ir 2013 m., asmenys	224

II SKYRIAUS PRIEDAI

1 lentelė.	Socialinės ir demografinės pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo charakteristikos	227
2 lentelė.	Atsakymų į klausimą „Kiek svarbu Jūsų gyvenime: darbas, šeima, draugai ir pažįstami; laisvalaikis, politika, religija?“ vidurkiai pagal lytį	229
3 lentelė.	Nuostatos dėl partnerystės ir santuokos, procentinė dalis pritariančių ar nepritariančių teiginiams	230
4 lentelė.	Pritariančių / nepritariančių nuostatoms dėl motinystės / tėvystės procentinė dalis pagal šalis ir lytį	232
5 lentelė.	Respondentų nuostatos dėl pareigos besąlygiškai gerbti ir mylėti tėvus, proc.	234
6 lentelė.	Respondentų nuostatos dėl suaugusio vaiko pareigos rūpintis sunkiai sergančiais tėvais, proc.	235
7 lentelė.	Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos įsipareigojimų: žemyn einanti (iš tėvų vaikams) paramos kryptis, proc.	236
8 lentelė.	Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos įsipareigojimų: aukštyn einanti (iš vaikų tėvams) paramos kryptis, proc.	237
9 lentelė.	Tarpgeneracinės paramos šeimoje nuostatų simetrijos rodiklis, proc., asmenys	238

III SKYRIAUS PRIEDAI

1 lentelė.	Europos šalių gyventojų nuostatos dėl gyvenimo sąlygų svarbos	239
2 lentelė.	Situacijų, kurios buvo asmeniniame ir / arba šeimos gyvenime, įtaka nuostatomis dėl tarpusavio pagalbos šeimoje	240
3 lentelė.	Materialinis stygius pagal namų ūkio sudėtį ir skurdo lygį 2012 m., proc.	243
4 lentelė.	Neturintys galimybės apsimokėti bent vienos savaitės atostogų per metus, pagal namų ūkio sudėtį ir skurdo lygį, 2012 m., proc.	245
5 lentelė.	Materialinės padėties pokyčiai, lyginant su buvusiomis vaikystėje, 2011 m., gyventojų dalis pagal lytį, proc.	246
6 lentelė.	Vidutinis kambarių skaičius pagal namų ūkio sudėtį ir pajamų lygį, 2012 m.	247
7 lentelė.	Dalis 25-34 m. jaunimo, gyvenančio su tėvais viename būste, 2012 m., pagal lytį, proc.	249

ĮVADAS

XX a. antroji pusė buvo esminių šeimos pokyčių Vakarų visuomenėse liudininkas – sparčiai populiarėjo nauji partnerystės tipai, senėjo pirmos santuokos sudarymo amžius, daugėjo mažavaikių ir bevaikių šeimų, didėjo ištuokų skaičius ir kt. Veikiant šiems procesams keitėsi namų ūkių sudėtis ir didėjo šeimos formų įvairovė, kartu kito ir šeimos funkcijos bei socialinių saitų struktūra. Tai kelia daug naujų klausimų, kaip individai kuria savo biografijas ir (per)konstruoja socialinius tinklus gyvenimo kelyje, kaip jie apibrėžia šeimą ir kokios praktikos palaiko / stiprina šeimos narių tarpusavio ryšius tiek kasdienybėje, tiek ir socialinės rizikos situacijose, atsiradus vienokios ar kitokios paramos poreikiui. Atsakymų į šiuos klausimus buvo ieškoma ankstesniuose šios knygos autorių darbuose bei 2014 m. publikuotoje monografijoje „Lietuvos šeima: socialinių saitų perspektyva“, kurioje, remiantis mokslinio projekto „Šeimos modelių trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva“ duomenimis, aptariami subjektyvios šeimos apibrėžties kriterijai ir šeimos struktūrinės konfigūracijos, analizuojama socialinio tinklo įtaka individų matrimonaliai elgsenai, nagrinėjami šeimą kuriančių / vienijančių rutininių praktikų bruožai, tiriamas savitarpio paramos turinys, atskleidžiamas šeimos narių ir kitų, nesusijusių giminystės ryšiais asmenų (draugų, kaimynų ir pan.) vaidmuo savitarpio pagalbos tinkluose, aptariamas šeimos sampratos kūrimas ir šeiminių santykių patirtys atotolio šeimose.

Šioje monografijoje ir toliau nagrinėjame Lietuvos šeimą, tačiau jos dabartinei padėčiai atskleisti pasitelkiame tarptautinį kontekstą. Vadinausi, šios monografijos tikslas – atskleisti Lietuvos šeimos bruožus platesniame istoriniame ir tarpkultūriniame kontekste. Detalizuodamos tikslą keliame šiuos tyrimo klausimus: Kokie yra Lietuvos šeimos demografinės raidos ypatumai, lyginant su kitomis Europos valstybėmis? Ar šeimos kūrimo tendencijos leidžia daryti prielaidas apie vertybinius pokyčius ir išryškėjusias individualizmo nuostatas mūsų šalyje, ar vis dėlto veikiau reikėtų kalbėti apie tradicinę familizmo kultūrą? Kokia šeimos vieta vertybių struktūroje? Ar skiriasi Lietuvos ir kitų Europos gyventojų požiūris į šeimą? Kokios yra gyventojų vertybinių nuostatų sąsajos su šeimų gyvenimo kokybe?

Tyrimo duomenys ir metodai. Monografijoje panaudoti empiriniai kiekybiniai duomenys, surinkti įgyvendinant mokslinio tyrimo projektą „Šeimos modelio trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva“ (kodas: No.VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-106)¹ (toliau tekste – Projektas). Projektą 2011–2015 m. vykdė šios monografijos autorės. Projekto tikslams pasiekti buvo atlikti du sociologiniai tyrimai: 1) reprezentatyvi anketinė apklausa (N = 2000; 1950–1955 m., 1960–1965 m., 1970–1975 m. ir 1980–1985 m. gimę Lietuvos gyventojai, atrinkti taikant daugiapakopės atsitiktinės stratifikuotos atrankos metodą; tyrimo instrumentas – standartizuotas klausimynas, sudarytas iš daugiau kaip 100 klausimų, suskirstytų į penkias dalis: A. Gyvenimo įvykiai; B. Socialiniai ryšiai – jų struktūra ir pobūdis; C. Gyvenime svarbūs dalykai; D. Nuostatos ir vertybės; E. Asmeninė informacija; lauko darbų atlikimo laikas: 2011 m. pabaiga–2012 m. pradžia; lauko darbų vykdytojas: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“, plačiau apie šio tyrimo metodologiją žr. Česnuitytė, Kanopienė, Mikulionienė, 2014); 2) giluminiai interviu (N = 60; plačiau apie šio tyrimo metodologiją žr. Česnuitytė, Kanopienė, Mikulionienė, 2014).

Renkant empirinius duomenis laikytasi sociologinio tyrimo etikos (savanoriškumo, informuotumo, anonimiškumo, konfidencialumo) principų. Potencialiems tyrimo dalyviams pirmiausia buvo paaiškinti tyrimo tikslai ir galima tyrimo rezultatų nauda, jie supažindinti su galimybe rinktis, dalyvauti ar nedalyvauti apklausoje / interviu. Apdorojant ir analizuojant empirinius duomenis, laikytasi respondentų ir informantų anonimiškumo ir asmeninės informacijos konfidencialumo principų: duomenys naudojami tik apibendrinti, pateikta asmeninė informacija naudojama tik pagal paskirtį ir nėra perduodama tretiesiems asmenims.

Tarptautinė lyginamoji analizė grindžiama keliais viešai prieinamais tarptautinių duomenų šaltiniais: Europos Bendrijų statistikos tarnybos – Eurostato duomenimis, kurie pateikiami oficialiame šios institucijos internetiniame portale, Europos Sąjungos valstybių narių nacionalinės statistikos informacija, taip pat tarptautinių tyrimų – 2008 m. Europos vertybių tyrimo (*European Values Study, EVS*) ir 2012 m. Europos bendrijos statistikos apie pajamas ir gyvenimo sąlygas tyrimo (*European Community Statistics on Income and Living Conditions, EU-SILC*) – duomenimis.

---

1 Projekto „Šeimos modelio trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva“ svetainė internete <<http://famo-socnet.mruni.eu>>.

Europos vertybių tyrimas (toliau tekste – EVS) – tai tarptautiniai longitudinaliniai megatyrimai, vykdomi siekiant atskleisti Europos gyventojų nuostatas, jų požiūrius į svarbiausias žmogiškąsias vertybes. Pirmoji tyrimo banga buvo 1981 m., vėliau – 1990 m. ir 1999 m. (European, 2014a). Naujausias, ketvirtasis tyrimas apėmė 47 šalis (visas Europos valstybes), tyrimo lauko darbai buvo atliekami 2008–2010 m. Respondentai (apie 100 tūkst.), reprezentuojantys 18 metų ir vyresnius gyventojus (išskyrus dvi šalis, Armėnijoje buvo apklausti 15 metų ir vyresni, o Suomijoje – 18–74 metų amžiaus asmenys), buvo atrinkti daugiapakopės atsitiktinės stratifikuotos atrankos būdu, apklausa buvo vykdoma interviu būdu (išskyrus Suomiją ir Švediją, kuriose ji buvo vykdoma atitinkamai internetu ir paštu), buvo remiamasi standartizuotu klausimynu, apimančiu apie 250 klausimų (European, 2014b). Lietuvoje tyrimo lauko darbus atliko rinkos ir visuomenės nuomonės tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“.

Kitas duomenų šaltinis – Europos Bendrijos vykdomas kasmetinis pajamų ir gyvenimo sąlygų statistinis tyrimas (toliau tekste – EU-SILC), kurio tikslas – surinkti longitudinalinius laike ir tarp šalių palyginamus daugiadimensius mikrolygmens duomenis apie Europos Sąjungos gyventojų pajamas, skurdą, socialinę atskirtį ir gyvenimo sąlygas. Tyrimo instrumentas grindžiamas Europos statistikos sistema (*European Statistical System* – ESS). EU-SILC projektas buvo pradėtas 2003 m. šešiose ES valstybėse (Belgijoje, Danijoje, Graikijoje, Airijoje, Liuksemburge ir Austrijoje) ir Norvegijoje, o nuo 2005 m. jis vykdomas visose ES valstybėse narėse.

Duomenys analizuojami taikant aprašomosios statistinės analizės metodus (bendrieji pasiskirstymai, χ^2 testas, *t*-testas, ANOVA testas) ir daugiamatės statistinės analizės metodus (koreliacinė analizė, regresinė analizė, faktorinė analizė). Taikomų metodų tikslas buvo mikrolygmens subjektyvius duomenis agreguoti iki makro- ir (arba) mezolygmens apibendrinimų. Kiekybiniais duomenims suvesti, dirbti su kintamaisiais ir analizei atlikti naudotas programinis paketas IBM SPSS Statistics 20.

Leidinio struktūra. Monografija susideda iš trijų dalių – pirmoje aptariama Lietuvos ir kitų Europos šalių šeimos demografinė raida retrospektyvoje, atskleidžiami su šeimos kūrimu susijusių demografinių procesų ypatumai bei jų įtaka namų ūkių struktūrai, išryškunami gyventojų šeiminio gyvenimo formų (namų ūkių struktūros) ypatumai skirtingose senojo žemyno valstybėse ir mūsų šalies vieta Europos šeimų paveiksle; antroji dalis skirta vertybinių nuostatų į šeimą analizei, joje, remiantis

Europos vertybių tyrimo bei Projekto kiekybinio tyrimo duomenimis, aptariami gyventojų požiūriai į partnerystę / santuoką, vaikų turėjimą, lyčių vaidmenis bei kartų santykius (vaikų ir tėvų tarpusavio išsipareigojimus) šeimoje; trečioje dalyje, remiantis Europos Bendrijos statistikos apie pajamas ir gyvenimo sąlygas tyrimo ir Projekto kiekybinio tyrimo duomenimis, aptariami gyvenimo kokybės ir šeimų materialinės gerovės aspektai, susiję su gyventojų subjektyviais vertinimais.

Monografijos dalis ir skyrius parengė Vida Kanopienė (I dalies 1–4 skyriai, II dalies 6–7.3 skyriai), Sarmitė Mikulionienė (I dalies 5 skyrius, II dalies 7.4 ir 8 skyriai), Vida Česnuitytė (III dalis).

Monografijos pabaigoje pateikiami priedai, kuriuose gausu duomenų apie šeimą, surinktų rengiant monografiją ir galinčių turėti savarankišką vertę skaitytojui. Siekdami optimizuoti skaitytojo galimybes tikslingai naudotis knyga ir greičiau surasti dominančią temą ar autorių, knygos pradžioje po turinio pateikiame paveikslų ir lentelių sąrašą, o knygos pabaigoje – pavardžių rodyklę.

I. EUROPOS ŠEIMŲ
DEMOGRAFINĖ
ĮVAIROVĖ

---

1. Lietuvos šeimos raidos tyrimai tarptautiniame kontekste

Šeimos pokyčiai, t. y. jos formavimo strategijų pliuralizacija ir šeimino gyvenimo socialinių formų įvairovė, Vakarų šalyse stebimi nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio. Pirmiausia jie pasireiškė Skandinavijos valstybėse, vėliau pamažu paplito Vakarų Europoje bei kituose regionuose. Sociologai, atkreipdami dėmesį į šeimos institucinio matmens silpnėjimą, šiuos pokyčius įvardija kaip jos deinstitutionalizaciją, arba fragmentaciją (Maslauskaitė, 2010). Tuo tarpu demografai, pabrėždami „gyventojų reprodukcijos ir socialinių institutų, sudarančių sąlygas reprodukcinėms funkcijoms atlikti, neatitikimus“, kalba apie šeimos eroziją (Okólski, 1999, p. 12), o antrojo demografinio perėjimo teorijoje, aiškinančioje modernių visuomenių demografinę raidą ir gimstamumo mažėjimą, socialinių normų bei vertybių kaita, vykstančios permainos apibūdinamos kaip šeimos transformacija (Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 1995). Čia dėmesys telkiamas į prokreaciją (tiriamos reprodukcinės nuostatos, t. y. norimas ir idealus, arba socialiai priimtinas, vaikų skaičius, savanoriškos bevaikestės paplitimas, prokreacijos pradžios amžius, vidutinis vienos moters pagimdytų vaikų skaičius ir kt.) bei partnerystę (tiriamos lytinio debiuto strategijos, pirmos santuokos sudarymo amžius, santuokystės lygis, alternatyvių partnerystės formų – kohabitacijos, „gyvenimo kartu, bet atskirai“, taip pat ištuokų ir viengungystės paplitimas ir kt.).

Reprodukcinės ir matrimonialinės elgsenos analizė, suteikianti galimybę palyginti šeimos formavimo tendencijas skirtinguose socialiniuose ir kultūriniuose kontekstuose (valstybėse, regionuose), leido demografams teigti apie vykstančių pokyčių universalumą. Antai, vieno iš antrojo demografinio perėjimo teorijos autorių D. J. van de Kaa nuomone, „esama stiprių įrodymų apie logišką jų seką“ (1987, p. 8). Tačiau, remdamasis prielaida, jog šeimos transformacijos įvairiuose kraštuose (kalbama visų pirma apie senąjį žemyną) vyksta viena kryptimi, D. J. van de Kaa nurodė, kad joms nėra būdingas sinchroniškumas, šiuo atžvilgiu pirmiausia skyrėsi Vakarų ir Rytų Europos² regionai, taip pat atskiros valstybės šių regionų viduje. Atsižvelgdamas į šeimos formavimo pokyčių nuoseklumą standartinės sekos atžvilgiu, jis išskyrė keturias valstybių grupes: Šiaurės ir Vakarų Europos šalis, kuriose antrasis demografinis perėjimas buvo ge-

2 Demografų analizėje Rytų Europai priskiriamos buvusios socialistinės Rytų ir Vidurio Europos šalys.

rokai pažengęs, Pietų Europos regioną, kur jis vėlavo, tačiau „neabejotinai buvo prasidėjęs ir bus užbaigtas“ (Van de Kaa, 1987, p. 11), šešias Rytų Europos valstybes³, kuriose šio proceso eiga įgavo skirtingas formas, ir šalis, kurios dėl daugelio kultūrinių ir istorinių priežasčių vėlavo užbaigti pirmąjį demografinį perėjimą. Ketvirtajai grupei, be kai kurių Šiaurės (Islandija, Airija) ir Pietų (Turkija, Albanija) Europos valstybių, buvo priskirti ir atskiri buvusios Sovietų Sąjungos (SSRS) regionai. Lietuvos, kaip ir Latvijos bei Estijos, šioje klasifikacijoje nėra – D. J. van de Kaa savo analizėje remiasi tik bendrais SSRS gyventojų statistikos duomenimis, kurie tuo metu buvo prieinami Vakarų mokslininkams.

Dėl šios priežasties, taip pat ir dėl Lietuvos valstybės nebuvimo pakankamai ilgą laikotarpį (1940–1990) pasaulio politiniame žemėlapyje mūsų šalis (kaip ir Baltijos kaimynės) yra „aplenkta“ kito antrojo demografinio perėjimo teoretiko R. Lesthaeghe'o darbuose (1995)⁴, jos nerasime ir daugelyje kitų publikacijų, skirtų šeimos demografinių tendencijų Europos ir globaliajame kontekste tyrimams (Cliquet, 2003; Roussel, 1994), santuokų bei ištuokų, gimstamumo ir kitų procesų, vykusių XX a. antroje pusėje (iki 10 dešimtmečio) Vakarų ir Rytų Europoje lyginamajai analizei (Keilman, 1987; Boh, 1992; Haskey, 1993; Rychtarikova, 1993)⁵.

Demografų diskusijose iš esmės buvo pritarta D. J. van de Kaa minčiai apie šeimos formavimo tendencijų konvergenciją, pažymėti ir įvairių valstybių skirtumai – Šiaurės ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse anksčiausiai išplito kohabitacija ir pasireiškė pirmos santuokos sudarymo bei vaikų gimdymo amžiaus „senėjimas“, nuo jų atsiliko Pietų Europa, o Rytų Europoje tai įvyko vėliausiai, t. y. 10 dešimtmečio pradžioje (Haskey, 1993; Kiernan, 1996; Coleman, 2013).

Didžiulės XX a. paskutinio dešimtmečio postsocialistinės permainos, suteikusios pagreitį šeimos pokyčiams šiame regione, esmingai išplėtė lyginamųjų demografinės šeimos raidos tyrimų mastą bei problematiką naujais aspektais, pavyzdžiui, socialinių, ekonominių ir politinių

3 Bulgariją, buvusią Čekoslovakiją, Rytų Vokietiją (buvusią Vokietijos Demokratinę Respubliką), Vengriją, Lenkiją ir Rumuniją.

4 Šis autorius, aptardamas demografinių procesų raidą iki 1990 m., į savo analizę buvusio Rytų bloko valstybių neįtraukė (Lesthaeghe, 1995).

5 Vakarų demografinėje literatūroje Lietuva aptariama kaip viena iš Sovietų Sąjungos respublikų, analizuojant SSRS demografinę raidą (Lutz ir kt., 1994), nors esama ir bandymų ją išskirti iš bendrojo šios šalies konteksto, pavyzdžiui, M. N. Bronchlain (1993, p. 461–462) Lietuvą ir kaimynines Baltijos šalis klasifikuoja (greta Lenkijos, Rytų Vokietijos ir Čekoslovakijos) valstybių grupėje, kurios išlaikė kai kuriuos vadinamojo Šiaurės ir Vakarų Europos santuokos modelio bruožus. Tačiau, šios autorės nuomone, dėl informacijos nepasiekiamumo toks skirstymas turėtų būti laikomas sąlyginiu (ten pat, p. 462).

transformacijų įtakos gyventojų matrimonialinei elgsenai ir visuomenės šeiminei struktūrai analize (Robila, 2004; Boh, K. 1992; Sheppard, 2009; Thornton, Philipov, 2007 ir kt.). Kita vertus, buvusių Rytų bloko valstybių (tarp jų ir Lietuvos) gyventojų statistikos standartizavimas pagal Jungtinių Tautų Organizacijos (JT) ir Europos Sąjungos (ES) Statistikos tarnybos (Eurostato) metodologinius reikalavimus bei jos integravimas į šių organizacijų duomenų bazes buvo tvirtas pagrindas demografinės informacijos palyginamumui tarptautiniame (Europos) kontekste.

Iš esmės naujų žinių apie šeimos pokyčius Europos šalyse ir juos lemiančius veiksnius pateikė tyrimai, atlikti įgyvendinant reikšmingiausius pastarųjų dešimtmečių tarptautinius šeimos projektus – projektą „Gimstamumo ir šeimos tyrimai Europos šalyse“ (*Fertility and Family Surveys in the ECE countries* – FFS), kuris vyko 1994–2003 m., dalyvaujant dvidešimt trimis valstybėms⁶, ir tarptautinę „Kartų ir lyčių“ programą (*Generations and Gender Programme* – GGP), kurią vykdant devyniolikoje valstybių trimis bangomis atliekami longitudinaliniai gyventojų tyrimai, taip pat rengiama kontekstinė duomenų bazė, apimanti pagrindinius ekonomikos ir kultūros statistinius rodiklius, informacija apie teisinį reglamentavimą, socialines normas, gerovės valstybių politikos priemonės ir institucinę struktūrą⁷.

Inovatyvi ir unifikauta šių projektų tyrimų metodologija (remiantis individo gyvenimo kelio teorine perspektyva, asmens gyvenimo įvykiai fiksuojami laiko ir erdvės požiūriu, taikytas kohortų metodas), taip pat nacionalinių duomenų reprezentatyvumas, apimant plačias amžiaus grupes, rezultatų aprašymo standartizavimas (duomenys standartinių lentelių pavidalu pateikti publikuotose šalių ataskaitose) sudaro prielaidas lyginti gyventojų nuostatas, demografinę elgseną ir šeimos pokyčių eigą įvairiose valstybėse / regionuose, analizuoti ir vertinti šeimos formavimo procesus susiejant juos su kitais demografiniais procesais bei visuomenių gyvenimo reiškiniais.

Kadangi Lietuvos tyrėjai dalyvavo FFS ir GGP projektuose (Stankūnienė, Baublytė, 1996; Stankūnienė ir kt., 1999; Stankūnienė ir kt., 2000; Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008), mūsų šalies duomenys įtraukti į lyginamąją Europos šeimos, partnerystės ir gimstamumo analizę

6 Tyrimą inicijavo ir koordinavo Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (*United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit* – UN ECE PAU), informacija apie šį projektą (tikslus, šalis dalyvės, tyrimo dizainą, duomenų pateikimą, publikacijas ir t. t.) paskelbta interneto svetainėje: [Fertility and Family Survey \(FFS\)](http://www.unece.org/pau/ffs/ffs.html). <<http://www.unece.org/pau/ffs/ffs.html>>.

7 *Generations&Gender Programme*. <<http://www.ggp-i.org/>>.

(Kiernan, 2002; Macura ir kt., 2002; Philipov, 2004; Thornton, Philipov, 2007; Sobotka, 2008; Höhn ir kt., 2008). Šiame tarptautiniame demografų diskurse rasime ir Lietuvos autorių publikacijų, aptariančių mūsų šalyje vykstančius šeimos pokyčius Europiniame (Stankuniene, Maslauskaitė, 2008; Stankuniene ir kt., 2009; Puur ir kt., 2012), taip pat Baltijos šalių sociodemografinės raidos kontekste (Stankūnienė, 1997d; Stankūnienė, Jasilionis, 2009).

Minėtų tarptautinių projektų (FFS ir GGP) rezultatai yra išsamiai pristatyti šalyje išleistuose mokslo leidiniuose (Stankūnienė, 1997a.; Stankūnienė ir kt., 2003a; Stankūnienė, Maslauskaitė, 2009; Kraniauskienė, 2011; Maslauskaitė, Baublytė, 2012; Stankūnienė ir kt., 2013). Juose, remiantis antrojo demografinio perėjimo teorine perspektyva, aiškinama Lietuvos šeimos transformacijos eiga ir jos veiksniai, analizuojami demografinių procesų (santuokų ir ištuokų, gimstamumo) pokyčiai siejant juos su gyventojų matrimonialinės ir prokreacinės elgsenos kaita. Pažymėtina, kad šie demografų darbai turi aiškų taikomąjį aspektą – daugelyje publikacijų (Stankūnienė ir kt., 2003a; Stankūnienė ir kt., 2005) siekiama pateikti veiksmingą socialinės (šeimos) politikos modelį, jose tarptautinis fonas pasitelkiamas, vertinant įvairių šalių atsaką (gerovės valstybių priemonės) į šeimos transformacijos keliamus iššūkius.

Žinojimo apie Lietuvos šeimą ribas reikšmingai praplėtė naujų jos tipų, pirmiausia transnacionalinių, arba atotolio⁸, šeimų sociologiniai tyrimai. Šiuose tyrimuose, remiantis kiekybiniais metodais, apibrėžiamos šių šeimų struktūrinės, tipologinės ir sociodemografinės charakteristikos, atskleidžiami jų susiformavimo bei funkcionavimo ypatumai (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007), o naudojant kokybines priemogą žvelgiama, kaip „patys šeimų nariai konstruoja šeimos gyvenimą“ (ten pat, p. 8), kaip atotolio šeimos konceptualizuojamos (Juozeliūnienė, Leonavičiūtė, 2009), kaip kuriamos ir įprasminamos naujos šeiminių praktikos „išvietinimo iš nacionalinės valstybės kontekste“ (Juozeliūnienė, 2013, p. 82).

Yra nemažai darbų, kuriuose siekiama apimti įvairius šeimos modelius⁹, o tiriant šeimos praktikas įtraukiami įvairūs analizės aspektai (šeimos narių

8 Mokslinėje literatūroje kaip sinonimai vartojamos abi sąvokos: „transnacionalinė šeima“ – kaip tiesioginis angliško termino „*transnational family*“ vertinys, ir „atotolio šeima“, kuris, I. Juozeliūnienės nuomone (2013, p. 54), „neturi stigmatizuojančios konotacijos“, būdingos pirmajam terminui.

9 Tai buvo ir vienas iš šios knygos autorių mokslinių tikslų, įgyvendinant projektą „Šeimos modelių trajektorijos ir socialiniai tinklai: tapgeneracinė perspektyva“ – atliekant tyrimus taikyta socialinių saitų perspektyvos teorinė-metodologinė prieiga, leidžianti peržengti „tradicines“ branduolinės ir išplėstinės šeimos ribas (Kanopienė ir kt., 2013; Česnuitytė ir kt., 2014).

socialinių ryšių ir tarpusavio bendravimo, savitarpio paramos ir kt.) bei perspektyvos – lyčių (Maslauskaitė, 2004; Bučaitė ir kt., 2012; Kanopienė, 2013a), tarpgeneracinė (Gedvilaitė-Kordušienė, 2012; Maslauskaitė, 2011; Kanopienė, 2012; Mikulionienė, 2013; Kanopienė, 2013b).

Vis dėlto, nepretenduojant į išsamią sociologinio šeimos diskurso apžvalgą¹⁰, galima teigti, jog šeimos poveikslas jame pateikiamas nacionaliniame kontekste – platesnių palyginimų galimybes natūraliai riboja taikomi tyrimų metodai.

Šia knyga, kaip jau buvo pažymėta įvade, norima nors iš dalies užpildyti šią spragą. Atsakymų į klausimą, kokie yra Lietuvos šeimos raidos trajektorijų ypatumai kitų Europos šalių atžvilgiu, paiešką pradėsime nuo retrospektyvios svarbiausių demografinių procesų, lemiančių šeimos formavimo ir gyventojų šeiminių sudėties pokyčius (santuokų, ištuokų ir gimstamumo), apžvalgos, lyginsime jų eigą paskutinius penkis dešimtmečius¹¹ mūsų šalyje ir ES bei kai kuriose kitose senojo žemyno valstybėse (Islandijoje, Norvegijoje, Šveicarijoje). Taip pat aptarsime gyventojų senėjimą ne tik kaip esminį šiuolaikinių visuomenių raidos bruožą, bet ir kaip procesą, kuris daro įtaką šeimų bei namų ūkių dydžiui, struktūrai bei kitoms charakteristikoms¹². Makrolygmens analizė atliekama pasitelkiant Eurostato palyginamus statistikos duomenis, nacionalinės statistikos informaciją ir antrinius įvairių tyrimų duomenis.

---

10 Atskira tema šioje apžvalgoje – gyventojų nuostatų ir vertybių tyrimai, apie juos bus kalbama antroje knygos dalyje.

11 Eurostatas pateikia pagrindinius santuokų ir ištuokų (taip pat ir kitų demografinių procesų) rodiklius ES-28 valstybėse narėse, tarp jų ir Lietuvoje, pradedant nuo 1960 m.

12 Kaip teigia R. Cliquet (203), galima išskirti tris šeimą apibūdinančių charakteristikų grupes: susijusias su partneryste (matrimonialine elgsena), motinyste / tėvyste (reprodukcine elgsena) ir kartų santykiais (tarpgeneracine elgsena).

2. Šeimos formavimas¹³: partnerystė, santuokos ir gimstamumas

JAV sociologas A. J. Cherlinas (2011), kalbėdamas apie partnerystės pokyčius XX a. Amerikos visuomenėje, išskyrė du santuokos perėjimus (*marriage transitions*):

- Pirmasis, prasidėjęs trečiajame dešimtmetyje, reiškė perėjimą „nuo institucijos prie draugystės (*companionship*)“, arba šeimos, kaip besiremiančio įstatymais, tradicijomis ir religija darinio, virsmą emociniais draugystės ir romantinės meilės ryšiais grindžiama žmonos (namų šeimininkės) ir vyro (šeimos maitintojo) sąjunga. Šiam, trūkusiam vos ne pusę šimtmečio, laikotarpiui, kurį kiti autoriai (Kelly, 2010) įvardijo „auksiniu nuklearinės šeimos amžiumi“, būdingas labai jaunas pirmos santuokos sudarymo amžius, didelė susituokusiųjų proporcija ir gana didelis gimstamumas (vyravo 2–4 vaikų šeimos).
- Antrasis, prasidėjęs septintajame dešimtmetyje, apibūdinamas kaip perėjimas nuo „draugingos prie individualistinės santuokos“ (Cherlin, 2011, p. 197), pasižymėjo elgsenos pasikeitimais, susijusiais su matrimonialine elgsena (plinta kohabitacija, arba gyvenimas kartu nesusituokus, o pirmos santuokos sudarymas nukeliamas į vyresnį amžių, smarkiai padidėja ištuokų skaičius) ir vertybinėmis nuostatomis: ankstesnis kultūrinis santuokos idealas nyko, jį pakeitė asmeniniais interesais paremta partnerystė, kuriai būdingas lankstesnis lyčių vaidmenų pasidalijimas.

Toks dviejų santuokos perėjimų modelis, integruojantis ir demografų (Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 1995), ir sociologų (Parsons, 1944) teorines nuostatas, apibūdina istorinę santuokos raidą¹⁴ ir kitose Vakarų šalyse, iš dalies jis gali būti pritaikytas, aptariant Lietuvos šeimos formavimo procesus pirmoje XX a. pusėje – šį argumentą galėtume paremti kai kuriais demografų tyrimų duomenimis apie tuo metu prasidėjusį gimstamumo

13 Lietuvos mokslinėje literatūroje, aptariant šeimos pokyčius, santuokas ir partnerystę, vartojamos dvi sąvokos – „šeimos formavimas“ ir „šeimos kūrimas“, pirmoji yra įsitvirtinusi demografų diskurse, antroji vartojama sociologų (V. Česnuitytės ir kt.) darbuose. Šiame skyriuje, atsižvelgdami į demografinį analizės aspektą, vartojame žodį „formavimas“ (terminus „*family formation*“ / „*partnership formation*“ vartoja ir Vakarų autoriai, tirdami šeimą makrolygmeniu).

14 Jau minėjome, kad šeimos pokyčiams įvairiose šalyse nebūdingas sinchroniškumas, šiuo atveju turime omenyje šiuos pokyčius apibūdinančias charakteristikas ir jų seką.

mažėjimą¹⁵ (Станкунене, 1989), taip pat istorikų išvados, atspindinčiomis pirmajam santuokos perėjimui būdingas lyčių santykių prieštaras: viena vertus, „modernėjantys vedybiniai santykiai tarpukaryje formavo naują sutuoktinių požiūrį vienas į kitą. <...> mylimas žmogus kaip asmuo, o ne materialiniai, ideologiniai ar politiniai giminės tikslai tampa svarbiausia vedybų strategija“ (Marcinkevičienė, 2008, p. 103), kita vertus, „visuomenėje vyravo dirbančio ir kuriančio vyro stereotipas <...> finansinis bei ekonominis moterų savarankiškumo apribojimas“ (Jurėnienė, 2006, p. 30).

Kaip minėjome, daugelis šeimos pokyčių bruožų, kurie būdingi antrajam santuokos perėjimui, Rytų Europoje pastebėti vėliau nei kituose šio žemyno regionuose.

Apie tai visų pirma liudija bendrojo¹⁶ santuokų rodiklio dinamika (1 priedas, 1 lentelė) – nuo praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio šis rodiklis nuolat (arba su nedideliais svyravimais) mažėjo Skandinavijoje¹⁷ ir daugumoje Vakarų bei Pietų Europos valstybių, o beveik visose Rytų Europos šalyse jis išsilaikė santykinai didelis iki 1990 m. Tačiau, žvelgdami į tendencijas Vakaruose pastebime tam tikrą laipsniškumą, o Rytų Europos regionui (ypač Baltijos šalims) būdingas labai staigus (ir aiškus) bendrojo santuokų rodiklio sumažėjimas per labai trumpą (vos penkerių metų) laikotarpį. Antai, 1990–1994 m. santuokų skaičius Latvijoje nukrito daugiau nei 2 kartus, Lietuvoje ir Estijoje – beveik 1,6 karto (Demographic, 1996, p. 51), o bendrasis santuokų rodiklis sumažėjo atitinkamai iki 4,5, 6,1 ir 4,9. Šios tendencijos vienoje Rytų Europos valstybėse (Bulgarijoje, Čekijoje, Kroatijoje, Vengrijoje) išsilaikė ir vėlesniais metais, o kitose šis rodiklis šiek tiek padidėjo ir liko (su tam tikrais svyravimais) aukštesnio lygio. Prie tokių valstybių galime priskirti ir Lietuvą: bendrasis santuokų rodiklis, pasiekęs žemiausią reikšmę (4,5) 2001 m., ėmė kilti (iki 7,5) 2008 m. ir, nors vėliau vėl šiek tiek nukrito, tebėra didžiausias tarp visų lyginamų valstybių.

Svarbu pažymėti, kad skaičiuojant šį rodiklį nėra atsižvelgiama į gyventojų amžiaus struktūrą (įtraukiama visa populiacija, taip pat ir nesantuokinio amžiaus asmenys), todėl jis leidžia pateikti tik pačius bendriau-

15 Pažymėtina, kad santuokų jaunėjimas buvo prasidėjęs prieš Antrąjį pasaulinį karą, tačiau pokario istoriniai kataklizmai daugiau nei du dešimtmečius pristabdė šį procesą ir kartu nukėlė perėjimą „prie vadinamojo santuokų aukso amžiaus periodo“ (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2009, p. 12).

16 T. y. santuokų skaičiaus tūkstančiui gyventojų (*crude marriage rate*). Kai kurie autoriai vietoje bendrojo rodiklio termino vartoja pažodinį vertinį „grubusis rodiklis“ (Maslauskaitė, Baublytė, 2012, p. 40). Šioje knygoje vartojame pirmąjį terminą, dažniausiai vartojamą demografo publikacijose, taip pat Lietuvos statistikos departamento leidiniuose.

17 Danijoje ir Švedijoje – nuo septintojo dešimtmečio vidurio.

sius vertinimus. Siekdami tikslesnių palyginimų, demografiškai remiasi kitais rodikliais, pirmiausia suminiu pirmos santuokos rodikliu¹⁸.

Didelės šio rodiklio reikšmės (0,7–1,2) Rytų Europos valstybėse (išskyrus Slovėniją ir Rytų Vokietiją) užfiksuotos iki 1990 m. Kaip teigia D. Philipovas (2004), tuo laikotarpiu net 90 proc. šio regiono moterų galiausiai ištekėdavo. Tuo tarpu daugumoje kitų Europos šalių jis pradėjo mažėti jau dviem dešimtmečiais anksčiau. Kita vertus, vėlesniais metais „noras ištekėti Rytų Europoje sumenko taip smarkiai, kad net septynios šio regiono valstybės pateko į dešimtuką Europos šalių, kurioms būdinga mažiausiai intensyvi matrimonialinė elgsena“ (Pongracz, Speder, 2008, p. 94). Kaip matyti iš 1 lentelės, vos per vieną dešimtmetį kai kuriose šalyse (Estijoje, Latvijoje, Slovėnijoje) šis rodiklis nukrito apie du kartus – iki lygio, netgi žemesnio nei kai kurių antrojo demografinio perėjimo lyderių (Danijos, Suomijos)¹⁹.

1 lentelė. Suminis moterų pirmos santuokos rodiklis kai kuriose Europos šalyse, 1960–2011 m.

	1960	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2011
Danija	1,01	0,81	0,53	0,60	0,65	0,73	0,74	0,59
Suomija	0,96	0,94	0,67	0,58	0,57	0,63	0,69	0,65
Švedija	0,95	0,62	0,53	0,55	0,44	0,53	0,60	0,63
Nyderlandai	1,05	1,06	0,68	0,66	0,53	0,59	0,52	0,51
Prancūzija	1,03	0,92	0,71	0,56	0,5	0,61	0,55	0,56
Šveicarija	0,96	0,87	0,66	0,74	0,64	0,64	0,63	0,63*
Ispanija	1,0	1,01	0,76	0,69	0,60	0,63	0,55	0,4
Italija	0,98	1,01	0,78	0,69	0,63	0,64	0,58	0,5
Portugalija	0,94	1,21	0,89	0,88	0,78	0,75	0,57	0,44
Estija	:	1,04	0,94	0,79	0,45	0,37	0,46	0,46*
Latvija	:	:	0,97	0,93	0,47	0,40	0,56	0,55
Lietuva	:	1,14	0,94	1,05	0,70	0,56	0,61	0,83*
Lenkija	:	0,90	0,91	0,67	0,63	0,65	0,61	0,62
Slovėnija	0,96	0,79	0,51	0,51	0,51	0,45	0,37	0,42*

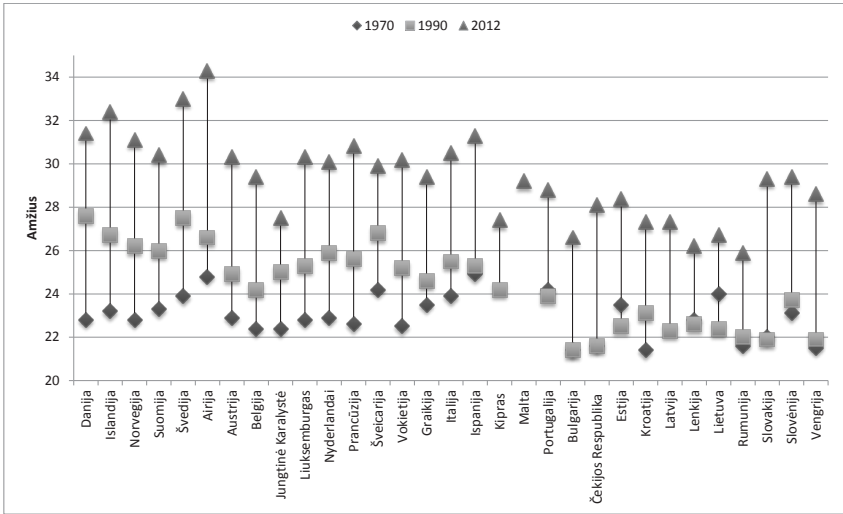
* 2013 m. valstybių nacionalinės statistikos duomenys.

Ženklai: pažymėta, kad duomenys nepateikti.

Šaltiniai: Demografijos, 2014; Eurostat, 2014; Statistical, 2014; Statistics, 2014; Swiss, 2014.

- 18 Suminis pirmos santuokos rodiklis apibrėžia vyrų / moterų pirmos santuokos tikimybę per 15–49 metų amžiaus laikotarpį, jei išliktų duotų metų pirmų santuokų lygis pagal amžiaus grupes.
- 19 Lietuvoje nuo 1990 iki 2000 m. suminis moterų pirmos santuokos rodiklis pasikeitė nuo 1,05 iki 0,56, Latvijoje – atitinkamai nuo 0,93 iki 1,40, Estijoje – nuo 0,79 iki 0,37 (Recent, 2005).

Žvelgdami į rodiklio dinamiką per pastarąjį dešimtmetį matome, kad daugumoje šalių jis pasikeitė nežymiai – vienur šiek tiek sumažėjo (Danijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose), kitur nežymiai padidėjo (ten, kur jo nuosmukis buvo didžiausias – Estijoje, Latvijoje). Tarp šių valstybių aukščiausiais pastarųjų metų rodikliais išsiskiria Lietuva – esant dabartiniam santuokų lygiui, tikimybė moterims ištekėti yra dvigubai didesnė nei, pavyzdžiui, Ispanijoje ar Slovėnijoje.

1 pav. Vidutinio moterų pirmos santuokos sudarymo amžiaus pokyčiai Europos šalyse, 1970–2012 m.

Šaltiniai: *Recent, 2005; Eurostat, duomenų kodas: [demo_nind]*, 2014.

Santuokų rodiklių pokyčiai atspindi šeimos kūrimo strategijų kaitą, pirmiausia santuokos atidėjimą vyresniam amžiui. Statistikos duomenys rodo (1 priedas, 2 lentelė), kad Lietuvoje, kaip ir visoje Rytų Europoje, iki devintojo dešimtmečio pabaigos išliko ankstyvųjų santuokų modelis – vidutinis moterų pirmos santuokos sudarymo amžius buvo 22–23 metai ir, nors vėliau pradėjo didėti, išliko mažesnis, lyginant su kitais senojo žemyno regionais, kuriuose daug kur jau peržengė trisdešimties metų ribą (1 pav.). Šiuo atžvilgiu neabejotinos lyderės yra Skandinavijos valstybės, ypač Švedija ir Danija (šiose valstybėse pirmųjų santuokų senėjimo tendencija pasireiškė anksčiausiai, t. y. aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje–devintojo dešimtmečio pradžioje), taip pat Islandija (čia šis rodiklis per

pastaruosius 10–15 metų didėjo ypač sparčiai). Svarbu paminėti, kad panašios yra ir vidutinio vyrų pirmos santuokos amžiaus pokyčių tendencijos:

- 2012 m. Eurostato duomenimis, Lietuva yra viena iš šešių valstybių (be Bulgarijos, Latvijos, Lenkijos, Portugalijos ir Rumunijos), kuriose šis rodiklis nepasiekė 30-ies metų, t. y. svyravo tarp 28,6–29,9 metų.
- Šešių valstybių grupėje, kur šis rodiklis yra didžiausias (daugiau kaip 33-ejų metų), yra Ispanija, Italija, Prancūzija, Norvegija, Islandija ir Švedija (čia jis pasiekė 35,5 metų). (Demografijos, 2013, p. 150).

Gausūs pastarųjų dešimtmečių tyrimai liudija, kad santuokos vaidmuo mažėja. Santuoka, „nors vis dar išlieka dominuojančia partnerystės forma, jau nebėra išskirtinė“ (Pongracz, Speder, 2008 p. 97). Sparčiai populiarėja kiti gyvenimo poroje modeliai²⁰, kurie apibūdinami įvairiais terminais – „santuoka šalių susitarimu“ (*consensus marriage*), „tariamoji santuoka“ (*quasi-marriage*“), „bandomoji santuoka“ (*trial marriage*), „kohabitacija“ (*cohabitation*) ir kt. (Trost, 1979, p. 13). Kadangi mokslinėje literatūroje prigijo pastarasis terminas, jį toliau ir vartosime²¹.

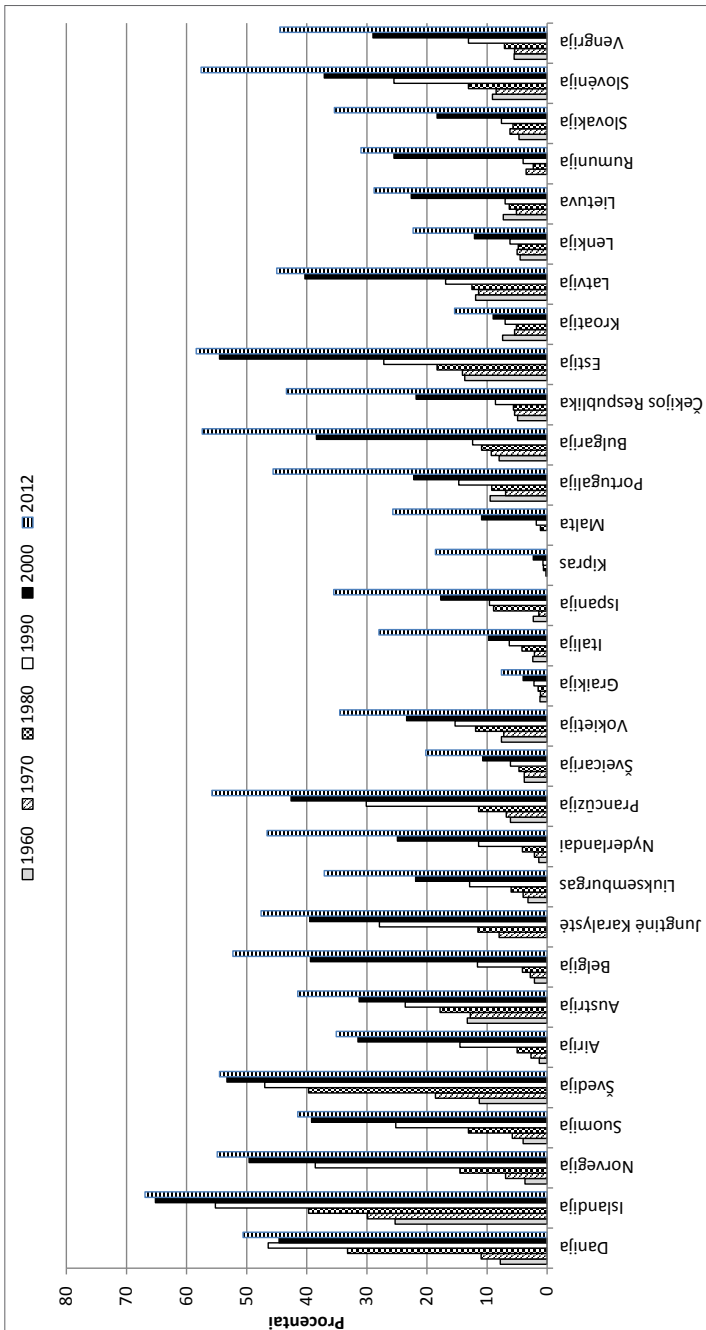
Plačiausia prasme kohabitacija suprantama kaip skirtingų lyčių partnerių gyvenimas kartu (viename ūkyje), neregistravus santuokos. Kai kurie autoriai šį apibūdinimą bando sukonkretinti, atsižvelgdami į laiko veiksnį (gyvenimo kartu vieną ar kitą dienų skaičių per savaitę / mėnesį praktikas), o kiti atkreipia dėmesį į gyvenimo poroje motyvus, lūkesčius ar reprodukcinę dimensiją. Todėl esama įvairių kohabitacijos tipologizavimų, pavyzdžiui, išskiriami tokie „idealieji“ jos tipai kaip „marginali“, „santuokos preliudija“, „vedybų proceso etapas“, „alternatyva viengungystei“, „santuokos alternatyva“, „neatskiriama nuo santuokos“ (Speder, 2005, p. 9). Vis dėlto dažniausiai kohabitacija laikoma „įžanga į santuoką“, arba jos „pakaitalu“, tokio skirstymo laikomasi ir analizuojant šio fenomeno istorinę raidą.

Einamojoje demografinėje statistikoje ši partnerystės forma nėra fiksuojama, tačiau jos paplitimą²² netiesiogiai parodo duomenys apie nesantuokinius gimimus (*births outside marriage*), t. y. kūdikių, gimusių santuokos neregistravusiems tėvams, procentinės dalies, palyginti

20 Šioje knygoje neaptarsime mažiausiai ištyrinėto partnerystės modelio, kuriam būdinga tai, kad nuolat bendraujančių partnerių pora negyvena „po vienu stogu“ – šis modelis apibūdinamas kaip „gyvenimas atskirai kartu“ (*Living apart together*, arba LAT).

21 Šalies autorių darbuose šis terminas į lietuvių kalbą verčiamas paraidžiui (kohabitacija).

22 Būtina pažymėti, kad kohabitacijos fenomenas buvo žinomas dar XIX a. pabaigoje, ji buvo gana populiarė tarp kai kurių socialinių sluoksnių (pirmiausia neturtingųjų) Švedijoje (Trost, 1979; Trost, 1992, p. 75), taip pat ir kitose Europos šalyse.

2 pav. Kūdikių, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams, procentinės dalies, palyginti su bendru gimusiųjų skaičiumi, pokyčiai Europos šalyse 1960–2012 m.

Šaltiniai: Recent, 2005; Eurostat, duomenų kodas: [tps00018], 2014.

su bendru gimusiųjų skaičiumi, rodiklis²³. Kaip matyti iš 2 paveikslu ir 3 lentelės (1 priedas), dar aštunto dešimtmečio viduryje kai kuriose Skandinavijos šalyse (Islandijoje, Švedijoje ir Danijoje) šis rodiklis peržengė 30-ies procentų ribą, t. y. vieno iš trijų gimusių kūdikių tėvai buvo nesutuokę. Šiems procesams dar labiau paspartėjus, po dviejų dešimtmečių buvo peržengta ir 50-ies procentų riba, šiuo metu tik vienintelėje iš šio regiono šalių – Suomijoje vis dar daugiau vaikų gimsta susituokusiems tėvams. Tuo tarpu Vakarų Europoje nesantuokinių gimimų skaičius pradėjo didėti beveik dviem dešimtmečiais vėliau, ir tik kai kuriose šio regiono valstybėse (pirmiausia Prancūzijoje ir Jungtinėje Karalystėje). Nesantuokinių gimimų paplitimo mastai šiame regione yra mažesni. Naujausias (2012 m.) publikuotais duomenimis, tik dvi šalys (Prancūzija ir Belgija) išsiskiria didesniais nei 50 proc. rodikliais, prie jų artėja Belgija ir Nyderlandai. Kitų Europos regionų atžvilgiu kontrastingai atrodo Pietų Europa, kurioje (išskyrus Portugaliją ir Ispaniją) iki pat praėjusio šimtmečio pabaigos nesantuokinių gimimų rodiklis nesiekė ir 10 proc. Nors per kitą dešimtmetį šis rodiklis gana aiškiai padidėjo, visur, išskyrus minėtas šalis, jis mažesnis nei 30 proc. (kitais tariant, daugiau nei dviejų trečdalių kūdikių tėvai yra susituokę).

Žvelgdami į Rytų Europą, galėtume išskirti kelias valstybių grupes. Vienur (kaimyninėse Baltijos šalyse ir Slovėnijoje) ganėtinai dideli nesantuokinių gimimų rodikliai (apie 10 proc. ir daugiau) užfiksuoti dar 1960 m.²⁴, jie sparčiai didėjo, ypač pastaraisiais dešimtmečiais. Šiuo metu Estijos ir Slovėnijos rodikliai yra vieni didžiausių Europoje, tuo atžvilgiu jos pralenkė ir kai kurias Skandinavijos valstybes. Kitur iki dešimto dešimtmečio pradžios nesantuokinių gimimų lygis nesiekė ir 10 proc. (tik Bulgarijoje ir Vengrijoje buvo kiek didesnis), tačiau per kitus du dešimtmečius jis keletu kartų padidėjo²⁵. Šiai grupei galėtume priskirti ir Lietuvą – iki 1990 m. kūdikių, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams, dalis, palyginti su bendru gimusiųjų skaičiumi šalyje, svyravo nuo 6 iki 7 proc.²⁶, tačiau per

23 Skaičiuojant šį rodiklį, gyvų kūdikių, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams, skaičius lyginamas su bendru gyvų gimusių kūdikių skaičiumi ir išreiškiamas procentais.

24 Tai, kad kohabitacija ir nesantuokiniai gimimai dar sovietiniu laikotarpiu buvo paplitę Estijoje ir Latvijoje, pažymi ir Vakarų demografoi (Macura, 2002, p. 39).

25 Ypač dideli pokyčiai buvo Balkanų valstybėse, pirmiausia Bulgarijoje. 2012 m. nesantuokinių gimimų rodiklis joje buvo vienas aukščiausių Europoje (57,4 proc.).

26 Nacionalinėje statistikoje kūdikių, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams, duomenys yra skirstomi į įregistruotus pagal motinos pareiškimą ir įregistruotus pagal abiejų tėvų pareiškimą. Pastarųjų dalis, palyginti su bendru nesantuokinių gimimų skaičiumi, nuolat didėja: 1990 m. ji sudarė 33,6 proc. (Demografijos, 1995, p. 57), 2005 m. – 68,1 proc. (Demografijos, 2006, p. 92), 2010 m. – 72,2 proc. (Demografijos, 2011, p. 85) ir 2013 m. – 81,4 proc. (Demografijos, 2014, p. 54).

laikotarpį iki 2000 m. padidėjo 3 kartus (iki 22,6 proc.). Vėliau tempai sulėtėjo, tačiau rodiklis nepasiekė 30 proc.²⁷

Palyginti kohabitacijos paplitimą europiniame kontekste leidžia ir kitas demografinės statistikos šaltinis, t. y. gyventojų surašymų duomenys²⁸. Demografas Z. Spederis (2005, p. 8), remdamasis įvairiose Europos valstybėse 2000–2002 m. vykdytų Gyventojų surašymų rezultatais, atliko lyginamąją kohabitacijos paplitimo mastų tarp 25–34 metų amžiaus gyventojų analizę. Jo skaičiavimų rezultatai, pateikti 2-oje lentelėje, rodo, kad XX–XXI šimtmečių sandūroje Skandinavijos bei kai keliose Vakarų Europos valstybėse (Nyderlanduose, Prancūzijoje) nuo ketvirtadalio iki trečdaliao visų minėtos amžiaus grupės asmenų kohabitavo, o neregistruotos santuokos sudarė beveik pusę visų partnerysčių. Kitaip tariant, galima teigti, jog šiose šalyse kohabitacija tapo normatyvine elgsena, nykstant riboms tarp registruotos ir neregistruotos santuokos. Pažymėtina, kad, kaip teigė J. Trostas, aptardamas šeimos formavimo procesus Švedijoje, vykusius dar aštuntojo dešimtmečio viduryje, t. y. ketvirčiu amžiaus anksčiau, šioje šalyje „dauguma į kohabitaciją ir registruotą santuoką žvelgia panašiai kaip į identiškus dalykus – kasdieniame gyvenime tarp jų nematyti jokio skirtumo“ (Trost, 1979, p. 192)²⁹.

---

27 29,5 proc. 2013 m. (Demografijos, 2014, p. 54).

28 Dviejų (2001 ir 2011 m.) Lietuvos gyventojų surašymų metu, renkant duomenis apie namų ūkio narių ryšį su asmeniu, kuris įrašytas pirmuoju namų ūkyje, gyvenantys kartu nesusituokę asmenys buvo įvardyti „sugyventiniais“, nepaisant tam tikros neigiamos konotacijos, kurią turi ši sąvoka (Maslauskaitė, 2009, p. 37).

29 Šias išvadas autorius pagrindė tiek įvairių savo paties ir kitų Švedijos sociologų tyrimų duomenimis, tiek ir statistikos informacija: 1975 m. Švedijos gyventojų surašymų duomenimis, hohabituojantys asmenys sudarė daugumą visų, gyvenančių su partneriais, t. y. 20–24 metų amžiaus, grupėje (57 proc. moterų ir 71 proc. vyrų), taip pat reikšmingą ir vyresnių dalį (atitinkamai 23 ir 35 proc. 25–29 metų amžiaus grupėje) (Trost, 1979, p. 49).

2 lentelė. 25–34 metų amžiaus asmenų partnerystės statusas, 2000–2002 m.*

	Moterys			Vyrai		
	Susituokusių dalis	Kohabituojančių dalis	Kohabituojančių tarp visų asmenų, turinčių partnerį	Susituokusių dalis	Kohabituojančių dalis	Kohabituojančių tarp visų asmenų, turinčių partnerį
Skandinavija						
Danija	39,9	30,3	43,1	28,6	30,5	51,6
Norvegija	38,2	27,2	41,5	26,3	24,7	48,4
Suomija	40,4	26,7	39,8	30,4	27,1	47,2
Vakarų Europa						
Airija	5,5	12,5	19,8	-	-	-
Austrija	45,8	20,1	30,5	-	-	-
Belgija	45,6	18,3	28,6	-	-	-
Jungtinė Karalystė	41,9	20,3	32,6	33,6	22,0	39,6
Liuksemburgas	51,1	18,1	26,2	-	-	-
Nyderlandai	48,0	24,5	33,7	33,9	25,4	42,8
Prancūzija	37,8	28,3	42,8	-	-	-
Vokietija	52,8	15,2	22,4	37,9	15,4	28,8
Pietų Europa						
Graikija	56,7	3,3	5,4	34,0	3,2	8,5
Italija	49,8	4,2	7,8	32,8	3,4	2,3
Portugalija	61,0	7,4	10,8	50,8	6,8	11,8
Rytų Europa						
Čekijos Respublika	57,7	4,5	7,2	43,8	4,8	8,9
Estija	40,4	21,2	34,4	34,6	23,5	40,4
Latvija	40,6	4,3	9,6	24,5	5,3	17,9
Lenkija	60,2	2,1	3,4	49,1	2,0	3,9
Lietuva	61,0	5,7	8,5	55,6	6,0	9,7
Rumunija	68,6	7,1	9,4	57,0	7,7	12,0
Slovakija	6,3	2,0	3,2	47,9	1,8	3,6
Slovėnija	45,2	12,1	21,1	28,7	9,6	25,1
Vengrija	56,9	11,4	16,8	44,5	11,7	20,8

* Pastaba: lentelėje pateikti Z. Spederio (2005, p. 8) skaičiavimai, atlikti remiantis 2000–2002 m. vykdytų gyventojų surašymų duomenimis.

Kaip matyti iš šios lentelės, kituose Europos regionuose tarp šio amžiaus (25–34 metų) asmenų kohabitacija buvo mažiau paplitusi – daugumoje Vakarų Europos šalių neregistruotų santuokų dalis tarp visų partnerysčių svyravo tarp penktadalio ir trečdaliao, o Pietų ir Rytų Europoje (išskyrus Estiją, Slovėniją ir Vengriją) nesiekė ir 10 proc.

Per kitą dešimtmetį padėtis pastebimai pasikeitė. Antai, Lietuvoje šis rodiklis padidėjo apie du kartus, Lenkijoje – 1,8 karto, Estijoje – 1,5 karto (3 lentelė). Šioje šalyje santuoka jau nebėra prioritetas gyvenimo poroje modelis tarp aštuntajame dešimtmetyje ir vėliau gimusių asmenų. Taip galėtume teigti, kalbėdami ir apie jauniausio amžiaus Lietuvos gyventojų kohortą. Įvairių amžiaus grupių asmenų skirtumai akivaizdūs ir Lenkijoje, tai rodo, kad šalyje plinta modernios šeimos formavimo strategijos.

3 lentelė. Kohabituojančių moterų ir vyrų dalis, palyginti su visais asmenimis, gyvenančiais su partneriais 2011 m., proc.*

	Moterys				Vyrai			
	20–24	25–29	30–39	20–39	20–24	25–29	30–39	20–39
Lietuva	44,0	20,7	13,7	17,8	52,5	26,8	14,4	19,3
Lenkija	16,6	7,6	4,2	6,1	22,4	9,9	4,9	6,7
Estija **	:	:	:	53,5	:	:	:	56,1

* *Autorės skaičiavimai, remiantis 2011 m. gyventojų surašymų duomenimis. Šaltiniai: Ludność, 2013; Statistics, 2011; Namų, 2013.*

** *Pastaba: Estija – 18–39 metų (Duomenų apie kitas amžiaus grupes Estijos statistikos departamentas nepateikia).*

Gyventojų surašymų duomenys, kaip žinoma, yra jų būklės tam tikru fiksuotu (kritiniu) laiko momentu „fotografija“, į tai svarbu atkreipti dėmesį, kalbant apie šeimos formavimo pokyčius ir santuokystės tendencijas – šie duomenys atspindi padėtį kaip tam tikrų elgsenos strategijų pasekmę, dalis neregistruotų santuokų yra ne pirmos partnerystės (išsituokusių asmenų kohabitacijos atvejai). Todėl, atliekant išsamesnę analizę, remiamasi specialių (sociologinių) tyrimų rezultatais, o siekiant tarptautinių palyginimų pagrindinė empirinė bazė yra anksčiau minėtų didelių tarptautinių projektų (Šeimos ir gimstamumo bei Kartų ir lyčių programos) duomenys.

Šeimos ir gimstamumo tyrimas Lietuvoje atliktas 1994–1995 m.³⁰, taigi jis parodė pirmųjų postsocialistinių transformacijų metų sociodemogra-

30 Nurodytas sociologinės apklausos lauko darbų laikotarpis (Stankūnienė ir kt., 1999, p. 5).

finę situaciją. Aptariant šeimos raidą, ji įvardijama kaip pradinis modernaus šeimos modelio plitimo šalyje laikotarpis (Stakūnienė ir kt., 2003). Šio tyrimo metu užfiksuotas neregistruotų santuokų daugėjimas su kiekviena vis jaunesne kohorta leido demografams teigti, kad „Lietuva atkartoja revoliucinius šeimos formavimo pokyčius“, kuriuos Vakarų šalys patyrė 2–3 dešimtmečiais anksčiau (Stankūnienė, 1997a, p. 18).

Kaip šiuo atžvilgiu mūsų šalis tuo metu atrodė tarp kitų Rytų Europos valstybių? Žvelgdami į 4 lentelę, kuriose pateikti Šeimos ir gimstamumo tyrimų duomenys apie trijų amžiaus kohortų moterų kohabitacijos patirtį, matome, kad Lietuva pasižymi vienais iš mažiausių rodiklių:

- Tarp apklausoje dalyvavusių 25–29 metų amžiaus moterų tik 15,3 proc. Lietuvos moterų turėjo gyvenimo pirmoje partnerystėje neregistruotus santuokos patirties tuomet, kai jos sulaukė 25 metų, o Čekijos Respublikoje šis rodiklis buvo beveik 2 kartus didesnis, Latvijoje – 2,6 karto, Estijoje – net 4 kartus ir pan.
- Šie skirtumai pastebimi ir kitose amžiaus kohortose – matyti, kad tik Lenkijos moterims tuo metu buvo būdinga dar konservatyvesnė partnerystės elgsena.

4 lentelė. Moterų, turėjusių pirmos partnerystės neregistruotus santuokos patirtį iki 25 metų amžiaus, procentinė atitinkamos amžiaus grupės visų moterų dalis

Valstybė	Apklausoje data	Amžius apklausoje metu		
		25–29	30–34	35–39
Čekijos Respublika	1997	29,3	25,5	20,5
Estija	1994	64,0	60,8	48,9
Vengrija	1992/93	18,1	14,8	8,9
Latvija	1995	40,0	25,6	25,4
Lietuva	1994–1995	15,3	9,5	12,2
Lenkija	1991	4,1	3,6	2,8
Slovėnija	1994–1995	42,5	36,0	23,1

Šaltinis: Philipov, 2004, p. 4.

Dar didesni skirtumai matyti, lyginant Lietuvos ir Skandinavijos bei kai kurių Europos valstybių šio amžiaus moterų matrimonialinę elgseną: K. Kiernan (2002, p. 65), nagrinėdama minėto tarptautinio projekto duomenis, nustatė, kad trims ketvirtadaliams 25–29 metų amžiaus Lietuvos

moterų pirmoji partnerystė sutapo su registruota santuoka, o Švedijoje tokių buvo tik 7 proc., Suomijoje – 17 proc., Austrijoje ir Šveicarijoje – 19 proc., Prancūzijoje – 21 proc.

Pagal Kartų ir lyčių programą atlikti tyrimai pateikė ne tik kohabitacijos plitimo duomenis, bet ir pagilino žinias apie jos formų tipologinę ir struktūrinę įvairovę (Maslauskaitė, 2009). Nagrinėdama neregistruotų santuokų procentinės dalies tarp pirmų partnerysčių pokyčius, ši autorė išskyrė kelis kohabitacijos (kaip pirmos partnerystės formavimo praktikos) plitimo Lietuvoje etapus: pirmąjį, kuris trūko iki aštunto dešimtmečio, ji įvardijo kaip marginalinį³¹, antrąjį, vykusį aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose – kaip nuosaikaus, bet nuoseklaus kohabitacijos plitimo laikotarpį, ir paskutinį, kuris prasidėjo nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios – kaip sparčios kohabitacijos akseleracijos bei įsitvirtinimo laiką, kartu pažymėdama, kad „kohabituoja dažniau jauniausių amžiaus grupių (iki 30 metų) gyventojai“ (ten pat, p. 93–94, 96). Tuo tarpu, V. Stankūnienės nuomone, iki XX a. vidurio šalyje kohabitacijos iš viso nebuvo (galimi tik išimtiniai atvejai), vėliau, iki pat dešimtojo dešimtmečio tai buvo deviantinis reiškinys, jo plitimą ženklina tik paskutinis praeito šimtmečio dešimtmetis (Stankūnienė, Baublytė, 2009a, p.14).

Santūriau padėtį mūsų šalyje šiuo požiūriu vertina ir užsienio autoriai, analizuojantys Kartų ir lyčių programos duomenis tarptautiniame kontekste. Antai, M. Pongracz ir Z. Spederis (2008, p. 97), aptardami ir lygindami jaunesnio amžiaus moterų (25–29 ir 30–34 metų) partnerystės strategijas įvairiose Europos valstybėse, išskyrė kelias šalių grupes:

- Pirmoje grupėje (Danijoje, Norvegijoje, Suomijoje ir Nyderlanduose) kohabituoja apie pusė šio amžiaus moterų, gyvenančių poroje su partneriu, kitaip tariant, tai jau nėra laikinai trunkanti partnerystės forma, bet santuokos alternatyva.
- Antroje grupėje (Estijoje, Austrijoje, Vokietijoje, Slovėnijoje ir Vengrijoje) kohabitacija yra įprasta elgsena jaunesniųjų (iki 30-ies metų) grupėje, tačiau vyresnio amžiaus grupėse procentinė kohabituojančių dalis mažėja, galima teigti, jog tai ne prioritetas gyvenimo būdas, o „pereinamoji“ partnerystės forma (*transitory form of union*).
- Didžiausioje valstybių grupėje (Italijoje, Lietuvoje, Rumunijoje, Čekijos Respublikoje, Graikijoje, Kipre ir Slovakijoje) kohabitacija tiek jaunesnio, tiek ir vyresnio amžiaus grupėse rečiau pri-

31 Tuomet kohabitacija buvo labai retas reiškinys.

pažįstama, autorių žodžiais, laikoma netinkama arba smerkiama (*condemned*), šios šalys yra homogeniškos, jeigu kalbėtume apie registruotas santuokas kaip prioritetinį partnerystės modelį, tačiau heterogeniškos, jeigu žvelgtume į jų sudarymo amžių³².

Taigi, nepaisant didelių pastarųjų dešimtmečių pokyčių, Lietuva išlieka tarp konservatyvesnių arba labiausiai išlaikiusių tradicinės šeimos formavimo bruožus senojo žemyno valstybių.

Minėjome, kad kitas, ne mažiau svarbus aspektas, į kurį būtina atsižvelgti, aptariant ir lyginant šeimos formavimo tendencijas (arba jos transformacijos eigą), yra susijęs su reprodukcinės elgsenos kaita.

Gimstamumas yra viena iš pagrindinių demografinio diskurso temų, jo raidos analizei bei teorinei pokyčių interpretacijai yra skiriama daug dėmesio Lietuvos mokslininkų publikacijose (Stankūnienė, 2006a, Stankūnienė ir kt., 2007; Stankūnienė; Baublytė, 2009b; Stankūnienė ir kt., 2013), taip pat esama nemažai darbų, kuriuose lyginamos šio proceso tendencijos įvairiuose Europos regionuose antroje XX a. pusėje ir per pastaruosius dešimtmečius (Beets, 1995; Frejka, ir kt., 2008; Billari, 2008; Billingsley, 2009). Daugelis sutinka, kad iki 1990 m. Rytų Europos valstybėms buvo būdingas panašus gimstamumo modelis – vyravo dviejų vaikų šeima, sutuoktiniai vaikų sulaukdavo būdami jauni (paprastai pirmasis kūdikis gimdavo po vienerių santuokos metų), dauguma ištekėjusių moterų paskutinį vaiką gimdė iki 30-ies metų amžiaus (Philipov, 2004; Prskawetz ir kt., 2002; Speder, 2005). Statistikos duomenys rodo, kad iki paskutinio XX a. dešimtmečio šiame regione gimstamumas (su nedideliais svyravimais) išliko gana aukštas – suminis gimstamumo rodiklis (SGR)³³ daugumoje šalių (išskyrus Kroatiją, Slovėniją ir Vengriją) buvo artimas dviem, t. y. reikšmei, kuri reikalinga kartų kaitai užtikrinti (1 priedas, 4 lentelė).

Tuo metu kituose Europos regionuose reikėsi priešingos tendencijos – Skandinavijoje³⁴ ir Vakarų Europoje (išskyrus Airiją) gimstamumas pradėjo laipsniškai mažėti dar aštunto dešimtmečio viduryje, kai daugumoje valstybių SGR nukrito žemiau dviejų. Pietų Europoje panašūs procesai prasidėjo geroku dešimtmečiu vėliau, tačiau jie buvo daug inten-

32 Šį teiginį patvirtina ir 2 lentelės (1 priedas) duomenys, kuriuos aptarėme jau anksčiau.

33 Suminis gimstamumo rodiklis apibrėžia vidutinį gyvų gimusiųjų skaičių, kurį moteris pagimdytų per visą savo reproduktyvų gyvenimo laikotarpį (15–49 metų amžiaus), jeigu ji sulauktų 50 metų amžiaus ir kiekvienoje amžiaus grupėje išliktų duotų metų gimstamumo rodiklis (Karnopienė, 2008, p. 97).

34 Kaip teigia J. M. Hoemas (2005, p. 560), kitaip nei kitose Skandinavijos šalyse, Švedijoje gimstamumo pokyčių kreivė „bangavo“, pasiekdama piką (SGR- 2,13) 1990 m. ir nusileisdama iki žemiausio taško (SGR- 1,5) 1998 m. ir 1999 m.

syvesni. Žvelgiant į padėtį 1990 m., matyti, jog šiuo atžvilgiu homogeniškiausias buvo Rytų Europos regionas, jame buvo ir didžiausios SGR reikšmės, o didžiausi skirtumai buvo Pietų Europoje, be to, čia visur, išskyrus Maltą ir Kiprą, užfiksuoti tuo metu mažiausi SGR rodikliai (1,33–1,57).

Tačiau paskutinio XX a. dešimtmečio postsocialistinės transformacijos iš esmės pakeitė gimstamumo raidą buvusio Rytų bloko valstybėse – per labai trumpą laikotarpį (penkerius metus) daugumoje šių valstybių SGR nukrito 1,5–1,6 karto ir toliau mažėjo iki pat šio tūkstantmečio pradžios³⁵. Vėlesniais metais daugumoje Rytų Europos šalių (tarp jų ir Lietuvoje) gimstamumas atsigavo ir šiek tiek svyruodamas vėl ėmė didėti, tačiau kai kur (Lenkijoje, Slovakijoje, Vengrijoje) rodikliai tebėra labai maži, t. y. panašūs kaip ir Pietų Europos valstybėse. Tokių pokyčių, kuriuos vakarų autoriai įvardija kaip dramatiškus (Thornton, Philipov, 2007), nebuvo kitose žemyno dalyse, čia gimstamumo raida per pastaruosius du dešimtmečius buvo ganėtinai nuosekli – lygindami 1990 m. ir 2012 m. SGR rodiklius, matome, kad vienoje šalyse (Prancūzijoje, Belgijoje, Jungtinėje Karalystėje) jis kiek padidėjo, kitose – išsilaikė panašaus lygio, o sumažėjo tik keliose (Maltoje, Kipre).

Aptartieji gimstamumo pokyčiai per pusę šimto metų, nepaisant bendrosios mažėjimo tendencijos, rodo šio demografinio proceso raidos ypatumus skirtinguose regionuose ir netgi jų viduje. Galima teigti, kad jie papildomai iliustruoja nevienodą šeimos transformacijos eigą įvairiose Europos šalyse. Apie ją kalbėjo antrojo demografinio perėjimo teoretikai ir kiti autoriai, kurie rėmėsi jau vėlesniais duomenimis.³⁶

Siekiant apibendrintai paaiškinti Lietuvos vietą šiame Europiniame kontekste, visų pirma, būtina dar sykį pabrėžti, kad platesnėje demografinėje analizėje mūsų šalis aptariama kaip Rytų Europos dalis, o ieškant atsakymų, kodėl šeimos formavimo procesams šiame regione buvo būdinga tam tikra specifinė trajektorija³⁷, atkreipiamas dėmesys ne tik į netiesioginių antrojo demografinio perėjimo veiksnių (vertybių ir nuostatų

35 Tai būdinga ir Lietuvai – per pirmuosius penkiolika nepriklausomybės metų (1990–2005 m.) SGR sumažėjo nuo 2,03 iki 1,29.

36 Antai, K. Kiernan, lygindama Šeimos ir gimstamumo tyrimų rezultatus, teigė, kad „atsakymas į klausimą, ar visos šalys vienodai juda link paskirties punkto, kuriame santuoka ir kohabitacija iš esmės neatsiejamos, dar yra ateityje“ (Kiernan, 2002, p. 75), o M. Pongracz and Z. Spederis (2008, p. 95), analizuodami Kartų ir lyčių programos tyrimų rezultatus, pažymėjo, kad „patnerystės formų pluralizacija įvairiose Europos šalyse prasidėjo skirtingu laiku ir vyko nevienodu greičiu“.

37 Demografinėje literatūroje šeimos formavimo raidos skirtumai tarp Rytų ir Vakarų Europos šalių netgi įvardijami kaip „Rytų ir Vakarų kontrastas“ (Bronchlain, 1993; Macura ir kt., 2002).

pasikeitimų (Van de Kaa, 1978) raišką, bet ir struktūrinės (istorinės ir politinės) sąlygas.

Kaip pažymėjo M. Robila (2004, p. 2–5), daugiau kaip 40-ies metų komunistinės santvarkos laikotarpis esmingai paveikė visas visuomenės gyvenimo sritis, taip pat ir privačią – industrializacijos procesai, paskatinę kaimo ir miesto migraciją, pagreitino tradicinės išplėstinės šeimos virsmą nuklearine, o moterų užimtumo bei jų švietimo skatinimo politika pakeitė lyčių šeiminius vaidmenis. Nepaisant valstybės galios kontroliuoti šeimos funkcijas ir poreikių patenkinimą (reprodukcinę elgseną, aprūpinimą būstu ir kt.), vis dėlto, negausių to meto tyrimų duomenimis, būtent šeima buvo laikoma apsauga nuo grėsmingų išorės jėgų. Anot D. Colemano (2013, p. 9), „komunistinės santvarkos sąlygomis santuoka tapo prieglobsčiu kasdieniniame gyvenime, daug kur – dar ir prielaida gauti būstą“.

M. Csernak, apibendrinama veiksniais, kurie sovietiniais metais darė įtaką šeimos kūrimo raidai Rytų Europos šalyse (aukštam santuokystės lygiui ir jaunam pirmos santuokos amžiui), išskyrė tris jų grupes – nykstančios ribos tarp socialinių stratų ir aukštesnis socialinis mobilumas išplėtė galimų partnerių „ratą“, kai kurios socialinės politikos priemonės bei ekonominės sąlygos „palaiškė“ šeimos formavimą, o vyraujanti ideologija bei patriarchalinės tradicijos, asmenybės laisvių bei pasirinkimo galimybių ribojimai ir pan. darė santuoką patrauklia arba netgi vienintele alternatyva (Bronchlain, 1993)³⁸.

Taigi į tuometinę Rytų Europą dažniausiai žvelgiama kaip į homogenišką (demografinę prasme) regioną, kuriame iki 1990 m. visoms šalims buvo būdingas labai panašus santuokų modelis (Speder, 2005) ir gyventojų reprodukcinė elgsena (Philipov, 2004). Vis dėlto kai kurie autoriai, atkreipdami dėmesį į kohabitacijos plitimo netolygumus atskirose šio regiono šalyse, teigė, kad vienos jų (pvz., Estijoje) šeimos transformacijos procesų eiga buvo artima Skandinavijos šalims (Macura ir kt., 2002, p. 40), o kitose (Lietuvoje, Lenkijoje) ji vyko panašiai kaip ir kai kuriose, pasižyminčiose stipria Katalikų bažnyčios įtaka, Vakarų ir Pietų Europos valstybėse – Italijoje, Ispanijoje, Belgijoje (Prskawetz ir kt., 2002). Šios nuomonės laikosi ir Lietuvos demografai. Pavyzdžiui, V. Stankūnienė (1995, p. 65–66) pažymi, kad, nepaisant sovietiniais metais vykusios tam tikros procesų konvergencijos, šeimos transformacijos procesai mūsų ša-

38 Šioje publikacijoje yra aptartas M. Csernak pranešimas Europos gyventojų konferencijoje Paryžiuje (1991 m. spalio 21–25 d.).

lyje prasidėjo vėliau nei kaimyninėse Baltijos valstybėse – tai siejama ir su konservatyvia kultūrine aplinka (Stankūnienė, Baublytė, 2009, p. 13).

Į socialinę ir kultūrinę Rytų Europos diferenciaciją atkreipė dėmesį ir T. Sobotka (2008), analizuodamas antrojo demografinio perėjimo eigą šiame regione. Jis pažymėjo, kad čia, be liberalių ir sekuliarizuotų šalių (Čekijos, Estijos, Slovėnijos), yra nemažai valstybių, kurių gyventojai yra labai religingi ir laikosi tradicinių šeimos vertybių (Lenkija, Slovakija). Taip pat vienų šalių (Čekijos, Baltijos valstybių) visuomenės, nepaisant sovietinės okupacijos, išliko kultūriškai artimos Vakarų pasauliui, o kitų (krikščionių stačiatikių ir musulmoniškų valstybių) – dėl istorinių priežasčių visuomet buvo nutolusios nuo Vakarų. Autoriaus nuomone, dėl minėtų skirtumų politinės ir socialinės, ekonominės 10 dešimtmečio transformacijos šiose šalyse vyko nevienodai sėkmingai. Atitinkamai ir demografinėje raidoje, be bendrųjų tendencijų, kurias lėmė specifinė pereinamojo laikotarpio situacija (staigaus gimstamumo nuosmukio, santuokų skaičiaus mažėjimo ir kt.), reiškėsi ir kai kurių procesų divergencija. Apibendrinamas T. Sobotka teigė, kad Rytų Europos šalių „demografinio perėjimo modelis yra tiek pat įvairus, kiek yra įvairios postkomunistinės visuomenės bei jų kultūrinis paveldas“ (ten pat, p. 193). Vis dėlto jis išskyrė bendrus šiam regionui antrojo demografinio perėjimo ypatumus:

- Elgsenos ir vertybių pokyčiai, kurie būdingi perėjimui, čia pasireiškė vėlai.
- Daugelis perėjimą apibūdinančių procesų pasireiškė dešimtam dešimtmetyje, bet jie vyko itin sparčiai.
- Struktūriniai ir ekonominiai veiksniai buvo labai svarbūs, ypač pradžiniuose perėjimo etapuose.
- Nauji šeimos modeliai pirmiausia paplito tarp neturtingiausių socialinių sluoksnių (t. y. tų, kurie labiausiai nukentėjo ekonominių reformų ir krizės metu).

Šios teorinės išvagos buvo papildytos kitoje minėto autoriaus publikacijoje, parengtoje kartu su bendraautoriais (Frejka ir kt., 2008, p. 10–11) – egzistuoja dvi skirtingos antrojo demografinio perėjimo trajektorijos: pirmojoje kultūros ir vertybių pokyčiai (kuriuos apibūdina pasaulietiškas individualizmas ir orientacija į saviraišką) yra neatsiejami nuo ekonominės gerovės, šie pokyčiai sudarė esminių šeiminių elgsenos³⁹ pokyčių prielaidas. Tuo tarpu antrojoje trajektorijoje, kuri būdinga Rytų Europos šalims, minėtieji pokyčiai atsirado kaip socialiai nuskriaustųjų

39 Autoriai vartoja sąvoką „family behaviour“, kuri išversta į lietuvių kalbą kaip „šeiminė elgsena“.

atsakas į pakitusias struktūrines sąlygas visuomenėje, vėliau ši elgsena paplito ir tarp kitų socialinių grupių.

Svarbu paminėti, kad demografiniai, aiškindami labai staigius demografinės raidos pokyčius postsocialistinių transformacijų laikotarpiu (nuo 1990 m.), iš esmės remiasi dviem teoriniais požiūriais: pirmasis, grindžiamas G. Beckerio (1981) ir jo pasekėjų nuostatomis, pabrėžia ekonominius krizės laikotarpio sunkumus, privertusius didelę dalį gyventojų atidėti šeimos kūrimą, arba ją pakeisti kohabitacija, tuo tarpu antrojo požiūrio šalininkai atkreipia dėmesį į tai, kad staigi totalitarinių režimų griūtis lėmė daug spartesnę, lyginant su Vakarų visuomenėmis, naujų socialinių normų ir vertybių plitimą. Kaip teigia A. Thorntonas ir D. Philipovas (2007, p. 29), daugeliui Rytų Europos regiono gyventojų „sugrįžimas į Europą reiškė reintegraciją į modernybės ir tikrosios civilizacijos modelį, <...> komunistinės santvarkos primestų kultūros ir moralės normų pakeitimą Vakarų etinėmis ir moralinėmis vertybėmis“. Kartu pažymima, kad suardytos ankstesnės socialinės normos nebuvo automatiškai pakeistos naujomis – pereinamajam laikotarpiui buvo būdingas nestabilumas ir netikrumas, jis apsunkino individų orientacijas ir sprendimus. Kitaip tariant, be vertybių kaitos, socialinė anomija buvo dar vienas svarbus demografinių pokyčių veiksnys (Philipov, 2004).

Lietuvos autorių nuomone, svarbiausieji antrojo demografinio perėjimo veiksniai (vertybių kaita) šalyje labai aiškiai matomi tik šio amžiaus pirmame dešimtmetyje, kai rinkos ekonominiai santykiai paskatino individualizaciją, individualių pasirinkimų ir saviraiškos galimybių didėjimą. (Stankūnienė, Jasilionis, 2009, p. 33). Lėtesnę šeimos formavimo strategijų kaitą Lietuvoje, lyginant su dauguma kitų Europos valstybių (tarp jų ir Rytų Europos regiono šalių), rodo ir 5-oje lentelėje pateikta apibendrinanti informacija apie šeimos formavimo rodiklių pokyčius.

5 lentelė. Demografiniai šeimos formavimo rodikliai 2012 m.*

Rodiklis		2012 m.		Pasikeitimas, lyginant su 1990 m. ir 2000 m.
		Valstybė	Reikšmė	
Bendrasis santuokų rodiklis	Žemiausias	Bulgarija	2,9	(-4,0) / (-1,4)
		Portugalija	3,3	(-3,9) / (-2,9)
		Vengrija	3,4	(-3,1) / (-1,1)
Bendrasis santuokų rodiklis	Aukščiausias	Lietuva	6,9	(-2,9) / (+2,1)
		Kipras	6,7	(-3,0) / (-6,7)
		Malta	6,7	(-0,4) / (0)
		Rumunija	6,4	(-3,9) / (-2,9)
Vidutinis pirmos santuokos sudarymo amžius (moterys)	Žemiausias	Rumunija	25,9	(+3,9) / (+2,5)
		Lenkija	26,2	(+3,6) / (+2,3)
		Bulgarija	26,6	(+5,2) / (+2,5)
		Lietuva	27,7	(+5,3) / (+4,1)
	Aukščiausias	Airija	34,3	(+7,7) / (0)
		Švedija	33,0	(+5,5) / (+2,8)
Ne santuokoje gimusių procentinė dalis	Žemiausias	Graikija	7,6	(+5,4) / (+3,6)
		Kroatija	15,4	(+8,4) / (+6,4)
		Kipras	18,6	(+17,9) / (+16,3)
	Aukščiausias	Lietuva**	28,8	(+21,8) / (+6,2)
		Islandija	66,9	(+11,3) / (+1,7)
		Estija	58,4	(+31,2) / (+3,9)
		Slovėnija	57,6	(+32,1) / (+20,5)
Suminis gimstamumo rodiklis	Žemiausias	Portugalija	1,28	(-0,29) / (-0,27)
		Lenkija	1,30	(-0,75) / (-0,04)
		Ispanija	1,32	(-0,04) / (-0,08)
	Aukščiausias	Islandija	2,04	(-0,26) / (+0,11)
		Airija	2,01	(-0,1) / (+0,11)
		Prancūzija	2,01	(+0,23) / (+0,13)
		Jungtinė Karalystė	1,92	(+0,09) / (+0,28)
Lietuva***	1,60	(-0,43) / (+0,21)		

* Autorės skaičiavimai, remiantis duomenimis, kurie pateikti 1-4 lentelėse (1 priedas).

** Lietuvos rodiklis – septintas mažiausias tarp lyginamų šalių.

*** Lietuva pagal šį rodiklį yra 11-a tarp lyginamų šalių.

3. Ištuokos

Aptariant ir lyginant šeimos transformacijos raišką įvairiuose Europos regionuose ir valstybėse, svarbu atsižvelgti ir į ištuokų pokyčius. Nors šiai temai demografinėje literatūroje yra skiriama santykinai kiek mažiau dėmesio (ištuokos paprastai analizuojamos siejant jas su kitais demografiniais procesais – pakartotinių santuokų dinamika, gimstamumo pokyčiais, kohabitacijos paplitimu), tai nepaneigia jos svarbos, ypač žvelgiant iš antrojo demografinio perėjimo teorinės perspektyvos – teigiant, kad moderniose šeimose ypač didelė reikšmė teikiama sutuoktinių (partnerių) tarpusavio santykiams (Van de Kaa, 1987; 2008), ištuokų rodiklis galėtų būti interpretuojamas kaip šių santykių kokybės matas makrolygmeniu (Speder, 2005).

Nors Lietuvos autorių darbuose ištuokų pokyčiai dažniau yra nagrinėjami bendrajame šalies demografinės raidos kontekste (Stankūnienė, 2006b), Šeimos ir gimstamumo bei Kartų ir lyčių programos tyrimų metu surinkta empirinių duomenų bazė suteikė galimybę šį fenomeną analizuoti ir individo lygmeniu (Stankūnienė ir kt., 1999). Šiuo atžvilgiu svarbios S. Maslauskaitės publikacijos (Maslauskaitė, Baublytė, 2012; Maslauskaitė, 2012a; Maslauskaitė, 2012b), kuriose taip pat yra pateikta ir ištuokų raidos Lietuvoje retrospektyvinė analizė, atsižvelgiant į Sovietų Sąjungos bei Europos kontekstą.

Aptariant ir lyginant ištuokų dinamiką tarptautiniame kontekste, pirmiausia svarbu atsižvelgti į jų teisinio reglamentavimo skirtingose šalyse ypatumus:

- Nors daugelyje Europos valstybių ištuokos buvo legalizuotos pirmoje XX a. pusėje, iki 1970-ųjų metų teisinių reformų (arba vadinamosios „ištuokų revoliucijos“ – „*no-fault revolution*“) įstatymai buvo gana griežti (išskyrus Skandinavijos šalis).
- Kai kuriose valstybėse santuokų nutraukimas juridškai įtvirtintas gana vėlai: Italijoje – 1971 m., Ispanijoje – 1981 m., Airijoje – 1997 m., Maltoje – tik 2011 m.

Kaip teigia J. C. Haskey (1993, p. 219), „ištuokų pokyčiai kiekvienoje Europos šalyje atspindėjo atitinkamus pakeitimus ištuokų įstatymuose, tai ypač pasakytina apie konkrečias santuokų nutraukimo sąlygas“. Antai, remdamiesi specialiais skaičiavimais, L. González ir T. K. Viitanen (2006) nustatė, kad aštunto dešimtmečio ištuokų reformos Vakarų Europos šalyse turėjo didelę įtaką spartesniam šio fenomeno plitimui. Iš-

tuokų rodiklių padidėjimas Baltijos šalyse aštunto dešimtmečio viduryje taip pat siejamas su ištuokų teisinės tvarkos registravimo reforma Sovietų Sąjungoje 1965 m. (Maslauskaitė, Baublytė, 2012, p. 46).

Sociologai pažymi, kad ištuokų įstatymų reformos neįvyko savaime – jos buvo atsakas į socialinių normų ir nuostatų pokyčius. Todėl, kalbant apie ištuokų veiksnius, atkreipiamas dėmesys į kultūrą ir religiją (Haskey, 1993, p. 231), taip pat kitus bendruosius šeimos pokyčių determinantus.

Aukštas ištuokų lygis buvo specifinis socialistinių šalių šeimos raidos bruožas – kai kuriose Rytų Europos valstybėse (Čekijoje, Vengrijoje) bendrieji rodikliai 1960–1990 m. laikotarpiu buvo artimi Skandinavijos šalių rodikliams, o Latvijoje ir Estijoje (iš dalies, ir Lietuvoje) – netgi gerokai didesni (1 priedas, 5 lentelė). Siekiant paaiškinti, kodėl šio regiono valstybės, pirmiausia Baltijos šalys, užėmė lyderių pozicijas, svarbu turėti omenyje ne tik anksčiau paminėtus bendruosius, bet ir specifinius veiksnius, kurie buvo susiję su to meto sovietinės visuomenės gyvenimo sąlygomis.

Tyrimai, kuriuos aštuntame dešimtmetyje atliko Baltijos šalių demografai bei sociologai (Звидриньш, 1980; Тийт, 1980), ne tik atskleidė kai kurių socialinių ir šeiminių gyvenimo problemų mastus, bet ir konkrečias santuokų nutraukimo priežastis – vyrų alkoholizmą, moterų buitines darbų naštą ir lyčių šeiminių vaidmenų disbalansą, sunkias materialines šeimų gyvenimo sąlygas ir kt. Apibendrinant šių tyrimų rezultatus, taip pat buvo pažymėta, kad silpnėjanti socialinė kontrolė (kaip intensyvios kaimo–miesto migracijos pasekmė) silpnino individų atsakomybę ir šeiminių įsipareigojimų suvokimą. Kita vertus, atkreiptas dėmesys į tam tikrų matrimonialinės elgsenos bruožų (santuokų sudarymo jauname amžiuje bei pakartotinių santuokų daugėjimo) bei sudaromų santuokų sociokultūrinio–etninio heterogeniškumo poveikį ištuokų mastams (Звидриньш, 1980, p. 112).

Vėlesnių metų tendencijos rodo, kad vienos Rytų Europos valstybėse bendrasis ištuokų rodiklis šiek tiek padidėjo, kitose – šiek tiek sumažėjo arba nusistovėjo 1990-ųjų lygiu (tai galime pasakyti ir apie Lietuvą). Žvelgdami į šio rodiklio konfigūracijas kituose Europos regionuose, matome, kad Skandinavijoje ir Vakarų Europos valstybėse (išskyrus Airiją) jis gana lėtai, bet nuosekliai didėjo per visą nagrinėjamąjį laikotarpį ir išsilygino (ar kiek sumažėjo) pastaraisiais metais, o Pietų Europoje (dėl vėliau priimtų ištuokų įstatymų) rodiklio reikšmės iki šio amžiaus pradžios buvo gerokai žemesnės, tačiau, sparčiau augdamos per pastarąjį de-

šimtmetį, jos priartėjo ir „peržengė“ ES vidurkį (Ispanijoje, Portugalijoje, Kipre). Naujaisiais (2012 m.) Eurostato duomenimis, bendrasis ištuokų rodiklis yra didžiausias Latvijoje ir Estijoje (jos lenkia netgi Daniją – lyderę tarp Skandinavijos valstybių), tuo tarpu mažiausias – kai kuriose Pietų Europos ir Balkanų šalyse.

Aptardami santuokų tendencijas, jau minėjome bendrųjų demografiinių rodiklių ribotumą – vien dėl šios priežasties galima teigti, kad aptariamas ištuokų rodiklis leidžia palyginti ištuokų raidą ir įvertinti padėtį atskiruose regionuose (valstybėse) tik pačiais bendriausiais bruožais. Kita vertus, įtaką bendrojo ištuokų rodiklio reikšmei daro ir santuokų rodikliai – akivaizdu, kad kuo mažesnis bendras santuokystės lygis ar kuo vyresniame amžiuje tuokiamasi, tuo mažesnis ir tikėtinas ištuokų skaičius. Todėl, siekiant tikslesnių palyginimų, yra remiamasi suminiu ištuokų rodikliu.

Šis rodiklis Latvijoje ir Estijoje dar praeito amžiaus aštunto dešimtmečio pradžioje pasiekė atitinkamai 0,52 ir 0,5, t. y. reikšmes, rodančias kas antros santuokos nutraukimo tikimybę (tai buvo vieni didžiausių rodiklių Europoje, jie lenkė netgi daugumą Skandinavijos valstybių). Nors Lietuvos rodiklis tuo metu buvo mažesnis (0,33), jo spartesnė dinamika vėlesniais metais (1975–2000 m.) lėmė ištuokų lygio konvergenciją Baltijos šalyse – 2000 m. suminis ištuokų rodiklis Lietuvoje buvo 0,39, Latvijoje – 0,34 ir Estijoje – 0,47 (Recent, 2005). Apibendrinama naujesnius, t. y. pirmojo šio amžiaus dešimtmečio, duomenis, A. Maslauskaitė (2012a, p. 7) teigia, kad „pagal suminį ištuokų rodiklį Lietuva lygiuojasi į Europos šalis – rekordininkes“. Šios autorės nuomone, „skyrības Lietuvoje galime charakterizuoti kaip labai dažną bei įsisenėjusį reiškinį, kuris lydi jau keleto kartų šeiminių gyvenimą ir formuoja šeiminio gyvenimo lūkesčius bei elgesio normas“ (ten pat, p. 7).

Reikėtų pridurti, kad ištuokos yra ir svarbus gyventojų šeiminių sudėties determinantas, nes reikšmingą visų išsituokusiųjų dalį sudaro turintys nepilnamečių vaikų asmenys, vienas jų (paprastai motina) po ištuokos auginą vaikus jau nepilnoje šeimoje.

4. Struktūriniai šeimų pokyčiai

Apibendrinant demografinių procesų Europos šalyse pokyčius, iliustruojančius šeimos transformacijos eigą skirtinguose senojo žemyno regionuose (bei jų viduje), galima teigti, jog nepaisant kai kurių bendrųjų tendencijų, patvirtinančių konceptualias antrojo demografinio perėjimo nuostatas, šie procesai pasižymi pliorališkumu, vienu trajektorijos konverguoja (pvz., santuokų amžiaus „senėjimas“), kitų (pvz., ištuokų, gimstamumo) – skiriasi tiek laiko atžvilgiu, tiek ir savo konfigūracijomis. Todėl, kai kurių mokslininkų nuomone, „bet koks bandymas pateikti visapusišką vaizdą apie šeimos struktūrinius pokyčius ar atskleisti veiksnius, kurie daro įtaką tiems pokyčiams, būtų iš esmės neįmanomas“ (Speder, 2005, p. 1). Reikia pažymėti, jog panašių nuostatų laikosi ir statistikai – atkreipdami dėmesį į kai kuriuos demografinius rodiklius (mažėja santuokų skaičius, vis daugiau vaikų gimdo neištekėjusios moterys, o aukščiausias gimstamumo lygis yra šalyse, pasižyminčiose didžiausia nesantuokinių gimimų proporcija, ir kt.), jie teigia, kad „šeimos samprata pakito, tai, ką reiškia būti jos nariu ir su kokiais lūkesčiais yra siejami šeiminiai ryšiai, gerokai skiriasi laike ir erdvėje“, atitinkamai pripažindami, kad šeimos tyrėjams „yra prieinama santykinai nedaug išsamų ir patikimų duomenų, kurie leistų atlikti lyginamąją analizę“ (Demography, 2011, p. 72).

Vis dėlto Eurostato duomenų bazės, nacionaliniai statistikos šaltiniai suteikia informaciją apie namų ūkių sudėtį, gyventojų pasiskirstymą pagal santuokinių statusą bei padėtį namų ūkyje ir kt. – ši informacija padeda susidaryti vaizdą apie šeiminio gyvenimo formų įvairovę Europos šalyse.

6 lentelėje (1 priedas) pateikti reprezentatyvių longitudinalinių namų ūkių tyrimų, kurie vykdomi koordinuojant šiai ES statistikos tarnybai, duomenys apie gyventojų pasiskirstymą pagal namų ūkių tipus. Jie rodo, kad visur santykinai didžiausia dalis gyventojų priskiriami namų ūkiams, kuriuos sudaro du suaugusieji su nepilnamečiais vaikais – šiuos namų ūkius su tam tikromis išlygomis galėtume įvardyti kaip reprezentuojančius branduolinę šeimą, kuri moksliniame ir viešajame diskurse dar iki šiol gana dažnai yra sutapatinama su šeimos apibrėžtimi (Česnuitytė ir kt., 2014, p. 21). Gyvenančių tokiuose namų ūkiuose daugiausia (per 40 proc.) yra Skandinavijoje bei kai kuriose Vakarų Europos valstybėse (Airijoje, Belgijoje, Nyderlanduose, Prancūzijoje), kitur jie sudaro nuo ketvirtadalio iki šiek tiek daugiau nei trečdalis (Lietuvoje šis rodiklis yra 34,6 proc.).

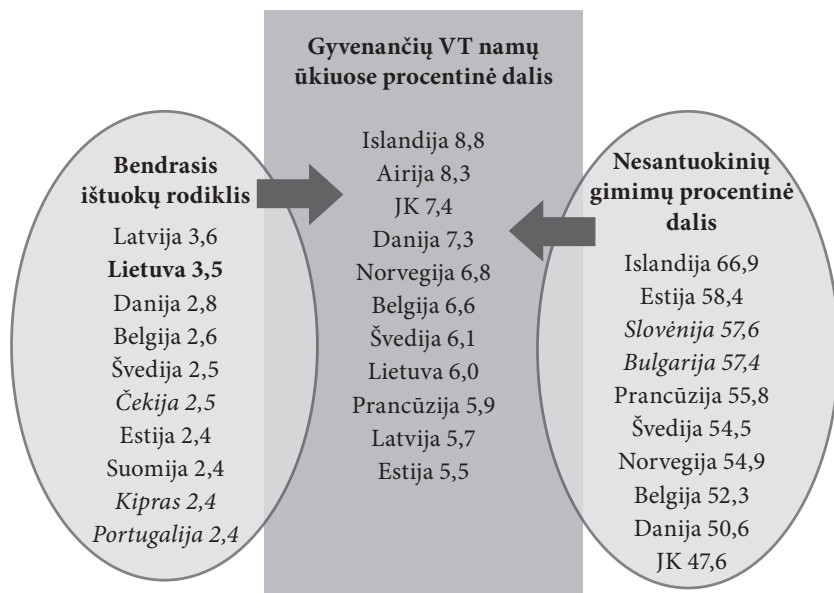
Pietų ir Rytų Europoje gana paplitę namų ūkiai, kuriuos sudaro trys ar daugiau suaugusių asmenų, kai kuriose valstybėse (Graikijoje, Maltoje, Portugalijoje, Kroatijoje, Slovakijoje) tokiuose namų ūkiuose gyvena netgi kas ketvirtas penktas gyventojas. Tai liudija, kad nemažai jaunų žmonių, atidėdami šeimos kūrimą vyresniam amžiui, lieka gyventi savo tėvų namuose. Šį teiginį galėtume iliustruoti ir specialių tyrimų, kuriuos atliko demografas Z. Spederis (2005, p. 14) duomenimis. Jo vertinimais, 2003 m. Pietų Europoje daugiau nei penktadalis (22,0 proc.) 25–34 metų moterų ir daugiau nei trečdalis (36,3 proc.) šio amžiaus vyrų gyveno (be partnerio) savo tėvų namuose, Rytų Europoje ir Baltijos šalyse šie skaičiai buvo šiek tiek mažesni (atitinkamai 11,2 proc. ir 29,3 proc. bei 7,7 proc. ir 18,5 proc.), tačiau ir jie gerokai lenkė Skandinavijos rodiklius (1,2 proc. ir 4,9 proc.). Tipišką šiam regionui jaunimo elgsenos strategiją – gyvenimą atskirai nuo tėvų asmeniniame namų ūkyje, sąmoningai pasirinkus viengungystę, arba gyvenimą bendrame namų ūkyje su partneriu (kohabitaciją) – iš dalies atspindi ir duomenys apie gyvenančius vieno asmens (taip pat dviejų suaugusiųjų namų ūkiuose) – lyginant su dauguma Pietų ir Rytų Europos valstybių, rodikliai yra daug didesni. Pavyzdžiui, atskirai nuo šeimos (vieno asmens namų ūkyje) gyvena kas ketvirtas Danijos, beveik kas penktas Norvegijos, Suomijos, Švedijos gyventojas (o Pietų ir Rytų Europos šalyse – maždaug kas dešimtas).

Be abejo, vieno asmens namų ūkių negalima sieti tik su viengungystės plitimu jaunesnėse kohortose – kitas, dar reikšmingesnis nešeiminių namų ūkių skaičiaus didėjimo veiksnys yra demografinis visuomenės senėjimas (tai plačiau aptariama penktame šios knygos skyriuje).

Ieškant atsakymo į klausimą, kaip šiame kontekste atrodo Lietuva, reikia pasakyti, jog iš kitų Rytų Europos valstybių ji išsiskiria didesne procentine dalimi asmenų, gyvenančių vieno suaugusiojo su vaikais namų ūkiuose. Literatūroje tokių namų ūkių paplitimas yra, visų pirma, siejamas su dideliais ištuokų rodikliais (Letablier, Pennec, 2003, p. 12; Ruggeri, Bird, 2014, p. 9) bei didėjančia nesantuokinių gimimų dalimi (Speder, 2005). Tai matyti ir iš 3 paveikslo – dauguma Europos valstybių, pasižyminčių didžiausiais bendraisiais ištuokų ir / arba didžiausios nesantuokinių gimimų procentinės dalies rodikliais, patenka į sąrašą šalių, kuriose didžiausia gyvenusių vieno suaugusiojo su vaikais namų ūkiuose proporcija. Vis dėlto tokių namų ūkių skaičius tik apytiksliai atspindi vienišų tėvų šeimų (*lone parent / one parent family*) paplitimą – įvairių tyrimų duomenimis, tam tikra dalis auginančių vaikų neištekėjusių (taip pat ir išsiskyrusių) moterų turi partnerį (Cliquet, 2003, p. 6) arba gyvena

su savo tėvais / giminaičiais išplėstinės šeimos namų ūkiuose (Letablier, Pennec, 2003, p. 12) – tokia padėtis ypač būdinga Pietų Europos šalims, kuriose itin stiprūs šeimos narių savitarpio solidarumo ryšiai.

Žvelgiant į 3 paveikslą, būtų galima teigti, kad, lyginant su kitomis šalimis, Lietuvoje gana didelę gyvenančių nepilnos šeimos namų ūkiuose proporciją daugiausia lemia dideli ištuokų rodikliai (jau minėjome, kad daugiau nei keturi penktadaliai kūdikių, gimusių santuokos neįregistruosiuos tėvams, yra įregistruojami pagal abiejų tėvų pareiškimą, tai bent jau daugeliu atvejų netiesiogiai patvirtina kohabitacijos faktą). Kita vertus, kitaip nei daugumoje Europos valstybių, Lietuvoje dar vienas reikšmingas tokių namų ūkių paplitimo veiksnys yra moterų našlystė – antai, 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, 20–59 metų amžiaus grupėje našlės sudarė 5 proc., o išsituokusios – 14,9 proc. (Namų, 2013).

3 pav. Europos valstybės, kuriose didžiausi ištuokų, nesantuokinių gimimų ir gyvenančių vieno suaugusiojo su nepilnamečiais vaikais (VT) namų ūkiuose rodikliai, 2012 m.

Sudaryta autorės, remiantis 3, 5 ir 6 lentelių duomenimis (1 priedas). Pasvirusiomis raidėmis pažymėtos valstybės, nepatenkančios į vidurinį stulpelį.

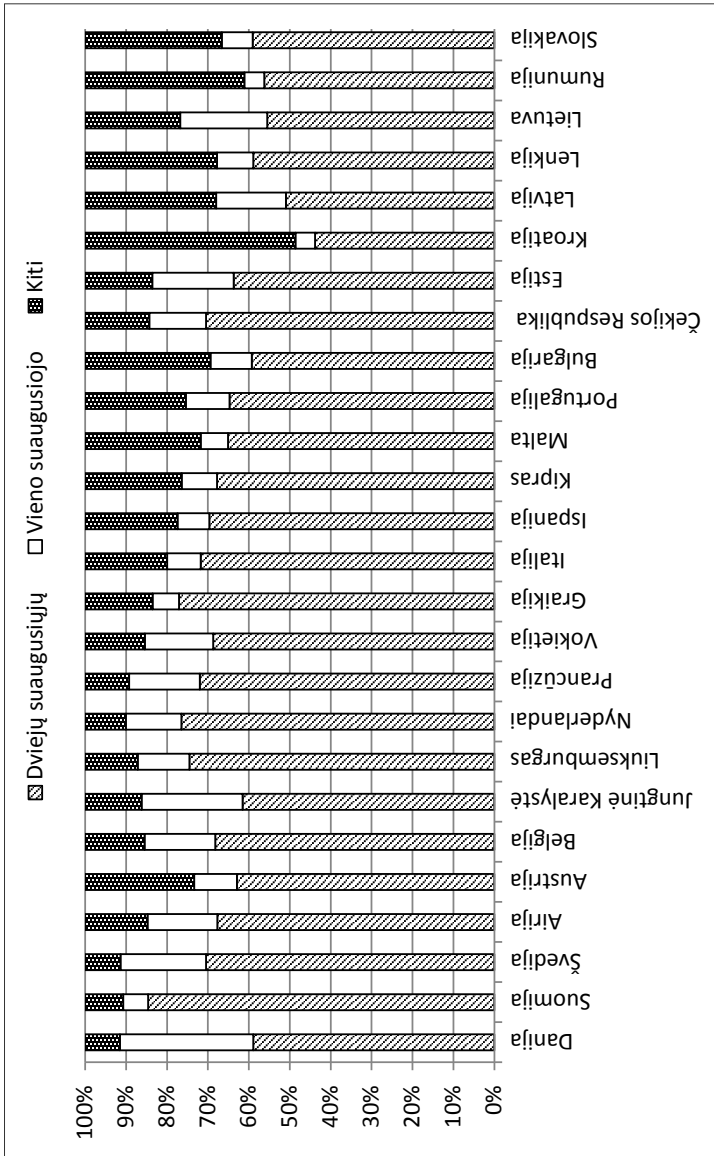
Tai, kad santykinai didelė dalis vaikų Lietuvoje auga nepilnoje šeimoje, matyti ir iš 4 paveikslo, kuriame pavaizduota namų ūkių su vaikais struktūra įvairiose ES šalyse – vieno asmens su vaikais namų ūkių procentinės dalies, palyginti su bendru namų ūkių su vaikais skaičiumi, rodiklis mūsų šalyje yra vienas didžiausių (21,3 proc.), didesnis jis yra tik Danijoje ir Jungtinėje Karalystėje. Atitinkamai Lietuvoje tik kas antras (55,5 proc.) namų ūkis su vaikais yra dviejų suaugusiųjų poros namų ūkis, šiuo atžvilgiu tai jau vienas mažiausių rodiklių tarp ES valstybių narių.

Mūsų šalyje, kaip ir daugelyje kitų Rytų bei Pietų Europos valstybių, nemažą dalį namų ūkių sudaro išplėstinės šeimos su vaikais (kelių kartų) namų ūkiai. Tokių namų ūkių paplitimas šiuose regionuose aiškinamas, atkreipiant dėmesį ne tik į susiklosčiusias specifines kultūrinės normas bei tradicijas, bet ir į ekonomines sąlygas (užimtumo galimybes, būsto rinką ir kt.) – kitaip nei Skandinavijos gerovės valstybėse, gerokai mensesnės nuosavo būsto įsigijimo galimybės riboja (teberiboją) jaunimo savarankiško gyvenimo strategijas ir priverčia likti tėvų namuose, netgi sukūrus savo šeimą (Billari ir kt., 2001; Mayer, 2001). Šią padėtį atskleidė ir 2012 m. Lietuvoje atlikto kokybinio tyrimo duomenys – sovietmečiu, taip pat pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu daugelis jaunų žmonių po santuokos su tėvais viename būste gyvendavo ne vienerius metus, gaudami iš jų ne tik materialinę paramą, bet ir visokeriopą pagalbą, gimus vaikams (Česnuitytė ir kt., 2014).

Atkreipiant dėmesį į namų ūkių su vaikais struktūros ypatumus (didelę proporciją vienišų tėvų namų ūkių, ypač Skandinavijos šalyse, reikšmingą dalį kelių kartų namų ūkių Rytų ir Pietų Europoje), literatūroje teigiama, kad vis didesnei daliai vaikų (o kai kuriose šalyse ir jų daugumai) tenka / teks patirti įvairias situacijas – gyventi tik su vienu iš tėvų, šeimoje kartu su motinos / tėvo partneriu ar nauju sutuoktiniu, su vienu iš tėvų ir seneliais ir t. t. (Cliquet, 2003, p. 7). Šios patirtys, savo ruožtu, „užprogramuoja“ ir atitinkamą elgseną – tyrimais nustatyta, kad išsitūkusių tėvų vaikai, palyginti su išaugusiais dviejų tėvų šeimose, dažniau yra linkę kurti partnerystės santykius jauname amžiuje, pirmenybę atiduoda ne santuokai, o kohabitacijai, netgi sulaukę vaikų jie rečiau ryžtasi tuoktis, o susituokę – dažniau išsiskiria (Kiernan, 2003).

Taigi, šeimos pokyčiai, kuriuos atspindi aptartieji namų ūkių sudėties pasikeitimai, yra, viena vertus, demografinių procesų rezultatas, kita vertus, ir šių procesų dinamikos veiksnys (Deven, 1996).

Apibendrinant demografinę Europos valstybių šeimos raidą, kurią aptarėme remdamiesi antrojo demografinio perėjimo teorine perspektyva, galima teigti, jog nepaisant bendrųjų šeimos formavimo tendencijų konvergencijos (naujų partnerystės formų (kohabitacijos) plitimo ir santuokų „senėjimo“, ištuokų daugėjimo, gimimų skaičiaus mažėjimo ilgalaikėje retrospektyvoje), atskiri žemyno regionai pasižymi specifiniais bruožais, arba, kaip teigia demografas D. Colemanas (2013, p. 38), „antrojo demografinio perėjimo eiga, žvelgiant platesniu mastu, yra skirtinga – jis yra labiau pažengęs į šiaurę nuo Alpių“. Kitaip tariant, gyventojų demografinės elgsenos modeliai nėra vienodi, todėl matome šeiminių gyvenimo formų įvairovę skirtingose valstybėse / regionuose. Šiuo atžvilgiu tradiciškiausias lieka Pietų ir kai kurios Rytų Europos šalys. Lietuva, kitaip nei Baltijos kaimynės, ypač Estija, daug lėčiau seka Skandinavijos pavyzdžiu pagal neregistruotų santuokų paplitimą ir nesantuokinius gimimus, tačiau joms prilygsta santuokų nepatvarumu (ištuokų rodikliais).

4 pav. Namų ūkių su vaikais struktūra Europos šalyse, 2012 m.

Šaltinis: Eurostat, duomenų kodas: [tesov190], 2014, autorės skaičiavimai.

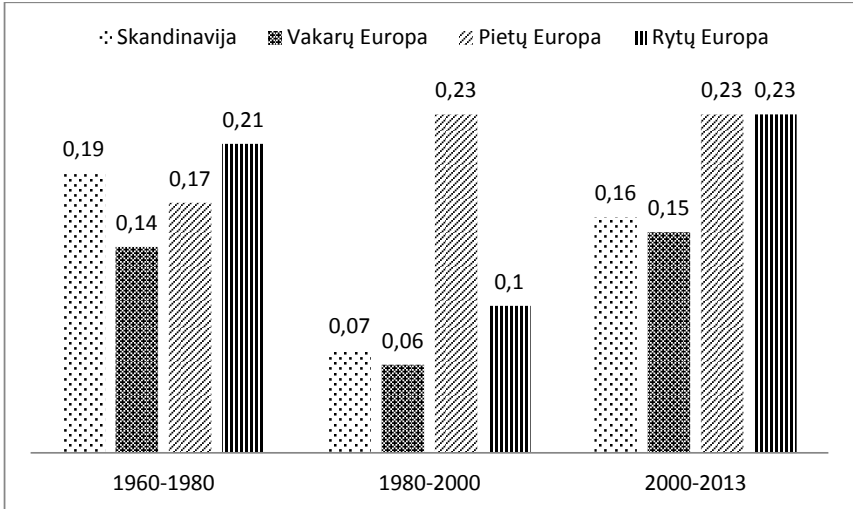
5. Gyventojų senėjimas ir šeima

XXI a. gyventojų senėjimas tapo universaliu pasaulio reiškiniu, apimančiu ne tik išsivysčiusias pasaulio šalis, bet ir besivystančias. Europa pagrįstai vadinama „senuoju žemynu“, nes gyventojų senėjimas pirmiausia pradėjo reikštis Europos šalyse, pavyzdžiui, Prancūzijoje netrūkus po Prancūzų revoliucijos (Harper, 2006, p. 36), o vėliau panašūs gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai tapo būdingi ir kitoms Europos šalims. Gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai (demografinis senėjimas) yra dėsningas visuomenių demografinės raidos etapas, keičiantis daugelį mūsų gyvenimo sričių, įskaitant ir šeimos bei giminystės ryšių socialinį institutą. Dabar ir pabandysime atskleisti gyventojų demografinio senėjimo eigą Europos šalyse ir šio proceso poveikį šeimai.

5.1. Gyventojų senėjimas Europos šalyse: tempai, mastas, kalendorius

Apžvelgiant pastarųjų penkių dešimtmečių gyventojų amžiaus struktūros Europos šalyse statistikos duomenis, galima teigti, kad visą šį laiką Europos šalių gyventojų amžius, nors ir netolygiai, gana nuosekliai senėjo. Tik šiek tiek keitėsi gyventojų demografinio senėjimo tempai: XX a. septintajame aštuntajame dešimtmečiais (1960–1980 m.) vyresnio amžiaus žmonių procentinė dalis didėjo kiek sparčiau (vidutiniai metiniai 65 metų ir vyresnių gyventojų dalies prieaugio tempai sudarė 0,18 proc., (1 priedas 7 lentelė), vėliau, per paskutinius du XX a. dešimtmečius (1980–2000 m.) gyventojų senėjimo procesas Europos šalyse šiek tiek sulėtėjo (vidutiniai metiniai 65 metų ir vyresnių gyventojų dalies prieaugio tempai sudarė 0,12 proc., 1 priedas 7 lentelė), o 2000–2013 m. laikotarpiu vėl pradėjo reikštis intensyviau – vidutiniai metiniai 65 metų ir vyresnių gyventojų dalies prieaugio tempai sudarė 0,19 proc. (Eurostat, 2014).

5 pav. Gyventojų demografinio senėjimo tempai* pagal Europos regionus, 1960–2013 m., proc.

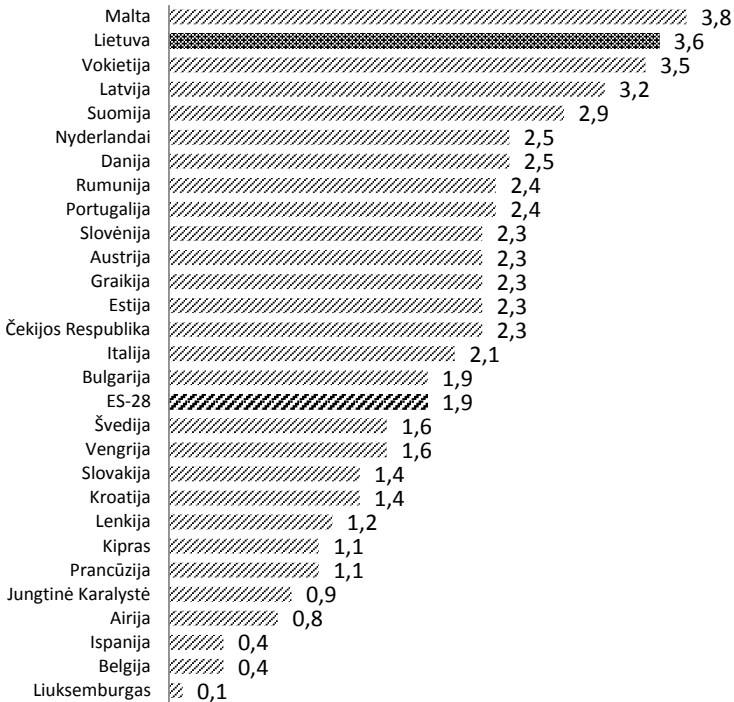
* Vyresnio amžiaus (65 metų ir vyresnių) gyventojų dalies vidutiniai metiniai kaitos tempai, proc.

Šaltinis: Eurostat, duomenų kodas [demo_pjanind], 2014, autorės skaičiavimai.

Skaidant Europą į keturis regionus (Skandinavijos, Vakarų, Pietų ir Rytų Europos šalys) ir gretinant tarpusavyje šių Europos regionų vyresnio amžiaus gyventojų dalies, palyginti su bendru gyventojų skaičiumi, dinamiką (5 pav., 1 priedas 7 lentelė), galima pastebėti Rytų ir Vakarų ašies prieštarą: Vakarų Europos regiono šalyse gyventojai senėjo lėčiau, o Rytų Europos šalyse – sparčiau. Per visą nagrinėjamąjį laikotarpį Vakarų Europos regiono gyventojų demografinio senėjimo tempai buvo lėčiausi (šio regiono gyventojų senėjimo tempai buvo nuolat mažiausi tarp Europos regionų – svyravo nuo 0,06 iki 0,15 proc.). Tuo tarpu Rytų Europos regiono gyventojų senėjimo tempai 1960–1980 m. buvo pirmiausias (vidutinis metinis prieaugis – 0,21 proc.), 1980–2000 m., esant 0,1 proc. vidutiniam metiniam prieaugiui, liko antri po Pietų Europos regiono, o pastaruoju metu varžėsi dėl pirmos vietos su Pietų Europos regionu (vidutinis metinis prieaugis – 0,23 proc.; 5 pav., 1 priedas 7 lentelė). Skandinavijos šalyse nagrinėjamoju laikotarpiu (1960–2013 m.) gyventojų senėjimo tempai buvo palyginti vidutiniai (0,19 proc. 1960–1980 m.; 0,07 proc. 1980–2000 m. ir 0,16 proc. 2000–2013 m.), o Pietų Europos

regione gyventojų senėjimas, laikotarpio pradžioje (1960–1980 m.) plėtojėsi nuosaikiai (vidutiniškai po 0,17 proc. per metus), vėlesniais dešimtmečiais – 1980–2013 m., esant vidutiniam metiniam prieaugiui 0,23 proc., ėmė mušti rekordus Europos mastu (5 pav., 1 priedas 7 lentelė).

Toliau, atliekant analizę valstybių lygmeniu, galima teigti, jog ES valstybėse narėse vyresnio amžiaus (65 m. ir vyresnių) gyventojų nušimtis per dekadą (2002–2012 m.) didėjo skirtingais tempais – nuo 0,1 iki 3,8 procentinio punkto. Vidutinis ES valstybių narių gyventojų senėjimo tempas 2002–2012 m. buvo 1,9 procentinio punkto. Pagal gyventojų senėjimo tempus Europos šalis sąlygiškai galima suskirstyti į tris grupes: sparčiai senstančios (vyresnio amžiaus (65 metų ir vyresnių) gyventojų dalies prieaugis per dešimtmetį varijuoja 3 ir daugiau procentinių punktų: Malta – 3,8, Lietuva – 3,6, Vokietija – 3,5 ir Latvija – 3,2 procentinio punkto; nuosaikiai senstančios (minėtas rodiklis varijuoja 2–2,9 procentinio punkto intervale) ir lėtai senstančios (atitinkamai, 1,9 procentinio punkto ir mažiau) (6 pav.). Tarp Europos šalių, kuriose gyventojų demografinis senėjimas vyksta lėčiausiai ir nesiekia net vieno procentinio punkto per dešimtmetį, pažymėtinos šios: Liuksemburgas – 0,1, Belgija ir Ispanija – po 0,4, Airija – 0,8 ir Jungtinė Karalystė – 0,9 procentinio punkto (Eurostat, 2014). Apibendrinant galima dar sykį pažymėti, kad Lietuvos gyventojų senėjimo procesas, lyginant su Europos šalimis, per pirmąją XXI a. dekadą pasižymėjo dideliais tempais – Lietuva tapo antra tarp ES šalių.

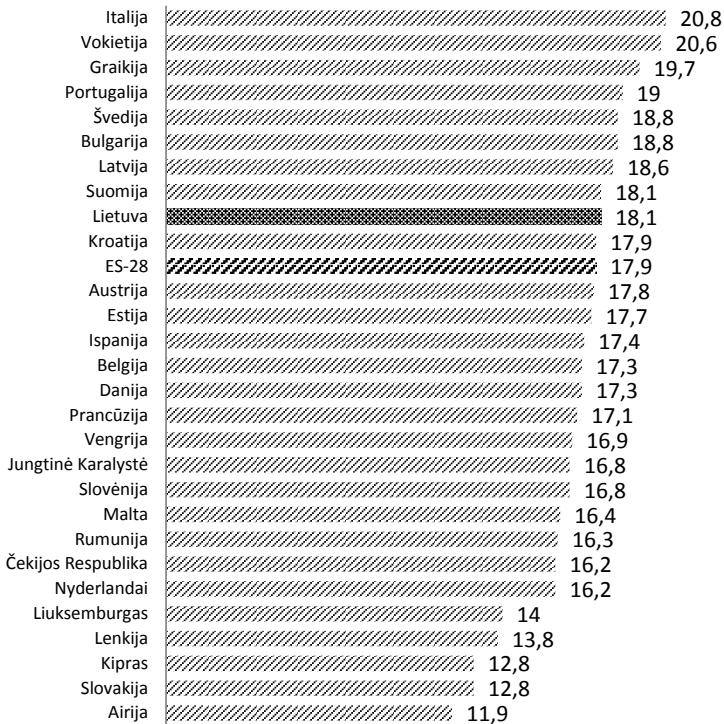
6 pav. Gyventojų senėjimo tempai Europos Sąjungos valstybėse narėse (ES-28), 2002–2012 m., proc.*

* Procentiniai punktai, per kuriuos minėtu laikotarpiu padidėjo 65 metų ir vyresnių gyventojų procentinė dalis, palyginti su atitinkamu šalies bendru gyventojų skaičiumi.

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis Eurostatu, duomenų kodas: [demo_pjanind], 2014.

Kalbant apie gyventojų senėjimo mastus, pažymėtina, jog atskirų Europos šalių gyventojų demografinės senatvės lygio rodikliai labai svyruoja ir kraštutinės šio rodiklio reikšmės 2012 m. skiriasi beveik du kartus: nuo 11,9 proc. Airijoje iki 20,8 proc. Italijoje (7 pav.). Aukščiausiu gyventojų senatvės lygiu pasižymi šalys, atstovaujancios įvairiems Europos geografiniams regionams, nors ir vyrauja šioje grupėje Pietų Europos regionas: Italija (20,8 proc. 65 metų ir vyresnių gyventojų), Vokietija (20,6 proc.), Graikija (19,7 proc.), Portugalija (19 proc.), Švedija ir Bulgarija (po 18,8 proc.). Mažiausiais gyventojų senatvės lygio rodikliais Europoje pasižymi Airija, Slovakija, Kipras, Lenkija ir Liuksemburgas. Šiose šalyse gyventojų demografinės senatvės rodikliai svyruoja nuo 11,9 proc. iki

14 proc. Lietuvos gyventojų demografinės senatvės lygis yra artimas ES vidurkiui. Lietuva kartu su Suomija dalijasi 8–9 vietas iš 28 (7 pav.). Vadinasi, nepaisant didelių Lietuvos gyventojų demografinio senėjimo tempų (pagal juos ji ES lentelėje yra antra), gyventojų senatvės lygiu, kuris 2012 m. buvo 18,1 proc., Lietuva tik šiek tiek pralenkė ES-28 vidurkį – 17,9 proc. (Eurostat, 2014).

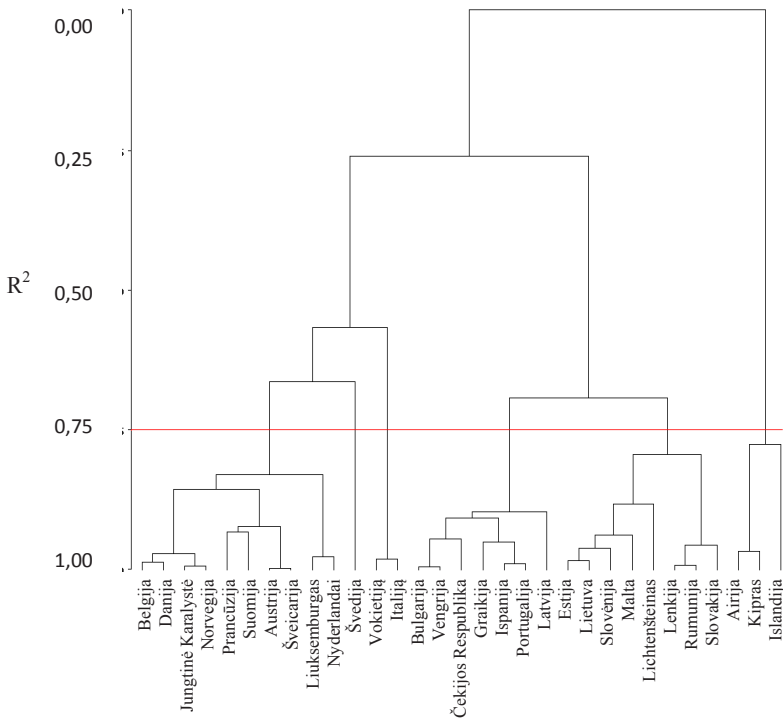
7 pav. Gyventojų senatvės lygis Europos Sąjungos valstybėse narėse (ES-28) 2012 m., proc.*

* 65 metų ir vyresniųjų gyventojų dalis, palyginti su bendru gyventojų skaičiumi.

Šaltinis: Eurostat, duomenų kodas: [demo_pjanind], 2014.

Apibendrinant Europos šalių gyventojų demografinės senatvės masius, galima teigti, kad didžiosios dalies Europos šalių gyventojų senatvės lygio reikšmės yra 16–18 proc. lygmens ir tik nedaugelis šalių išsiveržia į priekį arba atsilieka.

Kalendorinius Europos šalių gyventojų senėjimo ypatumus atskleisime žvelgdami į ateinančius penkis dešimtmečius, t. y. remdamiesi Eurostato gyventojų prognozėmis (Eurostat, 2014). Pasitelkiant keturių senėjimo rodiklių (1. medianinis amžius; 2. 65 metų ir vyresnių gyventojų proporcija; 3. 80 metų ir vyresnių gyventojų proporcija; 4. santykis tarp 65 metų ir vyresnių gyventojų bei 15–64 metų gyventojų skaičiaus) integruotas reikšmes, galima numatyti Europos šalių gyventojų demografinio senėjimo ypatumus ateinantiems 50 metų.

8 pav. Europos šalių klasteriai pagal pasirinktus senėjimo rodiklius* 1990 m., 2010 m. ir 2060 m.

* Keturių senėjimo rodiklių derinys: medianinis amžius; 65 metų ir vyresnių gyventojų proporcija; 80 metų ir vyresnių gyventojų proporcija; santykis tarp 65 metų ir vyresnių gyventojų bei 15–64 metų gyventojų skaičiaus.

Šaltinis: Lanzieri, 2011, p. 11.

G. Lanzieriui (2011, p. 10–11) atlikus klasterinę analizę remiantis anksčiau nurodytais 1990 m., 2010 m. ir 2060 m. senėjimo rodikliais ir įvertinus demografinio senėjimo proceso mastus, tempus ir kalendorių paaiškėjo, kad Europos šalys sudaro šešis klasterius:

- **Pirmąjį klasterį** sudaro dešimt Vakarų ir Šiaurės Europos šalių (Belgija, Danija, Jungtinė Karalystė, Norvegija, Prancūzija, Suomija, Austrija, Šveicarija, Liuksemburgas ir Nyderlandai). Šių šalių klasteris pasižymi tuo, kad jau 1990 m. šiose šalyse gyventojų demografinis senėjimas buvo palyginti toli pažengęs, tačiau prognozuojama, kad iki 2060 m. šiam klasteriui priklausančios šalys senės palengva ir bus aplenktos kitų Europos šalių.
- **Antrajam klasteriui** priklauso tik viena šalis – Švedija, kuri nagrinėjamo laikotarpio pradžioje buvo viena iš gyventojų senėjimo lyderių Europoje, tačiau prognozuojama, kad dėl lėtų senėjimo tempų 2060 m. ji ši vaidmenį praras.
- **Trečiąjį klasterį** sudaro Vokietija ir Italija. Šių šalių, kaip ir priklausančių pirmajam ir antrajam klasteriui, gyventojų senėjimo rodikliai 1990 m. buvo labai dideli, tačiau, priešingai nei jos, Vokietija ir Italija dar ilgai ir ateityje išsaugos vedlių pozicijas Europos gyventojų senėjimo procese.
- **Ketvirtajam klasteriui** priklauso Pietų ir Rytų Europos regionų šalys (Bulgarija, Vengrija, Čekijos Respublika, Graikija, Ispanija, Portugalija ir Latvija), kurių gyventojų senatvės lygis Europos mastu 1990 m. buvo sąlygiškai vidutinis. Tačiau ateinančiais dešimtmečiais prognozuojamas spartus šių šalių gyventojų senėjimas, tad numatoma, kad 2060 m. gyventojų senatvės lygiu jos pavys šalis, priklausančias pirmiesiems trims klasteriams, ir netgi pralenks kai kurias jų.
- **Penktajame klasteryje** vyrauja Rytų Europos šalys (Estija, Lietuva, Slovėnija, Malta, Lichtenšteinas, Lenkija, Rumunija ir Slovakija). Joms, kaip ir ketvirtojo klasterio šalims, būdingi spartūs senėjimo tempai. Tad 1990 m. atstovavusios demografiškai jaunų Europos šalių sparnui penktojo klasterio šalys, kaip ir ketvirtojo, po kelių dešimtmečių – 2060 m. – atsidurs gyventojų senėjimo priešakinėse linijose.
- **Šeštajam klasteriui** priskiriamų kai kurių šalių-salų (Airijos, Kipro, ir Islandijos) gyventojai demografinė prasme Europoje buvo jauniausi 1990 m. ir tokie, spėjama, išliks ir 2060 m.

Apibendrinant galima teigti, kad pirmųjų trijų klasterių šalys XX a. paskutiniame dešimtmetyje demografinio senėjimo prasme buvo pažen-

gusios toliau nei likusių trijų klasterių šalys, tačiau dėl skirtingų gyventojų demografinio senėjimo tempų 2060 m. daugelis ketvirtojo ir penktojo klasterio šalių ne tik pasivys, bet ir pralenks pirmąsias. Tik šeštojo klasterio šalys nekeis savo padėties Europos gyventojų senėjimo žemėlapyje.

Gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai yra dėsninga pamatinių demografinių procesų išdava ir jie yra neutralūs atskirų asmenų simpatijoms, antipatijoms, baimėms. Tačiau viešajame diskurse, kalbant apie gyventojų demografinio senėjimo procesą ir jo pasekmes, neretai nejučiomis reiškiamas susirūpinimas dėl visuomenės, šeimos ir pačių vyresnio amžiaus žmonių gerovės bei darnaus vystymosi netolimoje ir kiek tolesnėje ateityje. Yaukey, Andertonas ir Lundquistas (2007, p. 99) atskiria gyventojų senėjimo ir senstančių individų problemas. Pirmu atveju tai yra gyventojų amžiaus struktūros sukelti pokyčiai poreikių struktūrose, antru atveju tai pokyčiai, atsirandantys dėl individų ilgesnės gyvenimo trukmės. Individų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės ilgėjimą sukelia mažėjantis mirtingumas, o gyventojų vidutinio (arba medianinio) amžiaus didėjimą provokuoja mažėjantis gimstamumas. Žinoma, gyventojų senėjimas sukelia pokyčius daugelyje mūsų gyvenimo sričių (Mikulionienė, 2011), tačiau dabar aptarsime gyventojų senėjimo poveikį būtent šeimoms ir giminystės ryšių institutui.

5.2. Gyventojų senėjimo poveikis šeimos ir giminystės ryšių institutui

Gyventojų demografinis senėjimas šeimų lygmeniu atsispindi vadinamuoju šeiminių giminystės ryšių vertikalėjimu (Harper, 2006; Phillips, Ajrouch, ir Hillcoat-Nalletamby, 2010). Demografai atkreipia dėmesį, kad ilgėjanti gyvenimo trukmė prailgina kelių kartų atstovų koegzistavimo trukmę. Tai reiškia, kad šiuolaikinės visuomenės individams padidėjo tikimybė prisiimti anūkų, senelių, prosenelių ir net proprosenelių vaidmenis, be to, šie vaidmenys dabartinio žmogaus gyvenime trunka vis ilgesnę atkarpą.

Apie giminystės ryšių vertikalėjimą šeimoje netiesiogiai galime spręsti iš atitinkamai apdorotos gyventojų amžiaus struktūros einamosios statistikos duomenų. Šiam tikslui reikėtų adaptuoti senėjimo indeksą⁴⁰ ir

40 Senėjimo indeksas (*ageing index*) rodo, kiek apibrėžto amžiaus vyresnės kartos atstovų tenka 100-ai vaikų iki 14 metų amžiaus), paprastai skaičiuojamo 65 metų ir vyresnių gyventojų santykis su vaikų iki 14 metų skaičiumi (Mikulionienė, 2011).

paramos tėvams rodiklį⁴¹. Išskirsime sąlygines vaikų (0–14 metų), tėvų (25–39 metų), senelių (50–64 metų) ir prosenelių (75 metų ir vyresnių) kartas ir įvertinsime, kiek kiekvienos kartos atstovų tenka šimtui vaikų. Nagrinėdami duomenis suprantame, kad įvertinimai yra orientaciniai, nes ne kiekvienas asmuo, priskiriamas atitinkamai amžiaus grupei, iš tiesų atlieka tėvo, senelio, prosenelio ar proprosenelio vaidmenį. Toks sąlygiškumas yra būdingas ir daugybei kitų demografijoje naudojamų rodiklių – paminėkime tik, pavyzdžiui, darbingo ir nedarbingo amžiaus gyventojų klasifikavimą (juk ne kiekvienas asmuo, priskirtas darbingam amžiui, iš tiesų dirba, kaip ir ne kiekvienas nedarbingo amžiaus asmuo yra iš tiesų nedarbingas ir nedirba; tą patį galima pasakyti ir apie paramos tėvams rodiklį: ne kiekvienas asmuo, priskirtas suaugusių vaikų grupei, iš tiesų turi gyvus tėvus, kuriais galėtų tekti rūpintis, lygiai kaip ir ne kiekvienas asmuo, priskirtas senstančių tėvų kartai, iš tiesų nors kartą gyvenime buvo tapęs tėvu).

9 pav. duomenys akivaizdžiai rodo, kad per pastaruosius kelis dešimtmečius Europos šalyse didėjo šimtui vaikų tenkančių ir tėvų, ir senelių bei prosenelių sąlyginės kartos gyventojų. Toliau išsamiai panagrinėkime kiekvieną 9 pav. dalį. 9(A) paveikslo duomenys įdomūs tuo, kad vaizdžiai atskleidžia, kaip pirmiausia (1970–1990 m.) Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse 40–60 asmenų padaugėjo šimtui vaikų tenkančių tėvų kartos atstovų (žr. 9(A) pav. viršutinę dalį). Vėlesniu laikotarpiu – 1990–2013 m. – tėvų kartos kiekybinis didėjimas vaikų atžvilgiu Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse nuslūgo. Šio laikotarpio reikšmės minėtoje šalių grupėje labai mažos, o kai kurių jų – Nyderlandų, Danijos, Belgijos, Liuksemburgo, Lichtenšteino ir Prancūzijos – vaikų ir tėvų kartos gyventojų proporcija netgi sumažėjo (atitinkamai 28, 25, 14, 14, 12 ir 12 asmenimis). 9(A) pav. viduryje atsidūrė įvairių Europos regionų šalys, kuriose tėvų kartos gyventojų skaičiaus didėjimas vaikų kartos atžvilgiu XX a. 8–9 dešimtmečiais vyko palyginti nuosaikiai (padidėjimas svyravo nuo 20 iki 40 asmenų), ir vėlesniu laikotarpiu didėjo panašiu tempu (pvz., Portugalijoje, Ispanijoje, Airijoje). O Slovakijoje ir Lenkijoje vaikų ir tėvų kartos proporcija 1990–2013 m. padidėjo itin sparčiai – daugiau nei šešiasdešimčia asmenų. Daugelis Rytų Europos šalių 1990–2013 m. patyrė vaikų ir tėvų kartos gyventojų proporcijos didėjimą, panašų į tą, kurį porą dešimtmečių anksčiau

41 Paramos tėvams rodiklis (*parent support ratio*) rodo, kiek 100-ai sąlyginės suaugusių vaikų kartos (50–64 metų amžiaus) gyventojų tenka senstančios tėvų kartos (85 metų ir vyresnių) atstovų (Mikulionienė, 2011).

(1970–1990 m.) išgyveno Vakarų ir Šiaurės Europos šalys – šimtui vaikų tenkančių tėvų kartos gyventojų skaičiaus padidėjimą 40–60 asmenų.

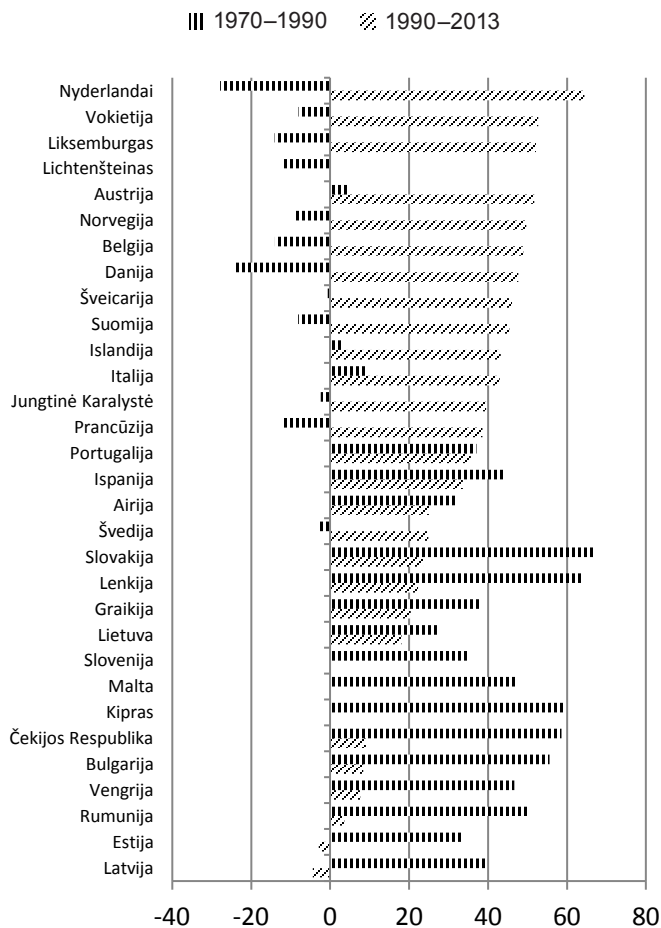
9(B) pav. rodo, kad sąlyginė senelių karta anūkų atžvilgiu labiausiai plėtėsi būtent daugelyje Rytų Europos šalių, ir tai vyko palyginti neseniai. Daugelio Rytų Europos šalių anūkų ir senelių kartos proporcijos 1990–2013 m. gerokai padidėjo – nuo 48 iki 82 asmenų (žr. 9(B) pav. viršutinę dalį). Daugelis Vakarų ir Šiaurės Europos šalių pasižymėjo saikingu (20–40 asmenų) senelių kartos kiekybiniu didėjimu ir 1970–1990 m., ir 1990–2013 m. 9(A) pav. matome, kad beveik pusė Europos šalių vienu ar kitu nagrinėjamuoju laikotarpiu patyrė vaikų ir tėvų kartos proporcijos rodiklio smukimą (neigiamos reikšmės), o 9(B) pav. beveik visos anūkų ir senelių kartų proporcijų kaitos reikšmės buvo teigiamos (išskyrus tris menkus atvejus: Čekijoje, Airijoje ir Švedijoje 1970–1990 m. minėto rodiklio reikšmės nežymiai – 3–7 asmenimis – smuko).

9(C) pav. atspindi tik vieną nagrinėjamųjų laikotarpių – 1990–2013 m. (ankstesniam laikotarpiui daugumos šalių duomenų Eurostato duomenų bazėje nebuvo pateikta), tačiau pažymėtina, kad absoliučiai visos proanūkų ir prosenelių kartos proporcijų kaitos reikšmės buvo teigiamos. Lėčiausiai proanūkų ir prosenelių kartos proporcija didėjo Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse (žr. 9(C) pav. apatinę dalį) – prieaugis svyravo nuo 1 iki 16 asmenų. Tuo tarpu Rytų Europos ir kai kurios Pietų Europos šalys susitelkė paveiklo viršutinėje dalyje ir rodė prosenelių sąlyginės kartos proporcijos proanūkų atžvilgiu kur kas svaresnį prieaugį, svyruojantį nuo 25 iki 39 asmenų.

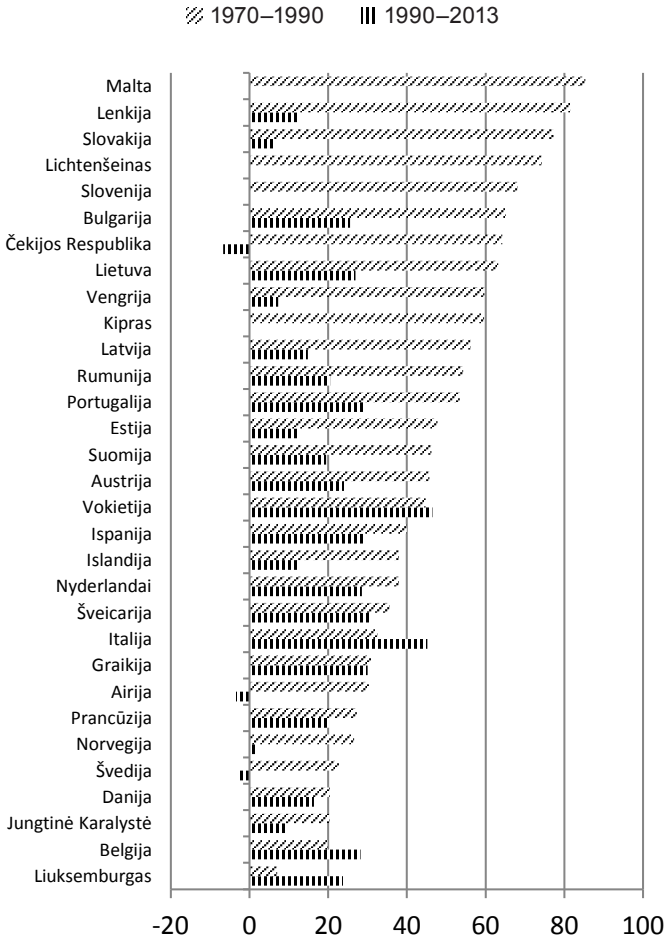
Apibendrinant svarbu pabrėžti, kad atlikta Europos šalių skirtingų kartų gyventojų (vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių) proporcijos kaitos analizė patvirtino, jog nagrinėjamuoju laikotarpiu (nuo 1970 m.) vaikų atžvilgiu vis gausėjo tėvų, senelių ir prosenelių kartos atstovų. Nors vyresnių kartų atstovų daugėjimo vaikų atžvilgiu procesas atskirose šalyse vyko netolygiai, o kai kuriose šalyse kai kuriais laikotarpiais įgijo ir neigiamų reikšmių, vis dėlto 9 pav. įtikinamai rodo potencialią galimybę Europos šalių šeimose formotis trijų ir keturių (o kartais ir penkių) kartų giminystės tinklams.

Įvardydami kelių kartų giminių koegzistavimo laiko ilgėjimą, galvojame apie tai, ką tai keičia šeimose? Didėjant kelių kartų giminių skaičiumi giminystės tinkle ir šio tinklo gyvavimo trukmei, itin svarbi tampa skirtingų kartų santykių kokybė šeimose. S. Harper (2006, p. 283) pažymi, kad tokios šeimos, kuriose integruota amžiaus įvairovė, atskleidė „sąveikos, paramos ir daugiapusio tarpusavio poveikio galimybes ir poreikį“

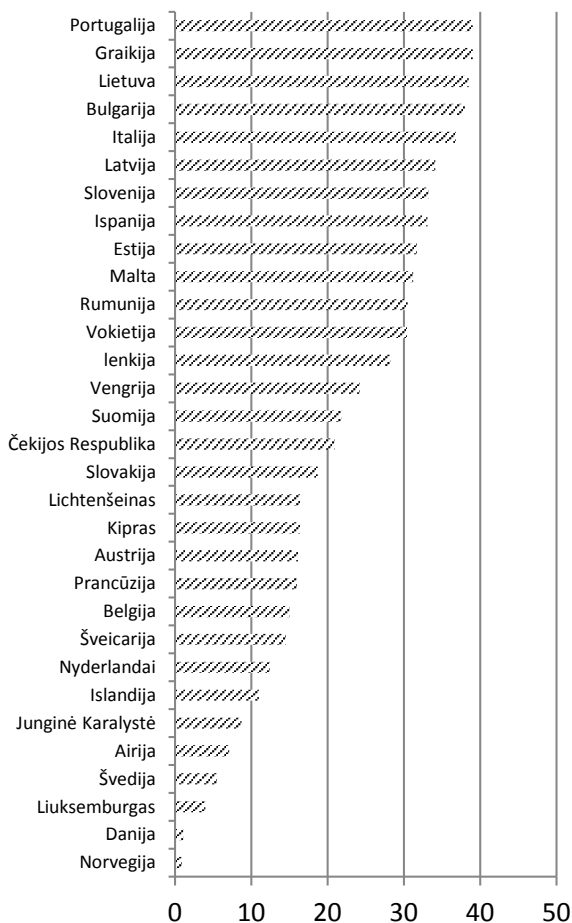
9(A). Šimtui vaikų iki 14 metų tenkančių tėvų kartos (25-39 metų) asmenų skaičiaus dinamika; rodiklio reikšmių kaita 1970–1990 m. ir 1990–2013 m. laikotarpiais

9(B). Šimtui vaikų iki 14 metų (anūkų) tenkančių senelių kartos (50–64 metų) asmenų skaičius dinamika; rodiklio reikšmių kaita 1970–1990 m. ir 1990–2013 m. laikotarpiais

9(C). Šimtui vaikų iki 14 metų (proanūkų) tenkančių prosenelių (ir proprosenelių) kartos (75 metų ir vyresnių) asmenų skaičiaus dinamika; rodiklio reikšmių kaita 1990–2013 m. laikotarpiu

9 pav. Vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių sąlyginių kartų proporcijų kaita Europos šalyse*, 1970 m., 1990 m. ir 2013 m.**

* *Vokietija (įskaitant buvusią VDR); Kroatija paveiksle nepavaizduota, nes nėra prieinamų duomenų.*

** *Duomenys apie vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių sąlyginių kartų proporcijas Europos šalyse*, 1970 m., 1990 m. ir 2013 m. pateikiami 1 priedo 8 lentelėje.*

Šaltinis: autorės skaičiavimai remiantis Eurostatu, duomenų kodas [demo_pjanind], 2014.

tarp nebe dviejų, o trim ir daugiau kartoms priklausančių šeimos narių. Iš tiesų, individams, įpratusiems palaikyti dažniausiai dviejų kartų santykius branduolinėse šeimose, daugiageneraciniai santykiai yra naujovė, neturinti iš anksto parengto elgsenos recepto. O nuo tarpgeneracinių santykių kokybės priklauso kartų solidarumo parametrai, kartų konflikto pobūdis, kartų atotrūkio apraiškos, mainų tarp kartų pobūdis ir pan. Galima paminėti ir instrumentinį daugiageneracinio giminių tinklo aspektą – išsiplečia kelių kartų giminių tinklas, jis tampa savotišku tarpusavio paramos „banku“. Kilus poreikiui užtikrinti vieno ar kito nesavarankiško tinklo nario (pvz., mažo vaiko, sergančiojo arba neįgaliojo bet kurios kartos šeimos nario) gerovę, tarpusavio paramos „bankas“ gali būti tuoj pat aktyvuotas. Daugiageneraciniame giminių tinkle yra daugiau galimybių suderinti paramos teikėjų ir gavėjų proporcijas. Besiformuojančiuose kelių kartų visuomenėse aktualizuojasi poreikis kurti veiksmingus daugiageneracinius santykius. Tad daugiageneracinės šeimos atlieka minilaboratorijų, kuriose šie santykiai kuriami ir tobulinami, vaidmenį. Vyresnio amžiaus žmonės daugiageneracinėse šeimose jau nebėra „kiti“, o asmenys, kuriuos jaunesnių kartų šeimos nariai pažįsta ir bendrauja su jais. Kelių kartų šeima – natūrali terpė pažinti senatvę. Kita vertus, daugiageneraciniai giminių santykiai atskleidžia šeimos tęstinumą ir tvirtumą laiko atžvilgiu. Vyresnioji karta, kuri ankstesnėms kartoms buvo tik šeimos istorija, įamžinta šeimos albumo senovinėse nuotraukose (geriausiu atveju), dabar tampa gyvąja istorija, su kuria galima bendrauti, diskutuoti, kurią galima pažinti, apkabinti.

II. ŠEIMA IR VERTYBĖS

---

6. Šeima vertybių sistemoje: metodologinė tyrimo prieiga

Aptardami demografinius procesus, parodančius šeimos transformacijos eigą Europos valstybėse, ne sykį minėjome, kad už šeimos pokyčių slypi žmonių nuostatų ir elgsenos permainos. Kaip teigė Van de Kaa (1987, p. 7), „daugumoje Europos visuomenių matyti žymus poslinkis link pažangos, ir tai padeda paaiškinti daugelį demografinių pasikeitimų. <...> Pažangus požiūris pabrėžia galimybių lygybę ir elgsenos pasirinkimo laisvę“. Kiti antrojo demografinio perėjimo teoretikai (Lesthaeghe, 1995; Lesthaeghe, Neels, 2002), kalbėdami apie vykstančius vertybių pokyčius, taip pat pabrėžė individų autonomijos didėjimą – siekį savarankiškai priimti sprendimus ir modeliuoti asmeninio gyvenimo trajektorijas, socialinių institucijų kontrolės nepaisymą, didėjančias saviraiškos ir pripažinimo aspiracijas.

Lietuvos demografai šiuos veiksnius, susijusius su liberalėjančia gyventojų elgsena ir stiprėjančia individualizacija, taip pat priskiria prie fundamentaliųjų (evoliucinių) šeimos pokyčių determinantų (Stankūnienė, 1997; Stankūnienė ir kt., 2003), atitinkamai jų tyrimuose nemaža vietos skiriama su šeimos kūrimu susijusioms vertybinėms pažiūroms – prokreacinių nuostatų, kohabitacijos fenomeno vertinimui ir kt. (Stankūnienė ir kt., 1999; Stankūnienė ir kt., 2003; Stankūnienė, Jasilionis, 2009; Stankūnienė, 2011). Šeimos ir vaikų, kaip vertybės, traktavimas tarp kitų bendresnių vertybių, lūkesčiai dėl lyčių vaidmenų, prokreaciniai ketinimai yra aptarti ir sociologų publikacijose (Žibaitis, 1997; Mitrikas, 2000; Maslauskaitė, 2004c; Purvaneckienė, 2009; Bučaitė-Vilkė ir kt., 2012). Pažymėtina, kad atskiri gyventojų vertybinių nuostatų aspektai (požiūris į santuoką ir vaikų turėjimą, šeimos pokyčių ir ištuokų vertinimas) yra nagrinėti ir platesniame tarptautiniame fone, remiantis ankstesnių metų (1999–2001) Europos ir Pasaulio vertybių tyrimais (Mitrikas, 2001; Mitrikas, 2006), taip pat ir tarptautinės Lyčių ir kartų programos duomenimis (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2008; Maslauskaitė, 2012b)⁴². Šiose publikacijose bandyta ieškoti realios elgsenos ir reiškinių vertinimų sąsajų, pateiktos kai kurios reikšmingos išvalgos dėl individualizmo ir familizmo nuostatų raiškos, dėl požiūrio į ištuokas (skyrų pateisinimo / nepateisinimo) sąsajų su platesniu Europos šalių šeimos kultūros kontekstu.

42 A. Maslauskaitė savo publikacijoje (2012b) aptaria nuostatas dėl ištuokų.

Lietuvos, kaip vienos iš Rytų Europos valstybių, gyventojų vertybinių nuostatų, susijusių su šeimos gyvenimu, ypatumai yra aptarti ir Vakarų autorių darbuose. Antai, A. Thorntonas ir D. Philipovas (2007), remdamiesi 1990 ir 1995–1997 m. Europos vertybių tyrimų duomenų lyginamąja analize, teigia, kad demografinės elgsenos Rytų Europoje pokyčiai buvo susiję su atitinkamais individų pažiūrų ir šeimos vertybių pasikeitimais. Kadangi šis regionas keturis dešimtmečius buvo atskirtas nuo Vakarų, autoriai daug dėmesio skiria vakarietišku vertybių sklaidos mechanizmams. Jų nuomone, ši sklaida vyko kartu su informacijos apie Vakarų plėtra – dalis postkomunistinių šalių gyventojų, laikydami bendrąsias vakarietiškas vertybes, grindžiamas tolerancijos, laisvės ir lygybės principais pažangesnėmis, jas (o kartu ir naujus elgsenos modelius) priėmė iš karto, o kiti šiuo atžvilgiu ilgą laiką buvo (tebėra) nusiteikę gana skeptiškai. A. Thorntonas ir D. Philipovas pateikia ir kitus (alternatyvius) paaiškinimus:

- ...kad specifinėmis pereinamojo laikotarpio sąlygomis yra suardoma visuomenėje egzistuojanti normatyvinė tvarka, tai skatina pritarti naujoms vertybėms (arba jas toleruoti);
- ...kad Rytų Europoje vykstantys šeiminės elgsenos, vertybių ir nuostatų pokyčiai yra „natūralios“ šio regiono istorinės raidos, vykstančios pagal bendrąją, arba universaliąją, vystymosi trajektoriją, rezultatas;
- ...kad naujų vertybių atsiradimas yra ekonominių laimėjimų, suteikiančių individams saugumą ir kartu skatinančių persiorientuoti nuo materialinių vertybių link saviraiškos, pasekmė;
- ...kad demokratija ir rinkos ekonomika grindžiama individualizmo filosofija, taigi socialinės politinės transformacijos ir gerovės valstybės kūrimo uždaviniai reikalauja individų veiksmų laisvės ir skatina pereiti nuo bendruomeninių prie individualistinių vertybių, taigi, elgsenos normos ir vertybės kinta, veikiant ne išorės, o vidaus veiksniams.

A. Thorntono ir D. Philipovo (2007) nuomone, nors ganėtinais sunku nustatyti ir atskirti vertybių, nuostatų bei elgsenos pokyčių Rytų Europoje šaltinius, vis dėlto informacijos ir vakarietišku idėjų difuzijos teorija yra neabejotinai svarbi – naujos nuostatos ir vertybės plinta iš Vakarų į Rytus kaip sudėtinė „idealaus“ visuomenės vystymosi modelio dalis, čia modernios visuomenės idėja neatsiejama nuo modernios šeimos ir bendražmogiškųjų laisvės ir lygybės vertybių (ten pat, p. 56–59).

Kalbėdami apie šeimos vertybes⁴³, turime omenyje normas, kurios grindžiamos individų gyvenimo šeimoje patirtimi ir parodo, kaip jie suvokia socialinį konstruktą, kuris vadinamas šeima. Šiuolaikinės diskusijos apie šeimos vertybes, vykstančios tiek moksliniame, tiek ir viešajame diskurse, pasižymi požiūrių įvairove – nėra bendro sutarimo dėl šeimos sampratos ir jos vaidmens visuomenėje arba kokios šeiminių gyvenimo formos turėtų sulaukti palaikymo, kokios vertybės kuriamos bei palaikomos / pratęsimos šeimose ir pan. (Česnaitytė ir kt., 2014). Neretai teigiama, kad šeima kaip socialinis institutas šiuolaikinėse Europos visuomenėse tapo individualizuota (Beck, Beck-Gernsheim, 2004), argumentuojama, kad vadinamojoje „antrosios modernybės“ eroje, kai tradicinė (branduolinė, arba nuklearinė) šeima yra tik vienas iš daugybės šeimos tipų, netgi nebūtina suprasti ar apibūdinti, kas yra „normali šeima“ (Scott, 2006). Tai, savo ruožtu, suponuoja klausimus, ar tradicinės šeimos vertybės netampa vis labiau reliatyvios, vis labiau vyraujant individualizmui ir saviraiškos siekiams.

Ypač daug kalbama apie vykstančius šeimos formavimo pokyčius – naujus partnerystės tipus, santuokos reikšmės mažėjimą ir t. t., taip pat apie tai, kokios yra šių pokyčių implikacijos. Sociologai atkreipia dėmesį, kad šios diskusijos yra labai reikšmingos politikų, pirmiausia dešiniojos pakraipos partijų, debatuose, kuriuose remiamasi tradicinių šeimos vertybių retorika (Jagger, Wright, 1999), jas siejant su branduolinės šeimos modeliu bei šiam modeliui priskiriamais lyčių vaidmenimis.

Mokslinėje literatūroje, apibūdinant tradicinį požiūrį į šeimą, vartojama familizmo sąvoka, Nors ir įvairiai apibrėžiama, ji iš esmės atspindi šeimos svarbą ir viršenybę, lyginant su individų interesais. Kaip nurodo Z. Rajkai (2013), akademinėse studijose familizmas yra suprantamas kaip „sutelktumas į šeimą“ (*family-centeredness*). Autoriaus teigimu, šiuo terminu, visų pirma, remiamasi atliekant empirinius tyrimus, siekiant atskleisti ir vidinius aspektus (individų šeimines vertybes), ir išorės (socialinius) aspektus, t. y. šeimos ir socialinės politikos / gerovės valstybės, pilietinės visuomenės sąsajas.

Kai kurie autoriai, remdamiesi empiriniais duomenimis, familizmo sąvoką išplėtė, atsižvelgdami į šeimos pokyčius ir naujų šeimos modelių bruožus. Antai, B. D. Whitehead (1991), analizuodama istorinę šeimos raidą Vakaruose, remiasi tradicinio familizmo ir naujojo familizmo termi-

43 Tiriant žmonių nuostatas, vertybės yra apibūdinamos kaip suvokimas, kas yra teisinga ar klaidinga, pageidautina ar nepageidautina, koks elgesys yra tinkamas ar netinkamas (Marshall, 1998, p. 689).

nais, pirmuoju apibūdinama laikotarpį, kuriam buvo būdingas šeiminio gyvenimo idealizavimas, moteriškosios ir vyriškosios sferų ideologija bei lojalumas socialinėms normoms⁴⁴, antruoju – „atsitraukimą“ nuo ekspre-syvaus individualizmo⁴⁵ link atsidavimo šeimai ir kitiems⁴⁶. Ši autorė savo teiginius grindžia ir Vakarų šalių demografinių rodiklių dinamika pasta-raisiais dešimtmečiais – gimstamumo padidėjimu, ištuokų stabilizacija ir kt. Iš esmės jai pritaria A. G. Pérez (2000). Aptardama individų šeimines vertybes, ji nurodo, kad naujojo familizmo sąvoka, viena vertus, atspindi tam tikrą nutolimą nuo pirmapradės jos esmės, pabrėžiančios individų subordinaciją šeimos interesams, kita vertus, leidžia naujai pažvelgti į šei-mą kaip svarbią individams kitais aspektais, pirmiausia, psichologiniu.

Taigi šios autorės tam tikra prasme oponuoja antrojo demografinio perėjimo teoretikams, ne sykių teigusiems, kad vykstantys demografiniai pokyčiai atspindi požiūrio į šeimą pasikeitimą bei šeimos kaip sociali-nio instituto silpnėjimą (Van de Kaa, 2008). Priminsime, kad vienas iš kertinių jų teorijos postulatų teigia, kad „individualizmas yra pagrindinis reikšminis žodis, kuris apibūdina „už“ šio perėjimo slypinčias normas ir vertybes“ (Van de Kaa, 1987, p. 4).

Ar šeimos formavimo demografinės tendencijos, aptartos pirmoje knygos dalyje, leidžia daryti aiškėjančių individualizmo nuostatų prielai-das mūsų šalyje, ar vis dėlto veikia reikėtų kalbėti apie tradicinių fami-lizmo ir moderniųjų vertybių bendrabūvį? Kokie yra Lietuvos gyventojų požiūrio į šeimą ypatumai, lyginant su valstybėmis, kurios laikomos Ant-rojo demografinio perėjimo „lyderėmis“? Ar šeiminio gyvenimo formų (namų ūkių tipų) įvairovė atspindi normatyvinius santuokos ir lyčių vaid-menų bei tarpgeneracinio solidarumo lūkesčius?

Siekdami atsakyti į šiuos klausimus, šiame skyriuje palyginsime Lie-tuvos ir kai kurių Europos valstybių gyventojų vertybines nuostatas ir požiūrį į šeimą, remdamiesi 2008 m. Europos vertybių tyrimo (EVS) duo-menimis bei Projekto kiekybinio tyrimo duomenimis. Atrinkdami vals-tybes lyginamajai analizei, rėmėmės šiais kriterijais:

- Demografiniu, t. y. skirtingų Europos regionų šalių vieta vyks-tant antrajam demografiniam perėjimui. Šiuo aspektu, mūsų nuomone, svarbu palyginti Baltijos šalis, kurios nėra tarpusavyje panašios, jeigu kalbėtume apie kai kuriuos gyventojų demografi-

44 1940-ieji –1960-ieji metai.

45 Šiuo terminu autorė apibūdina esminių šeimos pokyčių vakarų šalyse laikotarpį, t. y. 1960–1980 m.

46 Laikotarpis nuo 1990-ųjų metų.

nės elgsenos bruožus, pavyzdžiui, nesantuokinių gimimų paplitimą ar kohabitaciją.

- Socialinės politikos / Gerovės valstybės modelių tipologija – teigiama, kad gerovės valstybės režimai turi įtakos gyventojų demografinėi elgsenai, ypač nesantuokiniams gimimams ir ištuokoms (Coleman, 2013)⁴⁷.

Taigi lyginamajai analizei pasirinktos šios šalys: Skandinavijos valstybės (Suomija ir Švedija), atstovaujantios socialdemokratiniam gerovės modeliui, Vakarų Europos valstybės, kurioms būdingas liberalus (Jungtinė Karalystė, Šveicarija) ir konservatyvus-korporatyvinis (Vokietija) gerovės modeliai (Guogis, 2014), Pietų Europos šalys (Italija, Portugalija), atstovaujantios Pietų Europos (Guogis, 2012), arba vadinamajam familistiniam (Billari, 2008, p. 6–7), gerovės modeliui, ir Baltijos šalys (Lietuva, Latvija, Estija), kurių gerovės valstybės modelį sunku apibrėžti – vieni autoriai jas priskiria valstybėms, kurioms būdingas pokomunistinis Vidurio ir Rytų Europos gerovės valstybės režimas (Skuodis, 2009), kitų nuomone, Gerovės valstybės modelis mūsų šalyje keitėsi nuo korporatyvinio link liberalaus⁴⁸. Papildomai, siekiant atspindėti gyventojų vertybinių nuostatų savitumus skirtingame pokomunistinės raidos kontekste, pasirinkta Ukraina, kurioje socialinės politinės transformacijos ilgą laiką vyko esant kitokiai nei Rytų Europos regiono valstybių⁴⁹ geopolitinei orientacijai.

Šių vienuolikos valstybių gyventojų vertybines nuostatas lyginsime, jas susiedami su platesniu antrojo demografinio perėjimo socialiniu kontekstu (2 priedas, 1 lentelė), t. y. atsižvelgsime į šiuos R. Lesthaeghe'o ir K. Neels (2002) išskirtus aspektus: „aukštesnio lygmens“ poreikių sustiprėjimą, lankstų gyvenimo kelią bei gyvenimo stilių įvairovę, „atsitraukimą“ nuo bendruomenės tinklų ir socialinės sanglaudos silpnėjimą, stiprėjančią lyčių vaidmenų simetriją.

Pereidami į individualų lygmenį ir operacionalizuodami nuostatas, remsimės S. H. Schwartzo (2012) teoriniu motyvacinų vertybių modeliu, kuriame vertybės (kaip santykinai stabilūs kriterijai, kuriais naudojami individai, atrinkdami ir pateisindami veiksmus bei įvertindami save ir kitus žmones ar įvykius) yra skirstomos į 10 tipų (2 priedas, 1 pav.), juos

47 Taip pat nustatyta, jog egzistuoja glaudūs šeimos vertybių ir socialinės paramos lūkesčių ryšiai, t. y. tose šalyse, kuriose tradicinės familizmo nuostatos yra stipresnės, valstybės institucijų teikiama parama poreikis menkesnis (Lucifora, Meurs, 2012).

48 Kaip teigia A. Guogis (2014, p. 77), „posovietiniu laikotarpiu Lietuvos socialinėje apsaugoje susiformavo „bismarkinis“, korporatyvinis socialinės apsaugos modelis, kuris neoliberalizmui puolant iš lėto „dreifavo“ į liberalųjį, marginalinį modelį“.

49 Turime omenyje valstybes, kurias aptarėme pirmame knygos skyriuje.

rikiuojant pagal postuluojamą santykį su dviem konceptualiomis dimensijomis: atvirumu kaitai <—> konservatyvumu ir individualių galimybių plėtojimu <—> asmenybės transcendencija. Remiantis šiomis dimensijomis, priešpriešinamos vertybės, kurios tarnauja individo (galia, pasiekimai, hedonizmas, atvirumas iššūkiams ir savikryptingumas) ir kolektyviniams (geranoriškumas, tradicija, konformizmas) interesams (likusios nepaminėtos vertybės, t. y. universalumas ir saugumas naudingo ir individualiems, ir kolektyviniams interesams).

Analitinę tyrimo schemą pateikiame 6-oje lentelėje:

- siekdami užfiksuoti individų poreikių struktūrą, socialinės sanglaudos ir kitus socialinio konteksto aspektus (1 stulpelis), pasirinkome atitinkamus EVS anketos (EVS, 2008) klausimus (4 stulpelis);
- vertybes, atitinkančias asmeninius interesus, siejame su individualizmo nuostatomis (2 stulpelis), o atitinkančias kolektyvinius interesus – su familizmo raiška (3 stulpelis);
- siekdami įvertinti, kurios nuostatos pagal įvairių šalių gyventojų vertybių skalę pirmauja, lyginsime, kiek yra palaikomi vieni ar kiti teiginiai (pvz., didelė dalis palaikančių teiginį, kad *Geriausia išeitis moteriai būti nepriklausoma – dirbti*⁵⁰, parodytų orientaciją į vertybes, siejamas su pasiekimais, savikryptingumu ir atvirumu, kitaip tariant, egalitarinį požiūrį, siejamą su stiprėjančia lyčių vaidmenų simetrija, o maža palaikančiųjų ši teiginį dalis atspindėtų tradicinių vertybių laikymąsi, arba patriarchalinių nuostatų stiprumą; pritarimas teiginiui *Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita* rodytų stiprias familizmo (taip pat kartų solidarumo) nuostatas, o nepritarimas jam reikštų orientaciją į individualizmo vertybes ir kartu – socialinės sanglaudos silpnėjimą⁵¹).

50 Visi teiginiai pateikiami neredaguoti, kaip jie yra formuluojami EVS anketoje (EVS, 2008).

51 Taigi, analizėje integruojamos ir lyčių bei tarpgeneracinė dimensijos.

6 lentelė. Gyventojų vertybinių nuostatų analizės modelis

ADP teorija: visuomenės (socialinis) kontekstas	Individua- listinės vertybės (<i>individua- lizmas</i>)	Kolek- tyvizmo verty- bės (<i>familiz- mas</i>)	EVS klausimai, kuriais matuojamos vertybinės nuostatos*
1	2	3	4
„Aukš- tesnio lygmens“ poreikių sustiprėji- mas	Savikryp- tingumas Atvirumas iššūkiams Pasiekimai Galia	Tradi- cija	Kiek svarbu Jūsų gyvenime: <i>Darbas Šeima Laisvalaikis Politika</i>
Lankstus gyvenimo kelias bei gyvenimo stilių įvai- rovė	Savikryp- tingumas Atvirumas iššūkiams Hedoniz- mas	Tradi- cija Saugu- mas Konfor- mizmas	Kiek svarbu gyvenime: <i>Darbas Draugai, pažįstami Laisvalaikis Politika Šeima</i> Pritarimas teiginiams: <i>Santuoka yra atgyvenęs dalykas. Santuoka ar ilgalaikiai pastovūs santykiai būtini tam, kad būtum laimingas. Nieko tokio, jeigu du žmonės gyvena kartu nesusituokę.</i> Vaikas gali normaliai augti tik pilnoje šeimoje. Turėti vaikų yra pareiga visuomenei. <i>Žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne.</i> Pateisinimas: <i>Vedusių žmonių nesantuoki- nių ryšių; Skyrybų; Atsitiktinių seksualinių ryšių.</i>
„Atsitrau- kimas“ nuo bendro- menės tinklų ir socialinės sanglaudos silpnėjimas		Univer- salumas Gera- noriš- kumas Tradi- cija	Pritarimas teiginiams: Suaugę vaikai privalo suteikti savo tė- vams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita. <i>Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui.</i> Turėti vaikų yra pareiga visuomenei. Tėvų pareiga yra suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita. <i>Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui.</i>

1	2	3	4
<p>Stiprėjanti lyčių vaidmenų simetrija, moterų ekonominis savarankiškumas</p>	<p>Pasiekimai Savikryptingumas Atvirumas</p>	<p>Tradicija</p>	<p>Pritarimas teiginiams: <i>Apskritai tėvai gali taip pat gerai rūpintis savo vaikais, kaip ir motinos.</i> <i>Vyrai turėtų priimti tiek pat atsakomybės už namus ir vaikus, kaip ir moterys.</i> <i>Savo indėlį į šeimos biudžetą turi įnešti tiek vyras, tiek moteris.</i> <i>Geriausia išeitis moteriai būti nepriklausoma – dirbti.</i> <i>Būti namų šeimininke yra tiek pat reikšminga, kiek ir dirbti.</i> <i>Darbas yra svarbu, tačiau dauguma moterų nori turėti šeimą ir vaikus.</i> <i>Moters gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji turi vaikų.</i> <i>Dažniau nukenčia ikimokyklinio amžiaus vaikai tų motinų, kurios dirba.</i> <i>Dirbanti motina gali sukurti tokius pat šiltus ir tvirtus santykius su savo vaiku kaip ir nedirbanti.</i> <i>Didėjant nedarbui, vyrai turi turėti daugiau teisių į darbą nei moterys.</i></p>

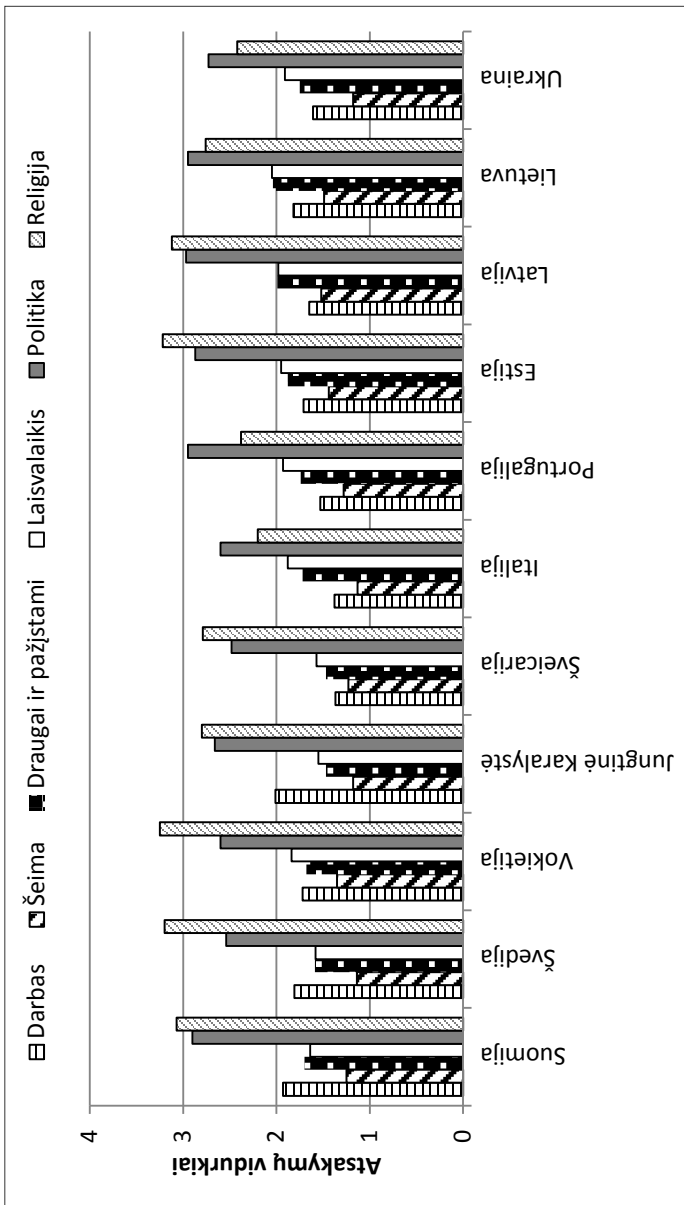
* Pajuodintu šriftu paryškinti teiginiai, kurių palaikymas atskleidžia kolektyvizmo vertybes / familizmo nuostatas.

7. Gyventojų požiūriai į šeimą: lyginamosios analizės rezultatai

EVS respondentų buvo prašoma įvertinti, kiek jiems svarbios atskiros gyvenimo ir veiklos sritys – darbas, šeima, draugai ir pažįstami, laisvalaikis, politika, religija. Atsakydami į šį klausimą, visų pasirinktųjų šalių gyventojai (ir moterys, ir vyrai) pirmiausia nurodė šeimą (10A ir 10B pav.; 2 priedas, 2 lentelė). Atsakymų vidurkių reikšmės yra artimos vienetui⁵² ir tai rodo, kad didžioji dauguma respondentų šeimą laiko „labai svarbia“. Apskritai kalbant, šeimos reikšmė moterims yra šiek tiek didesnė nei vyrams, o lyginant atskirų valstybių gyventojų nuostatas matyti, kad ji yra svarbiausia Italijos ir Švedijos gyventojams, mažiausiai svarbi – Baltijos šalių, tarp jų ir Lietuvos, gyventojams: tik šiek tiek daugiau nei pusė (54,7 proc.) mūsų šalies vyrų ir du trečdaliai (67,8 proc.) moterų šeimą laiko „labai svarbia“. Atitinkami Švedijos rodikliai – 89,4 proc. ir 95,3 proc., Italijos – 87,9 proc. ir 94,3 proc.⁵³ Taigi šeimos (kaip „kasdieninės“ vertybės) vertinimai pateikia gana prieštarinę (iš pirmo žvilgsnio) paveikslą: tarp labiausiai šeimą vertinančių yra gyventojai tų valstybių, kurios pasižymi aiškia šeimos demografinės raidos takoskyra – kaip jau aptarėme, Švedija yra viena iš antrojo demografinio perėjimo lyderių, o Italija – viena iš mažiausiai pažengusių šiame procese šalių.

52 Atsakymų skalė: labai svarbu (1); svarbu (2); nelabai svarbu (3); visai nesvarbu (4).

53 Svarbu pažymėti, kad tarp visų šalių gyventojų procentinė dalis laikanti šeimą „nelabai nesvarbia / visai nesvarbia“ yra maža (siekia kelis procentus), taigi vidurkio dydį nusverė santykis tarp palaikančių atsakymą „labai svarbi“ ir „svarbi“.

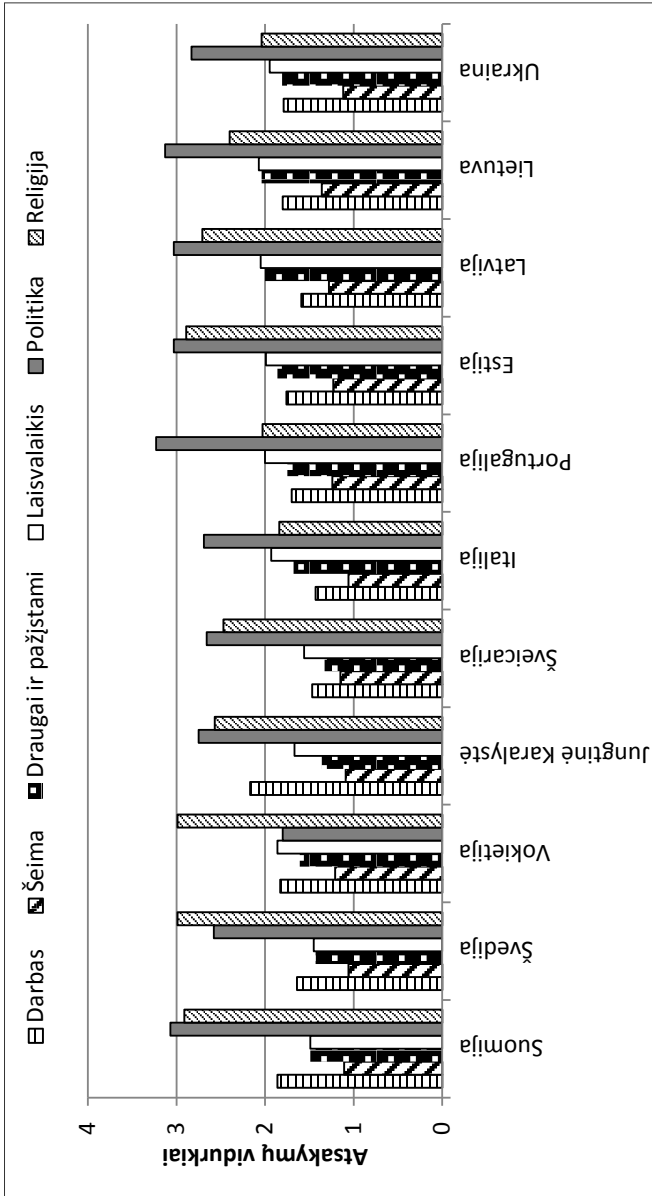

10A pav. Darbo, šeimos, draugų ir pažįstamų, laisvalaikio, politikos ir religijos svarba: vyrų atsakymų vidurkiai

Skalė: 1 – labai svarbu; 2 – svarbu; 3 – nelabai svarbu; 4 – visai nesvarbu.

Šaltinis: (EVS, Q1), apskaičiuota pagal EVS (2010)

10B pav. Darbo, šeimos, draugų ir pažįstamų, laisvalaikio, politikos ir religijos svarba: moterų atsakymų vidurkiai

Skalė: 1 – labai svarbu; 2 – svarbu; 3 – nelabai svarbu; 4 – visai nesvarbu.

Šaltinis: (EVS, Q1), apskaičiuota pagal EVS (2010).

Italijoje, kaip ir kitose Pietų Europos valstybėse, šeima tradiciškai laikoma „gyvenimo kertiniu akmeniu“, individai su savo šeima yra susieti labai stipriais emociniais ryšiais ir besąlygiškai priima jos vertybes (Laudani ir kt., 2014, p. 377–378), todėl tokios nuostatos atrodytų savaime suprantamos. Sunkiau būtų paaiškinti Švedijos gyventojų vertinimus, pažymėtina tik, kad atsakymo nepateikia ir šios šalies mokslininkai. Antai, L. Oláh ir E. Bernhardt (2008, p. 1120), pažymėdamos, kad šalis pasižymi silpnų šeiminių ryšių sistema, o jos gyventojai išsiskiria individualistinėmis nuostatomis, kartu nurodo, kad „švedai teikia didelę reikšmę šeimai“. Tai patvirtina ir ankstesnių (1999) metų Europos vertybių tyrimų rezultatai, šių autorių nuomone, „keliantys tam tikrą nuostabą“ (ten pat). Antra vertus, kitose publikacijose (Bernhardt ir kt., 2007) atkreipiamas dėmesys, kad Švedija jau nebėra kultūriškai homogeniška visuomenė, didėjant imigracijos mastams šalyje pastebimai daugėja neeuropietiškos kilmės gyventojų, kurie, kitaip nei švedai, laikosi tradicinių familizmo nuostatų.

Aptariant darbo, laisvalaikio ir draugų bei pažįstamų arba tų gyvenimo sričių, kurias galima susieti su individų saviraiškos siekiais (arba tokiomis vertybėmis kaip pasiekimai, galia, atvirumas iššūkiams, taip pat hedonizmas), svarbą, reikėtų pažymėti, kad:

- ...darbas mažiausiai svarbus Jungtinės Karalystės, taip pat Švedijos ir Suomijos gyventojams, jiems reikšmingesni yra laisvalaikis ir draugai / pažįstami (šiuo atžvilgiu vertinimai yra aukščiausi, lyginant su dauguma kitų šalių). Kitų valstybių gyventojų vertinimai yra priešingi, tarp jų didžiausią reikšmę darbui teikia Šveicarijos, Italijos ir Portugalijos gyventojai.
- ...Lietuvos gyventojai yra tarp žemiausiai vertinančių ir darbą, ir laisvalaikį bei draugus / pažįstamus – darbas yra nelabai svarbus ar visai nesvarbus maždaug kas šeštam, o laisvalaikis ir draugai / pažįstami – kas penktam (panašios yra ir Latvijos gyventojų nuostatos).
- ...politika ir religija yra mažiausiai svarbios gyvenimo sritys visų valstybių gyventojams, tačiau stiprios katalikiškos kultūros šalių (Italijos ir Portugalijos) gyventojai santykinai didesnę reikšmę teikia religijai, o kitų Šiaurės ir Vakarų Europos šalių gyventojai – politikai. Šiuo atžvilgiu ypač prieštaringos atrodo Lietuvos šalies gyventojų nuostatos: tarp visų lyginamų valstybių išsiskiriame didžiausia dalimi neteikiančių reikšmės politikai dalimi (trys ketvirtadaliai vyrų ir daugiau nei 80 proc. moterų pažymėjo, kad politika jiems „nelabai svarbi“ arba „visai nesvarbi“),

tačiau esame ketvertuke valstybių, kurių gyventojams būdingi palankiausi religijos svarbos vertinimai.

Mūsų nuomone, tokį vertybinių nuostatų pasiskirstymą galėtume paaiškinti, remdamiesi R. Ingleharto (2000) teorinėmis išvalgomis. Postmodernistinių vertybių (prioritetas – gyvenimo kokybė ir individo raiška) paplitimą šiuolaikinėse visuomenėse jis sieja su ekonomikos raida (t. y. pasiektu aukštu gyvenimo lygiu), taip pat ir ekonominio saugumo užtikrinimu, modernios gerovės valstybės sukūrimu: „Gerovė ir klestėjimas skatina postmaterialistinių vertybių paplitimą, šios vertybės atspindi individų subjektyvų saugumo jausmą <...> kuriam daro įtaką kultūrinė aplinka ir socialinės gerovės institucijos“ (ten pat, p. 221).

Siekdami palyginti individualizmo nuostatų raišką familizmo vertybių atžvilgiu⁵⁴, išskirsime šiuos analizės aspektus:

- Požiūris į partnerystę / santuoką – kiek apskritai jos svarbios individams (jų gyvenimo trajektorijose), kiek santuoka yra siejama su subjektyvia šeimos apibrėžtimi.
- Požiūris į vaikus – kiek yra priimtinas socialinis motinystės / tėvystės imperatyvas, kiek vaikų turėjimas yra siejamas su santuoka / šeima.
- Požiūris į lyčių vaidmenis – kiek stiprios egalitarinės nuostatos.
- Požiūris į tarpgeneracinius įsipareigojimus.

7.1. Požiūris į partnerystę ir santuoką

Pirmoje knygos dalyje aptarėme, kad Europos visuomenių šeimos demografinę raidą apibūdina partnerystės ir matrimonialinės elgsenos pokyčiai – naujų partnerystės tipų (kohabitacijos, LAT) paplitimas, pirmosios santuokos sudarymo amžiaus senėjimas, dažnos ištuokos ir kt., taip pat pažymėjome, kad minėti procesai gerokai skiriasi įvairiuose senojo žemyno regionuose. Siekiant atskleisti gyventojų nuostatas į partnerystę / santuoką, EVS klausimyne buvo pateikti keli teiginiai (*Santuoka ar ilgalaikiai pastovūs santykiai būtini tam, kad būtum laimingas; Santuoka yra atgyvenęs dalykas; Nieko tokio, jeigu du žmonės gyvena kartu nesusituokę*), kurie atspindi ir tradicines vertybes (pirmasis), ir išreiškia individualizmo nuostatas (antrasis ir trečiasis). Kiti klausimai buvo skirti išsiaiškinti požiūriams į elgseną, kurią galėtume apibūdinti kaip neatitinkančią tradicinių vertybių (ištuokas, santuokinę neištikimybę, atsitiktinius seksualinius ryšius).

54 Lankstus gyvenimo kelias bei gyvenimo stilių įvairovė.

Pasirinktų šalių gyventojų atsakymų vidurkiai pateikti 7-oje lentelėje:

- šioje lentelėje mažiausios 1, 3 ir 4 stulpelių reikšmės rodo didžiausią pritarimą pateiktiems teiginiams (ir atvirkščiai), o 6–7 stulpelių reikšmės tiesiog proporcingos atitinkamos elgsenos pateisinimo laipsniui;
- pritarimas 2 stulpelio teiginiiui liudija, kad palaikomos tradicinės vertybės, o pritarimas kitų stulpelių teiginiiams parodo individualistines nuostatas.
- šviesiai pilka spalva pažymėti atsakymai, rodantys didžiausią individualizmo nuostatų palaikymą, tamsiai pilka spalva – stipriausias tradicinės nuostatas.

7 lentelė. Nuostatos dėl partnerystės ir santuokos, atsakymų vidurkiai*

Valstybės	Santuoka ar ilgalaikiai pastovūs santykiai būtini tam, kad būtų laimingas	Niekotokio, jeigu du žmonės gyvena kartu nesutuokę	Santuoka yra atgyvenęs dalykas	Vedusių žmonių nesantuokinių ryšių pateisinimas	Skyrybų pateisinimas	Atsitiktinių seksualinių ryšių pateisinimas
1	2	3	4	5	6	7
Vyrai						
Suomija	3,17	1,8	1,83	2,99	6,97	4,93
Švedija	3,00	1,40	1,76	2,92	7,94	5,45
Vokietija	2,27	1,92	1,69	3,02	6,11	3,56
Jungtinė Karalystė	2,79	2,09	1,77	2,14	5,70	3,77
Šveicarija	2,57	1,67	1,74	2,44	6,11	3,71
Italija	2,36	2,49	1,77	2,47	4,83	3,34
Portugalija	2,22	2,09	1,72	2,45	5,67	2,97
Estija	2,09	2,08	1,78	3,17	5,22	3,46
Latvija	2,14	2,09	1,76	2,97	5,05	3,44
Lietuva	2,45	2,48	1,78	3,16	5,46	3,36
Ukraina	1,81	2,75	1,80	1,93	4,18	2,77

1	2	3	4	5	6	7
Moterys						
Suomija	3,51	1,72	1,84	2,47	7,49	4,19
Švedija	3,38	1,34	1,84	2,84	8,33	5,58
Vokietija	2,47	1,87	1,72	2,58	6,36	3,19
Jungtinė Karalystė	3,04	2,02	1,78	1,86	6,12	3,09
Šveicarija	2,96	1,67	1,71	2,35	6,43	3,31
Italija	2,33	2,56	1,84	2,11	4,80	2,80
Portugalija	2,22	2,13	1,78	2,05	5,68	2,17
Estija	2,10	2,15	1,83	2,56	5,24	2,56
Latvija	2,05	2,16	1,84	2,37	5,20	2,72
Lietuva	2,36	2,63	1,86	2,65	5,54	2,58
Ukraina	1,72	2,88	1,83	1,80	4,40	2,21

* Pastaba: pritarimas 2 ir 3 stulpelio teiginiams (Q47) matuojamas taikant 5 balų Likerto skalę (1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku); išreikšdami nuomonę dėl 4 stulpelio teiginio (Q45), respondentai galėjo pasirinkti vieną iš šių variantų: 1 – sutinku, 2 – nesutinku; išreikšdami pritarimą / nepritarimą 5, 6 ir 7 stulpelių teiginiams (Q 68), respondentai turėjo pažymėti savo nuostatas 10-ies balų skalėje (nuo 1 – niekada nepritariu iki 10 – visada pritariu)

Šaltinis: [EVS, Q47 (v153,v155), Q45, Q68 (v238, v242, v246)], apskaičiuota pagal EVS (2010).

Kaip matyti iš lentelės, galėtume išskirti valstybių grupę, kurių gyventojams (ir moterims, ir vyrams) būdinga stipriausios individualistinės nuostatos (Švedija, Suomija, Šveicarija), ir šalis, kuriose labiausiai palaikomi tradiciniai požiūriai (Ukraina, Lietuva), taip pat Latvija ir Italija (jeigu kalbėtume apie moteris).

Mūsų šalies gyventojų atsakymai išsiskiria didžiausia (tarp visų lyginamų šalių) neapsisprendusiųjų proporcija – pareikšdami savo nuomonę dėl 2 ir 3 stulpelio teiginių, kas trečias ketvirtas pažymėjo atsakymą *Nei sutinku, nei nesutinku*⁵⁵ (2 priedas, 3 lentelė). Teiginiui *Nieko tokio, jeigu du žmonės gyvena kartu nesusituokę* pritaria mažiau nei pusė (49,2 proc.) moterų ir tik šiek tiek daugiau nei pusė vyrų (54,9 proc.). Šiam teiginiui pritaria absoliuti dauguma Švedijos (94,1 proc. ir 94,1 proc.), Šveicarijos (88,7 proc. ir 88,3 proc.) ir Suomijos (85,4 proc. ir

55 Dėl 2 stulpelio teiginio tvirtos nuomonės neturėjo 28,5 proc. vyrų ir 23,9 proc. moterų, dėl 3 stulpelio teiginio – atitinkamai 31,0 ir 33,5 proc.

82,2 proc.) gyventojų. Daugelis mūsų šalyje santuoką laiko esmine laimingo gyvenimo prielaida (2 stulpelio teiginiui pritaria beveik du trečdaliai moterų ir arti 60 proc. vyrų), o taip galvojančiųjų dalis tarp Švedijos ir Suomijos moterų sudaro tik apie ketvirtadalį, tarp vyrų – apie trečdalį. Šie duomenys rodo, kad, palyginti su kitomis šalimis, tradicinis požiūris į šeimą Lietuvos visuomenėje dar stiprus. Kita vertus, nemažas skaičius neturinčių tvirtos nuomonės (kaip ir, palyginti nedidelė dalis išsakyusiųjų neigiamą nuostatą dėl kohabitacijos) leidžia kalbėti apie vykstančią šių vertybių kaitą. Tai matyti, lyginant skirtingų kartų nuostatas, pavyzdžiui, vyresniosios (1950–1955 m. gimimo) kohortos atsakymų į minėtus klausimus vidurkiai yra 2,41 (2 stulpelis) ir 2,36 (3 stulpelis), jaunesniosios (1980–1985 gimimo) – atitinkamai 2,49 ir 2,14⁵⁶. Pažymėtina, kad šeiminių nuostatų poslinkius ir stipresnę individualizmo nuostatų raišką jaunesnėse kartose rodo ir kiti šalyje atlikti tyrimai, nagrinėjant ankstesnių metų EVS duomenis (Žiliukaitė, 2007).

7.2. Požiūris į vaikus

Tradicinė modernios šeimos samprata, išplėta pagal struktūrinio funkcionalizmo paradigmą, paremtą branduolinės šeimos idėja, kur santuoka ir vaikai yra pagrindiniai kriterijai, apibrėžiant šeimą. Šiuolaikiniame sociologijoje šeima „išplečiama“, apimant jos modelių įvairovę, ji vis dažniau apibrėžiama per ryšius, o šie aiškinami iš lyčių ir kartų perspektyvos (Česnuitytė, 2012). Tai vėl tarsi savaime implikuoja vaikų buvimą šeimos sudėtyje, kad ir kokia įvairi ji būtų. Vis dėlto pastaruoju metu sociologai vis dažniau atkreipia dėmesį į savanorišką bevaikystę (*voluntary childlessness*)⁵⁷, aiškindami šio socialinio fenomeno plitimą lyčių santykių partnerystėje ir moterų socialinių vaidmenų pokyčiais (Gillespie, 2003). Kartu įvairūs tyrimai rodo, kad bevaikiai asmenys (ypač moterys) yra stigmatizuojami, patiria didelį socialinį spaudimą ir neigiamą aplinkinių reakciją, kitaip tariant, vaikų neturėjimas tam tikruose socialiniuose kontekstuose vis dar nėra normatyviškai pripažįstamas (Basten, 2009).

56 Išsamiau vertybinių nuostatų skirtumai tarp kartų analizuojami 8 skyriuje, remiantis Projekto kiekybiniais duomenimis.

57 Savanoriškos bevaikystės sociologiniai tyrimai pradėti ir Lietuvoje (žr.: Vaikų turėti nenorinčių moterų išpažintys: laimė, pareiga. <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vaiku-tureti-nenorinciu-moteru-ispazintys-laime-pareiga-ir-delfi-komentarai.d?id=59677929#ixzz3OxpHOsFx>>)

Demografai, kurių vienas svarbiausių tyrimo objektų yra gimstamumas ir reprodukcinė elgsena⁵⁸, remiasi prielaida, kad ši elgsena yra socialiai determinuota, o kurdami teorinius gimstamumo veiksnių modelius neatmeta galimybės, jog individai gali sąmoningai atsisakyti turėti vaikų (Davis, Blake, 1956). Įvairūs autoriai, nagrinėdami gimstamumo procesus Vakarų šalyse, atkreipia dėmesį į bevaikystės paplitimo mastus, jos priežastis bei pasekmes (Lutz ir kt., 2006; Basten, 2009; Gobbi, 2011).

EVS klausimyne pateikti keli teiginiai (*Turėti vaikų yra pareiga visuomenei; Žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne; Vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu jis turi vaikų; Moters gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji turi vaikų*) skirti išsiaiškinti, ar universalieji normatyviniai motinystės / tėvystės vaidmenys tebėra suvokiami kaip svarbiausi kiekvienam individui bei neatsiejami nuo lyties tapatumo kūrimo.

Pasirinktų šalių gyventojų atsakymų vidurkiai pateikti 8-oje lentelėje:

- šioje lentelėje mažiausios reikšmės rodo didžiausią pritarimą pateiktiems teiginiams (ir atvirkščiai);
- pritarimas 3 stulpelio teiginiui liudija, kad palaikomos individualizmo vertybės (nepriklausomas mąstymas ir veiksmų pasirinkimas, laisvė, savarankiškumas, gyvenimo kelių įvairovė), o pritarimas kitų stulpelių teiginiams rodo pritarimą tradicijoms, siekį pateisinti normatyvinius lūkesčius.
- šviesiai pilka spalva pažymėti atsakymai, rodantys didžiausią individualizmo nuostatų palaikymą, tamsiai pilka spalva – stipriausias tradicines nuostatas.

58 Demografinėje literatūroje kaip sinonimas vartojamas ir terminas „prokreacinė elgsena“ (Stankūnienė ir kt., 2003b).

8 lentelė. Nuostatos dėl motinystės / tėvystės, atsakymų vidurkiai pagal šalis ir lytį*

Valstybės	Turėti vaikų yra pareiga visuomenei	Žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne	Vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu jis turi vaikų	Moters gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji turi vaikų
Vyrai				
Suomija	3,74	1,54	3,24	1,87
Švedija	4,19	1,30	3,71	1,90
Vokietija	3,26	1,46	2,94	1,50
Jungtinė Karalystė	3,76	1,66	3,60	1,79
Šveicarija	3,38	1,42	3,19	1,57
Italija	3,31	1,70	2,58	1,44
Portugalija	2,75	1,78	2,61	1,39
Estija	3,03	1,68	2,19	1,29
Latvija	3,05	1,57	2,02	1,17
Lietuva	3,05	1,74	2,79	1,42
Ukraina	2,77	1,52	1,72	1,11
Moterys				
Suomija	4,16	1,35	3,64	1,96
Švedija	4,36	1,20	4,04	1,94
Vokietija	3,41	1,40	3,10	1,48
Jungtinė Karalystė	3,90	1,58	3,78	1,87
Šveicarija	3,63	1,37	3,62	1,69
Italija	3,51	1,72	2,77	1,44
Portugalija	2,77	1,72	2,71	1,41
Estija	3,09	1,65	2,19	1,26
Latvija	3,07	1,51	1,87	1,17
Lietuva	3,05	1,77	2,82	1,37
Ukraina	2,75	1,52	1,79	1,07

* Pastaba: Pritarimas 2, 3 ir 4 stulpelio teiginiams matuojamas taikant 5 balų Likerto skalę (1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku), išreikšdami nuomonę dėl 5 stulpelio teiginio, respondantai galėjo pasirinkti vieną iš šių variantų: 1 – taip, 2 – ne.

Šaltinis: [EVS, Q47 (v156, v157, v152), Q44C)], apskaičiuota pagal EVS (2010).

Aptariant šioje lentelėje pateiktus duomenis, visų pirma, reikėtų pasakyti, kad socialinis motinystės / tėvystės imperatyvas (*Turėti vaikų yra pareiga visuomenei*) daugumai (trims iš keturių visų respondentų) nėra primumas⁵⁹, rečiausiai jam pritaria Švedijos ir Suomijos gyventojai (su teiginiu sutinka atitinkamai 4,1 proc. ir 8,6 proc. šių šalių respondentų), o dažniausiai – Ukrainos, Baltijos šalių (Latvijos, Estijos ir Lietuvos) bei Portugalijos gyventojai (su teiginiu sutinka atitinkamai 49,1 proc., 34,4 proc., 33,0 proc. ir 28,4 proc. ir 46,6 proc. šių šalių respondentų). Priešingą ankstesniajam teiginį, kad *Žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne*, labiausiai linkę palaikyti Skandinavijos valstybių gyventojai (jam tvirtai pritaria 80,6 proc. Švedijos ir 65,9 proc. Suomijos respondentų), o mažiausiai – Portugalijos ir Lietuvos gyventojai (šiam teiginiui tvirtai pritaria atitinkamai 39,2 proc. ir 34,2 proc. respondentų). Taigi, vienose šalyse vaikų turėjimas praranda savo normatyvinį pobūdį, kitose tebelieka tradiciniai socialiniai lūkesčiai. Pažymėtina, kad Lietuvos gyventojai vėl (kaip ir nuostatų dėl partnerystės / santuokos atveju) išsiskiria pačia didžiausia – siekiančia net 40 proc. neapsisprendusiųjų proporcija⁶⁰ (2 priedas, 4 lentelė).

Nepaisant individualistinėmis vertybėmis grindžiamų nuostatų persvaros prieš tradicines / konformistines, kai kalbame apie reprodukcinės elgsenos alternatyvas (turėti vaikų – individo kaip visuomenės nario sąmoningas pasirinkimas ar prievolė?), vaikai vis dėlto yra svarbūs, kai kalbame apie prasmingos gyvenimo prielaidas.

Kaip matyti iš 8 lentelės, teiginys, jog *Moters gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji turi vaikų* kelia mažiausiai abejonių (bendri moterų ir vyrų atsakymų vidurkiai⁶¹ yra atitinkamai 1,48 ir 1,50), kiek rečiau su vyro asmenybės raiška yra siejamas tėvo vaidmuo – teiginio *Vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu jis turi vaikų* bendrieji atsakymų vidurkiai yra 2,79 (moterų atsakymai) ir 2,84 (vyrų atsakymai). Mažiausiai šias nuostatas palaiko Skandinavijos šalių (Švedijos ir Suomijos) ir Jungtinės Karalystės gyventojai, daugiausia – Baltijos šalių, Ukrainos ir Portugalijos gyventojai (11 pav.). Šiuo atveju valstybių skirtumai dar akivaizdesni:

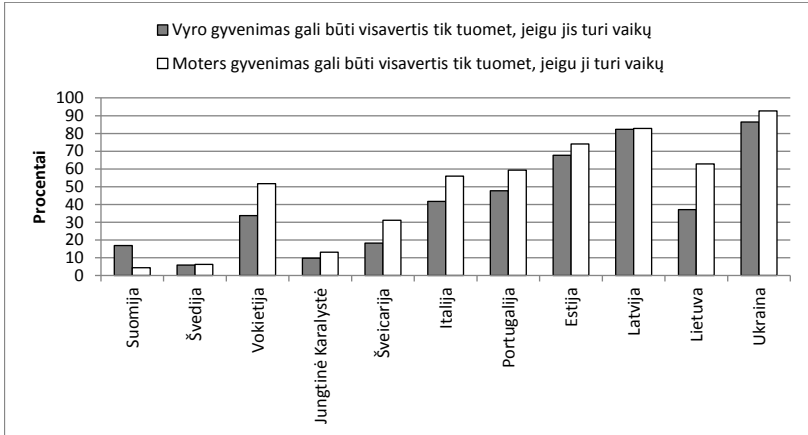
59 Šį teiginį palaiko 28 proc. vyrų ir 26,5 proc. moterų, nepalaiko – atitinkamai 48,1 proc. ir 52,0 proc., kiti neturi tvirtos nuomonės (apskaičiuota pagal visų pasirinktų šalių respondentų atsakymus).

60 Išreikšdami savo nuomonę dėl teiginio *Turėti vaikų yra pareiga visuomenei*, variantą *Nei sutinku, nei nesutinku* pažymėjo 39,6 proc. vyrų ir 39, proc. moterų, o išreikšdami savo nuomonę dėl teiginio *Vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu jis turi vaikų* – atitinkamai 34,4 proc. ir 39,9 proc.

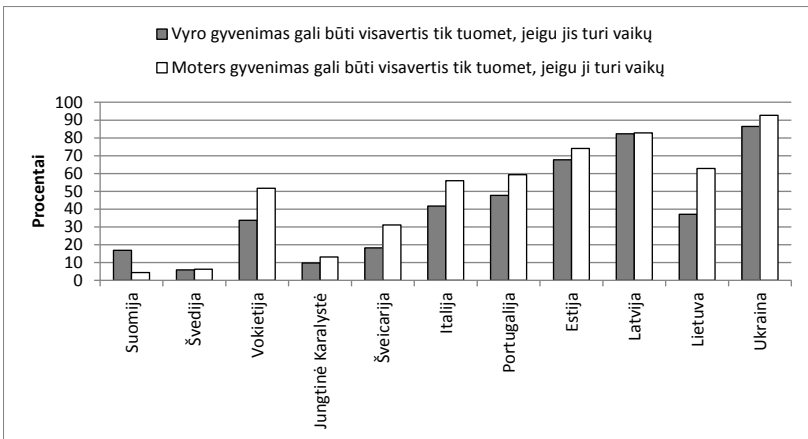
61 Apskaičiuota pagal visų pasirinktų šalių respondentų atsakymus.

- moters visaverčio gyvenimo be vaikų neįsivaizduoja daugiau kaip 90 proc. Ukrainos, per 80 proc. Latvijos, daugiau kaip 70 proc. Estijos gyventojų, tačiau mažiau nei dešimtadalis Švedijos ir Suomijos, šeštadalis Jungtinės Karalystės gyventojų;
- vyro visaverčio gyvenimo be vaikų neįsivaizduoja beveik 90 proc. Ukrainos, beveik 80 proc. Latvijos, beveik 70 proc. Estijos gyventojų, tačiau mažiau nei dešimtadalis Švedijos, apie aštuntadalį Jungtinės Karalystės ir apie penktadalį Suomijos gyventojų.

Lietuvos gyventojai išsiskiria didžiausia tarp visų lyginamų šalių nuostatų diferenciacija moterų ir vyrų atžvilgiu: jie patenka į penketuką valstybių, kurių gyventojai *labiausiai* palaiko teiginį, jog *moters* gyvenimas be vaikų būtų neįsivertis, ir į šešetuką valstybių, kurių gyventojai *mažiausiai* palaiko teiginį, jog *vyro* gyvenimas be vaikų būtų neįsivertis. Ypač šiuo atžvilgiu išsiskiria mūsų šalies moterų atsakymai (skirtumas net 25,8 procentinio punkto), taigi galima teigti, kad tradiciniai lyčių stereotipai, neatsiejantys motinystės nuo moteriškosios tapatybės, mūsų šalyje yra labai stiprūs. Tuo tarpu daugelyje kitų valstybių tokių aiškių skirtumų nėra, o Skandinavijos šalių (Suomijos, Švedijos) gyventojai tėvystę laiko netgi reikšmingesnę vyro asmenybės raiškai nei motinystę – moters asmenybės raiškai.

11A pav. Pritariančiųjų teiginiams, jog moters / vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji / jis turi vaikų, procentinė dalis tarp vyrų

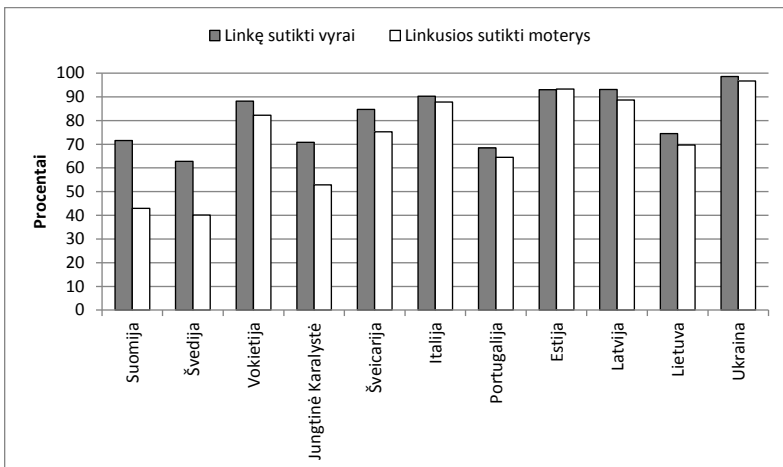

11B pav. Pritariančiųjų teiginiams, jog moters / vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji / jis turi vaikų, procentinė dalis tarp moterų

Šaltinis: apskaičiuota pagal EVS (2010)

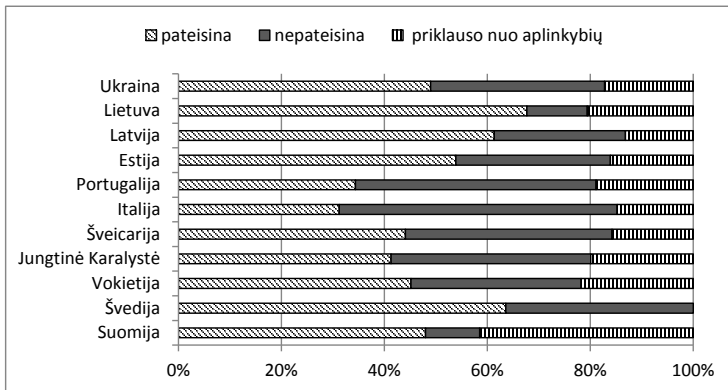
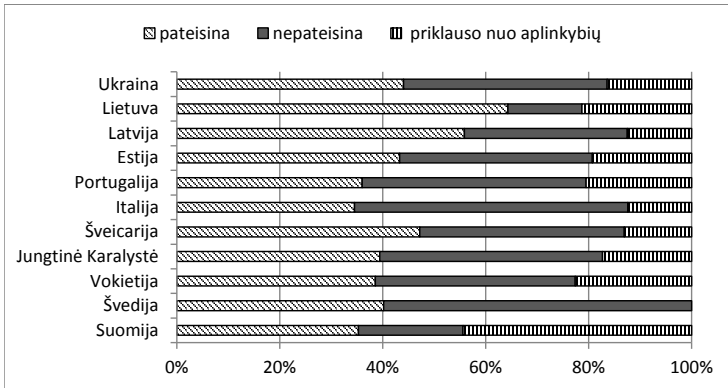
Socialiniame vaikystės diskurse, pirmiausia edukologų darbuose, sėkminga vaikų socializacija yra siejama su branduoline šeima, ji yra laikoma „tinkamiausia aplinka vaiko vystymuisi, gerovei ir apsaugai“ (Kvieskienė, 2005, p. 102). Panašių nuostatų laikosi ir kai kurie sociologai, pažymėdami „vaikystės susiliejimą su šeimos institucija“, jie netgi vartoja specialų familizacijos terminą, kuris, kitų autorių nuomone, jau nebėra tinkamas, atsižvelgiant į šeimos formų įvairovę (Kabašinskaitė, 2002, p. 45).

Kaip matyti iš 12A pav., dauguma lyginamų valstybių gyventojų visavertę vaiko socializaciją sieja su branduoline šeima (klausimyne ji įvardyta kaip „normali“). Visose šalyse, išskyrus Švediją ir Suomiją, moterys šios nuostatos laikosi dažniau nei vyrai. Tačiau jos dažniau yra linkusios pateisinti moters norą vienai (neturint nuolatinio partnerio) auginti vaiką (12B pav.), šiuo atveju didžiausia dalis taip manančių (beveik du trečdaliai) yra tarp Lietuvos gyventojų. Mūsų nuomone, šiek tiek netikėtą (atsakymų į kitus klausimus apie partnerystę, santuoką ir vaikus fone) nuomonių pasiskirstymą šiuo atveju galėtume paaiškinti, remdamiesi prielaida, kad respondentų nuostatomis įtakos gali turėti platesnis vienišos motinystės kontekstas šalyje, t. y. tai, kad esant dideliems ištuokų rodikliams nemažas skaičius Lietuvos moterų turi auginti vaikus vienos⁶².

12A pav. Pritarimas nuomonei, kad vaikas normaliai gali augti tik pilnoje šeimoje, moterų ir vyrų atsakymų pasiskirstymas, proc.

62 Kaip aptarėme pirmoje dalyje, jau ne vieną dešimtmetį Lietuvoje tebesilaiko vieni didžiausių Europoje ištuokų rodikliai.

12B pav. Moters noro auginti vaiką vienai (neturint nuolatinio partnerio) pateisinimas / nepateisinimas, vyrų (pav. viršuje) ir moterų (pav. apačioje) atsakymų pasiskirstymas, proc.

Šaltinis: apskaičiuota pagal EVS (2010)

7.3. Požiūris į lyčių vaidmenis

Sociologiniame šeimos diskurse (taip pat feminizmo autorių darbuose) moterų ir vyrų padėties visuomeniniame darbe analizė yra labai svarbi, siekiant suprasti ir paaiškinti šeimos modelių kaitą ir jų įvairovę.

T. Parsonso funkcionalistinėje „modernios“ šeimos koncepcijoje, remiantis „natūraliais“, arba prigimtiniais (biologiniais), lyčių ypatumais, vyrams priskiriamas instrumentinis šeimos maitintojo, o moterims – ekspresyvus vaikų globėjos, prižiūrėtojos vaidmuo. Kaip žinoma, šis požiūris sulaukė nemažai pačių sociologų kritikos, visų pirma, išreikštos

abejonės dėl šio modelio ir jam priskirtų funkcijų universalumo (Jallinoja, Widmer, 2001). Daugelis empirinių tyrimų parodė, jog, sparčiai didėjant moterų ekonominiam aktyvumui, didėja ir jų darbinio gyvenimo modelių įvairovė, kartu keičiasi ir jų šeiminiai vaidmenys – vienos moterys aktyviai siekia profesinės karjeros, pirmenybę visiškai atiduodamos su mokamu darbu susijusioms veikloms, kitos linkusios prisitaikyti ir ieško galimybių darniai derinti šeiminius ir darbo vaidmenis arba atsisako didesnių profesinių aspiracijų ir daugiau laiko skiria motinos ir namų šeiminkės vaidmenims (dirba ne visą darbo dieną), o kai kurios apsiriboja tik namų šeiminkės vaidmeniu (Hakim, 2003; Ruckdeschel, 2008). Tuo tarpu maskulinizmo diskurse yra nemažai įrodymų apie tradicinio „šimos maitintojo“ vaidmens nubrėžtų apribojimų aižėjimą ir kitokį, jau nebeatitinkantį hegemoninio vyriškumo normų, vyriškojo tapatumo konstravimą (Tereškinas, Reingardienė, 2005; Vuori, 2009; Habib, 2012; Pajumets, Hern, 2012).

Moterų ekonominė nepriklausomybė ir emancipacija, taip pat ir lyčių pasiskirstymo šeiminiemis pareigomis disbalanso suardymas laikomi labai svarbiais gimstamumo mažėjimo, šeimos kaitos, o plačiąja prasme – šiuolaikinių visuomenių demografinių pokyčių veiksniais (Lesthaeghe, 1995; Surkyn, Lesthaeghe, 2004). Todėl neatsitiktinai didžiausiuose pastarųjų dešimtmečių tarptautiniuose projektuose (FFS ir GGP) nemaža dėmesio buvo skiriama lyčių vaidmenų modelio bei nuostatų dėl moterų ir vyrų vaidmenų šeimoje ir visuomenėje tyrimams (Kanopienė, 1997; Baublytė, Stankūnienė, 2007–2008; Ruckdeschel, 2008). Nagrinėjant ir lyginant šių tyrimų duomenis, buvo atkreiptas dėmesys, kad specifinė sovietmečio moterų užimtumo, lyčių lygybės ideologijos ir politikos patirtis turi įtakos Rytų Europos valstybių gyventojų požiūrio į lyčių vaidmenis skirtumams, lyginant su Vakarų šalimis (Philipov, 2008, p. 156). Tai teigė ir D. Lückas (2005). Remdamasis Tarptautinės socialinių tyrimų programos (*International Social Survey Programme – ISSP*) apklausų, atliktų 1988 m., 1994 m. ir 2002 m., duomenimis, jis nustatė, kad Rytų Europos valstybių gyventojų požiūriai į lyčių vaidmenis keitėsi svyruojančia trajektorija: dešimto dešimtmečio pradžioje įvyko staigus poslinkis link patriarchalinių nuostatų (tai autorius apibūdina kaip „pereinamojo laikotarpio šoką“), vėliau įvyko tam tikras lūžis, ir palaikančiųjų šias nuostatas ėmė mažėti. Tuo tarpu kitiems Europos regionams buvo būdinga nuosekli egalitarinių požiūrių stiprėjimo tendencija. Stipriausiai šios nuostatos reiškiasi Skandinavijos šalyse

(Švedijoje, Norvegijoje), o tradiciniams lyčių vaidmenims labiausiai pritariama Pietų Europoje.

EVS respondentų buvo prašoma pareikšti savo pritarimą / nepritarimą kai kuriems teiginiams dėl moters socialinių vaidmenų (užimtumo apmokamu darbu) ir dėl lyčių vaidmenų šeimoje (pareigų / atsakomybės pasiskirstymo tarp moterų ir vyrų) modelio. Žvelgiant į 9 lentelę matyti, kad aiškiausiomis egalitarinėmis nuostatomis išsiskiria Vokietijos ir Latvijos gyventojai (vyrų ir moterų) – jie stipriausiai palaiko moters profesinę veiklą (mažiausi atsakymų dėl teiginio *Geriausia išeitis moteriai būti nepriklausoma – dirbti vidurkiai*) ir atitinkamai rečiausiai pritaria moters namų šeimininkės statusui (didžiausi atsakymų dėl teiginio *Būti namų šeimininke yra tiek pat reikšminga, kiek ir dirbti vidurkiai*).

9 lentelė. Nuostatos dėl moters socialinių vaidmenų, atsakymų vidurkiai pagal šalį ir lytį*

Valstybė	Geriausia išeitis moteriai būti nepriklausomai – dirbti	Dirbanti motina gali sukurti tokius pat šiltus ir tvirtus santykius su savo vaiku kaip ir nedirbanti	Darbas yra svarbu, tačiau dauguma moterų nori turėti šeimą ir vaikus	Dažniau nukenčia ikimokyklinio amžiaus vaikai tų motinų, kurios dirba	Būti namų šeimininke yra tiek pat reikšminga, kiek ir dirbti
1	2	3	4	5	6
Vyrai					
Suomija	2,46	1,47	2,62	2,91	1,94
Švedija	2,06	1,73	2,78	2,96	2,46
Vokietija	1,83	1,97	2,71	2,38	2,69
Jungtinė Karalystė	2,34	2,07	2,49	2,61	2,21
Šveicarija	1,97	2,15	2,35	2,21	2,18
Italija	2,06	2,25	2,21	2,12	2,48
Portugalija	1,99	2,13	2,37	2,20	2,46
Estija	2,08	2,04	2,13	2,34	2,25
Latvija	1,88	2,09	2,29	2,27	2,60

1	2	3	4	5	6
Lietuva	2,10	2,14	1,94	2,19	2,08
Ukraina	1,98	1,65	1,76	2,06	2,09
Moterys					
Suomija	2,29	1,34	3,03	3,22	2,06
Švedija	1,87	1,43	2,98	3,17	2,55
Vokietija	1,62	1,77	2,89	2,62	2,86
Jungtinė Karalystė	2,28	1,87	2,62	2,81	2,23
Šveicarija	1,82	1,92	2,57	2,41	2,30
Italija	1,87	2,05	2,30	2,17	2,50
Portugalija	1,83	2,02	2,47	2,22	2,52
Estija	1,96	1,91	2,13	2,36	2,26
Latvija	1,75	1,92	2,28	2,20	2,62
Lietuva	1,98	2,09	1,93	2,24	2,13
Ukraina	1,79	1,55	1,81	2,05	2,26

* Pastaba: pritarimas teiginiams matuojamas, taikant 4 balų skalę (1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nesutinku; 4 – visiškai nesutinku).

Šaltinis: [Q48 (v163, v159, v161, v160, v162)], apskaičiuota pagal EVS (2010).

Kiti 9 lentelės teiginiai atspindi požiūrius apie moterų užimtumo mokamu darbu įtaką šeimai, pirmiausia mažamečiams vaikams, čia pozityviausias nuostatas išreiškė Suomijos ir Švedijos (iš dalies ir Jungtinės Karalystės) gyventojai – jie dažniau linkę pritarti teiginiui, kad *Dirbanti motina gali sukurti tokius pat šiltus ir tvirtus santykius su savo vaiku, kaip ir nedirbanti* ir rečiau – teiginiui, jog *Dažniau nukenčia ikimokyklinio amžiaus vaikai tų motinų, kurios dirba*. Šiuo atžvilgiu neigiamiausiai nusiteikę Italijos ir Lietuvos gyventojai (iš dalies ir Ukrainos). Mūsų nuomone, atsakymai gali būti paremti pačių respondentų arba jų šeimų narių (artimų žmonių) gyvenimo patirtimi, kitaip tariant, atspindi realias profesinės veiklos ir šeiminių pareigų suderinimo (literatūroje tai dažnai įvardijama kaip darbo ir privataus gyvenimo / šeimos suderinimas) sąlygas vienoje ar kitoje valstybėje, arba vadinamosios socialinės suderinimo politikos (*reconciliation policy*), veiksmingumą. Šią prielaidą galėtume argumentuoti, remdamiesi Europos Komisijos ekspertų vertinimais: jų tyrimų

duomenimis, suderinimo politika, atsižvelgiant į visą teikiamų priemonių paketą, t. y. paramos šeimoms kompleksiskumą, veiksmingiausia Švedijoje, taip pat Jungtinėje Karalystėje ir Vokietijoje⁶³, neveiksminga – Pietų Europos ir Rytų Europos šalyse (Plantega ir kt., 2005, p. 79).

10 lentelėje pateikti duomenys apie požiūrį į lyčių pasidalijimą pareigomis ir atsakomybe šeimoje papildo informaciją apie nuostatas dėl lyčių socialinių vaidmenų. Jie rodo, kad egalitarinį šeimos modelį labiausiai palaiko abiejų lyčių Švedijos ir Ukrainos gyventojai, kitų valstybių respondentų nuostatos yra nuosaikesnės arba tam tikra prasme prieštaringos – Suomijos gyventojai stipriai pritaria simetriškam pareigų pasidalijimui šeimoje, tačiau yra vieni iš blogiausiai vertinančių dviejų uždirbančiųjų šeimos modelį, o Portugalijos gyventojai yra vieni iš labiausiai pritariančių teiginiui, kad ir vyrai, ir moterys turi įnešti savo indėlį į šeimos biudžetą, tačiau atsakomybę už vaikus ir namus priskiria moterims. Aiškiai už asimetrišką pareigų pasidalijimą šeimoje taip pat yra Estijos vyrai ir Italijos moterys (jie mažiausiai linkę pritarti 3 ir 4 stulpelių teiginiams), o už vyro – šeimos maitintojo modelį – Šveicarijos vyrai ir Vokietijos moterys (jie mažiausiai linkę pritarti 1 stulpelio teiginiui).

Nepaisydami beveik pusės šimtmečio (kelių moterų kartų) užimtumo mokamu darbu patirties⁶⁴ ir aktyvios valstybinės lyčių lygybės politikos⁶⁵ šalyje, Lietuvos gyventojai, ypač moterys, laikosi stipriausių patriarchalinių nuostatų, kurios atrodo gana kontrastingai, jeigu lygintume su panašiomis savo istorine patirtimi šalimis (Latvija, Estija bei Ukraina). Reikėtų pažymėti, kad mažiausias pritarimas dviejų uždirbančiųjų šeimos modeliui visiškai neatspindi realios padėties – statistikos duomenimis, moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas mūsų šalyje yra mažesnis, lyginant su daugeliu kitų Europos šalių, tarp jų ir su Latvija bei Estija⁶⁶.

63 Taip pat Prancūzijoje, Nyderlanduose ir Austrijoje.

64 Visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, jau 1970 m. darbingo amžiaus moterų užimtumo lygis pasiekė 80,4 proc., t. y. jis tik nežymiai skyrėsi nuo vyrų rodiklio (Kanopienė, 1998, p. 70).

65 Lietuva pirmoji iš Rytų Europos valstybių 1998 m. gruodžio 1 d. priėmė Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą ir 1999 m. gegužės 25 d. įsteigė Moterų ir vyrų lygių galimybių kontroleriaus tarnybą.

66 Vadinamasis lyčių uždarbio skirtumas (*gender pay gap*) Lietuvoje, 2012 m. duomenimis, yra 12,6 procentinio punkto – mažiau nei vidutiniškai ES (16,4 procentinio punkto). Atitinkamas Estijos rodiklis – 30 procentinio punkto, Latvijos – 13,8 procentinio punkto (Tackling, 2014).

10 lentelė. Nuostatos dėl šeimos modelio, atsakymų vidurkiai pagal šalis ir lytį*

	Savo indėlį į šeimos biudžetą turi įnešti ir vyras, ir moteris	Apskritai tėvai gali taip pat gerai rūpintis savo vaikais, kaip ir motinos	Vyrai turėtų prisiimti tiek pat atsakomybės už namus ir vaikus, kaip ir moterys
Vyrai			
Suomija	1,95	1,75	1,63
Švedija	1,70	1,76	1,50
Vokietija	1,87	2,03	1,70
Jungtinė Karalystė	1,87	1,96	1,73
Šveicarija	1,96	1,93	1,74
Italija	1,92	2,10	1,78
Portugalija	1,6	2,12	1,93
Estija	1,87	2,04	1,91
Latvija	1,70	1,99	1,75
Lietuva	2,03	1,99	1,85
Ukraina	1,62	1,61	1,39
Moterys			
Suomija	1,96	1,54	1,44
Švedija	1,59	1,53	1,34
Vokietija	2,68	1,99	1,57
Jungtinė Karalystė	2,06	2,06	1,77
Šveicarija	1,86	1,74	1,72
Italija	1,76	2,12	1,71
Portugalija	1,70	2,10	1,77
Estija	1,72	2,05	1,69
Latvija	1,66	1,94	1,57
Lietuva	2,04	2,10	1,71
Ukraina	1,52	1,72	1,34

* Pastaba: pritarimas teiginiams matuojamas, taikant 4 balų skalę (1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nesutinku; 4 – visiškai nesutinku).

Šaltinis: [Q48 (v164, v165, v166)], apskaičiuota pagal EVS (2010).

7.4. Požiūris į tarpgeneracinius įsipareigojimus

Su šeima paprastai asocijuojamos vyro ir žmonos bei tėvų ir nepilnamečių vaikų santykių linijos. Pasirinktų šalių gyventojų požiūris į partnerystę, santuoką, vaikus ir lyčių vaidmenis šeimoje jau atskleidėme anksčiau. Tačiau senstanti visuomenė, prailgindama kelių kartų bendrabūvio trukmę, atveria vyresnio amžiaus šeimos narių santykių perspektyvą. Kiekviena ateinanti karta gali vis ilgiau mėgautis proanūkio, anūko, vaiko, tėvo, senelio ir prosenelio vaidmenimis (Harper, 2006; Phillips ir kt., 2011). Tokios – 3–4 kartų – šeimos nariai turi kur kas didesnes galimybes nei jų pirmtakai leisti laiką kartu, pažinti vienas kitą, bendrauti, mokytis vieni iš kitų, dalytis bendrą atsakomybę už šeimos narių gerovę, mainytis tarpusavio emocijomis ir materialine parama, ir panašiai. Tuo tarpu tiek viešajame, tiek akademiname senstančių visuomenių diskurse neretai svarstoma ir apie kartų atotrūkį, kartų konfliktą bei tarpgeneracinę nelygybę (Pain, 2005). Suvokdami šiuos kartų bendrabūvio pranašumus ir iššūkius, Biggsas ir Lowenstein (2011, p. 3) pabrėžė, kad viena iš pamatinių XXI a. problemų tampa skirtingų kartų bendravimo ir tarpusavio supratimo problema. Todėl šie mokslininkai (Biggs, Lowenstein, 2011, p. 3) pasiūlė naują kritinį požiūrį į kartų santykių konstravimą ir pavadino jį generaciniu intelektu (*generational intelligence*), kurį apibrėžė kaip gebėjimą reflektuoti ir veikti socialiniame ir kultūriniame kontekste, remiantis savo ir kitų asmenų gyvenimo kelio, šeimos ir socialinės istorijos suvokimu. Autoriai yra už visuomenės intelektinių ir kultūrinių galių stiprinimą reaguojant į gyventojų demografinio senėjimo keliamus iššūkius.

Kaip tarpgeneracinė perspektyva atsiskleidžia šeimos vertybių sistemoje? Ar požiūris į tarpgeneracinius šeimos narių įsipareigojimus varijuoja priklausomai nuo respondentų politinės, kultūrinės, socialinės ir institucinės aplinkos? Tęsdami Europos vertybių tyrimo (EVS, 2010) duomenų analizę panagrinėsime pasirinktų šalių gyventojų nuostatas besąlygiškos meilės ir pagarbos tėvams, suaugusių vaikų įsipareigojimo rūpintis sunkiai sergančiais tėvais bei vaikų ir tėvų tarpusavio pasiaukojamo rūpinimosi klausimais.

Kiekvienam žmogui tėvai yra pirmieji, unikalūs ir labai svarbūs žmonės jo gyvenimo kelyje ir, ko gero, pasaulyje nerasis tokios kultūros, kuri pirminės socializacijos metu neskiepytų vaikui meilės ir pagarbos tėvams. Tačiau individų šeimos santykių patirtys rodo, kad vaikams suaugus besąlygiškos meilės tėvams nuostatų laikymasis kartais gali tapti iššūkiu: pavyzdžiui, jeigu tėvai piktnaudžiavo svaiginamosiomis medžia-

gomis, nesirūpino / menkai rūpinosi vaikų gerove, buvo sunkiai sugyvenamo charakterio, emociškai nutolę nuo vaikų ir pan. Analizei atrinktu šalių duomenys (13 pav.) surikiuoja jas pagal respondentų pritarimą vienam iš alternatyvių teiginių: *Reikia visuomet mylėti ir gerbti tėvus su visais jų pranašumais ir trūkumais* arba *Nebūtina gerbti ir mylėti tėvų, kurie to neužsitarnavo savo elgesiu ir pažiūromis* (EVS, 2010). Tyrimo rezultatai rodo, kad absoliuti dauguma (91,5 proc.) Ukrainos gyventojų reiškia nuomonę, kad meilė ir pagarba tėvams yra nediskutuotinas klausimas, tėvai yra mylėtini ir gerbtini visada ir nepaisant jų asmeninių pranašumų ar trūkumų. Toliau išsirikiuoja Pietų Europos ir Baltijos šalys (Portugalija, Italija, Lietuva, Latvija, Estija), kuriose besąlygiškos meilės tėvams nuostatai pritaria aiški dauguma (nuo 2/3 iki 4/5 gyventojų, 13 pav.). Nors ir mažuma, tačiau gana nemenka šių šalių gyventojų dalis pritaria alternatyviai nuostatai – individas neprivalo gerbti ir mylėti savo tėvu, jeigu jie to neužsitarnavo. Jungtinė Karalystė, Šveicarija, Vokietija ir Suomija formuoja tarpinę grupę šalių, kuriose gyventojų nuomonės dviem pateiktais alternatyviais teiginiais pasiskirsto apylygiai. Ir priešingame paveikslo poliujje išsidėsto Švedija, kurioje gyventojai, pritariantys įsipareigojimui mylėti ir gerbti tėvus besąlygiškai, sudaro mažumą (31 proc.). Atitinkamai 69 proc. Švedijos gyventojų pritaria, kad meilė ir pagarba tėvams gali būti siejama su vaikų ir tėvų realių santykių kokybe. Vadinasi, tokia situacija, kai suaugusiems vaikams tėvų elgesys ir pažiūros yra nepriimtini (santykiai su jais šalti, konfliktiški arba nutrūkę), o jie vis vien turėtų mylėti savo tėvus ir reikšti jiems pagarbą, daugumai Švedijos gyventojų yra neįsivaizduojama.

Lyginant atrankos šalių vyrų ir moterų nuostatų sklaidą šiuo klausimu, galima konstatuoti, kad nagrinėjamų šalių moterų ir vyrų nuostatos yra panašios, išskyrus Švediją ir Suomiją (13 pav.; 2 priedas, 5 lentelė). Minėtose Skandinavijos šalyse būtent moterys yra tos, kurios dažniau nei vyrai pritaria nuostatai, kad meilė ir pagarba tėvams gali būti selektyvi, t. y. gali priklausyti nuo to, ar tėvai savo elgesiu ir pažiūromis užsitarnavo būti mylimi ir gerbiami.

Toliau pereikime prie respondentų nuostatų, atspindinčių jų nuomonę suaugusių vaikų ir jų tėvų tarpusavio paramos įsipareigojimų atžvilgiu, analizės. Pirmiausia atskleiskime suaugusių vaikų įsipareigojimo laipsnį rūpintis sunkiai sergančiais tėvais (14 pav.).

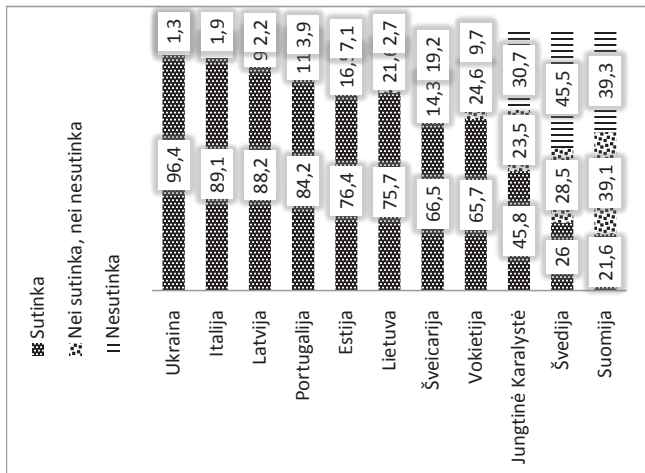

13 pav. Respondentų nuostatos dėl pareigos besąlygiškai gerbti ir mylėti tėvus*

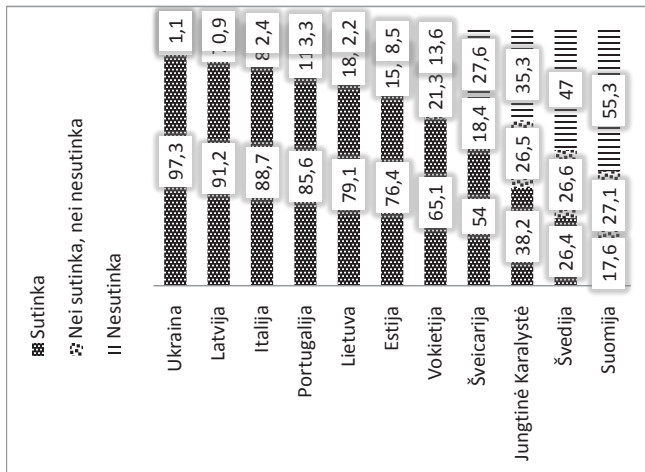
* Alternatyviūs atsakymų variantai: 1 – Reikia visuomet mylėti ir gerbti tėvus su visais jų pranašumais ir trūkumais; 2 – Nebūtina gerbti ir mylėti tėvų, kurie to neužsitarnavo savo elgesiu ir pažiūromis.

Šaltinis: (EVS, Q49A; Q49B), apskaičiuota pagal EVS (2010).

Vyrai

Moterys

14 pav. Respondentų nuostatos* dėl suaugusio vaiko pareigos rūpintis sunkiai serganciais tėvais**

* Respondentų atsakymai į klausimą: Ar jūs sutinkate, ar nesutinkate su teiginiu: Kai kuris nors iš tėvų sunkiai serga arba jam reikia priežiūros, tai rūpintis juo pirmausia yra suaugusio vaiko pareiga (EVS, Q47G)

** Originali EVS atsakymų skalė: „1 – visiškai sutinku, 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku“ analizės tikslais buvo transformuota į šią: „1 – visiškai sutinku“ + „2 – sutinku“ = „sutinku“; „3 – nei sutinku, nei nesutinku“ = „nei sutinku, nei nesutinku“; „4 – nesutinku“ + „5 – visiškai nesutinku“ = „nesutinku“.

Šaltinis: (EVS, Q47G), apskaičiuota pagal EVS (2010).

Respondentų pritarimo laipsnis šiai nuostatai EVS tyrėjų buvo matuojamas taikant 5 balų Likerto skalę, kuri mūsų analizės tikslais sujungiamo į tris atsakymų variantus (žr. antrą pastabą po paveikslą, pažymėtą**). Kitaip nei ankstesniu klausimu (apie pareigą mylėti ir gerbti tėvus besąlygiškai), šiuo atveju tarp dviejų priešingų nuomonių atsiranda galimybė įsiterpti vidurinei, neutraliai pozicijai – „nei sutinku, nei nesutinku“.

Šalių išsidėstymas pagal atsakymą į šį klausimą atspindi ne tik respondentų kultūrinę, bet ir jų socialinę institucinę aplinką. Galima išvengti šalių pasiskirstymą familizmo – individualizmo ašyje, kuris gana aiškiai koreliuoja su šalims būdingais gerovės valstybės modeliais. Ukraina drauge su Pietų ir Rytų Europos šalimis (Portugalija, Italija, Lietuva, Latvija, Estija) atstovauja familistinių nuostatų sparnui, pagal kurį beveik nedviprasmiškai aišku, kad tėvams esant nesavarankiškiems pirmiausia suaugęs vaikas turi prisiimti atsakomybę rūpintis sunkiai sergančiais tėvais (pritariančių teiginiui dalis svyruoja nuo 76 proc. iki 97 proc., o nepritariančių dalis labai menka, 14 pav.). Šveicarijos ir Vokietijos gyventojams taip pat būdingos familistinės nuostatos šiuo klausimu, nors jų raiška palyginti nuosaiki: teiginiui pritaria 54 proc. iki 67 proc. šių šalių respondentų, 14–25 proc. reiškia neutralią nuomonę, o 10–28 proc. nepritaria. Tuo tarpu palyginti menka Jungtinės Karalystės, Švedijos ir Suomijos gyventojų dalis sieja tėvų nesavarankiškumą (sunkios ligos atveju) su suaugusio vaiko įsipareigojimais juos prižiūrėti, slaugyti (pritariančios sudaro 18–46 proc., neutralios nuomonės laikosi 24–39 proc., o nepritariančių dalis reikšmingiausia – svyruoja nuo 31–55 proc., 14 pav.; 2 priedas, 6 lentelė).

Lyginant atrankos šalių gyventojų atsakymų pasiskirstymą pagal lytį, aiškėja, kad Suomijos ir Šveicarijos moterų, nemanančių, jog tai pirmiausia yra suaugusio vaiko pareiga rūpintis sunkiai sergančiais tėvais, dalis yra kur kas didesnė nei taip pat manančių atitinkamos šalies vyrų dalis (Suomijoje teiginiui nepritaria 55 proc. moterų ir 39 proc. vyrų, Šveicarijoje atitinkamai 28 proc. ir 19 proc., 14 pav.; 2 priedas, 6 lentelė). Lyginant teiginiui pritarusiųjų proporcijas pagal lytį, paminėtinos dar porą šalių, kuriose skiriasi vyrų ir moterų nuomonės dėl to, ar pirmiausia būtent suaugę vaikai yra atsakingi už sergančių tėvų priežiūrą. Tai Jungtinė Karalystė, kurioje iš visų moterų teiginiui pritarė tik 38 proc. moterų ir šiek tiek daugiau vyrų – 46 proc., ir Vokietija, kurioje pritariančios moterys sudaro pusę (54 proc.) visų moterų, o vyrai – net 2/3 (66 proc.) Vokietijos vyrų. Kitų šalių vyrų ir moterų nuomonės, kad pirmiausia būtent suaugę

vaikai yra (nėra) atsakingi už sergančių tėvų priežiūrą, pasiskirsto panašiai.

Galiausiai panagrinėkime šiai analizei atrinktų šalių gyventojų nuostatas suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos ir aukojimosi vieni kitiems atžvilgiu. Ar vaikai turi padėti tėvams, jeigu jiems to reikia, netgi aukodami savo gerovę ir atvirksčiai? Kokie yra lūkesčiai tarpgeneracinės paramos masto (kiek priimtinas paramos teikimas artimiesiems savo gerovės sąskaita) tarp šeimos narių atžvilgiu skirtingose Europos šalyse? Ar lūkesčiai tėvų atžvilgiu yra simetriški lūkesčiams vaikų atžvilgiu?

Norėdami atsakyti į šiuos klausimus, remsimės respondentų preferencijomis, pateiktomis dėl dviejų komplektų teiginių, kurių pirmasis atskleidžia respondentų nuostatų alternatyvas dėl žemyn einančios (iš tėvų vaikams) paramos: *Tėvų pareiga yra suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita* arba *Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui*; o antras teiginių komplektas fiksuoja respondentų nuostatų alternatyvas dėl priešingos – aukštyn einančios (iš vaikų tėvams) paramos: *Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita* arba *Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui* (EVS, 2010; 2 priedas, 7 lentelė).

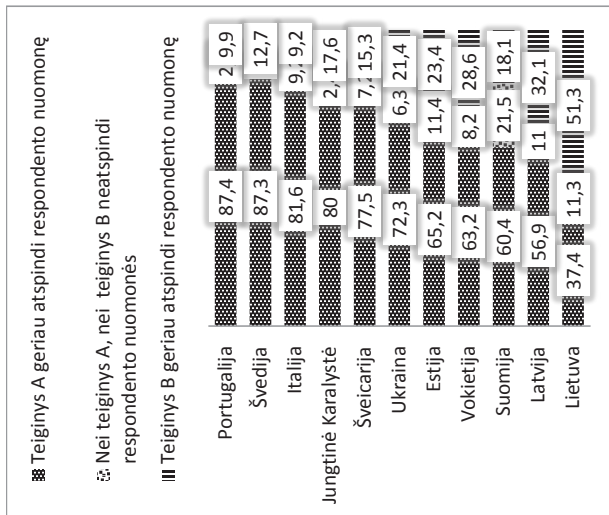
Nagrinėjant šias – suaugusių vaikų ir tėvų pasiaukojančios tarpusavio paramos – nuostatas, iki šiol gana nuspėjamas šalių rikiavimasis pagal Europos regionus ir šalims būdingus Gerovės valstybės modelius iš dalies sugriūva. Maža to, netikėtai atsiskleidžia, kad net pusė Lietuvos gyventojų, reikšdami nuostatas dėl žemyn einančios tarpgeneracinės paramos šeimoje laipsnio, pritarė individualistines nuostatas atspindinčiam teiginiui: *Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui* (pritarė 51 proc. Lietuvos vyrų ir 50 proc. moterų, 15 pav.). Tad šiuo klausimu Lietuva tarp analizėje įtrauktų šalių išsiskiria (15 pav.). Tiek pat – pusė Lietuvos gyventojų pritaria analogiškam teiginiui apie priešinga kryptimi teikiamą tarpgeneracinę paramą – vaikų tėvams: *Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui* (pritaria 51 proc. Lietuvos vyrų ir 48 proc. moterų, 16 pav.), tik šiuo atveju Lietuvos vyrus pralenkia Švedijos ir Jungtinės Karalystės vyrai (atitinkamai 70 proc. ir 57 proc.), pritariantys nuostatai, kad iš suaugusių vaikų negalima reikalauti aukotis tėvų labui, o Lietuvos moteris pralenkia Švedijos, Jungtinės Karalystės ir Šveicarijos moterys, kur manančių, kad negalima iš vaikų reikalauti aukotis tėvams, dalis sudaro atitinkamai 76 proc., 58 proc. ir 50 proc. (16 pav.).

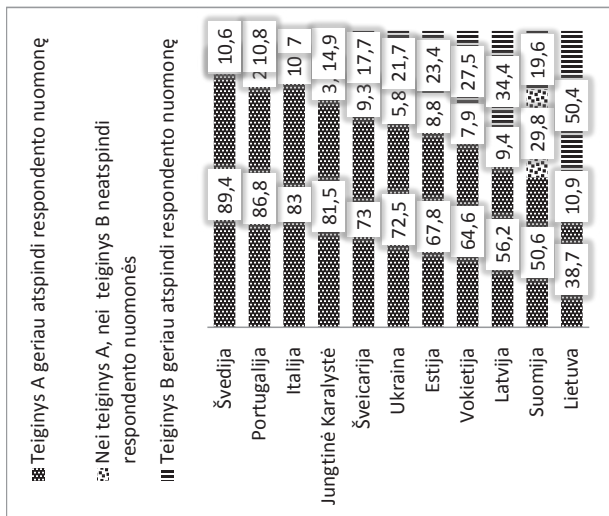
Nuostata, kad tėvai turi padėti vaikams net ir tada, kai tam tenka aukoti asmeninę gerovę, vyrauja daugelyje analizuojamų šalių. Šiai nuostatai pritaria Portugalijos ir Švedijos (beveik 90 proc. pritariančių), Italijos ir Jungtinės Karalystės (per 80 proc.) ir Šveicarijos bei Ukrainos (daugiau kaip 70 proc. pritariančių) abiejų lyčių gyventojai. Šiek tiek nuosaukia pritarimas šiai nuostatai reiškiamas Estijoje, Vokietijoje, Suomijoje ir Latvijoje, tačiau ir čia pritariančios tėvų pasiaukojamai paramai savo vaikams vis dar sudaro daugiau nei pusę gyventojų (nuo 51 proc. iki 68 proc.). Suomija pasižymėjo išskirtinai didele dalimi moterų (30 proc.), kurios pripažino, kad negali pritarti nė vienam iš pateiktų teiginių, Matyt, dėl to, ar tėvai (ne) turi aukotis vaikams, sprendžiama įvairiai, atsižvelgiant į aplinkybes. O Lietuva tarp į atranką patekusių šalių išsiskyrė menku pritarimu nuostatai, kad tėvai turėtų rūpintis vaikais aukodami savo gerovę (tam pritarė mažuma – tik 37 proc. Lietuvos vyrų ir 39 proc. moterų, 15 pav.).

Atsakymų pasiskirstymas dėl pasiaukojamos paramos teikimo priešinga kryptimi – vaikų tėvams – surikiuoja šalis panašia eilės tvarka, kaip ir anksčiau nagrinėto klausimo atveju, išskyrus Lietuvą, kuri prarado išskirtinę padėtį, ir Švediją, kuri iš paveiklo viršutinės dalies staiga atsidūrė apačioje, nes nepritariančių (70 proc. Švedijos vyrų ir 76 proc. moterų) lūkesčiams, kad suaugę vaikai rūpintųsi tėvais aukodami savo gerovę, gerokai persvėrė pritariančiųjų dalį (atitinkamai 30 proc. vyrų ir 24 proc. moterų).

Vyrai

Moterys

15 pav. Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos išpareigojimų: žemyn einanti (iš tėvų vaikams) paramos kryptis*

* Teiginys A: Tėvų pareiga yra suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita.

Teiginys B: Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui.

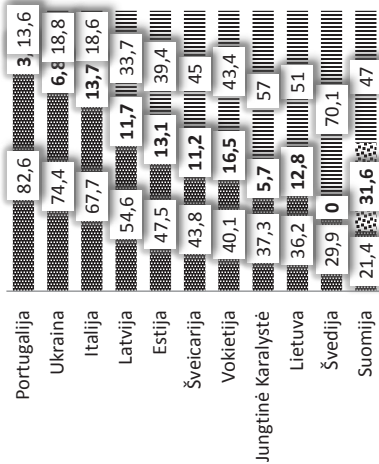
Šaltinis: (EVS, Q50), apskaičiuota pagal EVS (2010).

Vėjrai

■ Teiginys A geriau atspindi respondentų nuomonę

⚡ Nei teiginys A, nei teiginys B neatspindi respondentų nuomonės

▨ Teiginys B geriau atspindi respondentų nuomonę

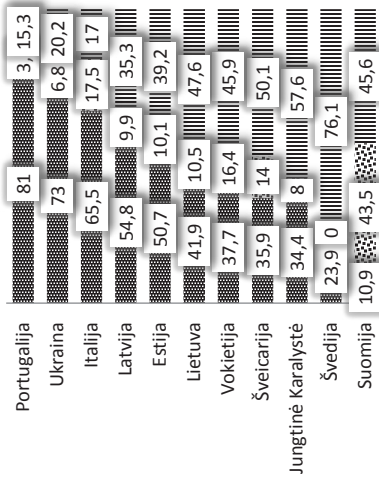

Moterys

■ Teiginys A geriau atspindi respondentų nuomonę

⚡ Nei teiginys A, nei teiginys B neatspindi respondentų nuomonės

▨ Teiginys B geriau atspindi respondentų nuomonę

16 pav. Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos įsipareigojimų: aukštyn einanti (iš vaikų tėvams) paramos kryptis*

* Teiginys A. Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita

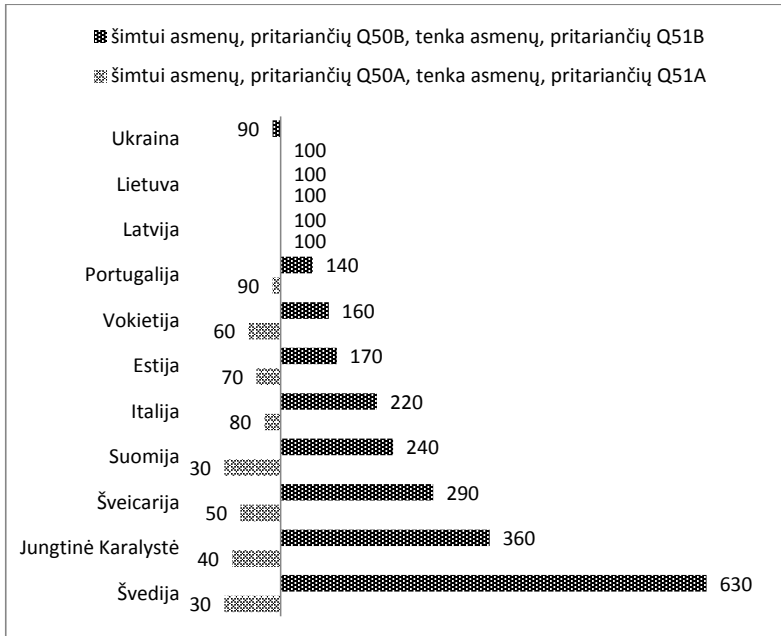
Teiginys B. Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui.

Šaltinis: (EVS, Q51), apskaičiuota pagal EVS (2010).

16 pav. viršuje, kaip ir pirmu atveju (15 pav.), atsiduria Portugalija, Ukraina ir Italija, kurių gyventojai labiausiai pritaria idėjai, kad suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net aukodami savo gerovę. Tuo tarpu Latvijoje, Estijoje ir Vokietijoje, iš dalies ir Lietuvoje (tik tarp moterų) bei Šveicarijoje (tik tarp vyrų) būtų galima teigti, nėra vienos vyraujančios nuomonės: gyventojų, manančių, kad vaikai turi aukotis tėvams išsižadėdami savo gerovės, skaičių atsveria panaši dalis gyventojų, reiškiančių priešingą nuomonę – vaikai turi savo asmeninį gyvenimą ir nevalia iš jų tikėtis, kad jie pamintų savo gerovę dėl tėvų. Jungtinę Karalystę, Švediją ir Suomiją galima apibūdinti kaip šalis, kuriose nagrinėjamoju klausimu vyrauja individualistinės nuostatos: suaugusių vaikų aukojimuisi teikiant paramą tėvams pritaria tik mažuma gyventojų, o dauguma mano, kad suaugusiems vaikams neprivalu rūpintis tėvais aukojant savo gerovę (16 pav.; 2 priedas, 8 lentelė).

Analizuojant pasirinktų Europos šalių gyventojų nuostatas dėl tarpgeneracinės paramos ribų (ar tikimasi, kad ji vis dar bus teikiama, net jeigu tai neigiamai atsilieptų paties paramos teikėjo gerovei) įdomiausi faktai atsiskleidžia lyginant aukojimosi vaikams ir aukojimosi tėvams šalininkų proporcijas, taip pat lyginant proporcijas manančiųjų, kad iš suaugusių vaikų negalima reikalauti aukojimosi tėvų labui, ir manančiųjų, kad iš tėvų negalima reikalauti aukojimosi vaikų labui (17 pav.). Tam, kad galėtume akivaizdžiai nustatyti, ar tarpgeneraciniai lūkesčiai, t. y. lūkesčiai vaikų ir tėvų atžvilgiu, yra simetriški, ar asimetriški, t. y. kuri nors karta (vaikų arba tėvų) turėtų aukotis labiau nei kita, sukūrėme originalų tarpgeneracinės paramos simetrijos rodiklį. Jis skaičiuojamas remiantis EVS duomenimis (Q51A / Q50A ir Q51B / Q50B; 2 priedas, 9 lentelė) ir išreiškiamas kaip:

- a) skaičius asmenų, manančių, kad *Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita* (Q51A), tenkantis šimtui asmenų, manančių, kad *Tėvų pareiga yra suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita* (Q50A) (2 priedas, 9 lentelė; 17 pav.);
- b) skaičius asmenų, manančių, kad *Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui* (Q51B), tenkantis šimtui asmenų, manančių, kad *Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui* (2 priedas, 9 lentelė; 17 pav.).

17 pav. Tarpgeneracinės paramos šeimoje nuostatų simetrijos rodiklis*

* Šviesiai pilki stulpeliai: – Asmenų, manančių, kad Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita (Q51A), skaičius, tenkantis šimtui asmenų, manančių, kad Tėvų pareiga yra suteikti vaikams, viską, net savo gerovės sąskaita (Q50A). Tamsiai pilki stulpeliai: – Asmenų, manančių, kad Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui (Q51B), skaičius, tenkantis šimtui asmenų, manančių, kad Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti aukoti savo gerovę vaikų labui (Q50B).

Šaltinis: (Q50B) apskaičiuota pagal EVS (2010).

Trumpiau tariant, tarpgeneracinės paramos simetrijos rodikliu matuojame, ar šalių gyventojų lūkesčiai tarpgeneracinės paramos (vaikų ir tėvų kartos) klausimu yra simetriški, demokratiški.

Atitinkamai apdoroti šalių duomenys pateikti 17 pav. ir 2 priedo 9 lentelėje. Reikšmės, lygios šimtui arba artimos jam, interpretuojamos kaip tarpgeneracinių lūkesčių simetrija tėvų ir vaikų atžvilgiu; reikšmės, kurios didesnės nei šimtas, rodo, kad šimtui asmenų, manančių, kad *iš tėvų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikams*, tenka, pavyzdžiui, 150 asmenų, manančių, kad *iš suaugusių vaikų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvams* (Q51B / Q50B). Reikšmės, kurios mažesnės nei šimtas,

rodo, kad šimtui asmenų, manančių, jog *tėvai privalo suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita*, tenka, pavyzdžiui, 50 asmenų, manančių, kad *suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą, net savo gerovės sąskaita* (Q51A / Q50A). Šviesiai pilki stulpeliai vaizduoja pasiaukojamos tarpgeneracinės paramos šalininkų proporcijas, o tamsiai pilki – proporcijas nusistačiusiųjų prieš.

Gauti duomenys leidžia konstatuoti, jog lūkesčiai suaugusių vaikų ir tėvų aukojimosi vieni kitiems atžvilgiu yra simetriški Ukrainoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Portugalijoje (išskyrus gana asimetrišką prieštaraujančiųjų proporciją – 100 ir 140, 17 pav.), kur šimtui asmenų, manančių, kad tėvai turi aukotis savo vaikams, tenka šimtas asmenų, manančių, kad suaugę vaikai turi aukotis savo tėvams. Tyrimo duomenys leido atskleisti, kad Švedijos, Jungtinės Karalystės, Šveicarijos, Suomijos ir Italijos gyventojai turi asimetriškus lūkesčius vaikų ir tėvų tarpusavio paramos atžvilgiu (17 pav.). Pavyzdžiui, Švedijoje gyventojų, manančių, kad *iš tėvų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui*, ir tą patį manančių apie suaugusius vaikus (tik šį kartą tėvų atžvilgiu, vadinasi, priešinga kryptimi), santykis yra 100 : 630, t. y. šimtui manančiųjų, kad tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, tenka 630, manantys, jog suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą ir todėl nebūtinai turi paaukoti savo gerovę remdami kitos kartos atstovą. O jeigu palyginsime Švedijos gyventojų, pritariančių vaikų aukojimuisi tėvams ir tėvų aukojimuisi vaikams proporcijas (17 pav. žemiausias šviesiai pilkas stulpelis), paaiškės, kad 100 pritariančiųjų, jog tėvai turi aukotis savo vaikams, tenka tik 30 pritariančiųjų, kad tokios pat nuostatos galioja ir priešingos krypties tarpgeneracinei paramai šeimoje (kad vaikai turi aukotis savo tėvams). Taigi Švedijos visuomenėje normatyvinėms nuostatoms dėl tarpgeneracinės paramos taikomi aiškūs dvigubi standartai: ko reikalaujama iš tėvų (pasiaukojimo vaikams), menkai reikalaujama iš suaugusių vaikų (pasiaukojimo tėvams).

Viduriniame paveikslo segmente atsiduria Vokietija ir Estija, kur gyventojų nuostatos dėl vaikų ir tėvų tarpusavio paramos nepavadinysime simetriškomis, tačiau ta tarpgeneracinės paramos asimetrija yra sąlygiškai švelnesnė ir mažiau išreikšta (rodiklio reikšmės nenukrypsta nuo šimto labai toli ir svyruoja nuo 60 iki 170) nei Švedijos, Jungtinės Karalystės, Šveicarijos, Suomijos ir Italijos atvejais. Vokietijoje ir Estijoje šiek tiek dažniau tikimasi, kad būtent tėvai aukosis savo vaikams, o ne vaikai savo tėvams (gyventojų, pritariančių atitinkamoms nuostatoms, santykis yra 100 ir 60–70). O nepritariančieji pasiaukojamai tarpgeneracinei paramai

taip pat dažniau nuo aukojimosi prievolės „atleidžia“ vaikų kartos atstovus, nei tėvų – 160–170 ir 100).

Atlikę požiūrio į šeimos narių tarpgeneracinius įsipareigojimus atrinktose Europos šalyse analizę, galime apibendrinti, kad normatyviniai lūkesčiai dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio įsipareigojimų varijuoja familizmo ir individualizmo skalėje gana plačiai. Ukrainos gyventojai absoliučiai pritaria (92 proc.) nuostatai, kad tėvai yra gerbtini ir mylimi besąlygiškai. Estijos, Latvijos, Lietuvos, Italijos ir Portugalijos gyventojams (pritariančiųjų dalis svyruoja nuo 68 proc. iki 84 proc.) tai irgi yra aiški šeimos vertybė, o Vakarų Europos šalyse – Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Šveicarijoje ir Suomijoje – familizmo ir individualizmo srovės šiuo klausimu yra gana subalansuotos (artimos santykiui 50 : 50). Švedija tarp lyginamų šalių išsiskiria aiškiai vyraujančia individualistine nuostata – kad santykiai su tėvais kuriami kaip ir su kiekvienu kitu žmogumi – mylimo ir gerbiamo asmens vaidmuo yra ne priskirtas, o įgyjamas. Be to, ši nuostata turi feministinių šaknų, nes Švedijoje ir Suomijoje būtent moterys yra tos, kurios labiau yra už tai, kad nebūtina mylėti ir gerbti tėvų, kurie to neužsitarnavo savo elgesiu ir pažiūromis.

Rytų ir Pietų Europos šalyse suaugusiam vaikui suteikiamas išskirtinis statusas teikiant paramą nesavarankiškiems tėvams (*Kai kuris nors iš tėvų sunkiai serga arba jam reikia priežiūros*). Absoliuti dauguma Ukrainos, Italijos, Latvijos, Portugalijos, Estijos ir Lietuvos gyventojų suaugusiojo vaiko asmenyje mato sergančio tėvo slaugytoją ir prižiūrėtoją „Nr. 1“. Prievolė rūpintis sunkiai sergančiais tėvais deleguojama suaugusiems jų vaikams (pritariama nuo 76 proc. iki 97 proc.). Šveicarijoje ir Vokietijoje nuo pusės iki dviejų trečdalių gyventojų mano taip pat, kad tai pirmiausia yra vaikų prievolė rūpintis sergančiais tėvais, tačiau penktadalis–ketvirtadalis gyventojų negalėtų pritarti nei tam, kad tai yra vaikų pareiga, nei tam, kad tai nėra vaikų pareiga. Švedija ir Suomija išsiskiria didele dalimi gyventojų, kurie nemano, kad rūpintis sunkiai sergančiais tėvais pirmiausia yra suaugusio vaiko pareiga, o nemaža dalis jų – ketvirtadalis–trečdalis – negali aiškiai apibrėžti savo nuomonės šiuo klausimu. Nuostata, kad rūpintis sergančiais tėvais pirmiausia turi suaugęs vaikas, sulaukė pritarimo tik iš ketvirtadalio Švedijos ir apie penktadalio Suomijos gyventojų. Labiausiai vyrų ir moterų nuomonės skyrėsi Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Suomijoje ir Šveicarijoje. Visais šiais atvejais moterų nuostatos dėl šių suaugusio vaiko įsipareigojimų buvo labiau neigiamos nei vyrų.

Nuostatų dėl tarpgeneracinės paramos šeimoje analizė ir nuostatų dėl skirtingų tarpgeneracinės paramos krypčių palyginimas leido atskleisti, jog kai kuriose Rytų Europos šalyse (Ukrainoje, Lietuvoje, Latvijoje) ir iš dalies Portugalijoje lūkesčiai dėl aukštyn ir žemyn einančios paramos pasižymėjo simetriškumu, Vokietijoje ir Estijoje – švelnia asimetrija, o Italijoje, Suomijoje, Šveicarijoje, Jungtinėje Karalystėje ir Švedijoje gyventojų nuostatomis buvo būdingas labai stiprus asimetriškumas. Asimetriškumas pasireiškė nuostatų selektyvumu: pripažįstama, jog tėvai turėtų investuoti į santykius su vaikais aukodami savo gerovę (pasiaukojančios žemyn einančios paramos vertinimas), tačiau tuo pat metu nepripažįstama, jog suaugę vaikai turėtų tiek pat investuoti į santykius su tėvais aukodami savo gerovę (pasiaukojamos aukštyn einančios paramos nuvertinimas). Vadinasi, Vokietijoje, Estijoje, Italijoje, Suomijoje, Šveicarijoje, Jungtinėje Karalystėje ir Švedijoje tėvų įsipareigojimų vaikams atžvilgiu labiau reiškiama familistinės nuostatos, o suaugusių vaikų įsipareigojimų tėvams atžvilgiu – labiau individualistinės nuostatos.

8. Požiūriai į šeimą: Lietuvos atvejis

Remdamiesi 2008 m. EVT duomenimis, septintame monografijos skyriuje susipažinome su Lietuvos gyventojų požiūriu į šeimą ir įvertinome jį tarptautinėje kontekste. Tačiau dėl tyrimo instrumentų bei metodologijos skirtumų, aptardami Lietuvos gyventojų požiūrį į šeimą tarptautiniame kontekste, negalėjome pasinaudoti Projekto kiekybiniais duomenimis (žr. įvadą), juos nagrinėsime šiame skyriuje. Duomenų analizei taikysime aprašomosios statistikos metodus, vienfaktorinę dispersinę analizę (ANOVA) ir daugkartinių lyginimų metodą remdamiesi Hochbergo *post hoc* kriterijumi.

Siekdami užtikrinti nuoseklumą, į analizę įtrauktus teiginius apie šeimą ir jos narių tarpusavio išsipareigojimus grupuosime į kelis blokus (11 lentelė). Visų pirma, tai teiginiai, apibūdinantys šeimai suteikiamą vietą vertybių skalėje (*Šeima yra svarbiausia, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs ir Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos*). Antram blokui priskirsime teiginius, atskleidžiančius lūkesčius dėl poros elgesio ir nuostatas dėl aplinkybių, legitimuojančių šeimos formavimą / ardyumą (*Pora viską turėtų daryti kartu; Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži; Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti*). Trečiasis blokas apima teiginius, atskleidžiančius nuostatas dėl kai kurių tradicinei šeimai alternatyvių formų (*Naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu; Vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris; Tos pačios lyties partnerių poros turėtų turėti tokias pačias teises, kaip ir kitos poros, įskaitant įvaikinimą*). Turint omenyje, kad šiuolaikinėje visuomenėje vis dažniau pasitaiko šeimų, kuriose santykiai nusidriekia per kelias (3–4) kartas, svarbu atskleisti nuostatas į skirtingų kartų šeimos narių tarpusavio išsipareigojimus rūpintis vieni kitais (*Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų; Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti; Vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti*). Ir galiausiai požiūrį į šeimą papildo teiginių blokas, atskleidžiantis požiūrį į atsakomybės pasidalijimą tarp šeimos ir rūpybos institucijų šeimai atliekant globos funkcijas (*Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys; Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga*).

11 lentelė. Šeimą ir jos narių tarpusavio išpareigojimus apibūdinančių teiginių blokai

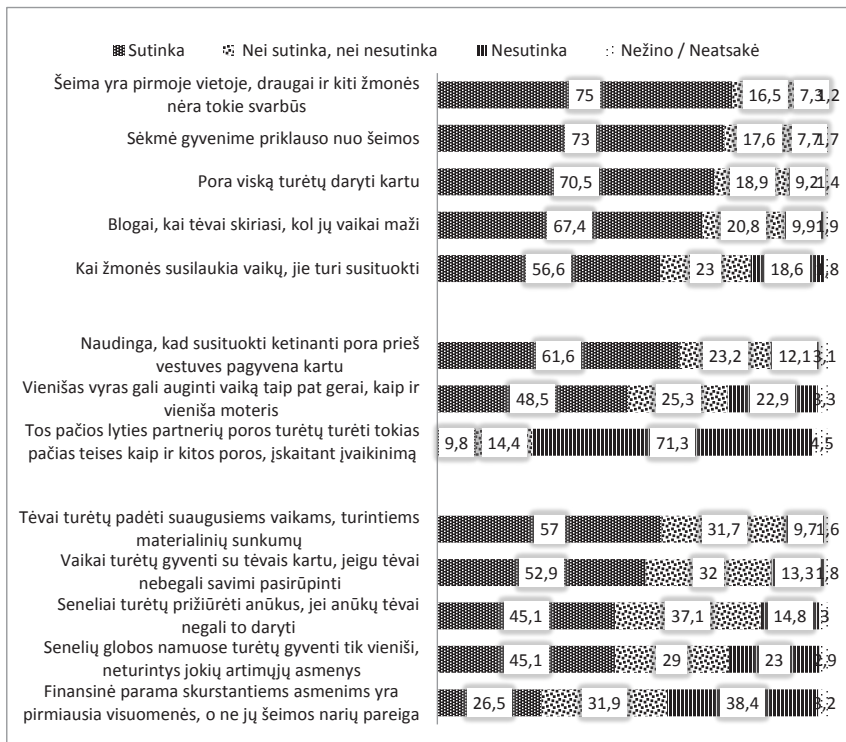
Teiginių blokai	Teiginiai
Požiūris į šeimą kaip socialinį institutą	Šeimos vaidmuo <i>Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos</i>
	Lūkesčiai dėl poros elgesio ir nuostatos dėl aplinkybių, legitimuojančių šeimos kūrimą / ardymą <i>Pora viską turėtų daryti kartu Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti</i>
	Požiūris į alternatyvias šeimos formas <i>Naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu Vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris Tos pačios lyties partnerių poros turėtų turėti tokias pačias teises, kaip ir kitos poros, įskaitant įvaikinimą</i>
Požiūris į tarpgeneracinius išpareigojimus šeimoje	Lūkesčiai dėl anūkų, vaikų, tėvų, senelių tarpusavio išpareigojimų <i>Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti Vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti</i>
	Lūkesčiai dėl atsakomybės pasidalijimo tarp šeimos ir kitų socialinių institutų slaugant silpnus vyresnės kartos šeimos narius bei rūpinantis skurstančiais šeimos nariais <i>Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga</i>

Tyrimo duomenys rodo, kad šeimai suteikiama ypatinga vieta vertybių skalėje (18 pav.). Trims iš keturių Lietuvos gyventojų⁶⁷ (75 proc.) šeima yra svarbesnė nei *draugai ir kiti žmonės*. Taip pat trys iš keturių Lietuvos gyventojų (73 proc.) sutinka, kad sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos

67 Kaip aptarta monografijos įvade, Projekto kiekybinio tyrimo duomenys reprezentuoja 1950–1985 m. gimusius Lietuvos gyventojus, taigi šioje monografijos dalyje, kalbant apie Lietuvos gyventojus, turima omenyje šių gimimo metų asmenys.

ir beveik tiek pat (71 proc.) yra įsitikinę, jog pora turėtų daryti viską kartu (18 pav. pirmieji trys teiginiai). Kiek mažiau, tačiau vis dar reikšminga Lietuvos gyventojų dalis (67 proc.) pritaria nuostatai, jog negerai skirtis šeimoje esant mažų vaikų. Tačiau nuomonei, kad vaiko gimimas turėtų būti pakankama paskata tėvams susituokti, pritaria tik kiek daugiau nei pusė gyventojų (57 proc.). Tad mažų vaikų turėjimas suvokiamas kaip daug didesnė paskata nesiskirti, nei susituokti.

Kita teiginių grupė orientuota atskleisti Lietuvos gyventojų nuostatas dėl kai kurių alternatyvių tradicinei šeimai šeimos formų. Tyrimo rezultatai atskleidžia nedviprasmišką pritarimą (62 proc.) kohabitacijai (gyvenimui poroje nesusituokus) kaip santuokos preliudijai. Vadinasi, sugyventinių poros pateisinamos esant sąlygai, kad poros gyvenime tai yra ribotas gyvenimo tarpsnis ir „bandomajam laikotarpiui“ pasibaigus, pora ketina susituokti. Nuostatos dėl nepilnos šeimos, konkrečiai – dėl vienišo tėvo gebėjimų auklėti vaikus taip pat gerai, kaip auklėtų vieniša motina, yra mažiau apibrėžtos: apie pusę Lietuvos gyventojų (49 proc.) pritarė, kad vienišas tėtis galėtų išauginti vaikus taip pat gerai, kaip vieniša mama, tačiau apie ketvirtadalis respondentų (23 proc.) taip nemano, o dar vienas ketvirtadalis (25 proc.) *nei sutiko, nei nesutiko* su šiuo teiginiu. Greičiausiai pastarieji norėjo pasakyti, kad jie negali vienareikšmiškai sutikti arba nesutikti, nes, ko gero, jų manymu, buvimą gerais tėvais lemia kiti veiksniai, o ne jų lytis ir šeimos, kurioje auga vaikas, forma (branduolinė ar nepilna šeima). Kitais žodžiais, tai „priklausytų nuo konkrečios situacijos“. Tuo tarpu homoseksualių porų, kaip tradicinės šeimos alternatyvos, statusas Lietuvoje yra žemas – tik 10 proc. Lietuvos gyventojų pritarė, kad šioms poroms būtų suteiktos tokios pat teisės į šeimą, kaip heteroseksualioms poroms. Per 70 proc. Lietuvos gyventojų neabejodami nepritaria šiai alternatyviai šeimos formai.

18 pav. Suaugusių Lietuvos gyventojų (gimusių 1950–1985 m.) požiūris į šeimą kaip socialinį institutą, alternatyvias šeimos formas ir tarpgeneracinius išpareigojimus šeimoje, proc.

Galiausiai, nagrinėjant nuostatas dėl šeimos narių tarpgeneracinių išpareigojimų, paaiškėjo, jog dėl normatyvinių išpareigojimų tarp skirtingų kartų šeimos narių Lietuvos gyventojai nėra tokie vieningi, kaip anksčiau aptartais klausimais. Apie trečdalis Lietuvos gyventojų, galvodami apie tėvų ir vaikų tarpusavio prievoles rūpintis vieni kitais ir apie senelių išpareigojimus prižiūrėti anūkus, negalėjo pasirinkti vienprasmės pritariančios / nepritariančios pozicijos ir liko neapibrėžtoje vidurio zonoje. Jie rinkosi atsakymo variantą *nei sutinku, nei nesutinku*, kuris skirtingų generacijų atstovų tarpusavio prievoles leidžia traktuoti švelniau, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes ir nespraudžiant nuomonės į juodai baltą dichotomiją: privalo / neprivalo. Kiti du teiginiai atskleidžia Lietuvos gyventojų nuomonę dėl šeimos ir kitų socialinių institutų atsakomybės pasidalijimo, slaugant silpnus vyresnės kartos atstovus ir rūpi-

nantis skurstančiais šeimos nariais. Lietuvos gyventojų nuomonių sklaida šiais klausimais rodo, kad dėl šeimos mono atsakomybės vykdant globos ir materialinio aprūpinimo funkcijas vienos nuomonės nėra. Reikšminga dalis gyventojų reiškia familistines nuostatas ir šias funkcijas deleguoja šeimai: atlikę atitinkamas formaliosios logikos procedūras su anketoje pateiktais teiginiais, galime teigti, jog 45 proc. Lietuvos gyventojų yra už tai, kad jeigu vyresnio amžiaus žmogus turi artimųjų, pirmiausia būtų artimieji turi rūpintis juo, o senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų, asmenys; 38 proc. yra už tai, kad finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia jų šeimos narių, o ne visuomenės pareiga. Tačiau nemažos ir proporcijos tų respondentų, kurie pritaria, jos šeimos globos funkcijos būtų perkeltos formalios institucijoms: 23 proc. tyrimo dalyvių buvo už tai, kad senelių namuose galėtų būti priimami ir asmenys, turintys artimųjų šeimos narių, o 27 proc. pritarė nuostatai, jog finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga (18 pav.). Panašiai tiek pat tyrimo dalyvių iš viso negalėjo pasirinkti vienprasmisko atsakymo klausimais dėl šeimos mono atsakomybės, teikiant jos nariams socialinę ir materialinę paramą (atitinkamai 29 proc. ir 32 proc.).

Apibendrinami tyrimo duomenis, atskleidžiančius bendrą respondentų požiūrį į šeimą kaip socialinį institutą, alternatyvias šeimos formas ir tarpgeneracinius išsipareigojimus šeimoje, galime teigti, kad šie požiūriai yra daugialypiai. Viena vertus, šeima išaukštinama, su ja siejama gyvenimo sėkmė, o skyrybos (ypač, jeigu šeimoje yra mažų vaikų) smerkiamos ir pan. Tačiau kitais klausimais fiksuojama ganėtinai didelė nuomonių įvairovė. Pavyzdžiui, pusė respondentų sutinka, kad vienišas tėvas gebėtų užauginti vaikus taip pat gerai, kaip vieniša motina, tačiau ketvirtadalis mano priešingai, o dar ketvirtadalis – neapibrėžtai (nei sutinka, nei nesutinka). Tarpgeneracinių santykių prievolės šeimoje traktuojamos taip pat gana plačiai – nebūtinai vaikų, tėvų ir senelių tarpusavio paramos (priežiūros ir finansinės paramos) tikimasi sulaukti iš artimųjų. Respondentų nuomonių sklaidos laipsnį nurodo atsakymų į šiuos klausimus sklaidos charakteristikos, konkrečiai – standartinio nuokrypio reikšmės (12 lentelė). Taigi atsakymų į daugelį matuotų teiginių variacijos pasižymėjo plačia sklaida. Tai būtų galima aiškinti kaip požiūrių pliuralizmą ir individualizmo raišką (teiginiai, į kuriuos atsakymų vidurkių standartinio nuokrypio reikšmės viršijo „1“, 12 lentelė). Lietuvos gyventojų nuomonė labiausiai sutampa dėl teiginių, kurie sulaukė ir didžiausio jų pritarimo:

Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs (atsakymų sklaidos standartinio nuokrypio reikšmė – $s = 0,996$) ir Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų ($s = 0,981$). Iš visų nagrinėtų šie du požiūriai į šeimą labiausiai vienija suaugusius Lietuvos gyventojus.

12 lentelė. Pritarimo teiginiams apie šeimą kaip socialinį institutą, alternatyvias šeimos formas ir tarpgeneracinius įsipareigojimus šeimoje vidurkiai, standartinis nuokrypis ir vidurkių palyginimas pagal kohortas

Teiginiai	Pritarimo vidurkiai (skalė: 1– visiškai nesutinku; 2– nesutinku; 3– nei sutinku, nei nesutinku; 4 – sutinku; 5– visiškai sutinku)				Atsakymų sklaidos standar- tinis nuo- krypis -s	ANOVA testas – F
	Kohortos					
	1950– 1955	1960– 1965	1970– 1975	1980– 1985	Visi res- pondentai	
1	2	3	4	5	6	7
Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs	4,02	4,01	3,99	3,98	0,996	0,19
Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos	4,11	3,96	4,01	3,87	1,038	4,38**
Pora viską turėtų daryti kartu	4,01	3,95	3,98	3,79	1,044	4,13**
Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži	3,99	3,90	3,80	3,78	1,109	3,79**
Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti	3,96	3,77	3,43	3,25	1,189	38,67***
Naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu	3,59	3,76	3,80	4,03	1,211	11,23***
Vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris	3,42	3,36	3,61	3,64	1,327	5,81**
Tos pačios lyties partnerių poros turėtų turėti tokias pačias teises kaip ir kitos poros, įskaitant įvaikinimą	2,16	2,16	2,26	2,19	1,64	0,41
Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų	3,80	3,65	3,54	3,56	0,981	7,54**

1	2	3	4	5	6	7
Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti	3,61	3,45	3,46	3,48	1,148	1,98
Vakai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti	3,65	3,51	3,56	3,54	1,042	1,57
Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys	3,57	3,48	3,39	3,35	1,296	2,83**
Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga	3,13	3,07	2,95	2,99	1,341	1,84

Žymėjimai:*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$

Dabar pereikime nuo bendro Lietuvos gyventojų požiūrio nagrinėjimo prie skirtingų gimimo metų (1950–1955, 1960–1965, 1970–1975 ir 1980–1985) kohortų palyginimo. Kokie požiūriai į šeimą kaip socialinį institutą, alternatyvias šeimos formas ir tarpgeneracinius išpareigojimus šeimoje būdingi skirtingų kohortų atstovams, ar jie reikšmingai skiriasi, tyrėme lygindami pritarimo pateiktiems teiginiams vidurkius pagal kohortas, pasitelkdami ANOVA testą.

Reiškiant nuomonę dėl teiginių, apibūdinančių nuostatas dėl šeimos vietos vertybių sistemoje bei šeimos kūrimą ir ardymą legitimuojančių aplinkybių, skirtingų kartų Lietuvos gyventojų nuomonės sutapo tik vienu atveju – įtvirtinant šeimos prioritetinę vietą vertybių sąrašė, t. y. ANOVA testas šiuo atveju neparodė statistiškai reikšmingų skirtumų tarp skirtingų kohortų atsakymų. Kitoms į šį bloką sujungtoms nuostatomis vyriausios kohortos atstovai reiškė kur kas didesnę pritarimą nei jauniausios, t. y. 1950–1955 m. gimimo kohortos atstovai šioms nuostatomis pritarė kur kas labiau nei gimusieji 1980–1985 m.:

- kad sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos ($F = 4,38$, kai $p < 0,01$);
- kad pora viską turėtų daryti kartu ($F = 4,13$, kai $p < 0,01$);
- blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži ($F = 3,79$, kai $p < 0,01$);
- kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti ($F = 38,67$, kai $p < 0,001$).

ANOVA testas, taikytas nagrinėjant nuostatas dėl tradicinės šeimos formos alternatyvų, leido išskirti vieną universalią visoms kohortoms nuostatą – dėl tos pačios lyties partnerių poros teisių prilyginimo hetero-

seksualioms poroms. Nepritiriamas šiam teiginiui buvo panašus, nelygu, kuriai iš kohortų priklauso respondentas. Tačiau dėl nepilnos šeimos (vadovaujamos tėvo) ir dar labiau dėl laikinai kohabituojančių porų tyrime dalyvavusių jauniausios ir vyriausios kohortų atstovų nuomonės reikšmingai skyrėsi, t. y. jauniausioji kohorta kur kas labiau nei vyriausioji pritarė tam, kad:

- vienišas vyras galėtų užauginti vaiką ne ką blogiau nei vieniša moteris ($F = 5,81$, kai $p < 0,01$);
- yra naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu ($F = 11,23$, kai $p < 0,001$).

Respondentų atsakymų į teiginių bloką apie tarpgeneracinius šeimos narių tarpusavio pagalbos išpareigojimus statistinė analizė atskleidė, jog tyrime dalyvaujančių jauniausios ir vyriausios kohortos nuomonės yra skirtingos dviem atvejais, t. y. 1950–1955 m. gimusieji kur kas dažniau nei 1980–1985 m. gimusieji pritaria šioms familistinėms nuostatoms:

- tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų ($F = 7,54$, kai $p < 0,01$);
- senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys ($F = 2,83$, kai $p < 0,01$).

Tuo tarpu analizė atsakymų į kitus klausimus apie tarpgeneracinius šeimos narių išpareigojimus – ar seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti; ar vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti; ir galiausiai, ar finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga, leido konstatuoti, jog skirtingų kohortų požiūriai nepasižymėjo esminiais skirtumais. ANOVA testas šiais atvejais nepatvirtino statistiškai reikšmingų skirtumų tarp kohortų.

Apibendrinus kohortų analizės rezultatus paaiškėjo, jog visas nagrinėtas nuostatas dėl šeimos galima suskirstyti į dvi grupes:

- nuostatos, panašios visoms kohortoms (statistiškai reikšmingų skirtumų tarp kohortų nenustatyta):
  - Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs;
  - Tos pačios lyties partnerių poros turėtų turėti tokias pačias teises kaip ir kitos poros, įskaitant įvaikinimą;
  - Vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti;

- Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti;
- Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga;
- nuostatos, dėl kurių kohortų nuomonė skiriasi (nustatyti statistškai reikšmingi skirtumai tarp kai kurių kohortų):
  - Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos;
  - Pora viską turėtų daryti kartu;
  - Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži;
  - Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti;
  - Naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu;
  - Vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris;
  - Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų;
  - Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys.

Taigi iš trylikos nagrinėtų nuostatų, susijusių su įvairiais šeimos aspektais, beveik du trečdaliai (8/13) nuostatų keitėsi iš kartos į kartą. Toliau mūsų dėmesį saisto būtent ši – dinaminė nuostatų grupė.

Lyginant kiekvienos kohortų poros atsakymų vidurkius, paaiškėjo, kad jauniausios – 1980–1985 m. gimusios kohortos požiūris į šeimos sąsajas su sėkme gyvenime yra skeptiškiausias ir reikšmingai skiriasi nuo vyriausios kohortos (ji sėkmę gyvenime labiausiai siejo su šeima) požiūrio (vidurkių skirtumas 0,232, $p < 0,05$).

Iš dalies tą patį galima pasakyti apie teiginius, apibūdinančius lūkesčius dėl poros elgesio ir nuostatas dėl aplinkybių, legitimuojančių šeimos formavimą / ardymą. Dėl to, ar pora viską turėtų daryti kartu, skiriasi tik jauniausios ir vyriausios kohortų nuomonės (0,212, $p < 0,05$). Tačiau kitų dviejų klausimų – *Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži* ir *Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti* – atveju matome, kad takoskyra tarp skirtingų požiūrių formuojasi jau anksčiau, pradedant 1970–1975 m. gimimo kohorta. Požiūris į tėvų skyrybas šeimoje esant mažiems vaikams reikšmingai skiriasi tarp vyriausios (1950–1955 m. gimusios) ir dviejų jauniausių (1970–1975 m. ir 1980–1985 m. gimusių) kohortų (atitinkamai 0,190 ir 0,206, $p < 0,05$). Abi jauniausios kohortos linkusios mažiau smerkti tėvų skyrybas, kol jų vaikai maži. O 1960–1965 m. gimusios kohortos požiūris tarpinis – nenustatyta jos požiūrio šiuo klausimu

reikšmingų skirtumų lyginant su kitomis kohortomis. Tuo tarpu pritariamas nuostatai, kad vaiko gimimas turėtų paskatinti porą tuoktis, silpdamas su kiekviena jaunesne kohorta, formuoja du aiškius pogrupius: dvi jauniausios kohortos pritaria kur kas silpniau nei dvi vyriausios.

Požiūris į alternatyvias šeimos formas buvo kintantis dėl dviejų alternatyvų – kohabituojančios poros ir nepilnos šeimos (vadovaujamos tėvo). Su kiekviena jaunesne kohorta sparčiai plinta įsitikinimas dėl laikinos kohabitacijos naudos prieš susituokiant. Sparčią požiūrio kaitą patvirtina didelis skaičius kohortų atsakymų vidurkių skirtumų. Kiekvienos kohortos nuostatos skyrėsi mažiausiai nuo vienos kitos kohortos, o jauniausios – 1980–1985 m. gimimo – kohortos požiūris, labiausiai pritariantis kohabitacijos kaip santuokos preliudijos idėjai, skyrėsi nuo visų kitų tyrime dalyvavusių. Atsakymų vidurkių analizė leido konstatuoti, jog požiūrio lūžis klausimu, ar vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris, stebimas tarp 1960–1965 m. ir 1970–1975 m. gimusių kohortų. Vadinasi, abi jaunesnės kohortos (gimusios 1970–1975 m. ir 1980–1985 m.) kur kas labiau įsitikinusios nei abi vyresniosios (gimusios 1950–1955 m. ir 1960–1965 m.), kad vienišas vyras ne ką blogiau nei vieniša moteris išaugintų vaikus.

Tam tikri statistiškai reikšmingi požiūrio poslinkiai iš kartos į kartą fiksuojami ir šeimos narių tarpgeneracinių įsipareigojimų bei šeimos atsakomybės globoti vyresnio amžiaus artimuosius srityse. *Post hoc* testo rezultatai taikant Hohbergo kriterijų atskleidė, kad požiūris į tai, ar *Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų*, suskyla į du pogrupius, jungiančius dvi jaunesnes (1980–1985 m. ir 1970–1975 m. gimimo) kartas prieš dvi vyresnes (1950–1955 m. ir 1960–1965 m. gimimo). Taigi vyresnių kohortų atstovai kur kas dažniau nei jaunesnių sutinka, kad tėvų pareiga yra padėti suaugusiems vaikams, patiriantiems materialinių sunkumų. Nuostata, kad senelių globos namai turėtų būti prieinami tik tiems vyresnio amžiaus žmonėms, kurie neturi artimųjų, sulig kiekviena karta blanksta. Tačiau statistiškai reikšmingais skirtumais pasižymi tik jauniausios ir vyriausios kohortos požiūris: jauniausios kartos atstovai gerokai dažniau įsitikinę, jog vyresnio amžiaus gyventojai ir turėdami gyvų giminių galėtų pretenduoti į priežiūrą, teikiamą senelių globos namuose. O tai rodo, kad prioritentinė šeimos atsakomybė už vyresnio amžiaus artimųjų globą silpsta, ją vis labiau siekiama padalyti šeimos ir formalios socialinės rūpybos institucijoms.

Apibendrinant atliktą požiūrio į šeimą kohortų analizę, pagal požiūrio kaitos pobūdį galima išskirti šias nuostatų grupes:

- Kiek daugiau nei trečdalis nagrinėtų šeimą apibūdinančių nuostatų buvo universalios visų kartų atstovams. Šių nuostatų variacijos pagal kohortas neperžengė statistinio reikšmingumo lygio: *Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs; Tos pačios lyties partnerių poros turėtų turėti tokias pačias teises kaip ir kitos poros, įskaitant įvaikinimą; Vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti; Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti; Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga.*
- Nuostatų grupė, kurių istorinę kaitą galima apibūdinti kaip evoliucinę, t. y. nuostatos iš kartos į kartą keitėsi laipsniškai. 1960–1965 m. ir 1970–1975 m. gimimo kohortų nuostatos užėmė tarpinę poziciją tarp statistiškai reikšmingai besiskiriančių dviejų kohortų – jauniausios (gimusios 1980–1985 m.) ir vyriausios (gimusios 1950–1955 m.). Jauniausioji kohorta kur kas rečiau nei vyriausioji pritarė šioms nuostatoms: *Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos; Pora viską turėtų daryti kartu; Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys.*
- Nuostatų grupė, kurių istorinė kaita iš kohortos į kohortą atskleidė aiškią takoskyrą tarp dviejų jauniausių ir dviejų vyriausių tirtų kohortų. Jaunesnių kohortų atstovai (1980–1985 m. ir 1970–1975 m. gimimo) kur kas menkliau nei vyresniųjų kohortų atstovai (1950–1955 m. ir 1960–1965 m.) pritarė teiginiams: *Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži; Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti; Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų, ir priešingai – jaunesnieji labiau nei vyresnieji pritarė teiginiui: Vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris.*
- Nuostatos, kurios keitėsi sparčiausiai. Tai nuostatos, kurių istorinės kaitos pobūdį galima traktuoti kaip revoliucinį, nes, lyginant tarpusavyje keturių kohortų atsakymų vidurkius, statistiškai reikšmingi skirtumai buvo užfiksuoti tarp daugumos kohortų, o jauniausiosios – 1980–1985 m. gimimo – kohortos nuomonė statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kiekvienos anksčiau gimusios kohortos. Į šią nuostatų grupę pateko tik vienas priklausomas kintamasis – teiginys, jog *Naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu.*

III. ŠEIMA IR
GYVENIMO KOKYBĖ

---

9. Vertybės, nuostatos ir gyvenimo kokybė

Šeimą kai kurie autoriai sieja su apsauga nuo išorės jėgų keliamų grėsmių (Robila, 2004), santuoką – su prieglobsčiu kasdieniame gyvenime (Coleman, 2013). Kiti autoriai (Boh, 1992; Sheppard, 2009; Thornton, Philipov, 2007 ir kt.) teigia, kad pastarųjų dešimtmečių socialiniai ir ekonominiai laimėjimai suteikė daugiau saugumo individams, kartu juos atitraukdami nuo šeimos ir bendruomenės. Individas įgavo daugiau laisvių priimti sprendimus gyvenimo kelyje. Gyvenimo kokybės tyrėjai (Erikson, 1993) nustatė, kad kasdienėms šeiminiams praktikoms ir individų pasirinkimams gyvenimo kelyje, taip pat sprendimams dėl santuokos arba skyrybų (Gardner, Oswald, 2006), vaikų gimdymo (Kokkonen, 2011; Kohler ir kt., 2005; Zimmermann, Easterlin, 2006) įtaką daro fizinį, emocinių, intelektualinių ir socialinių poreikių patenkinimas. Šie veiksniai ir jų pokyčiai turėjo reikšmingą įtaką matrimonialinei ir reprodukcinėi elgsenai bei šeimos struktūrai, o elgsenos pokyčiai ilgainiui pakeitė vertybines nuostatas. Nors šeima išlieka svarbiausias dalykas daugelio individų gyvenimuose, aiškėja perėjimas nuo bendruomeninių prie individualistinių vertybių (Thornton, Philipov, 2007). Šeimos kūrimo procese svarbūs tampa ne tik ekonominiai kriterijai (Becker, 1981; Billari ir kt., 2001; Mayer, 2001), bet ir šeimos narių tarpusavio santykių kokybė (Speder, 2005), individo saviraiškos galimybės (Thornton, Philipov, 2007) ir kt. Tad, siekiant pažinti šeimos kūrimo ir reprodukcinę elgseną bei demografinius procesus, nebeužtenka makrolygmens analizės. Matrimonialinės ir reprodukcinės elgsenos motyvų ir priežasčių tenka ieškoti, pasitelkiant mezo- ir mikrolygmens analizę.

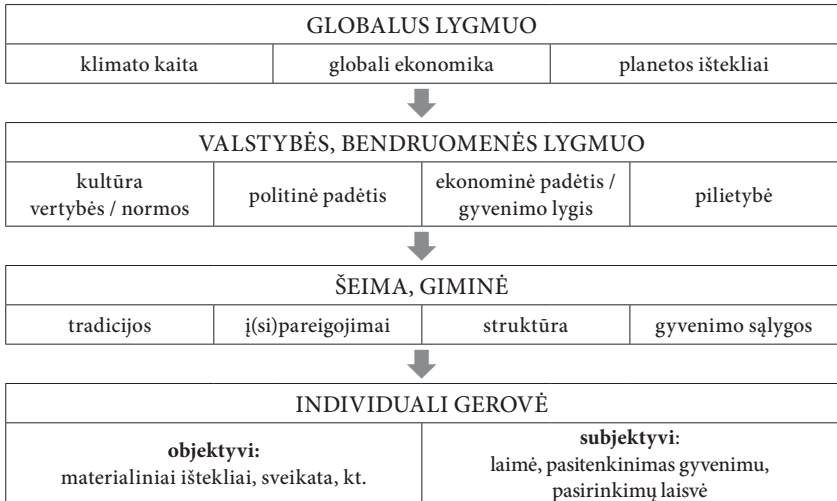
Šiame skyriuje nagrinėjamas šeiminio gyvenimo aspektų ir gyvenimo kokybės santykis. Keliami klausimai: kaip šeiminio gyvenimo aspektai susiję su individo pasitenkinimu gyvenimo kokybe ir laimės jausmu, koks yra šeimos kūrimo ir objektyvaus bei subjektyvaus pasitenkinimo gyvenimu santykis? Remdamiesi ankstesnėje dalyje aptartais vertybių tyrimo rezultatais, kad daugeliui šeima tebėra svarbiausias dalykas, darome prielaidą, kad šeimoje ir santuokoje gyvenantys asmenys jaučiasi saugesni ir laimingesni nei vieniši arba gyvenantys ne santuokoje. Jeigu taip nėra, tuomet klausiamo, kokie veiksniai turi įtakos nepasitenkinimui arba patiriamam stresui?

Skyriaus pradžioje trumpai apžvelgiame pagrindines teorines prielaidas apie gyvenimo kokybę ir šeimos vietą joje. Toliau, pasitelkę Projekto

kiekybinio tyrimo duomenis, analizuojame Lietuvos gyventojų šeimines vertybines nuostatas gyvenimo kokybės vertinimų kontekste, atskleidžiame, kokie šeiminio gyvenimo aspektai lemia individualią gyvenimo kokybę. Lietuvos gyventojų pasitenkinimo gyvenimu ir laimės rodiklius lyginame su kitų Europos valstybių gyventojų pasitenkinimo gyvenimu ir laimės rodikliais. Lyginamoji analizė atliekama remiantis tarptautinių tyrimų pirminiais duomenimis.

9.1. Šeimos vieta gyvenimo kokybės sampratoje

Gyvenimo kokybės apibrėžtis. A. Campbellas ir P. E. Converse'as (1978), kurie pateikė vieną pirmųjų gyvenimo kokybės apibrėžčių, teigia, kad gyvenimo kokybė – tai individualiai suvokiamas fizinės, psichinės ir socialinės gerovės matas, apimantis ir visapusišką pasitenkinimą gyvenimu, ir atskiromis jo sritimis – santuoka, šeima, socialiniais ryšiais, darbu, finansine padėtimi, sveikata, gyvenimo sąlygomis, išsimokslinimu. W. Zafas (1984) gyvenimo kokybę apibūdina kaip geras gyvenimo sąlygas, atitinkančias teigiamą subjektyvios gerovės vertinimą. R. Eriksono (1993) teigimu, gyvenimo kokybė apima išteklius ir jų panaudojimo rezultatus; ir ištekliai, ir jų panaudojimo rezultatai gali būti materialiniai arba nematerialiniai, be to, priklauso nuo individą supančios aplinkos – šeimos, bendruomenės, visuomenės. K. Landas (2001) apibrėžia, kad gyvenimo kokybė plačiąja prasme reiškia bendrą žmonių gerovę ir tai, kaip sėkmingai jie susidoroja su kasdienio gyvenimo užduotimis, atitinkančiomis visuomenės tikslus ir vertybes. Šios ir daugelio kitų autorių (Rapley, 2008; Galloway ir kt., 2005; Cummins, 2005) pateiktos apibrėžtys sudaro prielaidas išskirti keletą gyvenimo kokybės lygmenų: globalų, visuomenės ir bendruomenės; šeimos ir giminės; individualų. Kiekvienas iš šių lygmenų apima atitinkamas dimensijas (19 pav.).

19 pav. Gyvenimo kokybės lygmenys ir jų santykis. Sudaryta autorės

Objektyvi ir subjektyvi gyvenimo kokybė. Objektyvią gyvenimo kokybės dimensiją sudaro apsirūpinimas materialiniais daiktais (pvz., pajamomis, būstu), sveikatos būklė ir pan. Subjektyvios gyvenimo kokybės dimensiją, anot E. Dienero ir kt. (2003), sudaro asmeninio gyvenimo emocinis⁶⁸ ir pažintinis⁶⁹ vertinimas.

S. Ventegodtas ir kt. (2003) teigia, kad laimė, nusivylimai, kitos emocinės būsenos, priskiriamos gyvenimo kokybės subjektyviai dimensijai, yra susijusios su materialiniais ir nematerialiniais ištekliais, kuriuos valdo šeimos arba atskiri jų nariai, t. y. su objektyvia gyvenimo kokybės dimensija. Čia pasireiškia vadinamasis R. A. Easterlino (1974) paradoksas: subjektyvi dimensija nebūtinai tiesiogiai koreliuoja su objektyvia dimensija. Panašiai teigia ir R. A. Cumminsas (2005) – šalies ekonomikos augimas paprastai lemia gerėjančią subjektyvią visuomenės gyvenimo kokybę (laimę, pasitenkinimą gyvenimu), nes mažėja žemiau skurdo ribos gyvenančių gyventojų dalis. Vis dėlto visuomenės gyvenimo lygio kilimo tempai nebūtinai sutampa su individualios laimės didėjimo tempais.

68 Emocinis (arba afektinis) laimės ir bendro pasitenkinimo gyvenimu vertinimas – tai nuostatos patirti teigiamas emocijas dažniau negu neigiamas. Subjektyvi gerovė laikoma aukšto lygio, kai pasitenkinimas gyvenimu yra labiau teigiamas negu neigiamas (Diener ir kt., 2003).

69 Pažintinis (arba kognityvus) laimės ir bendro pasitenkinimo gyvenimu arba tam tikra kasdienio gyvenimo sritimi, pavyzdžiui, santuoka, šeima ir kt., vertinimas apima jauseną, susijusią su gyvenimo prasmingumu ir tikslingumu (Diener ir kt., 2003).

Paskutiniaisiais dešimtmečiais ypač suaktyvėjo subjektyvios gerovės ir pasitenkinimo gyvenimu tyrimai. Tyrimų rezultatai atskleidžia, kad laimingesniū ir patenkintū gyvenimu žmoniū santuokos yra sėkmingesnės, jie turi daugiau draugų, geresnės kokybės ryšius su kitais žmonėmis, gauna daugiau pajamų, jiems labiau sekasi darbe, yra labiau susiję su bendruomene, kurioje gyvena, dalyvauja savanoriškoje veikloje, pagaliau yra geresnės sveikatos ir gyvena ilgiau (Lyubomirsky ir kt., 2005). Nustatyta, kad laimė ir pasitenkinimas gyvenimu yra ne tiek išvardytų dalykų pasekmė, kiek priežastis, t. y. žmonės laimingi ne todėl, kad turi gerą sveikatą arba dideles pajamas. Atvirkščiai, jiems sekasi, nes jaučiasi laimingi ir patenkinti gyvenimu (Lyubomirsky ir kt., 2005).

Gyvenimo kokybės matavimas. Diskusijose dėl gyvenimo kokybės matavimo vienas išsamiausių yra R. Veenhoveno (1996) siūlymas gyvenimo kokybę matuoti, taikant įplaukų (*input-based*) ir rezultatų (*output-based*) prieigas. Siekiant nuodugniai įvertinti gyvenimo kokybę, reikėtų abi šias – įplaukų ir rezultatų – prieigas derinti.

Taikant įplaukų prieigą gyvenimo kokybei matuoti, atsižvelgiama į pajamas ir kitus, dažniausiai materialinius, išteklius, reikalingus poreikiams patenkinti. Pajamas ir materialinius išteklius nesunku įtraukti į apskaitą, todėl prieigą patogu taikyti. Tačiau iškyla poreikių klausimas: kokie poreikiai turėtų būti patenkinti, kad būtų galima teigti apie gerą arba prastą gyvenimo kokybę? Pavyzdžiui, tyrėjai (Noll, 2002, kt.) klausia, kokio lygmens pajamos rodo pakankamą šeimos gyvenimo lygį? Geriausio sprendimo tebeieškoma, o autoriai siūlo įvairias poreikių schemas. Jau keletą dešimtmečių viena dažniausiai taikomų yra A. Maslow (1962) žmogaus poreikių hierarchijos piramidė. Išskiriami šie poreikiai: fiziologiniai (žemiausias lygmuo); saugumas ir apsauga; socializacija arba priklausymas; savigarba; savęs vertinimas; saviraiška (aukščiausias lygmuo). Gyvenimo sąlygų tyrimų kontekste E. Allardtas (1993) pateikė trijų pagrindinių žmogaus poreikių schemą: turėti, mylėti ir būti. Poreikį *turėti* susiejo su apsirūpinimu materialiniais daiktais. Poreikį *mylėti* susiejo su artimųjų (taip pat ir šeimos narių) turėjimu arba neturėjimu bei ryšių su jais kokybe. Poreikį *būti* susiejo su socialiniais ryšiais⁷⁰, kurie nurodo priklausymą tam tikrai grupei (pvz., šeimai), visuomenei, dalyvavimą bendrose veiklose, saviraišką.

70 S. Paugamas ir H. Russelas (2000) išskyrė tris pagrindinius socialinių ryšių tipus: (1) ryšiai šeimoje arba namų ūkyje; (2) ryšiai su draugais, kaimynais ir bendradarbiais; (3) ryšiai su socialinėmis organizacijomis ir institucijomis (socialinis dalyvavimas). Kasdieniame gyvenime šių tipų socialiniai ryšiai veikia vieni kitus, taip pat – ir šeiminių gyvenimą bei gyvenimo kokybę.

Taikant antrą – rezultatų gyvenimo kokybės matavimo priegą, poreikių patenkinimo lygis siejamas su subjektyvia gerovės jausena, apimančia laimės, pasitenkinimo gyvenimu ir tarpusavio santykiais, gyvenamąją aplinką ir kitus jausmus (Veenhoven, 1996). Laimės ir pasitenkinimo vertinimai paprastai atliekami lyginimo būdu, pavyzdžiui, lyginamos kelios visuomenės arba socialinės grupės visuomenėje, arba esamos ir idealios, siekiamos būsenos ir pan. Subjektyvūs rodikliai atskleidžia lūkesčių ir realios padėties atotrūkį, taip išryškindami problemines gyvenimo sritis ir kliūtis norimiems tikslams pasiekti.

A. Senas (Nussbaum, Sen, 1993) pasiūlė dar vieną – *galimybių priegą* (*capabilities approach*) gyvenimo kokybei matuoti. Galimybės – tai plataus masto nehierarchinė pasirinkimo laisvė, todėl iš anksto nėra įvardijama, ką asmuo arba asmenų grupė turėtų turėti, kuo būti ir kaip veikti, kad jo gyvenimo kokybė būtų gera. A. Seno (Nussbaum, Sen, 1993) nuomone, asmuo arba asmenų grupė turėtų turėti tokią pasirinkimo ir veikimo laisvę, kad galėtų pasiekti sau ir visuomenei vertingų tikslų. T. y. asmuo arba asmenų grupė (pvz., šeima) turėtų turėti galimybes rinktis iš visuomenėje egzistuojančių alternatyvų. Laikantis E. Allardto (1993) sistemos, asmuo arba asmenų grupė (šeima) turėtų turėti galimybes rinktis, ką ir kaip turėti, mylėti arba būti.

Nubrėžę pagrindines teorines analizės gaires, pereiname prie empirinės analizės ir ją pradėdame nuo šeiminių gyvenimo ryšių su individualia gyvenimo kokybe analizės.

9.2. Gyvenimas šeimoje ir individuali gyvenimo kokybė

9.2.1. Santuokinė ir šeiminių padėtis ir gyvenimo kokybė

Projekto kiekybinio tyrimo klausimyne buvo pateiktas klausimas: *Jeigu Jūs dabar pergalvotumėte savo gyvenimą – sėkmės ir nesėkmės, pakilimus ir kritimus, kaip jį įvertintumėte?* Empiriniais duomenimis, daugiausia Lietuvos gyventojų savo gyvenimo kokybę vertina vidutiniškai (31 proc.) arba gerai (42 proc.) (vertinimų vidurkis lygus 3,6, kai 1 = labai blogai, 5 = labai gerai; standartinis nuokrypis 0,885).

Norėdami geriau pažinti šeiminių padėties ir gyvenimo kokybės ryšį, testavome dešimt atvejų pagal santuokinę ir šeiminių padėtį: *Nevedę / netekėjusios be vaikų; Nevedę / netekėjusios su vaikais; Vedę / ištekėjusios be vaikų; Vedę / ištekėjusios su vaikais; Kohabituojantys be vaikų; Kohabituojantys su vaikais; Išsiskyrę (-usios) be vaikų; Išsiskyrę (-usios) su vaikais;*

Našliai (-ės) be vaikų; Našliai (-ės) su vaikais. Kadangi vertybinių nuostatų analizės rezultatai II dalyje atskleidė, kad šeima daugeliui yra svarbesnė negu kitos gyvenimo sritys, tai tyrime buvo tikimasi aptikti, jog gyvenantys šeimoje / santuokoje asmenys savo gyvenimo kokybę vertina geriau.

Lietuvos gyventojų subjektyvūs gyvenimo kokybės vertinimai, Projekto kiekybinio tyrimo duomenimis, statistiškai reikšmingai diferencijuojasi ($F = 14,78$, $p < 0,001$), priklausomai nuo jų santuokinės ir šeiminės padėties (13 lentelė, 2 stulpelis). Geriausiai asmeninę gyvenimo kokybę vertina susituokę / ištekėjusios su vaikais (vidurkis = 3,9) ir kohabituojantys be vaikų (vidurkis = 3,8). Šiek tiek prasčiau, tačiau taip pat gana palankiai asmeninę gyvenimo kokybę vertina susituokę / ištekėjusios be vaikų (vidurkis = 3,6). Prasčiausiai savo gyvenimo kokybę vertina našliai ir našlės su vaikais arba be jų (abiem atvejais vidurkiai = 3,1) bei vaikus auginančios netekėjusios moterys (vidurkis = 3,2).

Projekto kiekybinio tyrimo duomenimis, subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimas labiausiai diferencijuojasi tarp asmenų, tikinčių, kad *Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos* (teiginys atitinka klausimyno klausimą) (13 lentelė, 5 stulpelis). Savo gyvenimo kokybę palankiausiai vertina jau minėtos grupės: susituokę ir turintys vaikų (vidurkis = 3,9), susituokę ir neturintys vaikų (vidurkis = 3,6), kohabituojantys be vaikų (vidurkis = 3,9), taip pat – kohabituojantys su vaikais (vidurkis = 3,6), nevedę ir netekėjusios be vaikų (vidurkis = 3,6). Prasčiausiai savo gyvenimo kokybę vertina vienos vaikus auginančios netekėjusios moterys (vidurkis = 2,8) bei našliai ir našlės, nesvarbu, turi ar neturi vaikų (abiem atvejais vidurkiai = 3,1). Prie nepakankamai palankiai savo gyvenimo kokybę vertinančių priskirtini ir vaikų neturintys išsiskyrusieji (vidurkis = 3,3).

Ne tokie kontrastingi ($F = 2,82$, $p < 0,01$; 13 lentelė, 4 stulpelis) vertinimai asmenų, kurie nėra apsisprendę, ar sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos. Šioje grupėje palankiausiai asmeninės gyvenimo kokybės vertinimais pasižymi vaikus auginantys vedę / ištekėjusios ir išsiskyrusieji (-usios) (abiem atvejais vidurkiai = 3,9). Pažymėtina, kad netekėjusios moterys su vaikais, priešingai negu prieš tai aptartoje grupėje, asmeninę gyvenimo kokybę vertina gana palankiai (vidurkis = 3,7). Iš tų, kurie nemano, kad sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos (13 lentelė, 3 stulpelis), itin palankiai savo gyvenimo kokybę vertina vedę / ištekėjusios be vaikų (vidurkiai = 4,0) ir kohabituojantys be vaikų (vidurkiai = 4,1).

Analogiškas santuokinės ir šeiminės padėties ir gyvenimo kokybės vertinimų ryšių tendencijas matome, kai atsižvelgiame į vertybinę nuostatą, kad *Šeima yra svarbiausia, lyginant su draugais ir kitais žmonėmis* (tei-

13 lentelė. Subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimas pagal santuokinę ir šeiminingą padėtį bei vertybines nuostatas šeimos atžvilgiu.
Vertinimų vidurkiai

Šeiminė ir santuokinė padėtis	Bendras vertinimas	Gyvenimo kokybės vertinimų vidurkiai, kai nuostatos dėl teiginio „Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos“ yra:				Gyvenimo kokybės vertinimų vidurkiai, kai nuostatos dėl teiginio „Šeima pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs“ yra:			
		Visiškai nesutinku / nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Visiškai sutinku / sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Visiškai nesutinku / nesutinku	Nei sutinku, nei nesutinku	Visiškai sutinku / sutinku	Nei sutinku, nei nesutinku
1	2	3	4	5	6	7	8		
Nevedę / netekėjusios be vaikų	3,5	3,6	3,5	3,6	3,7	3,5	3,6		
Netekėjusios su vaikais ¹	3,2	-	3,7	2,8	-	3,0	3,2		
Vedę / ištekėjusios be vaikų	3,6	4,0	3,7	3,6	3,5	3,4	3,6		
Vedę / ištekėjusios su vaikais	3,9	3,4	3,9	3,9	3,9	3,8	3,9		
Kohabituojantys be vaikų	3,8	4,1	3,8	3,9	3,8	3,5	3,9		
Kohabituojantys su vaikais	3,5	3,6	3,3	3,6	5,0	3,1	3,5		
Išsiskyrę(-usios) be vaikų	3,3	3,2	3,5	3,3	2,8	3,2	3,4		
Išsiskyrę(-usios) su vaikais	3,5	3,2	3,9	3,5	3,6	3,7	3,5		
Našliai(-ės) be vaikų	3,1	3,3	3,1	3,1	3,2	2,8	3,2		
Našliai(-ės) su vaikais	3,1	3,0	3,0	3,1	-	3,0	3,1		
N	2000	153	352	1462	144	329	1504		
ANOVA F-test	14,78 ***	...	2,82 **	11,77 ***	3,78 ***	2,86 **	11,09 ***		

Pastabos: Vidurkiai apskaičiuoti pagal vertinimų skalę: 1 – labai blogai; 2 – blogai; 3 – vidutiniškai; 4 – gerai; 5 – labai gerai.

¹Tyrime tokį statusą turėjo tik moterys.

Žymėjimai: - atvejų skaičius tyrime lygus nuliui; ... Statistiškai reikšmingų rezultatų nenustatyta; *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05.

ginys atitinka Projekto kiekybinio tyrimo klausimyno klausimą) (13 lentelė, 6–8 stulpeliai), todėl plačiau šių rezultatų nekomentuosime.

Apibendrinami 13 lentelėje pateiktus Projekto kiekybinio tyrimo rezultatus, galime pagrįstai teigti, kad Lietuvoje:

1. Tvirtos vertybinės nuostatos šeimos atžvilgiu ir santuokinė bei šeimtinė padėtis yra susijusios su individualia gyvenimo kokybės jausena. Vertybinių nuostatų ir realios šeimtinės / santuokinės padėties susikirtimas gali sukurti ir teigiamą, ir neigiamą subjektyvios gyvenimo kokybės jauseną.
2. Turintieji vaikų yra dažniau patenkinti asmenine gyvenimo kokybe negu jų neturintys, nepaisant jų santuokinės padėties, t. y. ar yra susituokę, išsiskyrę, našliai.
3. Realiame gyvenime praktikuojamas alternatyvus šeimtinio gyvenimo modelis ir kartu palankus gyvenimo kokybės vertinimas būdingesnis asmenims, kurie laikosi liberalesnio požiūrio į šeimos vietą jų gyvenime. Tokias nuostatas, tikėtina, turi drąsūs žmonės, kurie renkasi visuomenėje vis dar ne itin populiarius sprendimus, pavyzdžiui, moterys apsisprendžia vienos auginti vaikus arba asmenys ryžtasi skirtis, nors augina nepilnamečius vaikus ir pan.

Šiuose apibendrinimuose galime išvelgti tendenciją, kurią Vakarų sociologai atskleidė XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai alternatyviomis formomis organizuotos šeimos buvo įvardytos „drąsiomis“ (Stacey, 1990), t. y. „einančiomis“ prieš visuotinai pripažintas šeimos vertybes ir normas, nes tuometiniai vertybių tyrimai atskleidė, kad alternatyvias šeimos formas palaiko nedaugelis (Stacey, 1996). Taigi panašu, kad Lietuvos gyventojams XXI a. pradžioje būdinga savo šeimtinį gyvenimą vertinti, atsižvelgiant į modernioje visuomenėje vyravusias vertybes, ir tai iš dalies gali lemti atitinkamą jauseną – pasitenkinimą arba nepasitenkinimą savo gyvenimu.

Kita vertus, šioje analizėje nebuvo atsižvelgta į daugelį kitų veiksnių, kurie veikia individualią gyvenimo kokybę, be to, nebuvo ieškoma priežastinio ryšio. Todėl toliau analizę išplečiame. Siekdami geriau suprasti šeimtinio gyvenimo ir subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimo ryšį, atlikome logistinę regresinę analizę (14 lentelė). Regresijos rezultatai (14 lentelė, 1 modelis) patvirtina, kad Lietuvoje gerai gyvenimo kokybei didžiausią įtaką turi santuokinė padėtis ir vaikų turėjimas ($p < 0,001$) bei gyvenimas neregistruotoje santuokoje (kohabitavimas) neturint vaikų ($p < 0,05$).

Prastam gyvenimo kokybės vertinimui įtaką daro našlystė, turint vaikų ($p < 0,001$), nevedusio / netekėjusio su vaikais padėtis ($p < 0,001$), išsiškyrusiojo (-osios) be vaikų padėtis ($p < 0,05$). Rezultatai nežymiai pakinta, į regresijos modelį įtraukus gimimo kohortas (14 lentelė, 2 modelis). Paaikškėja, kad geriausiai jaučiasi jauniausios gimimo kohortos asmenys (1980–1985 m.), ypač jeigu jie yra vedę / ištekėjusios ($p < 0,001$), nesvarbu, turi vaikų ar ne. Ganėtinai gerai savo gyvenimo kokybę vertina ir kohabituojantys, bet kartu vaikų neauginantys asmenys ($p < 0,05$). Vėlggi savo gyvenimo kokybę vertina prasčiausiai vaikus auginantys našliai ($p < 0,001$) ir nevedę / netekėjusios su vaikais ($p < 0,001$).

Pasitikrinti, kaip stipriai santuokinė padėtis ir šeimos struktūra daro įtaką gyvenimo kokybei, į regresijos modelį įtraukėme kintamąjį, apimantį įvairias rizikas, kurias informantas galėjo patirti asmeniškai arba kartu su šeima. Kintamasis suformuotas, remiantis Projekto kiekybinio tyrimo standartinio klausimyno klausimu: *Ar Jums teko susidurti su išvardytomis situacijomis kada nors gyvenime?* Atsakymų variantai apėmė tokias situacijas kaip informanto ir / arba šeimos nario nedarbas, ilgalaiškė liga, rūpinimasis sergančiu šeimos nariu, abortas, mirtis, savižudybė, susidūrimai su teisėsauga, priklausomybė nuo žalingų įpročių, depresija, smurtas šeimoje, konfliktai šeimoje, skyrybos, sutuoktinio arba partnerio neištikimybė, prastas būstas, finansiniai sunkumai, emigracija. Iš viso analizuotos 22 sudėtingos situacijos, kurių vertinimai susumuoti, o gauta suma sugrupuota į keturias grupes. Taip gautas naujas kintamasis įtrauktas į regresijos modelį. Rezultatai rodo (14 lentelė, 3 modelis), kad geriausiai gyvenimo kokybę vertina asmenys, kuriems gyvenime neteko patirti arba teko patirti daug (iki penkių) sudėtingų situacijų. Tokiais atvejais bet kokios santuokinės ir šeiminės padėties asmenys savo gyvenimo kokybę vertina palankiai.

14 lentelė. Subjektyvaus gyvenimo kokybės vertinimo ryšiai su santuokine ir šeimine padėtimi, gimimo kohortomis ir sudėtingų situacijų išgyvenimais. Logistinės regresinės analizės rezultatai, Exp(B)

Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis – subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimas <i>Reikšmės: 0 – labai bloga / bloga; 1 – labai gera / gera</i>		
	1 modelis	2 modelis	3 modelis
Šeiminė padėtis (ref. Nevedę / netekėjusios be vaikų)			
Nevedę / netekėjusios su vaikais	0,070 ***	0,054 ***	12,127 ***
Vedę / ištekėjusios be vaikų	1,372	2,697 ***	4,739 *
Vedę / ištekėjusios su vaikais	4,657 ***	4,634 ***	31,594 ***
Kohabituojantys be vaikų	2,137 *	2,264 *	67,295 ***
Kohabituojantys su vaikais	0,758	0,601	45,956 ***
Išsiskyre(-usios) be vaikų	0,513 *	0,811	16,586 ***
Išsiskyre(-usios) su vaikais	0,775	0,922	12,400 ***
Našliai(-ės) be vaikų	0,223 ***	0,558	29,796 ***
Našliai(-ės) su vaikais	0,000 ***	0,000 ***	9,394 ***
Gimimo kohortos (ref. 1950–1955 m.)			
1960–1965 m.		1,350	0,268 ***
1970–1975 m.		2,524 ***	0,361 ***
1980–1985 m.		4,998 ***	0,526 *
Kiek sudėtingų situacijų teko išgyventi asmeniškai arba kartu su šeima (ref. 0-1 sudėtinga situacija)			
2–3 sudėtingos situacijos			0,607
4–5 sudėtingos situacijos			0,414
5 ar daugiau sudėtingos situacijos			0,128 ***
<i>N</i>	1337	1337	1327
<i>-2 Log likelihood</i>	1070,48	1031,79	898,53
<i>Nagelkerke R Square</i>	0,59	0,61	0,68

Pastaba: Enter metodu gauti rezultatai. Žymėjimai: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

P. Kuppens ir kt. (2008) teigia, kad skirtingose šalyse pasitenkinimas gyvenimu ir laimė suprantami skirtingai. Tačiau EVS (2010) gyvenimo kokybę atskleidžiantys klausimai apie pasitenkinimą gyvenimu ir laimę suformuluoti taip, kad būtų išvengta sampratos skirtumų, ir todėl sudaro galimybes pažvelgti, kaip Lietuva atrodo Europos šalių kontekste. Atitinkamai tolesnei analizei pasitelkiame EVS (2010) klausimyno klausimą: Q11 *Ar Jūs dabartiniu metu patenkintas savo gyvenimu apskritai?* Įvertinkite 10-ties balų skalėje, pagal kurią 1 = nepatenkintas, o 10 = patenkintas. Analizavome tik atsakymus informantų, teigiančių, kad šeima jų gyvenime labai svarbi arba svarbi (Q1). Atvejų, kai šeima gyvenime visai nesvarbi arba nesvarbi, skaičiai valstybėse svyravo nuo 8 iki 38, t. y. buvo tokie maži, kad toliau jų nenagrinėjome. Kartu manome, kad ateityje būtų vertinga patyrinti šiuos atvejus nuodugniau, nes, sprendžiant iš anksčiau aptartų projekto tyrimo rezultatų, būtent tai grupei atstovaujančių individų šeiminio gyvenimo organizavime yra šeimos modelio kaitos šaltiniai.

Kaip pasitenkinimo gyvenimo kokybe vertinimai pasiskirstę pagal santuokinę ir šeiminę padėtį analizei pasirinktose valstybėse? Kokie yra panašumai ir skirtumai? Sprendžiant iš 15 lentelėje pateiktų EVS (2010) tyrimo rezultatų, pagal santuokinę ir šeiminę padėtį pasitenkinimas gyvenimu labiausiai skiriasi (15 lentelė, 14 stulpelis) Vokietijoje ($F = 9,33, p < 0,001$). Kiek mažesni, tačiau vis tiek dideli vertinimų kontrastai būdingi Portugalijoje ($F = 5,84, p < 0,001$), Italijoje ($F = 4,65, p < 0,001$), Estijoje ($F = 4,25, p < 0,001$). Vokietijos, Portugalijos, Italijos, Estijos gyventojams bendra tai, kad geriausi pasitenkinimo gyvenimu vertinimai būdingi vedusiems ir ištekėjusioms be vaikų (vidurkiai svyruoja tarp 7,4 ir 7,9; 15 lentelė, 6 stulpelis), šiek tiek mažesni pasitenkinimo gyvenimu vertinimai – vedusiems ir ištekėjusioms su vaikais (vidurkiai svyruoja tarp 6,9 ir 7,4; 15 lentelė, 7 stulpelis). Vokietijoje gana gerai pasitenkinimą gyvenimu vertina kohabituojantys be vaikų (vidurkis = 7,0; 15 lentelė, 8 stulpelis). Mažiausi vertinimai šiose valstybėse būdingi našliams su vaikais (vidurkiai svyruoja tarp 4,5 ir 5,8; 15 lentelė, 13 stulpelis). Vokietijoje ir Estijoje išsiskyrusieji be vaikų taip pat blogai vertina pasitenkinimą gyvenimu (atitinkamai vidurkiai lygūs 5,1 ir 5,0; 15 lentelė, 10 stulpelis). Šie vidurkiai mažiausi, net lyginant su visomis kitomis valstybėmis.

Paradoksali situacija susiklostė Italijoje (15 lentelė). Pasitenkinimą gyvenimu gana gerai vertina išsiskyrę (-usios) be vaikų (vidurkis = 7,5) arba su vaikais (vidurkis = 7,2) ir nevedusieji / netekėjusios su vaikais (vidurkis = 7,0), nors tie patys asmenys teigia, kad šeima jiems yra svarbi. Toks vertybinių nuostatų ir realių šeiminio gyvenimo situacijų kontras-

tas leidžia daryti prielaidą apie visuomenėje liberalėjančias nuostatas dėl šeiminio gyvenimo organizavimo. Italijos paradoksą sustiprina su Portugalija susiję tyrimo rezultatai. Pagal gerovės modelį šios abi valstybės priskiriamos Pietų Europos (Guogis, 2012), arba vadinamajam familistiniam (Billari, 2008, p. 6–7), gerovės modeliui, tačiau santuokinės ir šeiminės padėties ryšių su pasitenkinimo gyvenimu vertinimais analizės rezultatai skirtingi. Portugalijoje, kitaip negu Italijoje, aiškiai išvengiama orientacija į tradicinį modernios šeimos modelį.

15 lentelė. Pasitenkinimo gyvenimu subjektyvus vertinimas pagal šeiminių ir santuokinių padėčių Europos valstybėse narėse.
Vertinimų vidurkiai

Valstybės	N	Šeiminių ir santuokinių padėtis										ANOVA F-test	
		Ben- dras vertini- mas	Nevedę / nete- kėjusios be vaikų	Nevedę / nete- kėjusios su vaikais	Vedę/ ištekeju- sios be vaikų	Vedę/ ištekeju- sios su vaikais	Koha- bituo- jantys su vaikais	Koha- bituo- jantys su vaikais	Išsiskyre (-usios) be vaikų	Išsiskyre (-usios) su vaikais	Naušliai (-ės) be vaikų		Naušliai (-ės) su vaikais
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Gyvenimo kokybės vertinimų vidurkiai, kai nuostata yra „Šeima gyvenime svarbu“													
Vokietija	769	6,8	6,9	6,1	7,4	7,2	7,0	5,9	5,1	5,8	-	5,8	9,33 ***
Portugalija	775	6,8	6,9	6,6	7,6	6,9	-	-	6,3	5,9	-	4,9	5,84 ***
Italija	624	7,2	6,8	7,0	7,6	7,4	-	-	7,5	7,2	-	4,5	4,65 ***
Estija	554	6,7	6,7	6,7	7,9	7,0	-	-	5,0	6,1	-	5,4	4,25 ***
Suomija	433	7,6	7,1	7,6	8,1	7,9	8,2	6,1	7,1	6,9	-	5,9	3,90 ***
Ukraina	604	6,2	6,3	5,0	7,1	6,4	-	-	6,3	5,4	-	5,6	3,71 ***
Šveicarija	508	7,9	7,9	6,3	7,8	8,2	5,5	-	7,5	7,4	-	7,4	3,33 ***
Švedija	491	7,6	6,8	7,7	7,7	8,0	7,5	7,6	5,5	7,3	-	-	2,68 **
Lietuva	601	6,5	6,9	6,8	6,7	6,6	8,7	4,9	5,5	6,1	-	5,4	2,29 *
Jungtinė Karalystė	597	7,3	7,0	7,1	7,9	7,6	8,2	8,3	6,3	7,2	7,1	5,4	2,20 *
Latvija	589	6,5	6,8	6,7	6,6	6,6	6,9	6,1	6,2	5,9	-	6,2	1,77

Pastabos: Vidurkiams skaičiuoti taikyta 10-ies balių vertinimų skalė: 1 – nepatenkintas, 10 – patenkintas.

Žymėjimai: - atvejų skaičius nepakankamas analizei atlikti; *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Šaltinis: apskaičiuota pagal EVS, 2010.

Panašiai tarp asmenų, kuriems šeima yra svarbi, gerus pasitenkinimo gyvenimu vertinimus pateikia išsiskyre(-usios) be vaikų (15 lentelė, 10 stulpelis) Šveicarijoje ir Suomijoje (atitinkamai vidurkiai lygūs 7,5 ir 7,1), išsiskyre(-usios) su vaikais (15 lentelė, 11 stulpelis) Šveicarijoje, Švedijoje ir Jungtinėje Karalystėje (atitinkamai vidurkiai lygūs 7,4, 7,3 ir 7,2), nevedę / netekėjusios su vaikais (15 lentelė, 5 stulpelis) Švedijoje, Suomijoje, Jungtinėje Karalystėje rezultatai (atitinkamai vidurkiai lygūs 7,7, 7,6 ir 7,1). Kaip matyti, visų šių valstybių pragyvenimo lygis yra aukštas, tačiau skirtingi gerovės modeliai ir kartu – santuokinės ir šeiminės padėties ryšiai su pasitenkinimo gyvenimu vertinimais jose yra panašūs. Tad vėlgi galime daryti prielaidą apie liberalėjančias nuostatas dėl šeiminio gyvenimo organizavimo šioje valstybėse. Vis dėlto Šveicarijoje itin prastais pasitenkinimo gyvenimu vertinimais pasižymi kohabituojantys be vaikų (15 lentelė, 8 stulpelis) ir nevedę / netekėjusios su vaikais (15 lentelė, 5 stulpelis). Galime daryti prielaidą, kad šie menko pasitenkinimo gyvenimu rodikliai susiję su tam tikromis individualaus gyvenimo situacijomis – pereinamuoju į tradicinę šeimą laikotarpiu (kohabitacija kaip santuokos preliudija) ir vaikų našta (nevedę / netekėjusios su vaikais).

Ukrainoje blogiausi pasitenkinimo gyvenimu vertinimai asocijuojasi su netradiciniu šeimos modeliu (nevedę / netekėjusios, išsiskyre) arba nepilna šeima (našliai) ir vaikų jose buvimu (13 lentelė). Turėdami omenyje šalies ekonominę ir politinę padėtį, galime daryti prielaidą, kad pasitenkinimą gyvenimu čia mažina vaikų išlaikymo našta.

Kaip tokia kontekste atrodo Lietuva? EVS (2010) duomenimis, Lietuva yra tarp valstybių, kuriose pasitenkinimas gyvenimu pagal santuokinę ir šeimines padėtis skiriasi mažiausiai ($F = 2,29$, $p < 0,05$; 15 lentelė, 14 stulpelis). Šioje grupėje dar yra Švedija ($F = 2,68$, $p < 0,001$) ir Jungtinė Karalystė ($F = 2,20$, $p < 0,001$), t. y. valstybės, dėl kurių tik ką padarėme prielaidą apie liberalėjančias nuostatas dėl šeiminio gyvenimo organizavimo ir gyvenimo kokybės vertinimų. Taigi panašios tendencijos būtų galima tikėtis ir Lietuvoje. Tačiau, remiantis Projekto kiekybiniu tyrimu (11–12 lentelės), buvo nustatyta, kad šalyje būdingos modernios visuomenės nuostatos santuokinės ir šeiminės padėties ir gyvenimo kokybės vertinimų atžvilgiu.

EVS (2010) duomenimis, daugelis santuokinės ir šeiminės padėties atvejų Lietuvoje susiję su prastesniais pasitenkinimo gyvenimu vertinimais negu Švedijoje arba Jungtinėje Karalystėje (15 lentelė). Itin žemi pasitenkinimo gyvenimu vertinimai būdingi kohabituojantiems su vaikais (vidurkis = 4,9, 15 lentelė, 9 stulpelis). Lietuvoje gerokai prastesni negu

Švedijoje arba Jungtinėje Karalystėje pasitenkinimo gyvenimu vertinimai būdingi vedusiems / ištekėjusioms su vaikais (15 lentelė, 7 stulpelis), vedusiems / ištekėjusioms be vaikų (15 lentelė, 6 stulpelis), nevedusiems / netekėjusioms su vaikais (15 lentelė, 5 stulpelis). Palankesniais vertinimais Lietuvoje pasižymi tik kohabituojantys(-čios) be vaikų (15 lentelė, 8 stulpelis) ir nevedę / netekėjusios be vaikų (15 lentelė, 4 stulpelis), t. y., tikėtina, tie, kurie dar tik planuoja santuokinį gyvenimą.

Tad, remiantis santuokinės ir šeiminės padėties ryšių su pasitenkinimo gyvenimu vertinimais analize, aiškėja tendencijos:

- Lietuvoje prasčiausiai pasitenkinimą gyvenimu vertina netradicinėje (kohabituojantys, išsiskyrę) arba nepilnoje (našliai) šeimoje gyvenantys ir vaikų turintys gyventojai. Tuo tarpu Švedijoje, pavyzdžiui, blogiausi pasitenkinimo gyvenimu vertinimai asocijuojasi su šeima be vaikų. Galime daryti prielaidą, kad Lietuvoje ir Švedijoje pasitenkinimas gyvenimu susijęs su vaikų turėjimu arba neturėjimu, tačiau veikia skirtingai. Atsižvelgdami į šiose valstybėse vyraujančius skirtingus gerovės modelius, prielaidą galime išplėsti, kad Lietuvoje pasitenkinimą gyvenimu mažina vaikų našta (nepilnoje arba netradicinėje šeimoje vaikus sunkiau aprūpinti), o Švedijoje – socialinių ryšių stoka (vaikų neturėjimas reiškia siauresnį socialinį tinklą). Panašiai, vaikų našta pasitenkinimą gyvenimu mažina Ukrainoje.
- Našlių su vaikais atveju Lietuva turi panašumų su Portugalija, Italija, Estija, Jungtine Karalyste, kuriose šios šeiminės padėties asmenims būdingi itin prasti pasitenkinimo gyvenimu vertinimai. Čia galime išvelgti, viena vertus, nusivylimą šeiminio gyvenimo nesėkme, kita vertus, vaikų našatą ir gerovės valstybės arba kitų subjektų pagalbą šeimai, tiksliau, jos nebuvimą arba nepakankamumą, ir su tuo susijusią didesnę ar mažesnę pasitenkinimą gyvenimu.

Kitais atvejais Švedijai ir Jungtinei Karalystei, Vokietijai, Italijai, Estijai, Suomijai, iš dalies – Šveicarijai yra būdinga tai, kad nuostatos dėl šeiminio gyvenimo organizavimo ir atitinkami pasitenkinimo gyvenimu vertinimai liberalėja.

9.2.2. Sudėtingos situacijos šeimoje ir gyvenimo kokybė

Tolesnę analizę grindžiame jau minėtu M. Robila (2004) teiginiu, kad šeima yra apsauga nuo išorės jėgų keliamų grėsmių, ir D. Coleman (2013) teiginiu, kad santuoka yra prieglobstis kasdieniame gyvenime. Poskyryje 9.2.1 atskleidėme, kad kuo mažiau sudėtingų situacijų asmuo yra išgyvenęs savo gyvenimo kelyje, tuo geriau vertina gyvenimo kokybę, nesvarbu, kokia jo/jos santuokinė ir šeimtinė padėtis. Tačiau kokios tos sudėtingos situacijos ir socialinės rizikos iškyla individo gyvenimo kelyje, ir kaip jos veikia subjektyvią gyvenimo kokybę?

Sudėtingoms situacijoms identifikuoti testavome tris logistines regresijos modelius (16 lentelė). Pirmajame modelyje testavome tik sudėtingų situacijų įtakas subjektyviam gyvenimo kokybės vertinimui. Logistinės regresijos rezultatais (16 lentelė, 1 modelis), asmuo palankiau vertina savo gyvenimo kokybę, jeigu asmeniškai nėra patyręs(-usi) nedarbo, sunkios ligos arba sužeidimų, susidūrimų su teisėsauga, o šeima neturėjo finansinių sunkumų arba skolų, gyvena neprastame būste, be to, nei asmeniškai (moters atveju), nei partnerei (vyro atveju) neteko išgyventi kūdikio praradimo (visais atvejais $p < 0,001$). Į regresijos modelį papildomai įtraukus kintamuosius, nurodančius santuokinę ir šeimtinę padėtį bei atitinkamo amžiaus vaikų turėjimą, minėtų veiksnių įtaka subjektyviai gyvenimo kokybei nesikeičia (16 lentelė, 2 modelis). Tačiau paaiškėja, kad sunki šeimos nario liga arba sužeidimas ne tik nepablogina individo gyvenimo kokybės, bet ją tik padidina ($p < 0,01$). Tai paradoksalus rezultatas, kurį vertėtų patyrinti tolesnių tyrimų metu. Be to, modelis atskleidžia, kad sudėtingų situacijų fone geresniu gyvenimo kokybės vertinimu pasižymi poroje (santuokoje arba kohabilitacijoje) gyvenantys asmenys. Gyvenimo kokybės jausmą papildomai sustiprina 7–18 metų vaikai ($p < 0,001$).

Į regresijos modelį papildomai įtraukus gimimo kohortą (16 lentelė, 3 modelis), pirmųjų dviejų modelių rezultatai iš esmės lieka tokie patys, išskyrus tai, kad kiek susilpnėja asmens arba šeimos nario ligos arba sužeidimų (abiem atvejais $p < 0,005$), kohabitacijos ($p < 0,05$) įtakos individo gyvenimo kokybės jausenai. Nelieka akivaizdžios vaikų įtakos. Papildomai atsiskleidžia, kad geresniu gyvenimo kokybės vertinimu pasižymi jauniausių gimimo kohortų (1980–1985 m. ir 1970–1975 m.) asmenys.

16 lentelė. Situacijų, kurios buvo asmeniniame ir / arba šeimos gyvenime, įtaka subjektyviam gyvenimo kokybės vertinimui.

Logistinės regresinės analizės rezultatai, Exp(B)

Nepriklausomi kintamieji	Priklausomas kintamasis – subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimas <i>Reikšmės: 0 – labai bloga / bloga; 1 – labai gera / gera</i>		
	1 modelis	2 modelis	3 modelis
1	2	3	4
Ilgalaikė Jūsų bedarbystė (trukusi ilgiau nei 9 mėnesius)	0,533 ***	0,544 ***	0,559 ***
Jūsų sunki liga arba sužeidimas	0,654 ***	0,710 **	0,779 *
Jūsų finansiniai sunkumai, skolos	0,591 ***	0,584 ***	0,572 ***
Jūsų susidūrimas su teisėsauga	0,801	0,754	0,760
Jūsų emigracija	1,283	1,104	1,137
Ilgalaikė šeimos nario bedarbystė (trukusi ilgiau nei 9 mėnesius)	0,920	0,925	0,902
Šeimos nario arba artimo asmens sunki liga arba sužeidimas	1,240	1,351 **	1,315 *
Šeimos nario arba artimo asmens mirtis	0,799	0,928	0,972
Šeimos nario arba artimo asmens bandymas nusižudyti	1,263	1,177	1,313
Šeimos narių finansiniai sunkumai, skolos	0,598 ***	0,567 ***	0,555 ***
Šeimos nario arba artimo asmens susidūrimas su teisėsauga	1,190	1,111	1,082
Šeimos nario arba artimo asmens priklausomybė nuo žalingų įpročių	0,922	0,881	0,855
Šeimos nario arba artimo asmens depresija	1,052	1,021	1,013
Prastas gyvenamasis būstas	0,637 ***	0,626 ***	0,635 ***
Konfliktai šeimoje	0,950	0,975	0,951
Šeimos narių skyrybos	1,016	1,228	1,254
Sutuoktinio(-ės) / partnerio(-ės) neištikimybė	0,861	1,090	1,135
Smurtas Jūsų šeimoje	1,011	1,176	1,216
Rūpinimasis sergančiu šeimos nariu arba artimu asmeniu, kuriam reikalinga nuolatinė globa	0,996	1,044	1,103
Jūs patyrėte arba partnerė / žmona patyrė savaiminį abortą (persileidimą)	1,037	0,972	1,051
Jums arba Jūsų partnerei / žmonai buvo atliktas abortas	0,522 ***	0,530 ***	0,570 **
Šeimos nario arba artimo asmens emigracija	1,157	1,159	1,171

1	2	3	4
Santuokinis statusas (ref. Nebuvęs(-usi) santuokoje)			
Nesusituokęs(-usi)		1,350	1,144
Vedęs / ištekėjusi		2,506 ***	2,316 **
Kohabituoja		2,370 **	1,956 *
Išsiskyręs(-usi)		1,107	0,991
Našlys(-ė)		0,759	0,857
Turi vaikų iki 7 m.		1,334	1,150
Turi vaikų tarp 7-18 m.		1,574 ***	1,056
Turin vyresnių negu 18 m. vaikų		0,487 ***	0,788
Gimimo kohortos (ref. 1950–1955 m.)			
1960–1965 m.			1,238
1970–1975 m.			2,131 ***
1980–1985 m.			2,538 ***
N	1933	1933	1933
-2 Log likelihood	2342,06	2250,24	2227,44
Nagelkerke R Square	0,21	0,27	0,28

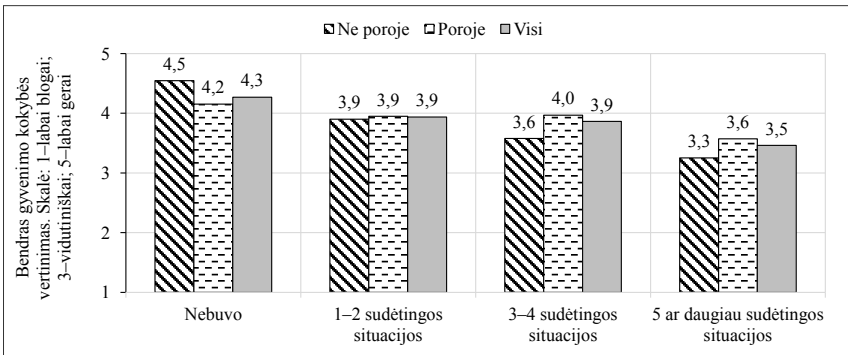
Pastaba: Enter metodu gauti rezultatai. Žymėjimai: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

16 lentelės rezultatai atskleidžia dar vieną tendenciją – asmens gyvenimo kokybės jausmui didesnę įtaką daro asmeninės sudėtingų situacijų patirtys, o ne šalia esančių šeimos narių (mikro- ir mezo- lygmens gyvenimo sąlygų prioritetą prieš marko- lygmens gyvenimo sąlygas Europos šalių gyventojų nuostatose atskleidžia EVS (2010) tyrimo rezultatai, žr. 3 priedo 1 lentelę). Iš kitų šeimos narių sudėtingų situacijų patirčių išsiskiria tik jų sunki liga arba sužeidimai ir finansiniai sunkumai. Įtakos gyvenimo kokybei gali turėti ir visų šeimos narių bendra gyvenimo prastame būste patirtis. Ši įžvalga, kaip ir finansiniai sunkumai, nurodo subjektyvios gyvenimo kokybės sąsajas su objektyvios gyvenimo kokybės dimensijomis, pirmiausia, su finansine padėtimi ir būstu. Šias sąsajas pagngrinėsime toliau 9.3 skyriuje.

9.2.3. Šeiminis tinklas ir gyvenimo kokybė

Tiek nagrinėdami Projekto kiekybinio tyrimo duomenis, tiek EVS (2010) tyrimo duomenis, nustatėme, kad subjektyviai gyvenimo kokybei ir pasitenkinimui gyvenimu įtakos turi socialiniai ryšiai ir šeimos sudėtis. Projekto kiekybinio tyrimo rezultatai rodo, kad geriausiu gyvenimo kokybės vertinimu pasižymi mažiausiai sudėtingų situacijų patyrę asmenys, kurie gyvena ne poroje (20 pav.). Tačiau daugėjant sudėtingų situacijų, pavyzdžiui, kai jų tenka išgyventi 3–4 ir daugiau, geresne gyvenimo kokybe jau išsiskiria poroje gyvenantys asmenys. Tokie rezultatai patvirtina šeimos ir artimųjų tarpusavio pagalbos svarbą, sprendžiant kylančias problemas kasdieniame (žr. 3 priedo 2 lentelę).

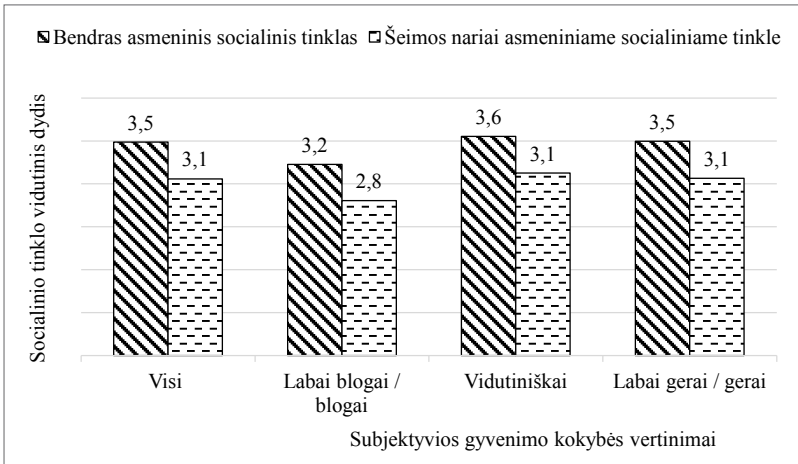
20 pav. Gyvenimo (ne) poroje ir išgyventų sudėtingų situacijų įtakos subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimams. *Vertinimų vidurkiai*

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

Kita vertus, socialinis tinklas svarbus ne vien problemoms spręsti. Kaip matėme pasitenkinimo Europos valstybėse analizėje, pavyzdžiui, Švedijoje, pasitenkinimą gyvenimu blogiausiai vertina asmenys, kurių šeimoje nėra vaikų. Tokie rezultatai gali reikšti vaiko vertės ir vaikų teikiamo džiaugsmo ir laimės asmens gyvenime santykinio netekimo efektą. Tačiau kartu reiškia ir siauresnį socialinį tinklą.

Remdamiesi Projekto kiekybinio tyrimo standartinio klausimyno klausimu *Kas tie asmenys, kurie buvo Jums svarbiausi per paskutinius vienerius metus?*, apskaičiavome asmeninio tinklo dydį ir nustatėme, kiek vidutiniškai jame yra šeimos narių. 21 pav. iliustruoja, kad gyvenimo kokybę labai blogai arba blogai vertinantys asmenys turi siauresnį socialinį

tinklą ir jame mažiau šeimos narių, lyginant su tais, kurie savo gyvenimo kokybę vertina palankiau – vidutiniškai, gerai arba labai gerai.

21 pav. Subjektyvios gyvenimo kokybės vertinimas ir asmeninio socialinio tinklo dydis. Vertinimų vidurkiai.

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

E. Dienero ir M. E. P. Seligmano (2002) atliktas laimingiausių studentų tyrimas parodė, kad juos siejo stiprūs ryšiai su draugais ir šeima, su kuriais daug leisdavo laiko. Atitinkamai E. Dieneras ir kt. (2002) teigia, jog tam, kad žmogus būtų laimingas, svarbu tobulinti savo socialinius įgūdžius, stiprinti artimus ryšius su žmonėmis ir nusipelnyti kitų žmonių paramą.

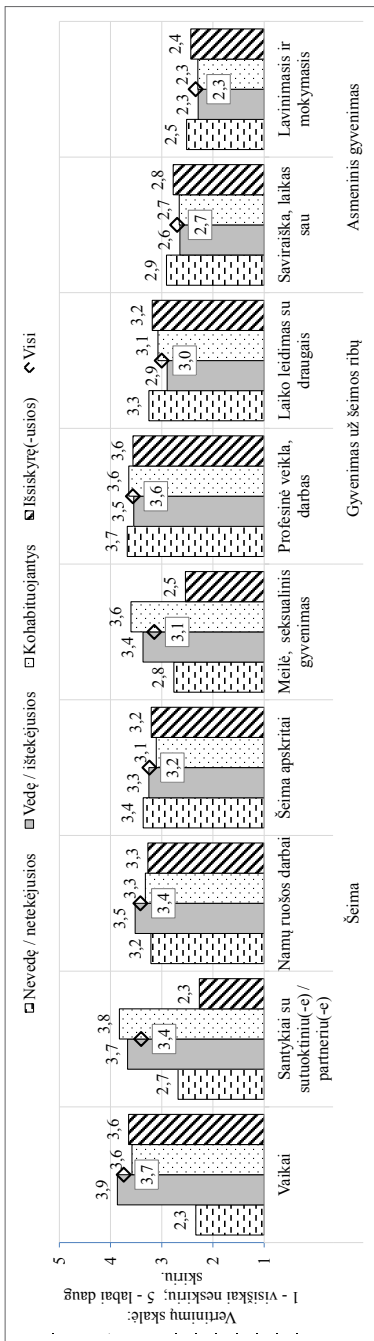
Projekto kiekybinio tyrimo dalyviams bendra tai, kad jų asmeninį socialinį tinklą sudaro ne vien šeimos nariai. T. y. individualus gyvenimas ir bendravimas apima bendravimą ir šeimoje, ir už jos ribų. Tad kyla klausimai: į kurį – šeimos ar už jos ribų gyvenimą individai investuoja daugiau laiko, lėšų, kitų išteklių? Kokią įtaką vienokia ar kitokia elgsena turi individualiai gyvenimo kokybei? Atsakymų į šiuos klausimus ieškome tolesnio poskyrio analizėje.

9.2.4. Investicijos į šeiminių gyvenimą ir jų rezultatai

Projekto kiekybinio tyrimo standartiniame klausimyne buvo suformuluoti trys vienas kitą papildantys klausimai: *Kiek dabar savo gyvenime skiriate laiko, pastangų arba lėšų šioms dalykams? Kiek pasitenkinimo / džiaugsmo šie dalykai suteikia Jūsų gyvenimui? Kiek kiekvienas iš jų sukelia streso Jūsų gyvenime?* Kaip rodo tyrimo rezultatai, Lietuvos gyventojai daugiausia laiko, lėšų ir kitų išteklių (vidurkis = 3,7) skiria vaikams⁷¹ (22 pav.). Kita vertus, šalies gyventojai investuoja ir į kitus šeiminio gyvenimo aspektus: santykius su sutuoktiniu arba partneriu (vidurkis = 3,4), namų ruošos darbus (vidurkis = 3,4), meilę ir seksualinį gyvenimą (vidurkis = 3,1), šeimą apskritai (vidurkis = 3,2). Tačiau investuojamų išteklių paskirstymas skiriasi pagal santuokinę padėtį. Pavyzdžiui, vedę / ištėkėjusios daugiausia investuoja į vaikus, santykius su sutuoktiniu, į kitus su šeima susijusius ryšius. Tuo tarpu kohabituojantys daugiausia dėmesio skiria savo partneriui, o mažiau – namų ruošai ir šeimai apskritai (išplėstinės šeimos nariams, giminėms). Išsiskyrusieji daug mažiau investuoja į santykius su (buvusiu) sutuoktiniu arba partneriu, meilę, seksualinį gyvenimą, o kohabituojantys, priešingai, daugiau negu kiti skiria dėmesio būtent šioms gyvenimo sritims. Be to, išsiskyrusių investicijos į save ir veiklas už šeimos ribų yra panašios į nevedusių / netekėjusių: jie leidžia laiką su draugais, skiria laiko sau, mokosi, lavinasi ir pan. Iš veiklų už šeimos ribų daugiausiai laiko ir kitų investicijų (vidurkiai svyruoja tarp 3,5 ir 3,7) Lietuvos gyventojai skiria profesinei veiklai ir darbui (22 pav.). Kadangi darbas suteikia pajamų šeimai išlaikyti, tai santykinai galime teigti, kad investicijos į profesinę veiklą ir darbą prisideda prie šeimos ir jos narių gyvenimo kokybės kūrimo. Mažiausiai laiko, lėšų ir kitų investicijų šalies gyventojai skiria saviraiškai, lavinimui, mokymuisi, kitaip tariant sau (vidurkiai svyruoja tarp 2,3 ir 2,5).

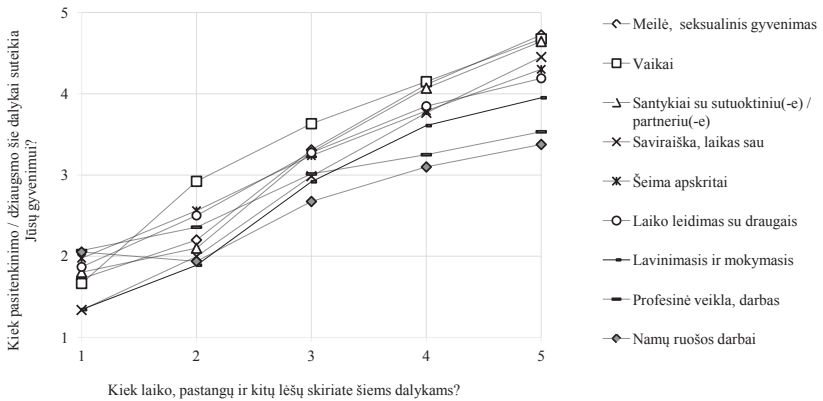
71 Skaičiuojant vidurkius, vaikų neturintys informantai iš skaičiavimų buvo eliminuoti.

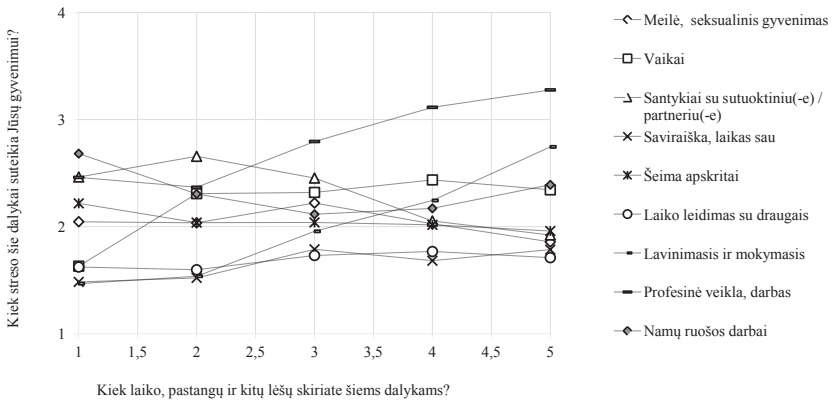
22 pav. Investicijos kasdieniame gyvenime pagal santuokinį statusą. Vertinimų vidurkiai

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

A. Investicijos ir pasitenkinimas

B. Investicijos ir stresas

23 pav. Investicijos kasdieniame gyvenime ir jų teikiamas pasitenkinimas bei stresas

Vertinimų vidurkiai. Vertinimo skalės: 1 – visiškai nedaug, 2 – nedaug; 3 – vidutiniškai; 4 – daug; 5 – labai daug

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

Taigi gyventojų, kurių santuokiniai statusai skiriasi, dėmesys kasdieniame gyvenime yra nukreiptas į skirtingus objektus, o tai formuoja skirtingas jų elgsenas bei šeimines praktikas (Morgan, 1996; 2011; Smart, 2007) ir atitinkamus socialinius tinklus (Pahl, Spencer, 2004). Kaip teigėme 9.2.3 poskyryje, socialiniai tinklai, apimantys šeimos narius ir asmenis už šeimos ir giminės ribų, padeda išgyventi sudėtingas situacijas. Kita vertus, investicijos kasdieniame gyvenime daro ir tiesioginį poveikį asmeninei gyvenimo kokybei.

Pasitelkę Projekto kiekybinio tyrimo duomenis, atitinkančius standartinio klausimyno klausimą *Kiek pasitenkinimo / džiaugsmo šie dalykai suteikia Jūsų gyvenimui?*, darome išvadą, kad investicijos į vaikus duoda vaisių: kuo daugiau laiko, pastangų, lėšų investuojama į vaikus, tuo daugiau džiaugsmo vaikai suteikia (23A pav.). Tą patį galima pasakyti ir apie santykius su sutuoktiniu, meilę ir seksualinį gyvenimą, šeimą apskritai. Nemažai pasitenkinimo suteikia ir investicijų į saviraišką rezultatai. Tuo tarpu namų ruoša yra sritis, kuri, nors ir turi tą pačią tendenciją (kuo daugiau investuojama, tuo didesnis pasitenkinimas ir džiaugsmas), lyginant su kitomis sritimis, teikia mažiausiai pasitenkinimo. Kaip ir profesinė veikla ir darbas.

Projekto kiekybinio tyrimo duomenimis, atitinkančiais standartinio klausimyno klausimą *Kiek kiekvienas iš jų sukelia streso Jūsų gyvenime?*, kad profesinė veikla ir darbas reikalauja daug investicijų, o streso suteikia daugiausia, lyginant su kitomis gyvenimo sritimis (23B pav.). Namų ruoša taip pat reikalauja daug investicijų, suteikia mažai pasitenkinimo ir džiaugsmo, o streso sukelia daug. Kita vertus, nors vaikai suteikia daugiausia džiaugsmo, tačiau investicijos į juos susijusios ir su dideliu stresu. Kitos į šeiminius santykius orientuotos investicijos, subjektyviais Lietuvos gyventojų vertinimais, streso kelia mažai.

* * *

Apibendrinami skyriaus medžiagą galime konstatuoti, kad Projekto kiekybinio tyrimo rezultatai atskleidžia santuokinės ir šeiminės padėties sąsajas su subjektyvia gyvenimo kokybe. EVS (2010) atskleidžia Lietuvos ir kai kurių kitų Europos valstybių, pavyzdžiui, Švedijos, Jungtinės Karalystės panašumus ir skirtumus su tokiomis valstybėmis kaip Vokietija, Portugalija, Italija, Estija. Darome prielaidą, kad Lietuvoje santuokinės ir šeiminės padėties sąsajas su subjektyvia gyvenimo kokybe lemia vaikų išlaikymo našta, kai kuriose kitose valstybėse (pvz., Švedijoje) – sociali-

nių ryšių buvimas arba nebuvimas, dar kitose – liberalėjantys požiūriai į santuoką ir šeiminių gyvenimo organizavimą. Be minėtų veiksnių, įtakos subjektyviai gyvenimo kokybei turi išgyventos sudėtingos situacijos. Paprastai subjektyviai gyvenimo kokybei didesnę įtaką daro ne tiek šeimos lygmens, kiek asmeniniai išgyvenimai. O tarp šeimos lygmens sudėtingų situacijų, darančių įtaką subjektyviai gyvenimo kokybei, itin išsiskiria finansinės problemos ir prastos būsto sąlygos.

Remiantis tyrimo rezultatais, galime teigti, kad socialinių ir šeiminių tinklų buvimas padeda išgyventi sudėtingas situacijas kasdiniame gyvenime. Tyrimas taip pat patvirtino, kad Lietuvoje šeima yra prieglobstis sudėtingose situacijose. Tačiau ne visi gyventojai taiko vienodas strategijas organizuoti savo gyvenimą taip, kad jis teiktų daugiau džiaugsmo ir mažiau streso. Pirmiausia, asmenys, kurių skirtingi santuokiniai statusai, pasižymi ne vien nevienodo dydžio socialiniais ir šeiminių tinklais, bet ir tuo, kaip juos kuria, į kokias gyvenimo sritis investuoja. Bet kuriuo atveju daugiausia pasitenkinimo ir džiaugsmo suteikia vaikai, nors kartu investicijos į juos kelia nemažą stresą. Daugiau streso negu pasitenkinimo ir džiaugsmo teikia ir namų ruoša, profesinė veikla, darbas.

10. Šeima ir socialinė diferenciacija

Ankstesniame poskyryje gyvenimo kokybės analizė atskleidė, kad subjektyvi gyvenimo kokybė priklauso nuo finansinių šeimos pajamų ir būsto sąlygų, kad gyventojams daugiausia streso sukelia profesinė veikla, darbas. T. y. individualios gyvenimo kokybės analizė neišvengiamai nukreipia į mezo- ir net makrolygmens veiksnių įtakas ir jų analizės poreikį.

Šiame skyriuje keliame klausimus: kaip Lietuvos šeimos gyvenimas susijęs su materialine gerove, kiek Lietuvos šeimų ir kitų Europos valstybių šeimų gyvenimo lygis skiriasi, kiek panašus, ir kt. Klausimai atliepia tyrėjų nustatytus ryšius tarp materialinės gerovės ir matrimonialinės bei reprodukcinės elgsenos, santykių šeimoje, apskritai šeimos gyvenimo kokybės. Kaip vaizdžiai teigė E. Dieneras (Diener, Seligman, 2002), du daugiausia įtakos žmogaus gyvenimui turintys įvykiai paprastai yra santuokos nutraukimas ir darbo praradimas. K. Musick ir L. Bumpassas (2012) nustatė, kad gerovės pokyčiai daro įtaką santuokai ir kohabitacijai kartu su subjektyvia gerove, sveikata ir socialiniais ryšiais. L. J. Waite ir M. Gallagher (2000) parodė, kad suaugusiojo gerovės lygis gali paskatinti sudaryti santuoką. O G. S. Beckerio (1981) ir jo pasekėjų teigimu, ekonominės krizės laikotarpiais sunkumai verčia dalį gyventojų atidėti šeimos kūrimą.

Kaip teigia L. J. Waite ir M. Gallagher (2000), tiek santuoka, tiek kohabitacija apima intymius ryšius su partneriu, kuris(-i) ilgainiui tampa bendros gerovės kūrėju bei globos ir paramos teikėju. Šeimos gerovės kūrimas tampa šeimos narius jungiančia veikla (Morgan, 1996; 2011; Smart, 2007), sukuria tarpusavio išsipareigojimus. Tačiau kohabitacijos atveju vaidmenys ir išsipareigojimai nėra taip aiškiai apibrėžti, kaip registruotos santuokos atveju (Cherlin, 2004; Eggebeen, 2005; Nock, 1995), todėl partneriai nėra linkę daug investuoti, sujungti išteklius, teikti globą ir paramą (Brines, Joyner, 1999; Cherlin, 2000). Šia prasme kohabitacija yra paprastesnė partnerystės forma, nes leidžia pasiekti panašių rezultatų mažesnėmis sąnaudomis.

Bendros gerovės kūrimas reikalauja investicijų į profesinę sritį ir darbą. Tačiau darbas daro įtaką ne tik materialinei gyvenimo kokybei, bet ir šeiminiams santykiams. Pavyzdžiui, dirbantys viršvalandžius arba įtemptomis psichologinėmis arba sudėtingomis fizinėmis sąlygomis asmenys linkę neigiamai vertinti šeiminių gyvenimą ir socialinius ryšius. Bedarbiai paprastai yra mažiau patenkinti šeimos gyvenimu, socialiniu gyvenimu,

savo sveikata ir kt. O turintys darbą kontroliuoja ne vien savo išteklius, teikiančius pajamų, bet ir socialinius ryšius bei gyvenimo kokybę.

Kiti autoriai susitelkė į gyvenimo lygio ir namų ūkio sudėties tyrimus. Atliekant daugelį tyrimų (Hoem ir kt., 2009; Gerber, 2009; Mandic, 2008; Liebroer, Fokkema, 2008; Saraceno, 2008; Hantrais ir kt., 2006; Andersson, 2004; Iacovou, 2004; Tomassini ir kt., 2004; Robson, Berthoud, 2003; Bane, Ellwood, 1986, kt.) nustatytas šių dviejų sričių tarpusavio ryšys. Viena vertus, šeimos ir / arba namų ūkio dydis bei struktūra gali lemti pajamų lygį, pajamų nelygybę, skurdą. Šeimos ir / arba namų ūkio nariai prisideda prie bendros materialinės gerovės kūrimo, bet kartu su vartoja. Kita vertus, ekonominės ir kultūrinės priežastys gali lemti namų ūkio dydį. Pavyzdžiui, gali būti susilaikoma nuo šeimos kūrimo, kol asmuo nėra sukaukęs šeimai reikiamų lėšų, neturi būsto ir pan.

B. Bradbury ir M. Jäntti (1999) nagrinėja pajamų pakankamumo problemą šeimose su vaikais, A. Aassve'as ir bendraautoriai (2007) – jaunose šeimose, M. S. Rendallas ir A. Speare'as (1995) – šeimose su pagyvenusiais asmenimis. Kitaip tariant, šiems autoriams rūpi, kaip apsirūpinimas lėšomis susijęs su šeimos ir jos narių gyvenimo kelio etapais. Tyrimai rodo, kad tam tikrame etape galima tikėtis, kad asmenys, kurių pajamos mažos, bus linkę kurti namų ūkį kartu su kitais asmenimis ir dalytis namų ūkio išlaidomis, taip įgydami daugiau galimybių. A. Aassve'as ir kt. (2007) nustatė, kad jauni žmonės, kurių pajamos mažos, yra labiau linkę likti gyventi tėvų namuose ir nekurti savos šeimos. Pavyzdžiui, jauni žmonės gali atidėti šeimos kūrimą, kohabitaciją arba vaikų gimdymą iki laiko, kai turės galimybių užsitikrinti tam tikro lygio gerovę. Tuo tarpu didesnės asmeninės pajamos gali lemti pasirinkimą kurti didesnę šeimą. Panašiai pagyvenę žmonės dėl materialinių priežasčių gali būti linkę gyventi su vaikais. Individualių pajamų analizė atskleidžia, kad dviem suaugusiems gyventi yra pigiau negu vienam. Tai gali tapti paskata likti gyventi kartu ir atsisakyti skyrybų, net jei tarpusavio santykiai nėra idealūs.

Darbo pajamos iš dalies priklauso nuo darbo valandų ir pastangų. Pavyzdžiui, žmoną ir keturis vaikus išlaikantis vyras gali jausti poreikį uždirbti daugiau, todėl imti dirbti daugiau valandų bei viršvalandžius. O su tėvais gyvenantis jaunas vyras gali jausti mažesnę poreikį dirbti gerai mokamą darbą, lyginant su jaunu vyru, kuris išlaiko pats save. Šie pavyzdžiai rodo, kaip pajamos susijusios su šeiminio gyvenimo organizavimu. Vis dėlto šeiminio gyvenimo organizavimą labiausiai lemia tai, kokios yra pajamos apskritai, koks yra skurdo rizikos lygis, kokios yra išlaidos

gyvenant kartu ir atskirai. Išteklių (pajamų ir išlaidų) dalijimąsi su kitais šeimos nariais atskleidė socialiniai tyrimai. A. B. Atkinsonas su bendra-
autoriais (1995; 2002) ir daugelis kitų tyrėjų nurodo, kad antro ir tolesnio
šeimos nario atsiradimas veikia pirmojo gyvenimo lygį, o plačiau pras-
me – gyvenimo kokybę. Todėl individualių pajamų ir numatomų išlaidų
lygiai gali lemti sprendimus dėl šeimos kūrimo ir jos sudėties.

Toliau šiame skyriuje keliamo klausimus: kaip Lietuvos šeimų mate-
rialinė padėtis susijusi su šeimos dydžiu, sudėtimi, patyrimais vaikystėje?
Kuo Lietuvos šeimų materialinė padėtis panaši ir kuo skiriasi nuo kitų
Europos valstybių šeimų?

Duomenys ir tyrimo instrumentarijus. Pajamų ir išlaidų analizę
atliekame remdamiesi Europos Sąjungos statistikos apie pajamas ir gy-
venimo sąlygas tyrimo (*European Community Statistics on Income and
Living Conditions, EU-SILC*) duomenimis. EU-SILC tyrimo pagrindinis
tikslas – nuolat tirti gyventojų pajamas ES valstybėse narėse. Daugelyje
valstybių tyrimas atliekamas taip, kad suformuota atrankos imtis rotuo-
jama keturis kartus per metus. T. y. namų ūkis tiriamas tris ketvirčius
metų. Duomenys iš dalies priklauso nuo iki tyrimo turėtų pajamų, todėl
daugelyje šalių į apskaitą įtraukiamos ir pajamos, gautos likus 12 mėnesių
iki tyrimo arba kalendoriniais metais iki tyrimo (priklauso nuo tyrime
dalyvaujančiose valstybėse taikomos strategijos).

EU-SILC tyrimo duomenų analizėje išskirti skirtingos sudėties namų
ūkiai: vienas suaugęs asmuo (iki 65 m.), pora be vaikų (abu iki 65 m.),
pora su išlaikytiniu(-ais) vaiku(-ais), pora su suaugusiu(-ais) vaiku(-ais),
vienas suaugęs asmuo su išlaikytiniu(-ais) vaiku(-ais), vienas suaugęs su
suaugusiu(-ais) vaiku(-ais), išplėstinė šeima, kiti namų ūkiai (Iacovou,
Skew, 2010). Atlikę atitinkamus veiksmus, šio tyrimo tikslams išskyrė-
me aštuonias namų ūkių grupes: *Vienas suaugęs asmuo; Vienas suaugęs
asmuo su išlaikytiniais vaikais; Du suaugusieji, Du suaugusieji su vienu
išlaikytiniu vaiku; Du suaugusieji su dviem išlaikytiniais vaikais; Du suau-
gusieji su trimis ar daugiau išlaikytinių vaikų; Trys ar daugiau suaugusieji
be vaikų; Trys ar daugiau suaugusieji su vaikais.* Šiuos namų ūkius toliau
nagrinėsime empirinėje dalyje.

Tyrimas apima ES valstybes nares ir kai kurias kitas valstybes, todėl
yra galimybė nagrinėti namų ūkio ekonominę padėtį Europos valstybėse,
kurias pasirinkome analizuoti: Šiaurės Europos šalys (Švedija, Suomija),
Šiaurės Vakarų Europos šalys (Jungtinė Karalystė, Vokietija, Šveicarija),
Pietų Europos šalys (Italija, Portugalija) ir Rytų Europos šalys (Lietuva,
Latvija, Estija, Ukraina).

10.1. Šeimų patiriama skurdo rizika

2012 m. EU-SILC duomenimis, iki lėšų perskirstymo vieno suaugusiojo namų ūkis didžiausią riziką skursti⁷² patyrė pačiose turtingiausiose Europos valstybėse: Suomijoje (skurdo rizikos lygis = 45,3 proc.) ir Švedijoje (skurdo rizikos lygis = 43,5 proc.), Vokietijoje (skurdo rizikos lygis = 42,7 proc.) (17 lentelė, 2 stulpelis). Lietuvoje vieno asmens namų ūkiai (skurdo lygis = 42,4 proc.) taip pat patiria didelę skurdo riziką. Tuo tarpu Šveicarijoje vienas suaugęs asmuo patiria mažiausią riziką skursti (skurdo lygis = 25,6 proc.). Panaši yra ir vieno suaugusio asmens namų ūkių Italijoje padėtis (skurdo lygis = 26,2 proc.).

Didelius skurdo rodiklius vieno asmens namų ūkiams kai kurie autoriai regi kaip paskatą kurti šeimą arba gyventi didesniuose namų ūkiuose. Iš tiesų, EU-SILC duomenys rodo, kad du suaugusieji mažiau rizikuoja patirti skurdą (17 lentelė, 4 stulpelis). Vis dėlto gana didelę riziką skursti dviejų suaugusių asmenų namų ūkiai patiria Lietuvoje (skurdo lygis = 26,1 proc.), Portugalijoje (skurdo lygis = 24,8 proc.), Latvijoje (skurdo lygis = 23,9 proc.). Palankiausia dviejų suaugusiųjų namų ūkių skurdo požiūriu padėtis yra Šveicarijoje ir Italijoje (atitinkamai skurdo lygiai yra 10,6 proc. ir 16,3 proc.).

---

72 EU-SILC tyrime skurdo riba prilyginama 60 proc. nacionalinių medianinių pajamų.

17 lentelė. Skurdo rizikos lygis⁷³ iki lėšų perskirstymo pagal namų ūkio tipą 2012 m. (proc.)

	Vienas suaugęs asmuo	Vienas suaugęs asmuo su išlaikytiniais vaikais	Du suaugusieji	Du suaugusieji su vienu išlaikytiniu vaiku	Du suaugusieji su dviem išlaikytiniais vaikais	Du suaugusieji su trimis ar daugiau išlaikytinių vaikų	Trys ar daugiau suaugusieji be vaikų	Trys ar daugiau suaugusieji su vaikais
	1	2	3	4	5	6	7	8
Šiaurės Europos šalys								
Švedija	43,5	54,3	16,8	21,3	22	38,4	14,3	25,5
Suomija	45,3	52,3	21	18,9	16,9	36,3	18,2	22,6
Šiaurės Vakarų Europos šalys								
Jungtinė Karalystė	40,5	77,9	16,9	23	25,6	47,7	17,9	29,8
Vokietija	42,7	58,2	17,4	18,2	19,4	38,1	14,8	22,2
Šveicarija	25,6	46,8	10,6	14,6	18,7	43,5	17,4	24,4
Pietų Europos šalys								
Italija	26,2	47,1	16,3	21,8	30,8	45,9	15,9	29,1
Portugalija	27,8	43,3	24,8	22,7	24,2	50,1	21,1	27,1
Rytų Europos šalys								
Lietuva	42,4	46,4	26,1	21,8	23,5	64,4	20,8	28,5
Latvija	39,9	52,4	23,9	24,3	24,9	50,1	18,8	26
Estija	34,6	42,5	21,6	21,9	21,5	37,6	18,5	24,2

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_li09].

73 EU-SILC tyrime skurdo riba prilyginama 60 proc. nacionalinių medianinių pajamų.

Lengviau išvengti skurdo yra trim suaugusiesiems (17 lentelė, 8 stulpelis). Tačiau Lietuvoje (skurdo lygis = 20,8 proc.) ir Portugalijoje (skurdo lygis = 21,1 proc.) tokios sudėties namų ūkiai vis tiek patiria didesnę negu kitose valstybėse riziką skursti. Trijų suaugusiųjų namų ūkiai mažiausiai patiria skurdo riziką Švedijoje ir Vokietijoje (atitinkamai skurdo lygiai yra 14,3 proc. ir 14,8 proc.).

Visi kiti namų ūkiai turi vadinamąją išlaikytinių našta, t. y. dalis suaugusiųjų lėšų skiriama vaikams išlaikyti. Kaip rodo 2012 m. EU-SILC duomenys, vienam suaugusiajam su vaikais materialiai sunkiausia turėtų būti Jungtinėje Karalystėje – skurdo rizikos lygis šiuo atveju lygus 77,9 proc. (17 lentelė, 3 stulpelis). Tokiame kontekste Lietuva atrodo gana palankiai – riziką skursti patiria „tik“ 46,4 proc. vieno tėvo / motinos namų ūkių. Tačiau tai reiškia, kad beveik kas antras asmuo, gyvenantis vieno tėvo / motinos namų ūkyje, skursta. Iš kitų nagrinėjamų valstybių vienas suaugęs asmuo su vaikais mažiausiai rizikuoja skursti Portugalijoje (skurdo lygis = 43,3 proc.) ir Estijoje (skurdo lygis = 43,3 proc.).

Mažiau rizikuoja patirti skurdą namų ūkiai, kuriuose keli suaugusieji išlaiko vieną vaiką (17 lentelė, 5 stulpelis). Vis dėlto Latvijoje skursta kas ketvirtas tokio namų ūkio narys (skurdo lygis = 24,3 proc.), Portugalijoje ir Lietuvoje – kas penktas (atitinkamai skurdo lygiai yra 22,7 proc. ir 21,8 proc.). Geriausia padėtis yra Šveicarijoje (skurdo lygis = 14,6 proc.).

Santykinai palanki padėtis išvengti skurdo yra namų ūkių, kuriuose du suaugę asmenys išlaiko du vaikus (17 lentelė, 6 stulpelis). Tačiau ir tokiu atveju Italijoje kas trečias patiria skurdo riziką (skurdo lygis = 30,8 proc.). Mažiausiai patirti skurdą rizikuoja tokios sudėties namų ūkiai Suomijoje (skurdo lygis = 16,9 proc.). Lietuvoje skurdą patirti rizikuoja beveik kas ketvirtas namų ūkis su dviem suaugusiais ir dviem vaikais (skurdo lygis = 23,5 proc.).

Panaši padėtis yra namų ūkių, kuriuose trys ar daugiau suaugusiųjų išlaiko du vaikus (17 lentelė, 9 stulpelis). Italija (skurdo lygis = 29,1 proc.) vėl išsiskiria aukštu skurdo lygiu. Panašaus lygio skurdo riziką patiria trijų ar daugiau suaugusiųjų namų ūkiai su vaikais Jungtinėje Karalystėje (skurdo lygis = 29,8 proc.), Lietuvoje (skurdo lygis = 28,5 proc.). Palankiausia šios sudėties namų ūkių padėtis yra Vokietijoje (skurdo lygis = 22,2 proc.) ir Suomijoje (skurdo lygis = 22,6 proc.).

Pagaliau namų ūkiai, kuriuose suaugusiesiems tenka bene didžiausia išlaikytinių našta, yra du suaugę asmenys su trim ir daugiau vaikų (17 lentelė, 7 stulpelis). Tokie namų ūkiai didžiausią riziką patiria Lietu-

voje (skurdo lygis = 64,4 proc.), Portugalijoje (skurdo lygis = 50,1 proc.). Mažiausiai rizikuoja skursti du suaugusieji su trimis ir daugiau vaikų Švedijoje (skurdo lygis = 38,4 proc.), Suomijoje (skurdo lygis = 36,3 proc.), Vokietijoje (skurdo lygis = 38,1 proc.), Estijoje (skurdo lygis = 37,6 proc.).

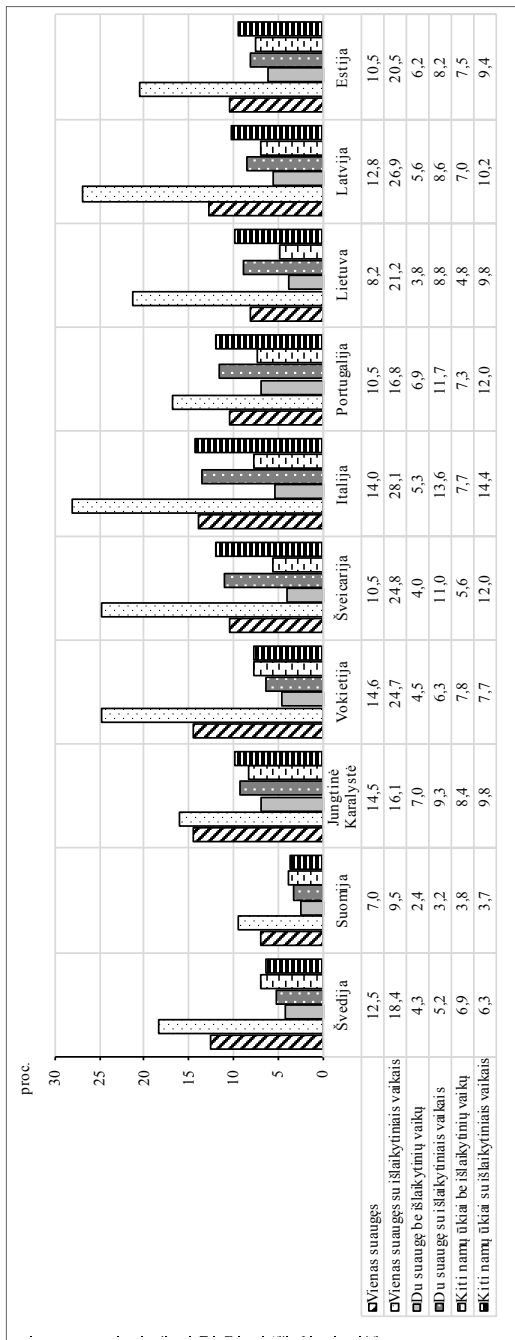
Apibendrinant galima teigti, kad nepalankiausia skurdo požiūriu padėtis yra vieno tėvo / motinos namų ūkių su vaikais ir namų ūkių su trim arba daugiau vaikų, kuriuos išlaiko du suaugusieji. Lietuva beveik visais atvejais atsiduria tarp valstybių, kurių padėtis nepalankiausia. Panaši padėtis yra ir Portugalijoje. Atskirais atvejais – Italijoje, Jungtinėje Karalystėje. Jeigu interpretaciją papildytume gerovės valstybių modelių tipologija, tai pamatytume, kad Lietuva yra artima liberalaus modelio valstybėms. Kitoje ašies pusėje yra Šveicarija, atskirais atvejais – Suomija, Vokietija, Estija. Aptarti rezultatai rodo, Švedijoje, Suomijoje, Jungtinėje Karalystėje, Lietuvoje nepalanku gyventi vienam; Portugalijoje ir Lietuvoje – dviem arba trim suaugusiesiems ir t. t. Kitaip tariant, Europos valstybėse namų ūkių materialinė padėtis yra jautri jų struktūrai, ypač išlaikytinių jose skaičiui. Kita vertus, valstybės šiuo požiūriu labai skiriasi. Lietuvos šeimų materialinė padėtis Europos valstybių kontekste yra viena iš prasčiausių.

Tačiau iki šiol poskyryje nagrinėjome tik pinigines pajamas, be to, pajamas iki lėšų perskirstymo, kurį didesniu arba mažesniu mastu vykdo kiekviena gerovės valstybė. Taigi, tikėtina, realiaame gyvenime šeimų padėtis skurdo požiūriu yra kiek geresnė, ypač turint omenyje tris pagrindinius gerovės šaltinius: darbo rinką, valstybę ir neformalųjį sektorių. Kartu dėsningai kyla klausimas, ar dalyvavimas darbo rinkoje užtikrina galimybę išvengti skurdo Europos valstybėse?

Kaip rodo 2012 m. EU-SILC duomenys (24 pav.), darbo užmokestis ne visuomet išvaduoja iš skurdo rizikos. Vieno dirbančio suaugusiojo namų ūkiuose skursta nuo 7 proc. (Suomijoje) iki 14,6 proc. (Jungtinėje Karalystėje) gyventojų. Vieno dirbančio suaugusiojo su išlaikytiniais vaikais namų ūkiuose skursta nuo 9,5 proc. (Suomijoje) iki 28,1 proc. (Italijoje) asmenų. Dviejų dirbančių suaugusiųjų be išlaikytinių vaikų namų ūkiuose skursta nuo 2,4 proc. (Suomijoje) iki 7 proc. (Jungtinėje Karalystėje), o dviejų dirbančių suaugusiųjų su išlaikytiniais vaikais namų ūkiuose skursta nuo 3,2 proc. (Suomijoje) iki 13,6 proc. (Italijoje) asmenų. Kituose dirbančių suaugusiųjų namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų skursta nuo 3,8 proc. (Suomijoje) iki 8,4 proc. (Jungtinėje Karalystėje) asmenų. Dirbančių suaugusiųjų namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais skursta nuo 3,7 proc. (Suomijoje) iki 14,4 proc. (Italijoje). Kaip matyti, daugeliu atveju

atsikartoja tik kelios valstybės. Suomijoje padėtis beveik visais atvejais palankiausia. Dirbantiems asmenims čia, nepaisant namų ūkio sudėties, yra daugiausia galimybių išvengti skurdo. Tuo tarpu Jungtinėje Karalystėje ir Italijoje padėtis priešinga – dirbančiųjų rizika skursti gana didelė, ypač jeigu namų ūkyje yra išlaikytinių narių. Lietuvos padėtis yra sąlyginai palanki: dalyvavimas darbo rinkoje ir darbo pajamos suteikia vilties išvengti skurdo, nelygu kokia namų ūkio sudėtis ir išlaikytinių „našta“.

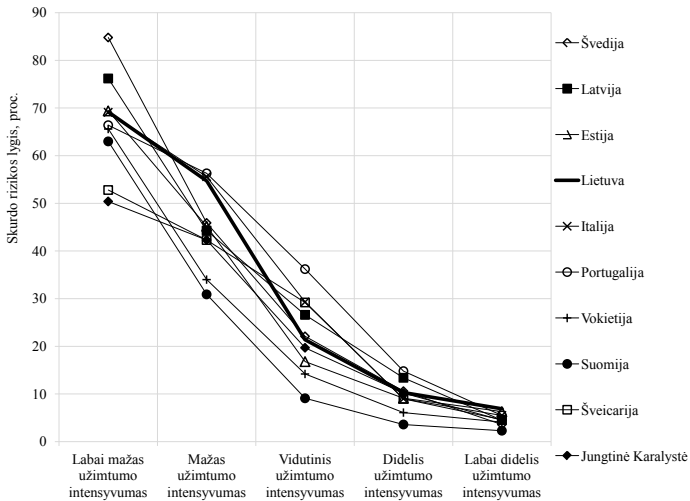
Papildomai panagrinėję EU-SILC duomenis (25 pav.), matome, kad namų ūkio narių įsitraukimo į darbo rinką, vaduojantis iš skurdo, rezultatai yra akivaizdūs. Pavyzdžiui, Švedijoje namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais (25A pav.), kurių narių užimtumo intensyvumas yra labai mažas, skurdo rizikos lygis yra 84,8 proc., o kai narių užimtumo intensyvumas labai didelis – tik 3,6 proc. Šių rodiklių pokytis yra vienas iš didžiausių lyginant su kitomis valstybėmis – skurdo rizika sumažėja net 24 kartus. Lietuvoje šie rodikliai atitinkamai yra 69,2 proc. ir 6,9 proc., t. y. nariams intensyviai įsitraukus į darbo rinką rizika skursti namų ūkiui sumažėja maždaug 10 kartų. Panaši į Lietuvos padėtis yra namų ūkių su išlaikytiniais vaikais Estijoje – čia skurdo rizikos lygis sumažėja nuo 69,4 proc. iki 6,3 proc., t. y. 11 kartų. Visose kitose valstybėse namų ūkių intensyvesnis įsitraukimo į darbo rinką efektas didesnis. Pavyzdžiui, Latvijoje skurdo rizikos lygiai atitinkamai yra 76,2 proc. ir 4,5 proc. (rizika skursti sumažėja 17 kartų), Italijoje – 69,1 proc. ir 5,5 proc. (13 kartų), Portugalijoje – 66,4 proc. ir 5,5 proc. (12 kartų) ir kt. Tokiose valstybėse kaip Šveicarija ir Jungtinė Karalystė įsitraukimas į darbo rinką skurdo rizikos lygį sumažina panašiai kaip ir Lietuvoje – 11 kartų. Tačiau skirtumas yra tas, kad mažo užimtumo intensyvumo namų ūkiuose su vaikais šiose valstybėse skurdo rizikos lygis apskritai yra žemesnis: Šveicarijoje – 52,8 proc., Jungtinėje Karalystėje – 50,4 proc.

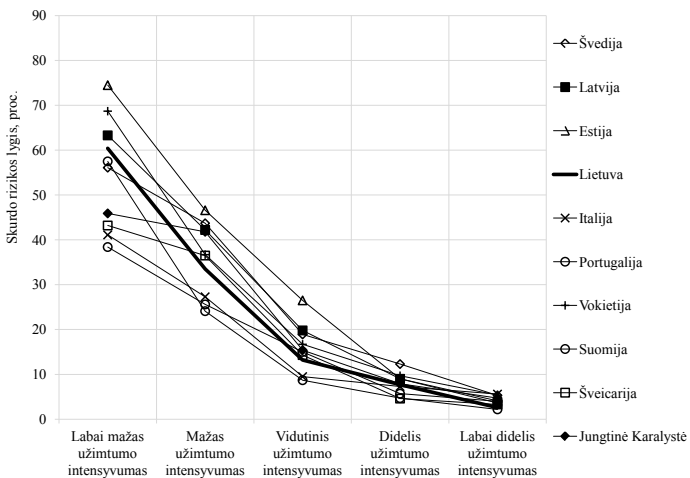
24 pav. Skurstantys dirbantieji pagal namų ūkio tipą 2012 m., proc.

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_bvph04].

A. Namų ūkiai su išlaikytiniais vaikais

B. Namų ūkiai be išlaikytinių vaikų

25 pav. Skurdo rizikos lygis pagal namų ūkio narių užimtumo intensyvumą, kai skurdo riba lygi 60 proc. medianinių ekvivalentinių vidutinių pajamų po lėšų perskirstymo, 2012 m., proc.

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_li06]).

Namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų skurdo rizikos lygis apskritai yra žemesnis, lyginant su namų ūkiais su išlaikytiniais vaikais, o narių įsitraukimas į darbo rinką jį dar labiau sumažina (25B pav.). Lietuvoje namų ūkių be išlaikytinių vaikų narių intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką yra veiksmingesnis – skurdo rizikos lygis sumažėja 23 kartus (rodikliai pakinta nuo 60,4 proc. iki 2,6 proc.). Lietuva iš kitų valstybių išsiskiria vienu didžiausių atotrūkių. Panašus atotrūkis būdingas tik Suomijai. Šioje šalyje namų ūkių be išlaikytinių vaikų narių intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką skurdo rizikos lygį sumažina 26 kartus (rodikliai pakinta nuo 57,5 proc. iki 2,2 proc.). Estijoje ir Latvijoje namų ūkių, neturinčių išlaikytinių vaikų, narių intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką skurdo riziką sumažina po 18 kartų (rodikliai atitinkamai 74,5 proc. ir 4,1 proc.; 63,3 proc. ir 3,6 proc.). Mažiausiai skurdo riziką sumažina tokių namų ūkių narių intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką Italijoje – tik 7 kartus (nuo 41,1 proc. iki 5,6 proc.).

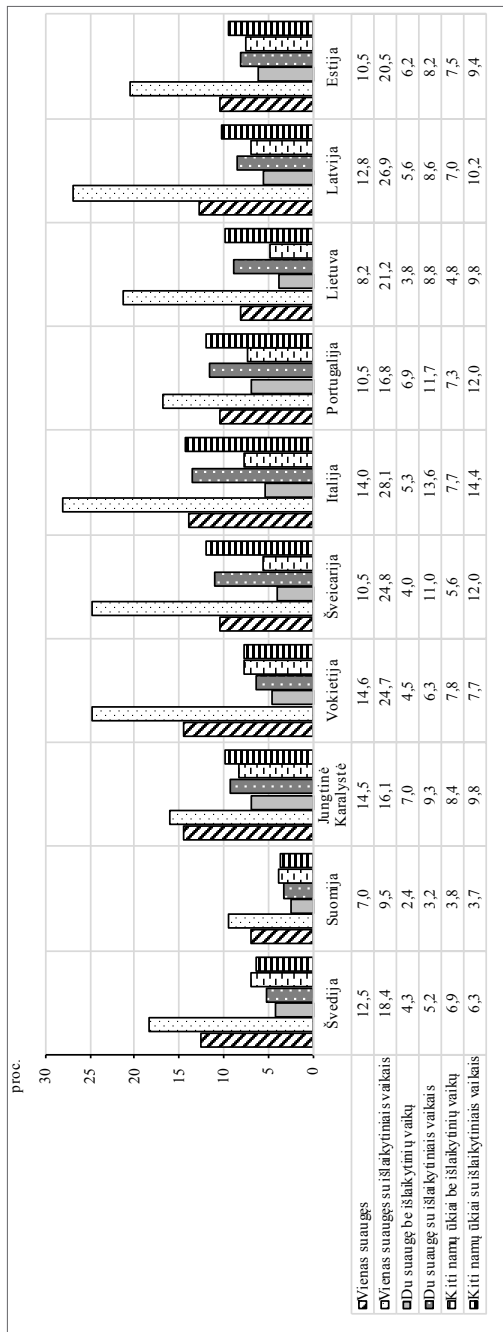
Apibendrinami galime teigti, kad Lietuvos šeimos dažniau negu kitose nagrinėjamose valstybėse išgyvena skurdo riziką. Sudėtingiausia padėtis šeimose su išlaikytiniais vaikais: kuo didesnis išlaikytinių skaičius tenka suaugusiam asmeniui, tuo skurdo rizika yra didesnė. Kita vertus, intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką duoda teigiamų rezultatų. Vis dėlto Lietuvos ypatumas tas, kad namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais narių intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką skurdo riziką sumažina dešimt kartų, o namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų – per dvidešimt kartų. Į analizę įtrauktų Europos valstybių kontekste Lietuvos padėtis yra gana išskirtinė, nes nė vienoje kitoje valstybėje nėra tokio kontrasto, o pastangos išėiti iš skurdo rizikos yra gerokai palankesnės šeimoms su išlaikytiniais vaikais. Pavyzdžiui, Švedijoje, skurdo rizikos lygis namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais ir intensyviai į darbo rinką įsitraukusiais nariais yra 24 žemesnis negu namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais ir neintensyviai darbo rinkoje dalyvaujančiais nariais, o namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų – 11 kartų. Šiek tiek panaši padėtis yra Italijoje, kur skurdo rizikos lygis namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais ir intensyviai į darbo rinką įsitraukusiais nariais yra 13 žemesnis negu namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais ir neintensyviai darbo rinkoje dalyvaujančiais nariais, o namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų – 7 kartus. Kitose valstybėse kontrastas tarp namų ūkių su išlaikytiniais vaikais ir be išlaikytinių vaikų yra ne toks didelis: Suomijoje – 26–27 kartai, Latvijoje – 17–18 kartų, Vokietijoje – 13–16 kartų, Estijoje – 11–18 kartų, Šveicarijoje – 11–13 kartų,

Portugalijoje – 10–12 kartų, Jungtinėje Karalystėje – 10–11 kartų. Taigi Lietuvos šeimose vaikų „našta“ jaučiama net ir po šeimos narių pastangų kovoti su skurdu intensyviau įsitraukiant į darbo rinką.

10.2. Šeimos sudėtis ir materialinė gerovė

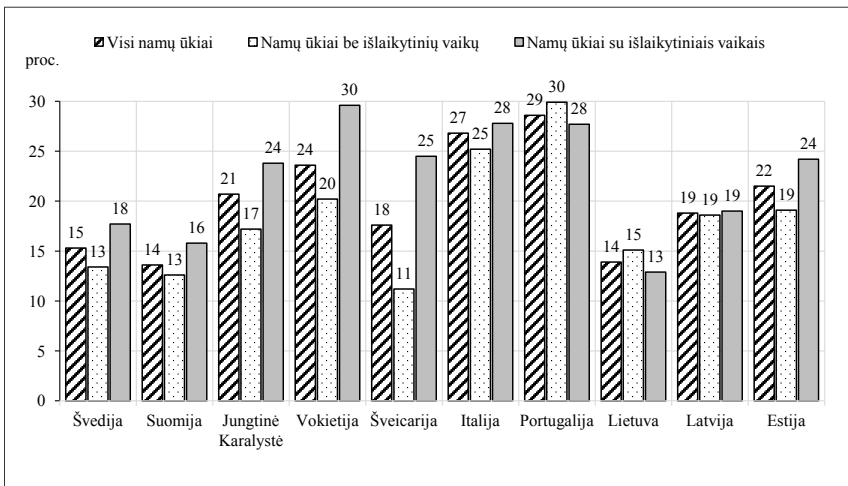
Anksčiau minėta, kad skurdo rizika gali paskatinti kelis suaugusiųjų apsigyventi kartu, kurti šeimą arba pradėti gyventi poroje nesutuokus. Ar tokia šeimos kūrimo strategija pasiteisina? 2012 m. EU-SILC duomenimis (26 pav.), materialinio apsirūpinimo prasme gyventi poroje palankiau negu ne poroje yra Šveicarijoje, Suomijoje, Jungtinėje Karalystėje, Švedijoje, Ukrainoje ir netgi Lietuvoje. Šiose valstybėse gyvenimas ne poroje reiškia didesnę riziką patirti finansinį nepriteklių. Ne poroje gyventi palankiau gal tik Italijoje.

26 pav. Materialinė padėtis pagal šeimines padėtis 2012 m., proc.

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, 2012, duomenų kodas: [ilc_lvph04].

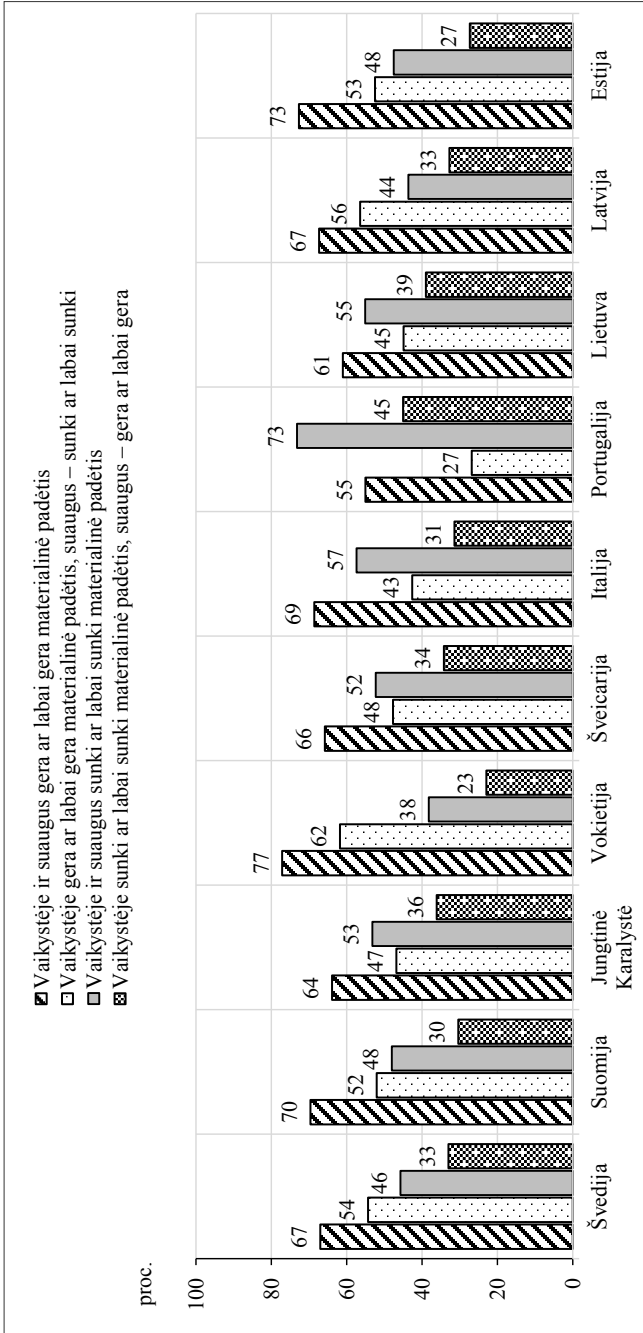
Lėšų stygius susijęs su nepatenkintais poreikiais. 2012 m. EU-SILC duomenys (27 pav.; 3 priedas, 3-4 lentelės) dar kartą patvirtina, kad buičiai reikalingų daiktų labiausiai stokoja namų ūkiai su išlaikytiniais vaikais. Nežymias išimtis sudaro Lietuva (nepriteklių patiria 15 proc. namų ūkių be išlaikytinių vaikų ir 13 proc. – su išlaikytiniais vaikais) ir Portugalija (nepriteklių patiria 30 proc. namų ūkių be išlaikytinių vaikų ir 28 proc. – su išlaikytiniais vaikais). Visose kitose valstybėse namų ūkiai su išlaikytiniais vaikais dažniau patiria materialinį nepriteklių negu namų ūkiai be išlaikytinių vaikų. Itin didelis atotrūkis tarp šių tipų namų ūkių yra Vokietijoje – atitinkamai 30 proc. ir 20 proc., Šveicarijoje – 25 proc. ir 11 proc.

27 pav. Materialinis stygius pagal namų ūkio sudėtį, kai pajamas vienam namų ūkio nariui mažesnės negu 60 proc. nacionalinių ekvivalentinių medianinių pajamų, 2012 m., proc.

Šaltinis: EUROSTAT-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_lvph04].

Taigi materialinio apsirūpinimo požiūriu Lietuvos šeimų padėtis yra gana gera, lyginant su daugelio kitų Europos valstybių šeimų padėtimi. Vis dėlto net ir tokie nepritekliai daro įtaką šeimoms ir jos narių gyvenimams. Kaip matyti iš 2011 m. EU-SILC duomenų (28 pav.; 3 priedas, 5 lentelė), nė vienoje Europos valstybėje nėra taip, kad asmuo, vaikystėje augęs(-usi) sunkiomis arba labai sunkiomis materialinėmis sąlygomis, suaugęs(-usi) turėtų labai gerą arba bent gerą materialinę padėtį.

28 pav. Materialinės padėties pokyčiai, lyginant su buvusiomis vaikystėje, 2011 m. (gyventojų dalis proc.)

Šaltinis: EUROSTAT-SILC, 2012, duomenų kodas: [flc_igt02].

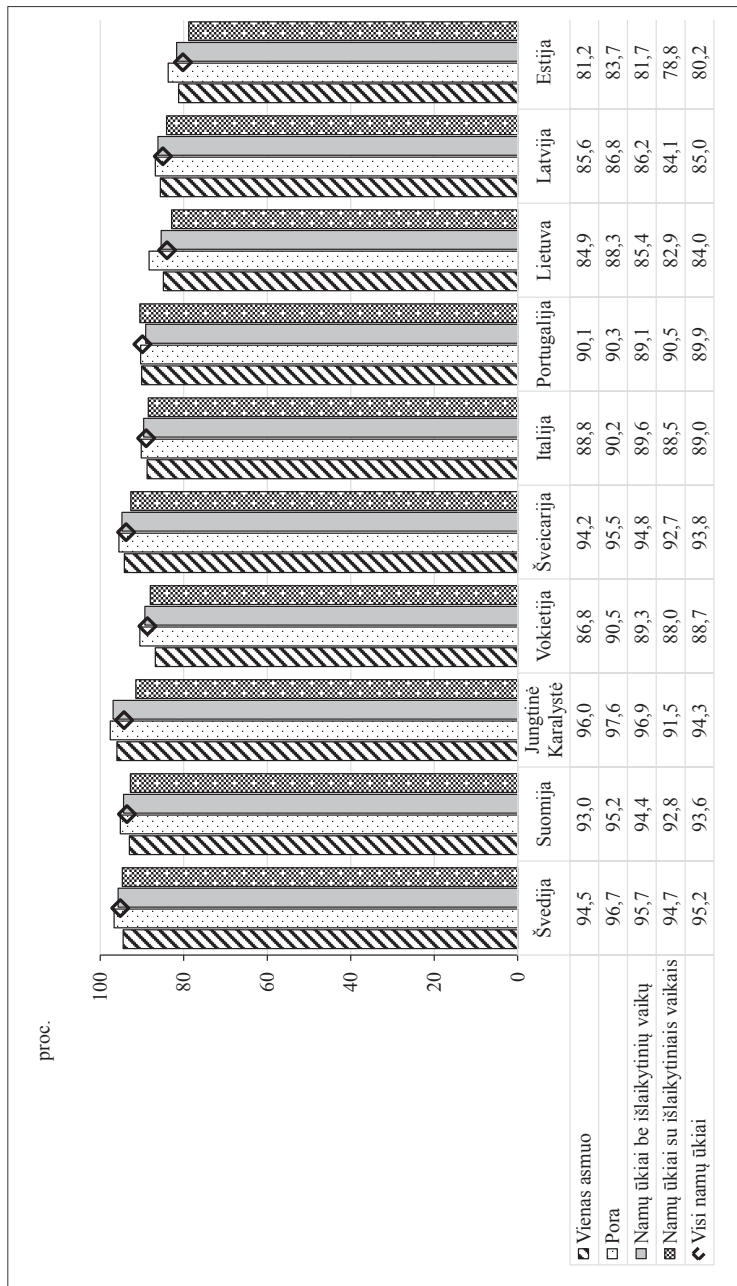
Kita vertus, vaikystėje turėtos geros materialinės sąlygos nėra garantas, kad ir saugus bus išlaikyta analogiška padėtis. Pavyzdžiui, Švedijoje, Suomijoje, Latvijoje, Estijoje po pusę, o Vokietijoje net 62 proc. gyventojų teigė, kad vaikystėje materialinė padėtis buvo gera arba labai gera, o suaugus – sunki arba labai sunki. Šveicarijoje, Jungtinėje Karalystėje, Italijoje, Lietuvoje taip teigusių gyventojų buvo apie 45 proc. Mažiausią materialinės padėties kaitą vaikystėje ir suaugusiojo gyvenime teigė patyrę Italijos ir Portugalijos gyventojai. Portugalijoje net 73 proc. teigė, kad sunki ir labai sunki materialinė padėtis buvo ir vaikystėje, ir suaugus. Lietuvoje santykinai nedideli materialinės padėties kaitos rodikliai: jeigu vaikystė buvo aprūpinta, tikėtina, ir suaugęs asmuo neskursta; jeigu vaikystėje patyrė materialinę nepriteklių, suaugus taip pat tikėtinas gyvenimas skurstant.

Apibendrinami galime teigti, kad sunki materialinė padėtis vaikystėje tėvų šeimoje užprogramuoja skurdą ir nepriteklių suaugus. T. y. skurdas, nepriteklis, stoka persiduoda iš kartos į kartą. Kita vertus, suaugusiojo gyvenimas pateikia tokių išbandymų, kad skurdo ir nepritekliaus nepatyrę vaikystėje asmenys tokių rizikų gali patirti vėliau. Daugeliu atvejų riziką didina išlaikytinių vaikų „našta“, o mažina gyvenimas poroje.

Materialinio apsirūpinimo požiūriu, Lietuvos šeimų kitų valstybių kontekste padėtis yra gana palanki. Tačiau ir čia galioja nurodytos tendencijos: skurdo ir nepritekliaus patirčių vaikystėje ryšys su atitinkamomis patirtimis suaugusiojo gyvenime.

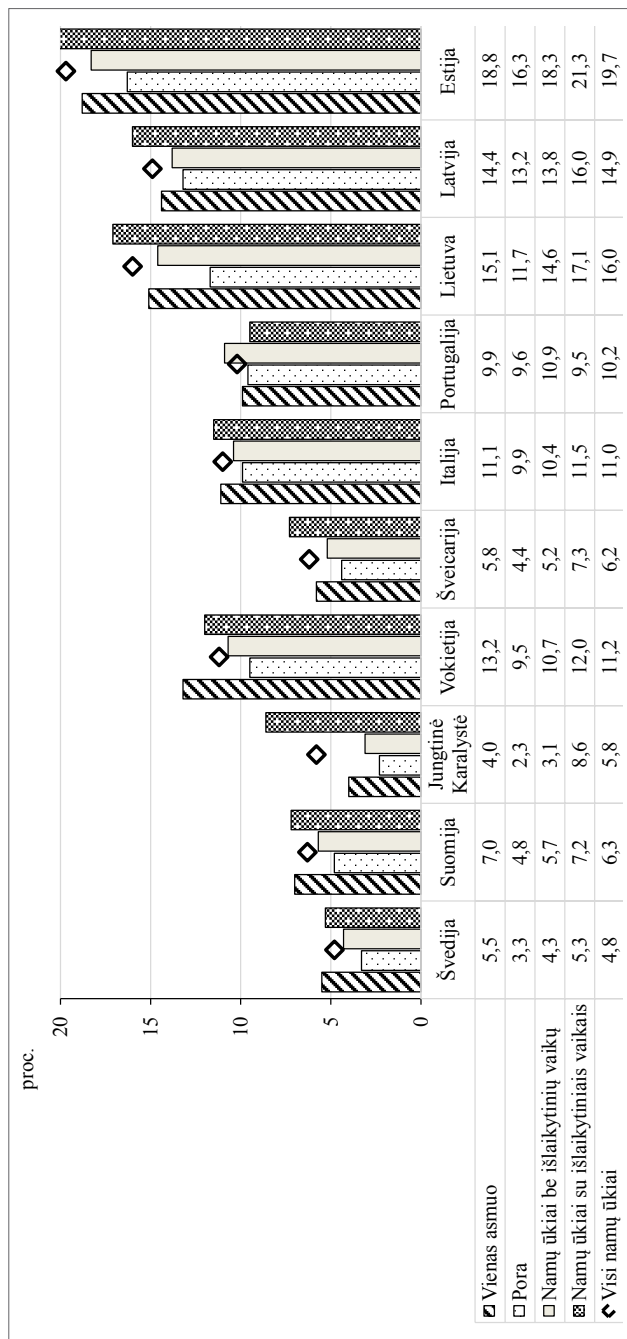
10.3. Gyvenimo sąlygos

Gyvenimo kokybei yra svarbios gyvenimo sąlygos, apimančios būstą, jo apstatymą ir bendras aplinkos charakteristikas: infrastruktūros objektų prieinamumą, triukšmingumą, taršą ir kt. Optimistiniai būsto sąlygų vertinimai, deja, nebūtinai reiškia, kad šeimos bendra gyvenimo kokybė pagerėjo, nes neretai būsto sąlygos gerinamos arba būstas įsigijamas už paskolą. Tai reiškia, kad šeima išgyvena objektyvius sunkumus – didelio masto išlaidas paskolai atiduoti.

29 pav. Būsto sąlygomis patenkintų gyventojų dalis pagal namų ūkio sudėtį 2012 m., proc.

Šaltinis: EUROSTAT-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_hcmp04].

30 pav. Būsto sąlygomis nepatenkintų gyventojų dalis pagal namų ūkio sudėtį 2012 m., proc.

Šaltinis: EUROSTAT-SILC, 2012, duomenų kodas: filc_hcmp04].

Būsto sąlygoms apžvelgti pasitelkėme 2012 m. EU-SILC duomenis. Skurdo rizikos ir materialinio nepritekliaus analizė atskleidė nepalankių sąlygų, kuriomis gyvena šeimos ir namų ūkiai Europos valstybėse, tačiau pasitenkinimo būstu rodikliai nuteikia optimistiškai – ne mažiau kaip 80 proc. gyventojų yra patenkinti savo būsto sąlygomis visose valstybėse (29 pav.). Labiausiai būsto sąlygomis yra patenkinti Jungtinės Karalystės ir Šveicarijos namų ūkiai (94 proc.), mažiausiai – Estijos (80 proc.). Lietuvos ir Latvijos namų ūkiai taip pat yra tarp mažiau patenkintų būstu kokybe valstybių (84–85 proc.).

Visoms valstybėms būdinga bendra tendencija: labiausiai būsto sąlygomis yra patenkinti gyvenantys poroje, o mažiausiai – namų ūkiai su išlaikytiniais vaikais ir vieno asmens namų ūkiai.

Nepatenkintų būsto sąlygomis rodikliai (30 pav.) dar kartą patvirtina, kad būsto kokybe daugiausia yra nepatenkinti namų ūkiai su išlaikytiniais vaikais. Be to, matyti ir vienišų asmenų nepasitenkinimas būstu. Tendencijos ypač akivaizdžios Estijoje, Lietuvoje, Latvijoje, iš dalies – Vokietijoje, Italijoje. Mažiausiai nepatenkintų būsto sąlygomis Švedijoje (4,8 proc.), Jungtinėje Karalystėje (5,8 proc.), Šveicarijoje (6,2 proc.), Suomijoje (6,3 proc.). Įtakos pasitenkinimui būstu, sprendžiant iš 2012 m. EU-SILC duomenų (3 priedo, 6 lentelė), turi jo dydis – mažesni būstai būdingi Rytų Europos ir iš dalies – Pietų Europos šalyse, didesni – Šiaurės Europos ir Šiaurės Vakarų šalyse, be to, būsto dydis diferencijuojasi pagal namų ūkio sudėtį ir finansinę padėtį.

Apibendrinami skyriaus analizę galime teigti, kad kuriant šeimą ir kasdieniame gyvenime kyla nemažai iššūkių, su kuriais šeima ir namų ūkis ne visuomet pajėgūs susidoroti net valstybėse, kuriose pragyvenimo lygis aukštas, pavyzdžiui, įsigyti būstą (matyt, neatsitiktinai, Rytų ir Pietų Europos šalyse jaunuoliai ilgiau gyvena su tėvais viename būste, negu Šiaurės ir Šiaurės Vakarų šalyse; žr. 3 priedo, 7 lentelę). Papildomą krūvį šeimai suteikia vaikų išlaikymo ir aprūpinimo išlaidos. Taigi neretai šeima priverčiama rinktis – turėti mažiau vaikų arba dar vieną vaiką pasmerkti skurdui ir nepritekliui. Išėitis – parama iš šalies. Vienas iš tokių paramos šaltinių – gerovės valstybė.

LIETUVOS ŠEIMA EUROPOS KONTEKSTE

Santrauka

Šioje monografijoje, parengtoje remiantis projekto „Šeimos modelių trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva“ rezultatais, siekiama atskleisti, kokie yra Lietuvos šeimos raidos ypatumai kitų Europos šalių atžvilgiu: analizuojamos demografinių procesų (santuokų, gimstamumo, ištuokų) tendencijos ir lyginama šeimos transformacijos eiga bei gyventojų šeiminės sudėties (namų ūkių struktūros) pokyčiai skirtingose senojo žemyno valstybėse / regionuose, vertinami gyventojų senėjimo mastai Europos šalyse ir šio proceso poveikis šeimos institutui, aptariami gyventojų vertybinių nuostatų (požiūrių į partnerystę / santuoką, vaikus, lyčių vaidmenis ir tarpgeneracinius įsipareigojimus šeimoje) skirtumai įvairiuose sociokultūriniuose, demografiniuose ir geopolitiniuose kontekstuose, nagrinėjami įvairūs šeimos ir individo gyvenimo kokybės tarpusavio sąsajų aspektai, lyginamas namų ūkių skurdo rizikos lygis Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse, analizuojama, kaip šeimų materialinė padėtis priklauso nuo jų dydžio, sudėties bei kitų veiksnių.

Lietuvos šeima monografijoje yra aptariama, pasitelkiant tarptautinį (europinį) foną – analizėje panaudoti ne tik pirminiai kiekybiniai sociologinio tyrimo duomenys, surinkti įgyvendinant anksčiau minėtą Projektą, bet ir Eurostato bei atskirų ES valstybių narių nacionalinės statistikos informacija, temišškai susijusių tarptautinių tyrimų – 2008 m. Europos vertybių tyrimo, Europos Bendrijos statistikos apie pajamas ir gyvenimo sąlygas tyrimo – duomenys, taip pat įvairūs antriniai sociodemografinių tyrimų duomenys.

Pirmoje knygos dalyje pateikiama retrospektyvi pastarųjų penkerių dešimtmečių šeimos formavimo tendencijų apžvalga Lietuvoje, ES valstybėse narėse bei kai kuriose kitose senojo žemyno valstybėse (Islandijoje, Norvegijoje, Šveicarijoje). Aptariant santuokų, gimstamumo ir ištuokų procesų pokyčius, remiamasi antrojo demografinio perėjimo teorija, aiškinančia vykstančius šeimos instituto pokyčius (jie įvardijami kaip „šeimos transformacija“) socialinių normų bei vertybių kaita (Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, 1995; Lesthaeghe, Neels, 2002).

Atlikta demografinių rodiklių dinamikos nuo 1960 m. analizė rodo, kad, lyginant su antrojo demografinio perėjimo „lyderiais“ (Skandinavijos, taip pat kai kuriomis Vakarų Europos šalimis), Rytų Europoje, taip pat ir Lietuvoje daugelis šeimos transformacijos bruožų atsiskleidė gerokai vėliau – iki 1990 m. čia išliko dideli santuokų rodikliai bei ankstyvųjų santuokų modelis, taip pat santykinai aukštas gimstamumo lygis (suminis gimstamumo rodiklis daugumoje šalių buvo artimas dviem, t. y. reikšmei, kuri reikalinga kartų kaitai užtikrinti). Vis dėlto demografinė prasme tai nebuvo homogeniškas regionas – lygindami nesantuokinių gimimų statistiką, kuri netiesiogiai parodo kohabitacijos paplitimą, galėtume išvelgti nemažų skirtumų tarp atskirų valstybių – Estijoje, Latvijoje ir Slovėnijoje ganėtinai dideli nesantuokinių gimimų rodikliai (šiek tiek daugiau nei 10 proc.) užfiksuoti dar 1960 m. (jie sparčiai didėjo ir vėliau), o kitur nesantuokinių gimimų lygis išliko žemas iki dešimto dešimtmečio pradžios. Remiantis šia informacija, taip pat įvairių tyrimų duomenimis, teigiama, kad vienoje šalyse (pvz., Estijoje) šeimos transformacijos procesų eiga buvo artimesnė Skandinavijos valstybėms (Macura ir kt., 2002), o kitose (Lietuvoje, Lenkijoje) ji vyko panašiai kaip ir kai kuriose, pasižyminčiose stipria Katalikų bažnyčios įtaka, Vakarų ir Pietų Europos valstybėse – Italijoje, Ispanijoje, Belgijoje (Prskawetz ir kt., 2002; Sobotka, 2008).

Socialiniai, kultūriniai ir ekonominiai skirtumai lėmė nevienodą pokomunistinių transformacijų eigą XX a. dešimtajame dešimtmetyje. Atitinkamai ir Rytų Europos šalių demografinėje raidoje kartu su bendromis tendencijomis, kurios priklausė nuo specifinės pereinamojo laikotarpio situacijos (staigaus gimstamumo nuosmukio ir sumažėjusio santuokų skaičiaus), pasireiškė kai kurių procesų divergencija: bendrieji santuokų rodikliai vienoje valstybėse (Bulgarijoje, Čekijoje, Vengrijoje) ir toliau mažėjo, kitose – nusistovėjo arba šiek tiek svyruodami vėl ėmė didėti; vidutinis moterų pirmos santuokos amžius didėjo visame regione, tačiau nevienodais tempais; kūdikių, gimusių santuokos neįregistravusiems tėvams, dalies, lyginant su bendru gimusiųjų skaičiumi, rodiklis didėjo visose šalyse, tačiau tik keliose iš jų (Estijoje, Slovėnijoje, Bulgarijoje) jis peržengė „kritinę“ 50 proc. ribą, kitose – arba prie jos artėja, arba vis dar yra gerokai mažesnis; suminis gimstamumo rodiklis vienoje šalyse (tarp jų ir Lietuvoje) „atsigavo“ ir kiek svyruodamas ėmė didėti, kitose – nusistovėjo labai žemu lygiu (Lenkijoje, Slovakijoje, Vengrijoje).

Specifinis buvusių komunistinių šalių šeimos raidos bruožas buvo aukštas ištuokų lygis – kai kuriose valstybėse (Čekijoje, Vengrijoje) bend-

rieji rodikliai 1960–1990 m. buvo artimi Skandinavijos šalių rodikliams, o Latvijoje ir Estijoje (taip pat ir Lietuvoje) – netgi gerokai aukštesni. XXI a. pradžios tendencijos rodo, kad viename Rytų Europos šalyse bendrasis ištuokų rodiklis šiek tiek padidėjo, kitose – šiek tiek sumažėjo arba svyravo.

Apibendrinant demografinių procesų Europos šalyse pokyčius, iliustruojančius šeimos transformacijos eigą skirtinguose senojo žemyno regionuose (bei jų viduje), galima teigti, jog, nepaisant kai kurių bendrųjų tendencijų, patvirtinančių konceptualias antrojo demografinio perėjimo nuostatas – naujų partnerystės formų (kohabitacijos) plitimo ir santuokų „senėjimo“, ištuokų daugėjimo bei gimimų skaičiaus mažėjimo ilgalaikėje retrospektyvoje, šeimos formavimo procesai pasižymi pliurališkumu, kitaip tariant, gyventojų demografinės elgsenos modeliai nėra vienodi. Šiuo atžvilgiu labiausiai pažengusios yra Skandinavijos valstybės, mažiausiai – Pietų ir kai kurios Rytų Europos šalys. Lietuva, nepaisant pastarųjų dešimtmečių pokyčių, lieka viena iš konservatyvesnių, arba labiausiai išlaikiusių tradicinės šeimos formavimo bruožus, senojo žemyno valstybių – tai rodo gana jaunas, lyginant su daugeliu kitų šalių, pirmos santuokos sudarymo amžius ir santykinai maža nesantuokinių gimimų proporcija, taip pat didelis bendrasis santuokų rodiklis. Tačiau mūsų šalis pasižymi labai dideliais ištuokų rodikliais, kurie, savo ruožtu, daro įtaką namų ūkių struktūrai. Lyginant su kitomis Rytų Europos valstybėmis, Lietuvoje yra santykinai daugiau nepilnų (vienišos motinos / tėvo) šeimų, tik kas antras (55,5 proc.) namų ūkis su vaikais yra dviejų suaugusiųjų poros namų ūkis – tai vienas mažiausių rodiklių tarp visų ES valstybių narių. Mūsų šalyje, kaip ir daugelyje kitų Rytų bei Pietų Europos valstybių, nemažą dalį namų ūkių sudaro išplėstinės šeimos su vaikais (kelių kartų) namų ūkiai. Tai aiškinama ne tik kultūrinėmis normomis ir šeiminio gyvenimo tradicijomis, bet ir ekonominių sąlygų įtaka – kitaip nei Skandinavijos gerovės valstybėse, gerokai menkesnės nuosavo būsto įsigijimo galimybės riboja (teberiboja) jaunimo savarankiško gyvenimo strategijas ir verčia likti tėvų namuose, netgi sukūrus savo šeimą.

Be aptartų demografinių procesų, šeimos ir giminystės ryšių socialiniam institutui didelį poveikį turi ir gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai, arba demografinis senėjimas. Analizuojant šio proceso eigą skirtinguose Europos regionuose (lyginant tarpusavyje vyresnio amžiaus gyventojų dalies iš bendro gyventojų skaičiaus dinamiką Skandinavijos, Vakarų, Pietų ir Rytų Europos šalyse), galima pastebėti Rytų ir Vakarų

kontrastus: Vakarų Europos regiono šalyse gyventojai senėjo lėčiausiai, o Rytų Europos šalyse – sparčiausiai. Nors šiame amžiuje užfiksuota itin spartūs Lietuvos gyventojų demografinio senėjimo tempai (pagal juos Lietuva tarp ES-28 valstybių narių yra antroji), gyventojų senatvės lygiu (18,1 proc. 2012 m.) mūsų šalis tik šiek tiek lenkia ES-28 vidurkį (17,9 proc.). Šiuo atžvilgiu aukščiausiais rodikliais pasižymi Pietų Europos šalys, kitų valstybių gyventojų demografinės senatvės lygio rodikliai varijuoja plačioje amplitudėje, o kraštutinės šio rodiklio reikšmės, 2012 m. duomenimis, skiriasi beveik du kartus: nuo 11,9 proc. Airijoje iki 20,8 proc. Italijoje.

Gyventojų demografinis senėjimas šeimų lygmeniu atsispindi vadinamuoju šeiminių giminystės ryšių vertikalėjimu. Atlikta Europos šalių skirtingų kartų gyventojų (vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių) proporcijų kaitos analizė rodo, kad nuo 1970 m. vaikų kartos atžvilgiu vis gausėjo tėvų, senelių ir prosenelių kartos: 1970–1990 m. Vakarų Europoje ir Skandinavijoje šimtui vaikų tenkančių tėvų kartos atstovų padaugėjo 40–60 asmenų (tiesa, vėliau šis tėvų kartos kiekybinio didėjimo potencialas vaikų atžvilgiu kiek išsisėmė). Daugelis Rytų Europos šalių panašų vaikų ir tėvų kartos gyventojų proporcijos pasikeitimą patyrė po kelių dešimtmečių, t. y. 1990–2013 m. Sparčiausiai šis procesas vyko Slovakijoje ir Lenkijoje. Rytų Europoje, lyginant su kitais senojo žemyno regionais, labiausiai „plėtėsi“ sąlyginė senelių karta anūkų kartos atžvilgiu: anūkų ir senelių kartos proporcijos per šį laikotarpį padidėjo nuo 100 ir 48 iki 100 ir 82 asmenų. Taigi, nors vyresnių kartų atstovų daugėjimo vaikų atžvilgiu procesas atskiruose regionuose ir šalyse vyko netolygiai, vis dėlto jis įtikinamai rodo potencialią galimybę Europos šeimose formotis trijų ir keturių (o kartais ir penkių) kartų giminystės tinklams. Didėjant kelių kartų giminių skaičiui giminystės tinkle ir šio tinklo gyvavimo trukmei, itin svarbi tampa skirtingų kartų santykių kokybė šeimoje, nuo kurios priklauso įvairūs kartų solidarumo parametrai, taip pat atotrūkio tarp jų apraiškos.

Antroje knygos dalyje, logiškai tęsiant Europos šeimų pokyčių analizę (už šių pokyčių, kaip ne sykį pabrėžiama monografijoje, slypi žmonių vertybių ir elgsenos permainos), nagrinėjamos skirtingų šalių gyventojų nuostatos, susijusios su įvairiais šeimos gyvenimo aspektais.

Aptariant antrojo demografinio perėjimo ypatumus įvairiuose Europos regionuose, skiriamos dvi šio proceso trajektorijos – vienoje (Skandinavijos bei Vakarų Europos šalyse) kultūros ir vertybių pokyčiai (kuriuos

apibūdina pasaulietiškas individualizmas ir orientacija į saviraišką) yra neatsiejami nuo ekonominės gerovės, šie pokyčiai sudarė prielaidas esmiems matrimonialinės bei prokreacinės elgsenos pasikeitimams, o kitoje trajektorijoje, kuri būdinga Rytų Europos šalims, naujos šeimos formavimo strategijos buvo savotiškas atsakas į pakitusias struktūrines sąlygas visuomenėje, jos pirmiausia buvo pastebėtos tarp pažeidžiamiausių socialinių sluoksnių, vėliau ši elgsena paplito ir kitose visuomenės grupėse, taigi vertybių pokyčiai čia pasireiškė vėliau.

Lietuvos gyventojų nuostatos dėl šeimos, socialinių lyčių vaidmenų bei tarpgeneracinio solidarumo, siekiant atskleisti jų ypatumus, nagrinėjamos Europos šalių kontekste pasitelkus 2008 m. Europos vertybių tyrimo (EVS) bei Projekto duomenis. Lyginamajai analizei, remiantis demografiniais kriterijais bei gerovės valstybės modelių tipologija, pasirinktos šios šalys: Suomija ir Švedija, Jungtinė Karalystė, Šveicarija, Vokietija, Italija, Portugalija, ir Baltijos šalys (Lietuva, Latvija, Estija). Papildomai, siekiant atspindėti gyventojų vertybinių nuostatų savitumą skirtingame pokomunistinės raidos kontekste, pasirinkta Ukraina.

Šeima laikoma svarbiausia kasdienio gyvenimo vertybe, lyginant su tokiomis sritimis kaip darbas, laisvalaikis, draugai / pažįstami ir religija – EVS duomenimis, didžioji dauguma respondentų ją laiko „labai svarbia“. Lyginant atskirų valstybių gyventojų nuostatas, matyti, kad šeima reikšmingiausia Italijos ir Švedijos gyventojams, mažiausiai svarbi – Baltijos šalių, tarp jų ir Lietuvos, gyventojams. Mūsų šalies gyventojai yra tarp prasčiausiai vertinančių darbą, laisvalaikį bei draugus / pažįstamus (darbas yra nelabai svarbus arba visai nesvarbus maždaug kas šeštam, o laisvalaikis ir draugai / pažįstami – kas penktam). Politika ir religija yra mažiausiai svarbios gyvenimo sritys visų valstybių gyventojams, tačiau stiprios katalikiškos kultūros šalių (Italijos ir Portugalijos) gyventojai santykinai didesnę reikšmę teikia religijai, o kitų Šiaurės ir Vakarų Europos šalių gyventojai – politikai. Lietuva tarp visų lyginamų valstybių išsiskiria didžiausia dalimi neteikiančių reikšmės politikai dalimi, tačiau yra ketvertuke valstybių, kurių gyventojams religija yra palyginti svarbi.

Siekiant atskleisti požiūrius į partnerystę / santuoką (kiek apskritai jos svarbios individams, kiek santuoka yra siejama su subjektyvia šeimos apibrėžtimi), aptariama, kiek skirtingų valstybių gyventojai pritaria / nepitaria EVS klausimyne pateiktiems teiginiams: (1) *Santuoka ar ilgalaikiai pastovūs santykiai būtini tam, kad būtum laimingas*; (2) *Santuoka yra atgyvenęs dalykas*; (3) *Nieko tokio, jeigu du žmonės gyvena kartu*

nesusituokę. Šie teiginiai atspindi tiek tradicines vertybes (pirmasis), tiek ir individualizmo nuostatas (antrasis ir trečiasis). Taip pat nagrinėjamos nuostatos dėl elgsenos, kurią galėtume apibūdinti kaip neatitinkančią tradicinių vertybių (ištuokų, santuokinės neištikimybės, atsitiktinių seksualinių ryšių). Atlikta analizė rodo, kad stipriausios individualistinės nuostatos būdingos Skandinavijos valstybių ir Šveicarijos gyventojams, o tradicinės šeimos vertybes dažniausiai palaiko Ukrainos, Latvijos, Italijos, taip pat ir Lietuvos gyventojai (jie taip pat išsiskiria palyginti didele neturinčių tvirtos nuomonės vienu ar kitu klausimu proporcija). Pavyzdžiui, teiginiui *Nieko tokio, jeigu du žmonės gyvena kartu nesusituokę* pritaria mažiau nei pusė (49,2 proc.) Lietuvos moterų ir tik kiek daugiau nei pusė vyrų (54,9 proc.), lyginant su absoliučia dauguma Švedijos (94,1 proc. ir 94,1 proc.), Šveicarijos (88,7 proc. ir 88,3 proc.) ar Suomijos (85,4 proc. ir 82,2 proc.) gyventojų. Daugelis mūsų šalyje santuoką laiko esmine laimingo gyvenimo prielaida (pritaria beveik du trečdaliai moterų ir arti 60 proc. vyrų), o taip galvojančių dalis tarp Švedijos ir Suomijos moterų sudaro tik apie ketvirtadalį, tarp vyrų – apie trečdalį.

Socialinis motinystės / tėvystės imperatyvas (*Turėti vaikų yra pareiga visuomenei*) daugumai (trims iš keturių visų šalių respondentų) nėra priimtinas, rečiausiai jam pritaria Švedijos ir Suomijos gyventojai, o dažniausiai – Ukrainos, Baltijos šalių (Latvijos, Estijos ir Lietuvos) bei Portugalijos gyventojai. Priešingą ankstesniajam teiginį, kad *Žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne*, stipriausiai linkę palaikyti Skandinavijos valstybių gyventojai, o mažiausiai – Portugalijos ir Lietuvos gyventojai. Pažymėtina, kad mūsų šalies gyventojai ir šiuo atveju išsiskiria pačia didžiausia – siekiančia net 40 proc. neapsisprendusiųjų proporcija.

Vaikai yra svarbūs, kai kalbama apie prasmingo gyvenimo prielaidas: teiginys, jog *Moters gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji turi vaikų*, visiems kelia mažiausiai abejonių, o tėvo vaidmuo su vyro asmenybės raiška yra siejamas rečiau. Apskritai šias nuostatas mažiausiai palaiko Švedijos, Suomijos ir Jungtinės Karalystės gyventojai, daugiausiai – Baltijos šalių, Ukrainos ir Portugalijos gyventojai. Lietuvos gyventojai išsiskiria didžiausia tarp visų lyginamų šalių nuostatų diferenciacija moterų ir vyrų atžvilgiu: jie patenka į penketuką valstybių, kurių gyventojai *labiausiai* palaiko teiginį, jog *moters* gyvenimas be vaikų būtų nevisavertis, ir į šešetuką valstybių, kurių gyventojai *mažiausiai* palaiko teiginį, jog *vyro* gyvenimas be vaikų būtų nevisavertis. Tuo tarpu daugelyje kitų valstybių tokių skirtumų nėra, o Skandinavijos šalių gyventojai tėvystę laiko netgi

labiau reikšminga vyro asmenybės raiškai, nei motinystę – moters asmenybės raiškai.

Tai, kad tradiciniai lyčių stereotipai mūsų šalyje yra vis dar stiprūs, rodo ir požiūriai į kitus moterų ir vyrų socialinius vaidmenis – Lietuvos gyventojai yra vieni iš mažiausiai pritariančių moters profesinei veiklai ir vieni iš labiausiai vertinančių moters namų šeimininkės statusą. Pozityviausias nuostatas dėl moterų užimtumo mokamu darbu įtakos šeimai ir mažamečiams vaikams išsakė Suomijos ir Švedijos gyventojai (jie dažniau linkę pritari ti, kad *Dirbanti motina gali sukurti tokius pat šiltus ir tvirtus santykius su savo vaiku, kaip ir nedirbanti*, ir rečiau – teiginiui, jog *Dažniau nukenčia ikimokyklinio amžiaus vaikai tų motinų, kurios dirba*). Šiuo atžvilgiu negatyviausiai nusiteikę Italijos ir Lietuvos gyventojai. EVS duomenys apie požiūrį į lyčių pasidalijimą pareigomis ir atsakomybe šeimoje rodo, kad egalitarinį šeimos modelį stipriausiai palaiko abiejų lyčių Švedijos ir Ukrainos gyventojai, kitų valstybių respondentų nuostatos yra nuosaikesnės. Nepaisant beveik pusės šimtmečio (kelių moterų kartų) užimtumo mokamu darbu patirties ir aktyvios valstybinės lyčių lygybės politikos šalyje, Lietuvos gyventojai, ypač moterys, demonstruoja stipriausias patriarchalines nuostatas, kurios, lyginant su panašiomis savo istorine patirtimi šalimis (Latvija, Estija bei Ukraina), atrodo gana kontrastingai. Reikėtų pažymėti, kad mažiausias pritarimas dviejų uždribančiųjų šeimos modeliui visiškai neatspindi realios padėties – statistikos duomenimis, moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas mūsų šalyje yra mažesnis, lyginant su daugeliu kitų ES valstybių narių.

Požiūrio į šeimos narių tarpgeneracinius išsipareigojimus analizė rodo, kad normatyviniai lūkesčiai dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio išsipareigojimų varijuoja familizmo ir individualizmo skalėje gana plačiai: Ukrainos gyventojai absoliučiai pritaria (92 proc.) nuostatai, kad tėvai yra gerbtini ir mylimi besąlygiškai. Estijos, Latvijos, Lietuvos, Italijos ir Portugalijos gyventojams (pritariančiųjų dalis svyruoja nuo 68 proc. iki 84 proc.) tai irgi yra svarbi šeimos vertybė, tačiau Vakarų Europos šalyse – Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, Šveicarijoje ir Suomijoje – familizmo ir individualizmo „srovės“ yra apylygės. O Švedija tarp lyginamų šalių išsiskiria aiškiai vyraujančia individualistine nuostata: santykiai su tėvais kuriami kaip ir su bet kuriuo kitu žmogumi – mylimo ir gerbiamo asmens vaidmuo yra ne priskirtas, o įgyjamas.

Rytų ir Pietų Europos šalyse suaugusiems vaikams suteikiamas išskirtinis vaidmuo, teikiant paramą nesavarankiškiems tėvams. Absoliuti

dauguma (76–97 proc.) Ukrainos, Italijos, Latvijos, Portugalijos, Estijos ir Lietuvos gyventojų suaugusio vaiko asmenyje mato pagrindinį sergančio tėvo slaugytoją ir globėją, taip galvoja ir du trečdaliai Vokietijos bei pusė Šveicarijos gyventojų, tačiau tik ketvirtadalis Švedijos bei penktadalis Suomijos gyventojų – tarp pastarųjų nemaža dalis (beveik trečdalis) negali aiškiai apsibrėžti savo nuomonės šiuo klausimu.

Nuostatų dėl tarpgeneracinės paramos šeimoje bei požiūrių dėl skirtingų tarpgeneracinės paramos krypčių palyginimas atskleidžia, jog kai kuriose Rytų Europos šalyse (Ukrainoje, Lietuvoje, Latvijoje), taip pat iš dalies ir Portugalijoje lūkesčiai dėl aukštyn ir žemyn einančios paramos pasižymi simetriškumu. Vokietijos ir Estijos gyventojų nuostatos šiuo klausimu pasižymi nuosaikiu asimetriškumu, o Italijoje, Suomijoje, Šveicarijoje, Jungtinėje Karalystėje ir Švedijoje šioms gyventojų nuostatoms buvo būdingas labai išreikštas asimetriškumas bei selektyvumas: pripažįstama, jog tėvai turėtų investuoti į santykius su vaikais, aukodami savo gerovę (pasiaukojančios žemyn einančios paramos vertinimas), tačiau tuo pat metu nepripažįstama, jog suaugę vaikai turėtų tiek pat investuoti į santykius su tėvais aukodami savo gerovę (pasiaukojamos aukštyn einančios paramos nuvertinimas). Taigi šiose šalyse tėvų įsipareigojimų vaikams atžvilgiu labiau reiškiama familistinės nuostatos, o priešinga kryptimi – suaugusių vaikų įsipareigojimų tėvams atžvilgiu – labiau taidomos individualistinės nuostatos.

Lietuvos gyventojų vertybinių nuostatų ir požiūrio į šeimą tyrimas papildomas Projekto kiekybinių duomenų analize, kurie atskleidžia nuomonių įvairovę kitais, EVS nenagrinėtais klausimais dėl šeimos vaidmens ir alternatyvių jos formų, dėl aplinkybių, legimituojančių šeimos formavimą / ardymą, taip pat lūkesčius dėl tarpgeneracinių įsipareigojimų bei atsakomybės pasidalijimo tarp šeimos ir kitų socialinių institutų slaugant silpnus vyresnės kartos šeimos narius bei rūpinantis skurstančiais šeimos nariais. Apibendrinant analizės rezultatus, galima teigti, kad išreikšti požiūriai yra daugialypiai – viena vertus, šeima išaukštinama, su ja siejama gyvenimo sėkmė, o šeimos ardymas – skyrybos (ypač, jeigu šeimoje yra mažų vaikų) smerkiamas ir pan., antra vertus, fiksuojama gana išsisklaidžiusi nuomonių įvairovė. Pavyzdžiui, pusė respondentų sutinka, kad vienišas tėvas gebėtų užauginti vaikus taip pat gerai, kaip vieniša motina, tačiau ketvirtadalis mano priešingai, o dar ketvirtadalis – neapibrėžtai (nei sutinka, nei nesutinka). Taip pat gana plačiai suprantamos tarpgeneracinių santykių prievolės šeimoje – finansinės ar kitos paramos nebūti-

nai tikimasi sulaukti iš artimųjų (vaikų, tėvų ar senelių). Lietuvos gyventojų nuomonė labiausiai sutapo dėl teiginių, kurie sulaukė ir didžiausio jų pritarimo: *Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs* ($s = 0,996$) ir *Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų* ($s = 0,981$). Iš visų nagrinėtų šie du požiūriai į šeimą labiausiai vienija suaugusius Lietuvos gyventojus.

Apibendrinant atliktą skirtingų gimimo metų (1950–1955, 1960–1965, 1970–1975 ir 1980–1985) kohortų požiūrio į šeimą analizę, pagal jo kaitos, priklausomai nuo respondentų amžiaus, pobūdį galima išskirti šias nuostatų grupes: nuostatos, universalias visų kartų atstovams (*Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs; Tos pačios lyties partnerių poros turėtų turėti tokias pačias teises kaip ir kitos poros, įskaitant įvaikinimą; Vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai nebegali savimi pasirūpinti; Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti; Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga*); pamažu besikeičiančios nuostatos, silpnėjančios su kiekviena jaunesne kohorta (*Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos; Pora viską turėtų daryti kartu; Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vieniši, neturintys jokių artimųjų asmenys*); stipriai išreikštos tik dviejose vyresnėse kohortose (*Blogai, kai tėvai skiriasi, kol jų vaikai maži; Kai žmonės susilaukia vaikų, jie turi susituokti; Tėvai turėtų padėti suaugusiems vaikams, turintiems materialinių sunkumų*), arba, priešingai, tik dviejose jaunesnėse kohortose (*Vienišas vyras gali auginti vaiką taip pat gerai, kaip ir vieniša moteris*); sparčiai ir reikšmingai besikeičiančios nuostatos, stiprėjančios su kiekviena jaunesne kohorta (*Naudinga, kad susituokti ketinanti pora prieš vestuves pagyvena kartu*).

Taigi, nepaisant išskirtinės šeimos vietos individų gyvenime, su kiekviena jaunesne kohorta vis menkliau palaikomos su tradicine jos samprata siejamos vertybės – tai liudija perėjimą nuo familistinių link individualistinių nuostatų, kai pirmenybė teikiama saviraiškos galimybėms ir šeimos narių tarpusavio santykių kokybei.

Trečioje monografijos dalyje siekiama atskleisti, kaip atskiri šeiminio gyvenimo aspektai susiję su individo pasitenkinimu gyvenimo kokybe ir laimės jausmu, koks yra šeimos kūrimo ir objektyvaus bei subjektyvaus pasitenkinimo gyvenimu santykis. Pasitelkiant Projekto kiekybinio tyrimo duomenis, Lietuvos gyventojų šeiminių vertybinės nuostatos yra analizuojamos gyvenimo kokybės vertinimų kontekste, o remiantis EVS pirminiais duomenimis lyginami mūsų šalies ir pasirinktų Europos valstybių gyventojų pasitenkinimo gyvenimu ir laimės rodikliai.

Projekto duomenys – subjektyvus gyvenimo kokybės vertinimų vidurkiai pagal santuokinę ir šeiminingą padėtį bei vertybines nuostatas šeimos atžvilgiu (*Šeima yra pirmoje vietoje, draugai ir kiti žmonės nėra tokie svarbūs; Sėkmė gyvenime priklauso nuo šeimos*) leidžia teigti, kad Lietuvoje tvirtos vertybinės nuostatos šeimos atžvilgiu ir santuokinė bei šeimininga padėtis yra susijusios su individualia gyvenimo kokybės jausena, o turintieji vaikų, nepriklausomai nuo santuokinės padėties, beveik visada yra labiau patenkinti asmenine gyvenimo kokybe negu jų neturintys. Atliktos logistinės regresinės analizės rezultatai taip pat rodo, kad geriausiai gyvenimo kokybę vertina asmenys, kuriems gyvenime neteko patirti arba teko patirti nedaug (iki penkių) sudėtingų situacijų.

Paprastai subjektyviai gyvenimo kokybei didesnę įtaką ne tiek šeimos lygmens, kiek asmeniniai išgyvenimai. O tarp šeimos lygmens sudėtingų situacijų, darančių įtaką subjektyviai gyvenimo kokybei, itin išsiskiria finansinės problemos ir prastos būsto sąlygos.

Remiantis Projekto rezultatais, teigiama, kad socialinių ir šeiminių tinklų buvimas padeda išgyventi sudėtingas situacijas kasdieniame gyvenime. Tyrimas taip pat patvirtino, kad Lietuvoje šeima yra prieglobstis sudėtingose situacijose. Tačiau ne visi gyventojai taiko vienodas strategijas organizuoti savo gyvenimą taip, kad jis teiktų daugiau džiaugsmo ir mažiau streso. Pirmiausia, asmenys, kurių skirtingi santuokiniai statusai, pasižymi ne vien nevienodo dydžio socialiniais ir šeiminingais tinklais, bet ir tuo, kaip juos kuria, į kokias gyvenimo sritis investuoja. Bet kuriuo atveju daugiausia pasitenkinimo ir džiaugsmo suteikia vaikai, nors kartu investicijos į juos kelia nemažą stresą. Daugiau streso negu pasitenkinimo ir džiaugsmo teikia ir namų ruoša, profesinė veikla, darbas.

Siekiant atskleisti, kaip Lietuva atrodo Europos šalių kontekste, tyrime pasitelkiami EVS duomenys. Šių duomenų analizė rodo, kad Lietuvoje gerokai menkesnis, lyginant su kitomis valstybėmis (pvz., Švedija, Jungtine Karalyste), pasitenkinimas gyvenimu būdingas turintiems vaikų asmenims (nesvarbu, kokia jų santuokinė padėtis), taip pat vedusiems / ištekėjusioms be vaikų, o labiau patenkinti gyvenimu bevaikiai asmenys (kohabituojantys(-čios) ir nevedę / netekę(-čios)). Remiantis lyginamosios analizės rezultatais, daroma prielaida, kad Lietuvoje santuokinės ir šeiminingos padėties sąsajas su subjektyvia gyvenimo kokybe lemia vaikų išlaikymo našta, kai kuriose kitose valstybėse (pvz., Švedijoje) – socialinių ryšių buvimas arba nebuvimas, dar kitose – liberalėjantys požiūriai į santuoką ir šeiminingo gyvenimo organizavimą.

Trečiosios dalies dešimtas skyrius skirtas šeimų materialinės gerovės problematikai, jame, remiantis 2012 m. Europos Sąjungos statistikos apie pajamas ir gyvenimo sąlygas tyrimo (EU-SILC) duomenimis, yra lyginama šeimų materialinė padėtis Lietuvoje ir kitose pasirinktose Europos valstybėse, taip pat siekiama atskleisti, kaip šeimos materialinė padėtis priklauso nuo jos dydžio bei sudėties. Šeimų pajamų analizėje tyrimo tikslams yra išskirtos aštuonios namų ūkių grupės: *Vienas suaugęs asmuo; Vienas suaugęs asmuo su išlaikytiniais vaikais; Du suaugusieji; Du suaugusieji su vienu išlaikytiniu vaiku; Du suaugusieji su dviem išlaikytiniais vaikais; Du suaugusieji su trimis ar daugiau išlaikytinių vaikų; Trys ar daugiau suaugusieji be vaikų; Trys ar daugiau suaugusieji su vaikais.* Aptarti tyrimo rezultatai rodo, kad visose valstybėse namų ūkių materialinė padėtis yra „jautri“ jų struktūrai, ypač išlaikytinių skaičiui, šiame kontekste Lietuvos šeimų materialinė padėtis yra viena iš prasčiausių, jos dažniau negu kitose nagrinėjamose valstybėse išgyvena skurdo riziką. Nustatyta, kad nepalankiausia skurdo požiūriu padėtis yra vieno tėvo / motinos namų ūkių su vaikais ir namų ūkių su trimis arba daugiau vaikų – ku didesnis išlaikytinių skaičius tenka suaugusiam asmeniui, tuo skurdo rizika yra didesnė. Suomijoje, Švedijoje, Vokietijoje, taip pat ir Lietuvoje materialiniu atžvilgiu yra nepalanku gyventi vienam – vieno suaugusiojo namų ūkio skurdo rizikos lygis šiose valstybėse buvo atitinkamai 45,3 proc., 43,5 proc., 42,7 proc. ir 42,4 proc. Papildomai nagrinėjant EU-SILC duomenis, matyti, kad, vaduojantis iš skurdo, teigiamų rezultatų duoda intensyvesnis įsitraukimas į darbo rinką. Vis dėlto Lietuvos ypatumas tas, kad namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais intensyvesnis narių įsitraukimas į darbo rinką skurdo riziką sumažina dešimt kartų, o namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų – per dvidešimt kartų. Tuo tarpu kitose valstybėse tokio kontrasto nėra arba pastangos išėiti iš skurdo rizikos yra gerokai palankesnės šeimoms su išlaikytiniais vaikais. Pavyzdžiui, Švedijoje skurdo rizikos lygis namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais ir intensyviai į darbo rinką įsitraukusiais nariais yra 24 kartus mažesnis negu namų ūkiuose su išlaikytiniais vaikais ir neintensyviai darbo rinkoje dalyvaujančiais nariais, o namų ūkiuose be išlaikytinių vaikų – 11 kartų.

Nustatyta, kad sunki materialinė padėtis vaikystėje tėvų šeimoje užprogramuoja skurdą ir nepriteklių suaugus, t. y. jie persiduoda iš kartos į kartą. Kita vertus, suaugusiojo gyvenimas pateikia tokių išbandymų, kad skurdo ir nepritekliaus nepatyrę vaikystėje asmenys tokių rizikų gali patirti vėliau. Daugeliu atvejų riziką didina išlaikytinių vaikų „našta“, o mažina gyvenimas projoje.

Skurdo rizikos ir materialinio nepritekliaus analizė atskleidė daug nepalankių sąlygų, kuriomis gyvena šeimos ir namų ūkiai Europos valstybėse, o pasitenkinimo būstu rodikliai nuteikia optimistiškai – ne mažiau kaip 80 proc. gyventojų yra patenkinti savo būsto sąlygomis visose valstybėse. Labiausiai būsto sąlygomis yra patenkinti Jungtinės Karalystės ir Šveicarijos namų ūkiai (94 proc.), mažiausiai – Estijos (80 proc.). Lietuvos ir Latvijos namų ūkiai taip pat yra tarp mažiau patenkintų būstu kokybe valstybių (84–85 proc.). Visoms valstybėms būdinga bendra tendencija: labiausiai būsto sąlygomis yra patenkinti gyvenantys poroje, o mažiausiai – namų ūkiai su išlaikytiniais vaikais ir vieno asmens namų ūkiai. Mažiausiai nepatenkintų būsto sąlygomis Švedijoje (4,8 proc.), Jungtinėje Karalystėje (5,8 proc.), Šveicarijoje (6,2 proc.), Suomijoje (6,3 proc.).

Apibendrinant galima teigti, kad kuriant šeimą ir kasdieniame gyvenime kyla nemažai iššūkių, su kuriais šeima ir namų ūkis ne visuomet pajėgūs susidoroti net valstybėse, kuriose pragyvenimo lygis aukštas, pavyzdžiui, įsigyti būstą. Papildomą krūvį šeimai suteikia vaikų išlaikymo ir aprūpinimo išlaidos. Taigi neretai šeima priverčiama rinktis – turėti mažiau vaikų arba dar vieną vaiką pasmerkti skurdui ir nepritekliui. Išėjimas – parama iš šalies. Vienas iš tokių paramos šaltinių – gerovės valstybė.

LITHUANIAN FAMILY IN THE EUROPEAN CONTEXT

Introduction

Keywords: *family, Lithuania, Europe, partnership, household composition, demographic ageing, values, attitudes, quality of life*

This collective monograph aims to reveal the peculiarities of ongoing changes in the Lithuanian family in the broader European context. The patterns in partnership and family formation, including trends in marriage rates, divorce rates, the spread of cohabitation as well as fertility rates during the last fifty years in different European regions / countries are described and compared, the changes in family structures (household composition) are discussed and the impact of demographic ageing on family as social institution is explored (Part I). Analysis is based on Eurostat and national demographic statistics as well as secondary analysis of different pan-European survey data. Part II focuses on similarities and differences across European countries in family values and attitudes towards partnership / marriage, children and parenthood, gender roles and intergenerational obligations, and Part III attempts to give an overview of interrelations between individual and family well-being and quality of life, using the data of international studies – 2008 European Value survey (further EVS) and 2012 European Community Statistics on Income and Living Conditions (further EU-SILC) and analysing the results of quantitative sociological research⁷⁴ conducted by the authors in the frame of the project “Trajectories of family models and social networks: intergenerational perspective” (further – the Project).

The analysis of quantitative data and testing hypotheses were carried out by applying descriptive statistics, multivariate statistical analysis methods. Calculations were performed using a specialized statistical data analysis program SPSS 20.

The collective monograph consists of three interconnected parts: “I. Demographic diversity of European families”, “II. Family and values” and “III. Family and life quality”. The authors of the parts and chapters

---

74 Survey of the Lithuanian population – 2000 respondents, representing four birth cohorts (persons born in 1950–1955, 1960–1965, 1970–1975 and 1980–1985) were interviewed, using a standardized questionnaire with more than 100 questions. Field work was conducted in 2011-2012 by public opinion and market research, company „Vilmorus Ltd.“

are as follows: Vida Kanopienė (Part I, chapters 1-4 and Part II, chapters 6 – 7.3), Sarmitė Mikulionienė (Part I, chapter 5 and Part II, chapters 7.4 – 8) and Vida Česnuitytė (Part III).

Part I. Demographic diversity of European families

Chapter 1. Research on Lithuanian family trends in international perspective

***Keywords:** research, family changes, statistics, projects, comparative analysis, international perspective, national context*

Pluralisation of family formation strategies is observed in Western societies since the mid-1960s, and these family changes are explained within the conceptual framework of the theory of second demographic transition (Van de Kaa, 1987). Although this theory points to a uniformity of ongoing changes in the marriage and family area in different cultural contexts, thus assuming that these transformations are taking one direction, it also emphasizes the existing differences between European regions regarding the standard sequence of events. Accordingly, the four groups of European countries are distinguished, setting down the Eastern European states to a separate group. However, Lithuania is not included - D. J. van de Kaa based his analysis on the available (at that time) statistical data. Lithuania (as Republic of the former USSR during the period 1940-1990) was neither considered by most of the Western scholars in their comparative analysis of global and European demographic and family development trends.

Standardization of national population statistics according to the methodological requirements of the UN and Eurostat and its integration into the international databases at the beginning of the 1990s laid a foundation for comparability of Lithuanian demographic data, and country's participation in the most significant recent international projects - Fertility and Family Surveys in the ECE countries (FFS) and Generations and Gender Programme (GGP) provided a new sophisticated and internationally comparable information on partnership and family. Accordingly, Lithuania was included in a European comparative analysis by many Western family demographers, and in this European demographic discourse some publications of the Lithuanian authors can also be found as well. The FFS and GGP data are also extensively discussed in the

national literature, but a primary focus here is the Lithuanian context of family transformation. The same applies to the sociological research – a number of studies on new family types (transnational families, etc.), models, practices and relationships, also involving a gender and / or intergenerational perspective were conducted in country, but most of research focuses on the national context.

Chapter 2. Family formation: partnership, marriages and fertility

Keywords: *second demographic transition, family transformation, nuptiality, partnership, cohabitation, fertility, nonmarital births*

Retrospective overview of family formation trends during the last fifty years (since 1960) in Lithuania, the EU-28 member states and some other European countries (Island, Norway and Switzerland) is presented in this chapter. Eurostat demographic statistics on marriage, divorce and fertility as well as secondary data on partnership / cohabitation are examined. Because an emphasis is upon comparisons between countries, attention is restricted to general indicators and summary measures. Conceptual framework for the investigation is a theory of second demographic transition that explains the ongoing changes in family (referred as “family transformation”) by the changes in social attitudes and values (Van de Kaa, 1987; Lesthaeghe, Neels, 2002).

Performed analysis shows that despite some general trends that support the conceptual statements of this theory – decrease in nuptiality and the “ageing” of first marriages, appearance and spread of new partnership forms such as cohabitation, increase in divorce and decline of fertility rates in a long-term retrospective, the plurality of family formation processes is observed in different European countries /regions, thus, the models of demographic behaviour are not uniform. Scandinavian countries are most advanced in this respect while in Eastern Europe⁷⁵ (as well as in the Baltic states, Lithuania among them) many distinct features of family transformation showed up later – high marriage rates and traditional *pattern of early marriage as well as* relatively high fertility (the total fertility rate in most countries was close to the replacement level) were observed until 1990. At the same time some countries (Estonia, Slovenia, Latvia) distinguished for much higher dynamics of nonmarital birth rates and the spread of cohabitation, compared with other nations of this region,

75 Former communist (or soviet bloc) states of Central and Eastern Europe.

was visible much earlier there. The period of socio-political and economic transformations (first half of the 1990s) was marked by significant decrease in fertility and nuptiality rates in all post-communist societies, however, later demographic developments are characterized by divergence of family formation processes in different Eastern European countries. In spite of significant changes of the two recent decades, Lithuania still remains as one of conservative countries – high nuptiality indicators, comparably young first marriage age and relatively small proportion of nonmarital births indicate to the slower pace of family changes.

Chapter 3. Divorces

Keywords: *divorce rate; diverse configurations, leading position, Baltic countries*

Different legal reforms that “made divorce easier” were followed by increases in divorce rates in many European countries (except Ireland and Southern Europe) since the 1960s. This trend was particularly pronounced in Scandinavia and Eastern Europe, and the Baltic states had taken a leadership in this respect: during the soviet years Latvia had experienced even around 4-5 divorces per 1,000 population, Estonia - respectively 3-4 and Lithuania – above 2-3. The trends of the last two decades reveal diverse configurations in different regions of Europe: in some of the Eastern European countries the crude divorce rate has slightly increased, in the other (Lithuania among them) a small increase or fluctuation at the level of 1990 was observed; a steady but slow growth and stabilisation (or even some decrease) in the last years is characteristic for Scandinavian and Western European countries (except Ireland); until the end of the XXth century the crude divorce rates were very low in Southern Europe. However a rapid increase was observed lately there – some countries have even outstepped the EU-28 average indicator. Still, according to the latest Eurostat data, the Baltic states retain the leading position.

Chapter 4. Changes in family structure

Keywords: *household, nuclear family, extended families, one-person household, single-parent*

Analysis of the 2012 Eurostat data on population distribution by household type shows a diverse picture of the composition of families and

households in European countries. Nuclear family households are still the most common type – more than 40 percent of population in Scandinavia and in many Western European countries (Ireland, Belgium, the Netherlands, France, etc.) as well as a quarter – one-third in the rest parts of Europe (34.6 percent in Lithuania) live in these households. Extended families with children are relatively widespread in the Eastern and Southern Europe, due to the effect of cultural norms, family traditions and economic factors – unlike in Scandinavian welfare states, the lack of homeownership *opportunities* / *inferior housing* conditions influence the self-dependent living strategies of the young people and make them live with parents even after marriage.

In comparison with other European countries, Lithuania has a relatively high number of single parent families – a percentage of one-person households among the total households with children is one of the highest in EU (21.3 percent) while a respective share of two-parents households – one of the lowest (55.5 percent). Such situation is conditioned, first of all, by high divorce rates in the country and, to a certain extent, by women's widowhood.

Chapter 5. Population aging and family

Keywords: *population ageing, kinship system verticalization, European countries, regions*

The aim of the chapter is to explore the dynamics of population ageing process in European countries and to show how family and kinship system are affected by the ongoing changes in population age structure. The analysis of speed of population ageing in different European regions (comparison of the dynamic in share of the older population in total population of the Northern, Western, Southern and Eastern Europe in 1960-2013) reveals the regional contrasts: the process was slowest in West Europe and fastest – in Eastern Europe. Although at the beginning of XXI century very high population aging rate was recorded in Lithuania (according to this indicator the country was second among the EU-28 Member States), by share of the old-age persons in total population (18.1 percent of persons aged 65 and over in 2012) Lithuania was still slightly below the EU-28 average (17.9 percent). In overall, population ageing level among European countries varies on a large scale, and the extreme values

differ almost twice - from 11.9 percent in Ireland to 20.8 percent in Italy in 2012.

Moving to the micro (family) level, population aging is reflected by so-called verticalisation of family kinship network. The analysis of changes in proportions of people belonging to different generations (children, parents, grandparents and great-grandparents) in European countries shows that in a period of 1970-1990 the number of three older generations has been growing in respect to the youngest (children's generation), and in later decades the process slowed down. Many of the Eastern European countries have experienced similar change in proportions of children – parents generations later, in a period of 1990-2013. In Eastern Europe, compared to other regions, the biggest increase was in the proportions of grandparents comparing to grandchildren (age groups respectively 50-64 and 0-14): proportions of grandchildren-grandparents' generations during 1990-2013 increased by 48 - 82 persons of grandparents' generation per 100 persons of grandchildren's generation. Although the increase of proportions of older generations in comparison to the youngest generations in different regions and countries has been uneven, it convincingly demonstrates the potential of European family to form kinship networks consisting of three and four (sometimes even five) generations. With the increase in numbers of generations in family and the lifetime of these multi-generational networks, the quality of intergenerational relationships within the family becomes a crucial issue.

Part II. Family and values

Chapter 6. Family in the system of values: a methodological approach to the study

Keywords: familism, individualism, values, attitudes, social context, statement

While discussing the changes in values as the primary driver of family changes, the authors of theory of second demographic transition have indicated to a shift towards individual autonomy and self-fulfilment as well as to a freedom of choice in behaviour (Van de Kaa, 1987, etc.). Consequently, pursuing an overview of family changes in Lithuania and other European countries, the second part focuses on the attitudes concerning partnership and family issues. The EVS and Project data are

considered, basing on demographic criterion and the typology of welfare models, ten countries were selected for analysis: Finland, Sweden, UK, Germany, Switzerland, Italy, Portugal, Estonia, Latvia and Lithuania. In addition, considering the peculiarities of particular geopolitical context, Ukraine is included.

In order to operationalize the attitudinal dimensions, the attitudes are situated within the social context of the second demographic transition, considering its following characteristics: a rise of higher order needs, flexible life course organization and multiple lifestyles, disengagement from civic and community-oriented networks and weakening of social cohesion, growing symmetry in gender roles (Lesthaeghe, Neels, 2002). Through the use of EVS data, these societal aspects are translated into individual attitudes, exploring the attitudes towards respective statements that are relevant for the analysis. A reference to S. H. Schwartz's (2012) theoretical model (typology of values), in which values (as a relatively stable criteria that are used by individuals in order to justify their actions and to appraise themselves and other people or events) are divided into 10 categories, these are ranked according to the postulated relationship between the two conceptual dimensions: *openness to change* <-> *conservatism* and *individual development opportunities* <-> *personal transcendence* is made in order to investigate and compare in cross-national perspective the expected shift from familism (or family-centeredness) to individualization.

Chapter 7. The attitudes towards family: results of comparative analysis

Keywords: *European countries, approval, statement, opinion, parenthood, children, gender roles, gender stereotypes, patriarchal, egalitarian, intergenerational obligations*

According to EVS data, family is most highly valued, compared with such life values as work, friends and acquaintances, leisure time, politics and religion – a majority of respondents (persons who represent the population of selected countries) view family as “very important”. Comparison of attitudes in different countries shows that the highest indicators are characteristic of Italy and Sweden while the lowest – for the Baltic states.

In order to reveal the attitudes towards partnership / marriage (their overall importance to individuals as well as association personal

perceptions of family with marriage), an approval / disapproval of the following statements is analysed: (1) *A marriage or long-term stable relationship is necessary to be happy*; (2) *Marriage is outdated institution*; (3) *It is alright for two people to live together without getting married*. These statements reflect traditional (familistic) values (1) as well as individualistic outlook (2 and 3). Also (un)justification of some behavioural patterns that contradict normative ideals (divorce, marital adultery, casual sex) is considered. Based on the performed analysis, it is concluded that strongest individualistic attitudes are incident to population of Scandinavian countries and Switzerland while familistic attitudes are mostly supported in Italy, Ukraine, Latvia and Lithuania. In this respect, Lithuanian people are also distinguished by a high proportion of persons, who do not have a strong opinion on these issues.

Social imperative of parenthood (*Duty towards society to have children*) is not approved by majority (three out of four) of all respondents from the countries under comparison, however, a degree of disapproval differs by country: the statement is most rarely supported in Finland and Sweden, and most often – in the Baltic states and Ukraine. Respondents from Scandinavian countries most often agree with the opposite statement (*People should decide themselves to have children*) while people in Portugal and Lithuania express a weakest support of this statement (40 percent of people in our country are undecided). Still, the children are reckoned an essential prerequisite for a more meaningful life. The statement that *Women need children in order to be fulfilled* raises least doubts (it is supported by an absolute majority of respondents from all countries), but opinions regarding the role of children in men's life differ – if respondents from Scandinavian countries consider parenthood even more important for male identity and selfhood, respondents from Ukraine, Portugal and the Baltic states follow the opposite view. It should be pointed out that the answers of people from Lithuania have particularly strong gender bias – the country is in a group of five countries with a strongest support of statement that *Women need children in order to be fulfilled* and in the group of six countries with a weakest support of statement that *A man has to have children in order to be fulfilled*.

The attitudes towards gender social roles also confirm the fact that traditional gender stereotypes remain stronger in Lithuania, if compared with many other countries – approval of paid work / professional activity is among the lowest and support of a housewife's status for females is one of the highest. Most positive viewpoint towards the influence of women's

employment on family life is characteristic for population of Finland and Sweden and most negative – for the population of Italy and Lithuania. Egalitarian family model based on an equal division of family roles by gender has received strongest support in Scandinavia while a more moderate view is expressed in other countries.

Analysis of attitudes towards intergenerational obligations shows that normative expectations of engagement between adult children and ageing parents range widely on the scale of familism-individualism – an absolute majority of Ukrainian population (92 percent) agrees that parents should be respected and loved implicitly, this attitude is also important in the Baltic states and Portugal (proportion of positive responses range in interval 68-84 percent). Western European countries – UK, Germany, Switzerland, as well as Finland, demonstrate a mix of familism and individualism. Sweden with clearly dominant individualistic attitudes stands out among the other countries: Swedish people strongly support an idea that children's relationships with parents should be constructed like with any other person, i.e. a beloved and valued person's role is not assigned but acquired.

In Eastern and Southern European countries, adult children are assigned a particular role in providing support to dependent parents. The vast majority (76 to 97 percent) of the population in Ukraine, Italy, Latvia, Portugal, Estonia and Lithuania views children as primary caregivers of frail elderly parents. Two-thirds of German population and a half of Swiss population are of the same opinion, compared with only one-fourth of Swedish and one-fifth of Finnish population.

Comparison of views about ones' commitment to an upward and downward intergenerational support in family has revealed that in some Eastern European countries (Ukraine, Lithuania, Latvia), as well as partly in Portugal the expectations are symmetrical. Population of Germany and Estonia expresses quite a moderate asymmetry, but in Italy, Finland, Switzerland, United Kingdom and Sweden the attitude towards intergenerational support in family is characterized by highly expressed asymmetry and selectivity. It is recognized that parents should invest in relationships with children, sacrificing their well-being, but at the same time the adult children should, to a lesser extent, invest in relationships with their parents and sacrifice their own well-being (devaluation of upwards going intergenerational support). Thus, in Italy, Finland, Switzerland, United Kingdom and Sweden attitudes towards parental obligations are characterized by familistic ethos, whereas in respect of

intergenerational support in the opposite direction – filial obligations to support ageing parents – definitely individualistic ethos is applied.

Chapter 8. Attitudes to the family: the case of Lithuania

Keywords: *familism, individualism, family formation / destruction, attitude, intergenerational support, cohort analysis, Lithuania*

The aim of this chapter is to explore the issues that were not considered in EVS, namely, the role of family and its alternative forms, the circumstances legitimating family formation / destruction as well as expectations for intergenerational obligations and sharing responsibility between family and formal institutions regarding the care for the frail elderly family members and support of needy family members. Analysis is based on the quantitative Project data.

The research results reveal that expressed views are multiple. On the one hand, family is highly valued and is associated with life success while its dissolution – divorce of spouses (especially if there are small children) is censured. On the other hand, rather “blurred” views can be traced, for example, a half of respondents agree that a lone father is capable to raise children just as well as a single mother while one out of four have an opposite view (the rest quarter neither agree nor disagree). Similarly, intergenerational obligations in the family are perceived in quite different ways, and family members (children, parents or grandparents) are not always expected to be providers of financial or other support. The highest acceptance rates were for the statements *The family is in the first place, friends and other people are not so important* ($s = 0.996$), and *Parents should help their adult children in financial hardship* ($s = 0.981$). It can be stated, that out of all family-related statements these two unify the representatives of all generations of Lithuanian adult population (born in 1950-1985).

The data on attitudes towards different aspects of family, collected by applying cohort (born in 1950–1955, 1960–1965, 1970–1975 and 1980–1985) analysis, enables to define several types of changes in these attitudes according to intensity of changes. The first group forms beliefs that are universal to every generation (no statistically significant differences between cohorts detected). The following statements belong to this group: *The family is in the first place, friends and other people are not so important; Same-sex couples should have the same rights as heterosexual couples, including adoption of a child; Children should live*

together with their parents, if the parents can no longer care for themselves; Grandparents should look after grandchildren, if their parents are unable to do so; Financial assistance to needy persons is primarily public affair, rather than their family members. The second group includes gradually changing attitudes – weakening slightly with each younger cohort (statistically significant differences detected between the oldest (1950–1955) and the youngest (1980–1985) generations only). The following statements belong to this group: *Success in life depends on the family; The couple should do everything together; In elderly care homes should only live alone persons, with no close relatives.* The next group of family values can be characterized by contrast of attitudes between the older and younger (statistically significant differences detected between cohorts born in 1960–1965 and 1970–1975). Cohorts born until 1965 tend to agree with following statements much more than the youngest: *It is bad, when parents divorce, while their children are small; When people have children, they have to get married; Parents should help adult children in financial hardship;* in contrast, cohorts born after 1970 tend to agree much more with the following statement: *Single man can raise a child as well as single women.* Finally, there is the fourth group of statements that includes only one (*It's a good idea for a couple who intend to get married to live together first*) – its acceptance increases statistically significantly with each younger cohort.

So, in spite of the exceptional role of family in the life course of individuals, each younger cohort to a lesser extent supports values associated with traditional family. So, transition from familistic attitudes towards individualistic, giving priority to the possibilities of self-expression of an individual and to the quality of relationships between family members is evident.

Part III. Family and quality of life

Chapter 9. Values, attitudes and quality of life

Keywords: *marital status, familial situation, subjective quality of life, satisfaction with life, stress, familial social network*

Even though the last decades have witnessed a transition from familistic (community) to individualistic values, family is still important as a “shelter” from the external forces. There is a lot of evidence in the literature that not only economic criteria but also interpersonal relations

among family members are important in ensuring the quality of life nowadays. The research questions in the chapter are the following: how various aspects of family life relate to individual satisfaction with life quality? What is the relationship between family formation and subjective and objective satisfaction with life? The research is based on theoretical approaches about life quality conception, and its measurement proposed by Western scholars. For the exploration of interrelation between marital status, familial situation and life quality, the Project quantitative data are examined, focusing on the answers to particular questions of the survey questionnaire.

The answers to the question *If you would think about your life with successes and un-successes, with rise-ups and fall-downs, how would you evaluate your life in different age periods?* are analysed by marital and familial situation of the respondents, picking out ten groups (*Not married without children; Not married with children; Married without children; Married with children; Cohabited without children; Cohabited with children; Divorced without children; Divorced with children; Widows without children; Widows with children*) and basing on the presumption that married persons and / or those who live in family evaluate their personal life quality better. The research revealed that interrelation between marital status, familial situation and subjective quality of life is differentiated by the attitudes towards the statements that *Success of one's life depends on the family* and that *Family is above all, friends and other people are not so important*.

People in Lithuania evaluate their family life based on the values of modern society, even if they sometimes practice different (alternative) patterns of familial life. The youngest birth cohort (1980–1985), especially married persons evaluate their own quality of life better in comparison to persons from the older birth cohorts. Persons with children almost always are more satisfied with their quality of life than childless persons, independently of their marital status. Widows and those who live in unregistered marriage (cohabitation) usually estimate their quality of life as poor. This is also characteristic of unmarried women with children who think that success in life depends on the family very much. Practices of alternative patterns of familial life and, at the same time, a higher satisfaction with life quality are characteristic of persons with liberal attitudes concerning family, i.e., those who chose unpopular in society ways of life - persons who decide to divorce even they have small age children, or women who prefer to be a single mothers, etc.

For the comparison of situation in Lithuania and other European countries, EVS data are explored, raising the following research questions: How evaluations of satisfaction of life quality are distributed by marital and family situation analysis in different European countries? What are the similarities and differences? The research results unveiled that the lowest evaluation of life satisfaction is observed among widows with children and divorced or cohabiting persons with children in Lithuania. For comparison, in Sweden similar attitudes are related to childlessness. The presumption here could be that in our country satisfaction with life is reduced by child-related economic burden while satisfaction with life in Sweden is reduced by lack of social relationships (childlessness means a narrower social network). Lower life satisfaction of widows with children are characteristic not only in Lithuania, but also in Portugal, Italy, Estonia, Ukraine and United Kingdom.

What stressful situations and social risks face the individual's in their life course? How these stressful situations influence subjective quality of life? The analysis is based on the Project data, exploring the following stressful situations, experienced by the respondents personally or by their family members: unemployment of family members, long-term illness, caring for a sick family member, abortion, death, suicide, encounters with legislation, addiction, depression, domestic violence, family conflict, divorce, infidelity of spouse or partner, inadequate housing, financial difficulties, emigration. The research results show that persons who have not experienced the most of the above indicated stressful situations evaluate their own quality of life better. Among commonly experienced difficulties, individual quality of life is mostly influenced by financial hardship and poor housing conditions. Persons who live in partnership (marriage or cohabitation) and persons with children at age of 7–18 years evaluate their quality of life better in comparison to others, notwithstanding the experience of many difficulties in the life course.

Basing on the analysis of the answers to the question *Who are those persons that during this last year were important to you?* a size of personal social network and familial social network was calculated. It was revealed that individuals who evaluate own quality of life as poor or very poor, usually have a narrower social network with fewer family members, compared with those who evaluate their own quality of life as very good or good.

To which life sphere – familial or beyond family – individuals invest more time, money and other resources? What influence these do

investments make into own quality of life? Basing on the analysis of the answers to the questions *To what extent do you have invested in the following aspects during your life course? How much satisfaction these aspects gave to you throughout your life?* and *How much stress these aspects gave to you throughout your life?* it was revealed that investments are differentiated according to marital and familial status. Most of the time, money and other resources people in Lithuania invest into their children (mean = 3.7, when scale is: 1 – Invested nothing, 5 – Invested a lot). The next spheres of life that people invest are the following: conjugal life, housework, love and sexual life, family (parents, brothers/sisters, etc.). Married persons invest mostly in children, marital life and family (parents, brothers/sisters, etc.). Cohabitors invest most of the resources into partner, less – into housework and family (members of extended family, kin, etc.). Meanwhile, divorced persons less invest into relationships with (ex)partner, love and sexual life, but more - into self-realization, education and other activities beyond family. Here it should be noted that different investments interrelate with various practices that create particular social networks for persons with distinct marital and familial statuses. Such social networks can directly or indirectly influence individual quality of life. For example, research results reveal that investments into children give the most satisfaction, but also much stress. Investments in conjugal life, love and sexual life, family in general, and self-realization provide much satisfaction as well while housework and paid work are related to much of investments, less satisfaction and much stress.

Chapter 10. Family and social differentiation

Keywords: *subjective quality of life, risk of poverty, deprivation, burden of dependents, employment intensity, housing conditions*

In this chapter, the research questions are the following: how familial life in Lithuania is interrelated to the material well-being? What are similarities and differences of material living conditions of families in European countries? The research is based EU-SILC data, and the following family types are analysed: *Single person; Single adult with dependent children; Two adults; Two adults with one dependent child; Two adults with two dependent children; Two adults with three or more dependent children; Three or more adults without dependent child; Three or more adults with dependent children.*

The research results revealed that material situation in European countries is “sensitive” to the structure of household, especially – to the number of dependents in the household. In most disadvantageous position in terms of poverty are single adults with dependent children and two adults with three or more dependent children. The disadvantage of being single regarding the risk of poverty is observed in Sweden, Finland, United Kingdom, Lithuania; in Portugal and Lithuania disadvantage also to live in household with two or three adults. In almost all cases, Lithuania is among countries with the unfavourable situation. Similar situation is in Portugal and in separate cases – in Italy, United Kingdom. The opposite situation is Switzerland, in separate cases – in Finland, Germany, Estonia. From the perspective of typology of welfare states, Lithuania families are in position close to families in countries with liberal welfare model.

According to EU-SILC data, employment intensity and earnings not always keep families out of the risk of poverty. Most favourable situation in households with working adults is in Finland and the worst – in Italy and United Kingdom. Situation in Lithuania is relatively favourable because participation in the labour market enables escape poverty, though it depends on the composition of the household and burden of dependents.

In Finland, Sweden, United Kingdom, Switzerland, the Ukraine and Lithuania life in partnership is more favourable in the sense of material well-being. In these countries, life without a partner means a higher risk of financial deprivation. On the contrary, it is more advantageous to live without a partner in Italy.

Lack of finances is related to the unmet needs. In European countries, the households with dependent children experience needs for the items necessary for everyday life mostly (the biggest difference, compared with the households without dependent children are in Germany and Switzerland). Only in Lithuania and Portugal households without dependent children experience material deprivation more often than households with dependent children.

EU-SILC data reveal that the persons who have suffered material deprivation in childhood not have good or very good material conditions in adulthood in every country. However, good or even very good material conditions in childhood are not guarantee of the same level of material conditions in adulthood. For example, in Sweden, Finland, Latvia, Estonia almost a half, in Germany – 62 percent, in Switzerland, United Kingdom, Italy, Lithuania – 45 percent of population stated that they had good or very good material conditions in childhood and bad or very bad

material conditions in adulthood. Least changes in material conditions in childhood and adult's life are observed in Italy and Portugal. In terms of material sourcing, situation of Lithuanian families in the context of families of other European countries is rather favourable.

EU-SILC data show rather optimistic results on satisfaction with housing conditions in European countries – from 94 percent of the population in United Kingdom and Switzerland to 80 percent of the population in Estonia are satisfied with their housing conditions. People in Lithuania and Latvia (84–85 percent) are among those who are least satisfied with housing conditions. In all countries, persons who live in partnership are mostly satisfied with housing conditions and single persons and those who live in households with dependent children are least satisfied. This is particularly evident in Estonia, Lithuania, Latvia, partly – in Germany, Italy.

In conclusion, families in Lithuania, like in other European countries, meet a number of challenges. In order to cope with them, closer cooperation among family members is essential. Moreover, without of help from the outside of the family, many problems would be impossible to solve even in the states with a high level of living. So, support from social networks and the welfare state is necessary as for family formation, as in the daily life of the family.

LITERATŪRA

- Aassve, A.; Davia, M. A.; Iacovou, M.; Mazzuco, S. Does leaving home make you poor? Evidence from 13 European countries. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*. 2007, 23 (3), p. 315–338.
- Allardt, E. Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. M. C. Nussbaum, A. Sen (Eds.). *The quality of life*. Oxford, Clarendon Press, 1993, p. 88–94.
- Andersson, G. Children's experience of family disruption and family formation: Evidence from 16 FFS countries. *Demographic Research*. 2004, Vol. 7, p. 343.
- Atkinson, A. B.; Rainwater, L.; Smeeding, T. M. *Income distribution in OECD countries*. OECD Social Policy Studies No. 18. Paris, 1995.
- Atkinson, A. B.; Cantillon, B.; Marlier, E.; Nolan, B. *Social indicators: the EU and social inclusion*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Bane, M. J.; Ellwood, D. T. Slipping into and out of Poverty: The Dynamics of Spells. *The Journal of Human Resources*. 1986, 21 (1), p. 1–23.
- Basten, S. Voluntary childlessness and being Childfree. *The Future of Human Reproduction: Working Paper*. No. 5, St. John's College Research Centre, University of Oxford, Vienna Institute of Demography, 2009, p. 1–23.
- Baublytė, M.; Stankūnienė, V. *Tėvai ir vaikai. Vyrų ir moterų šeimoje ir visuomenėje*. Kartu ir lyčių tyrimo standartinės lentelės. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2007–2008.
- Beck, U.; Beck-Gernsheim, E. Families in a Runaway World. J. Scott, J. Treas, M. Richards (Eds.). *Blackwell Companion to Sociology of Families*. Oxford: Blackwell, 2004, p. 499–514.
- Becker, G. S. *A Treatise on the Family*. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1981.
- Beets, G. Does the increasing age at first birth lead to increase in involuntary childlessness? *Evolution or Revolution in European Population European Population Conference*. Milano, 1995, Vol. 2. Franco Angeli, Eaps, Iussp, 1995, p. 15–30.

- Bernhardt, E.; Goldscheider, F.; Goldscheider, C. Integrating the second generation: Gender and family attitudes in early adulthood in Sweden. *Zeitschrift für Familienforschung*, 19, Heft 1, 2007, p. 55–70 [žiūrėta 2014-12-05]. <<http://www.zeitschrift-fuer-familienforschung.de/pdf/2007-1-bernhardt.pdf>>.
- Biggs, S.; Lowenstein, A. *Generational Intelligence: A Critical Approach to Age Relations*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2011.
- Billari, F. C.; Philipov, D.; Baizán, P. Leaving home in Europe. The experience of cohorts born around 1960. *International Journal of Population Geography*. 2001, 7(5), p. 339–356.
- Billari, F. C. Lowest-Low Fertility in Europe: Exploring the Causes and Finding Some Surprises. *The Japanese Journal of Population*. 2008, 6(1), p. 2–18.
- Billingsley, S. The Post-Communist Fertility Puzzle. *Population Research and Policy Review*. Barselona: Department of Political and Social Sciences, Pompeu Fabra Universitat, 2009 [žiūrėta 2014-10-05]. <<http://link.springer.com/article/10.1007/s11113-009-9136-7/fulltext.html>>.
- Boh, K. Current family structures in Eastern and Central Europe. *Changing Families in Changing societies*. Proceedings of the International Conference in Brussels, 8–10 February Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, 1992, p. 28–35.
- Bradbury, B.; Jantti, M. Child poverty across industrialized nations. *Innocenti Occasional Papers*. Economic and Social Policy Series No. 71, 1999.
- Brines, J.; Joyner, K. The ties that bind: Principles of cohesion in cohabitation and marriage. *American Sociological Review*. 1999, 64, p. 333–355.
- Bronchlain, M. N. East-West marriage contrasts, old and new. A. Blum, J. L. Rallu (Eds.). *European population. Vol. 2. Demographic dynamics*. Paris: John Libbey Eurotext, 1993, p. 461–479.
- Bučaitė-Vilkė, J.; Purvaneckienė, G.; Vaitkevičius, R.; Tereškinas, A. *Lyčių politika ir gimstamumo ateitis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
- Campbell, A.; Converse, P. E. *Monitoring the Quality of American Life: A Proposal to the Russel Sage Foundation*. Survey research Center, University of Michigan, 1978.

- Cherlin, A. J. Remarriage as an incomplete institution. *American Journal of Sociology*. 1978, 84, p. 634–650.
- Cherlin, A. J. Toward a new home: Socioeconomics of union formation. L. J. Waite, C. Bachrach, M. Hindin, E. Thomson, A. Thornton (Eds.). *The ties that bind: Perspectives on marriage and cohabitation*. New York: Aldine de Gruyter, 2000, p. 126–144.
- Cherlin, A. J. The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and Family*. 2004, 66, p. 848–861.
- Cherlin, A. J. American family in the Early Twenty-First Century. A. S. Skolnick, J. H. Skolnick (Eds.). *Family in Transition*. Boston (Mass.): Allyn & Bacon, 2011, p. 190–210.
- Cliquet, R. Major trends affecting families in the new millennium – Western Europe and North America. *United Nations, major trends affecting families; a background document*. United Nations, 2003, p. 1–26.
- Coleman, D. Partnership in Europe; its Variety, Trends and Dissolution. *Finnish Yearbook of Population Research*. 2013, XLVIII, p. 5–49.
- Cummins, R. A. Moving from the quality of life concept to a theory. *Journal of Intellectual Disability Research*. 2005, No. 49, p. 699–706.
- Česnūitytė, V. Šeimos samprata: Lietuvos gyventojų subjektyvus požiūris. *Socialinis darbas*. 2012, Nr. 11 (2), p. 257–270.
- Česnūitytė, V.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. *Lietuvos šeima: socialinių sątų perspektyva*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
- Davis, K.; Blake, J. Social structure and fertility: An analytic framework. *Economic Development and Cultural Change*. 1956, Vol. 4, No. 3, p. 211–235.
- Deven, F. Relational Patterns and Family Dynamics. R. L. Cliquet (Ed.). *Gezinnen in de verandering. Veranderende gezinnen*. CBGS Monografie. Brussel: Centrum voor Bevolkings-en Gezinsstudie, 1996, p. 59–82.
- Diener, E.; Oishi, S.; Lucas, R. E. Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*. 2003, 54, p. 403–425.
- Diener, E.; Seligman, M. E. P. Very happy people. *Psychological Science*. 2002, 13, p. 80–83.

- Easterlin, R. A. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. P. A. David, M. W. Reder (Eds.). *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York: Academic Press, Inc., 1974.
- Easterlin, R. A. Does Economic Growth Improve the Human Lot? IZA Discussion Paper. 2006, No. 2023, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- Engel, D. J. Cohabitation and exchanges of support. *Social Forces*, 2005, 83, p. 1097–1110.
- Erikson, R. Descriptions of inequality: the Swedish approach to welfare research. M. C. Nussbaum, A. Sen (Eds.). *The quality of life*. Oxford, Clarendon Press, 1993, p. 67–83.
- Galloway, S.; Bell, D.; Hamilton, Ch.; Scullion, A. *Quality of Life and Well-being: Measuring the Benefits of Culture and Sport. Literature Review and Thinkpiece*. Scottish Executive Social Research, 2005.
- Gardner, J.; Oswald, A. J. Do divorcing couples become happier by breaking up? *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*. 2006, Volume 169, Issue 2, p. 319–336.
- Gedvilaitė-Kordušienė, M. Motives of Intergeneration Support in Lithuania. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*. 2012, Nr. 2(1), p. 79-94.
- Gerber, T. *Changing Family Formation Behavior in Post-socialist Countries: Similarities, Divergences, and Explanations in Comparative Perspective*. University of Wisconsin-Madison, 2009.
- Gobbi, P. E. A Model of Voluntary Childlessness. *Discussion Paper*, No 1, Institute for Economic and Social Research, Université Catholique de Louvain, 2011, p. 1-44 [žiūrėta 2014-10-11]. < <http://sites.uclouvain.be/econ/DP/IRES/2011001.pdf> >
- González, L.; Viitanen, T.K. The Effect of Divorce Laws on Divorce Rates in Europe. *IZA Discussion Paper*, No. 2023, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, 2006.
- Guogis, A. Pietų Europos gerovės modelis: Ispanijos atvejo problemos. *Viešoji politika ir administravimas*. 2012, 11(2), p. 213–221.
- Guogis, A. Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai. *Filosofija. Sociologija*. 2014, 25(2), p. 71–79.
- Habib, C. The transition to fatherhood: A literature review exploring paternal involvement with identity theory. *Journal of Family Studies*. 2012, Vol. 18, Issue 2–3, p. 4–21.

- Hakim, C. *Models of the Family in Modern Societies: Ideals and Realities*. Ashgate, 2003.
- Hantrais, L.; Philipov, D.; Billari, F. C. Policy implications of Changing Family Formation. *Population Studies*. No. 49, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006.
- Harper, S. *Ageing Societies: Myths, Challenges And Opportunities*. London: Hodder Arnold, Oxford University Press Inc., 2006.
- Haskey, J. C. Formation and dissolution of unions in the different countries of Europe. A. Blum, J. L. Rallu (Eds.). *European population. Vol. 2. Demographic dynamics*. Paris: John Libbey Eurotext, 1993, p. 211–229.
- Hoem, J. M.; Kostova, D.; Jasilioniene, A. Traces of the Second Demographic Transition in Four Selected Countries in Central and Eastern Europe: Union Formation as a Demographic Manifestation. *European Journal of Population*. 2009, 25, p. 239–255.
- Hoem, J. M. Why does Sweden have such high fertility? *Demographic Research*. Vol. 13, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2005, p. 559–572.
- Höhn, C.; Avramov, D.; Kotowska, I. (Eds.). *People, Population Change and Policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study*. Vol. 2. Demographic knowledge – Gender – Ageing. Springer, 2008.
- Iacovou, M. Patterns of Family Living. R. Berthoud, M. Iacovou (Eds.) *Social Europe. Living Standards and Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar, 2004.
- Iacovou, M.; Skew, A. J. Household Structure in the EU. *Eurostat methodologies and working papers*. Luxembourg: Eurostat, 2010.
- Inglehart, R. Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quarterly* 2000, Vol. 23, No. 1, p. 215–228 [žiūrėta 2014-12-08]. <http://csis.org/files/publication/twq_00Winter_inglehart.pdf>.
- Jagger, G.; Wright, C. Introduction: changing family values. G. Jagger, C. Wright (Eds.). *Changing Family Values*. Routledge: Psychology Press, 1999, p. 1–16.
- Jallinoja, R.; Widmer, E. D. (Eds.) *Families and Kinship in Contemporary Europe: Rules and Practices of Relatedness*. Palgrave Macmillan Studies in Family and Intimate Life, 2011.
- Juozeliūnienė, I.; Kanapienienė, L.; Kazlauskaitė, A. Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2008, 1, p. 119–133.

- Juozeliūnienė, I.; Leonavičiūtė, Ž. Atotolio šeima daugiavietiškumo požiūriu. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2009, 1 (24), p. 81–98.
- Juozeliūnienė, I.; Martinkėnė, G. Lithuanian family in the context of migration: representation in legal documents and TV broadcast. *Filosofija. Sociologija*. 2011, 4 (22), p. 414–425.
- Juozeliūnienė, I. Migraciją patiriančių šeimų sociologinio tyrimo metmenys. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2013, 1 (32), p. 53–88.
- Jurėnienė, V. Darbo rinka ir moterys tarpukario laikotarpiu. *Lyčių studijos ir tyrimai*. Vilniaus universiteto Lyčių studijų centras, Šiaulių universiteto lyčių studijų centras, 2006, p. 28–37.
- Kabašinskaitė, D. Vaikystės sociologija, vaikų teisės ir vaikų politika. *Filosofija. Sociologija*. 2002, Nr. 3, p. 43–49.
- Kanopienė V. Darbas ir šeima: vaidmenų pasidalijimas. V. Stankūnienė (red.) *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: LFSI, 1997, p. 168–188.
- Kanopienė, V. Women and the Economy. S. LaFont (Ed.). *Women in Transition. Voices from Lithuania*. Albany: State university of New York Press, 1998, p. 68–80.
- Kanopienė, V. *Socialinė demografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
- Kanopienė, V. Intergenerational communication in Lithuanian families. *Socialinis darbas*. 2012, 11 (2), p. 245–256.
- Kanopienė, V. Family as a provider of social support : the Lithuanian case. *Family, care and work in Europe: an issue of gender?* I. Crespi, T. Miller (Eds.). Macerata: EUM, 2013a, p. 115–138.
- Kanopienė, V. Kai kurie tarpgeneracinio solidarumo šeimoje aspektai: tėvų parama suaugusiems vaikams. *Socialinis darbas*. 2013b, 12 (2): 215–226.
- Kanopienė, V.; Mikulionienė, S.; Česnuitytė, V. *Šeima ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva. Analitiniai rezultatai. Family and Social Networks: Intergenerational Perspective. Analytical results*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
- Keilman, N. Recent trends in family and household composition in Europe. *European Journal of Population*. 1987, 3, p. 297–325.
- Kelly, J. Challenges to the traditional nuclear family. *Social & Political Review*. Trinity College Dublin, 2010, p. 11–18.

- Kiernan, K. The state of European Unions: an analysis of partnership formation and dissolution. M. Macura, G. Beets (Eds.) *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe: Insights and Lessons from Comparative Research*. New York and Geneva: United Nations, 2002, 1, p. 57–76.
- Kohler, H.-P.; Behrman, J. R.; Skytthe, A. Partner+Children = Happiness? The Effects of Partnerships and Fertility on Well-Being. *Population and Development Review*. 2005, 31 (3), p. 407–445.
- Kokkonen, A. *Bedroom Politics: How family policies affect women's fertility and union formation decisions*. University of Gothenburg, 2011.
- Kraniauskienė, S. *Tapsmas suaugusiųjų: jaunimo socialinė branda Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2011.
- Kuppens, P.; Realo, A.; Diener, E. The role of positive and negative emotions in life satisfaction judgment across nations. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2008, 95, p. 66–75.
- Kvieskienė, G. *Pozityvioji socializacija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005.
- Land, K. Models and indicators. *Social Forces*. 2001, 80 (2), p. 381–410.
- Lanzieri, G. The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations. *Eurostat. Statistics in Focus, Population and social conditions*, 23/2011 [žiūrėta 2015-01-05]. <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5578868/KS-SF-11-023-EN.PDF/882b8b1e-998b-454e-a574-bb15cc64b653>>.
- Laudani, C.; Guzzo, G.; Lo Cascio, V.; Pace, U.; Cacioppo, M. Does a Mediterranean Model of Family Functioning in the Perception of Italian and Spanish Adolescents Exist? A Cross-National Study. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014, Vol. 5, No. 1. Rome: MCSER Publishing, p. 377–385 [žiūrėta 2015-01-03]. <<http://mcser.org/journal/index.php/mjss/article/viewFile/1915/1914>>.
- Lesthaeghe, R. The Second Demographic transition in Western Countries: An Interpretation. M. K. Oppenheim, A. M. Jensen (Eds.). *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 17–62.
- Lesthaeghe, R.; Neels, K. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*. Kluwer Academic Publishers, 2002, 18, p. 325–360.

- Letablier, M. T.; Pennec, S. *Changing Family Structure in Europe: New Challenges for Public Policy*. Cross-National Research Papers Sixth Series. Leicestershire: Loughborough University, European Research Centre, 2003.
- Liefbroer, A. C.; Fokkema, T. Recent trends in demographic attitudes and behaviour: Is the Second Demographic Transition moving to Southern and Eastern Europe? J. Surkyn, P. Deboosere, J. V. Bavel (Eds.) *Demographic challenges for the 21 Century. A State of the Art in Demography*. 2008, p. 115–141.
- Lyubomirsky, S.; Schkade, D.; Sheldon, K. M. Pursuing Happiness: The Architecture of Sustainable Change. *Review of General Psychology*. 2005, Vol. 9, No. 2, p. 111–131.
- Lucifora, C.; Meurs, D. Family Values, Social Needs and Preferences for Welfare. *IZA Discussion Paper*, No. 6977. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, 2012.
- Lück, D. Cross-national comparison of gender role attitudes and their impact on women's life courses. *Globalife Working Paper*. 2005, No. 67, 2011 [žiūrėta 2014-12-15]. <<http://www.uni-bamberg.de/sowi/soziologie-i/globalife>>.
- Lutz, W.; Scherbov, S.; Volkov, A. (Eds.). *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991*. London and New York: Routledge, IIASA, 1994
- Lutz, W.; Skirbekk, V.; Testa, M. R. The low - fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*. Vienna: International Institute for Applied Systems Analysis, 2006, p. 167–192.
- Macura, M.; Mochizuki-Sternberg, Y.; Garcia, J. L. Eastern and Western Europe's fertility and partnership patterns: selected developments from 1987 to 1999. M. Macura, G. Beets (Eds.) *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe: Insights and Lessons from Comparative Research*. Vol. 1. New York and Geneva: United Nations, 2002, p. 27–56.
- Mayer, K. U. The paradox of global social change and national path dependencies: life course patterns in advanced societies. A. E. Woodward, M. Kohli (Eds.). *Inclusions-Exclusions*. London: Routledge, 2001, p. 89–110.

- Mandic, S. Home-Leaving and its Structural Determinants in Western and Eastern Europe: An Exploratory Study. *Housing Studies*. 2008, 23 (4), p. 615–636.
- Marcinkevičienė, D. Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika, *Colloquia*. 2008, 21, p. 96–113.
- Marshall, G. *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford, New York: Oxford university Press, 1998.
- Maslauskaitė, A. Šeimos deinstitutionalizacija: raida, priežastys ir iššūkiai. *Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje*. LGL ESTEP, 2004a, p. 4–16.
- Maslauskaitė, A. *Meilė ir santuoka pokyčių Lietuvoje*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2004b.
- Maslauskaitė, A. Lytis, globa ir kultūriniai gerovės kapitalizmo barjerai Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2004c, 3, p. 39–51.
- Maslauskaitė, A. *Šeima ir šeimos politika: patirtis ir neokonservatyvios politikos gairės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2005 [žiūrėta 2014-09-05]. <<http://tsajunga.lt/wp-content/uploads/2014/04/A.Maslauskaite.-Seima-ir-seimos-politika.-Patirtis-ir-neokonservatyvios-patirties-gair%C4%97s.pdf>>.
- Maslauskaitė, A.; Stankūnienė, V. *Šeima abipus sienų*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 2007.
- Maslauskaitė, A. Kohabitacija Lietuvoje: šeimos formavimo etapas ar „nauja šeima“? V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė (red.) *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų centras, 2009, p. 220–256.
- Maslauskaitė, A. Lietuvos šeima ir modernybės projektas: prieštaros bei teorizavimo gamybos. *Filosofija. Sociologija*. 2010, 21(4), p. 310–319.
- Maslauskaitė, A. Contacts between adult children and their parents in Lithuania: the effects of familial, individual and structural factors. *Filosofija. Sociologija*. 2011, 22 (4), p. 348–364.
- Maslauskaitė, A.; Baublytė, M. *Skyrybų visuomenė. Ištuokų raida, veiksniai, pasekmės*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2012.
- Maslauskaitė, A. Ankstyvų skyrybų tendencijos nesikeičia. *Demografija ir mes*. 2012a, 8, p. 7–9.
- Maslauskaitė, A. Skyrybas vertiname vis nuosaikiau. *Demografija ir mes*. 2012b, 8, p. 10–12.

- Maslow, A. H. *Toward a psychology of being*. New York: Princetone, Van Nostrand, 1962.
- Mikulionienė, S. Namų ūkiai ir šeimos Lietuvoje: sociodemografinis požiūris. *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997a, p. 38–63.
- Mikulionienė, S. Households in Lithuania: 1995 LFFS data. *Revue Baltique*. Vilnius, 1997b, 10, p. 104–113.
- Mikulionienė, S. Namų ūkio struktūra. Stankūnienė, V.; Baublytė, M.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1999b.
- Mikulionienė, S. Household Composition. Stankūnienė, V.; Kanopienė V.; Mikulionienė S. *Fertility and Family surveys in Countries of the ECE Region*. Standart Country Report: Lithuania. Economic Studies No 10. New York: UN/ECE, UNPF, 2000b.
- Mikulionienė, S. *Socialinė gerontologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2011.
- Mikulionienė, S. „Mes čia – jie ten“. Tarpgeneracinio bendravimo įprasminimas, būdai, vertinimas. *Socialinis darbas*. 2013, 12(2), p. 227–239.
- Mitrikas, A. A. Šeimos vertybių pokyčiai pastaruju dešimtmečiu. *Filosofija. Sociologija*. 2000, 4, p. 66–73.
- Mitrikas, A. A. Moters vaidmens vertinimas Lietuvoje ir Europos šalyse. *Filosofija. Sociologija*. 2001, 4, p. 18–23.
- Mitrikas, A. A. Šeima ir vaikai: realijos ir vertinimai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2006, 1, p. 61–75.
- Mitrikas, A. A. Lietuvos šeima: vertybiniai pokyčiai 1990–2005 metais. R. Žiliukaitė (red.) *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos. Vertybiniai tyrimai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
- Myers, D. Building knowledge about quality of life for urban planning. *Journal of the American Planning Association*. 1988, 54, p. 347–358.
- Moors, G. Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World. *Review of Population and Social Policy*. 2000, 9, p. 121–170.
- Morgan, D. H. J. *Family Connections. An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press, 1996.

- Morgan, D. H. J. *Rethinking Family Practices*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.
- Moors, G. Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World. *Review of Population and Social Policy*. 2000, 9, p. 121–170.
- Musick, K.; Bumpass, L. Reexamining the Case for Marriage: Union Formation and Changes in Well-being. *Journal of Marriage and Family*. 2012, Vol. 74, No. 1, p. 1–18.
- Nock, S. L. A comparison of marriages and cohabiting relationships. *Journal of Family Issues*, 1995, 16, p. 53–76.
- Noll, H-H. Towards a European system of social indicators: theoretical framework and system architecture. *Social Indicators Research*. 2002, 58, p. 47–87.
- Nussbaum, M. C.; Sen, A. (Eds.). *The quality of life*. Oxford, Clarendon Press, 1993.
- Okólski, M. The demographic-institutional contradictions of modern society. *Review Baltique*. 1999, 13: 7–22.
- Oyserman, D. Values, Sociology of. N. J. Smelser, J. Wright, P. B. Baltes (Eds.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier Science Ltd., 2001, p. 16153–16157.
- Oláh, L. Sz.; Bernhardt, E. M. Sweden: Combining childbearing and gender equality. *Demographic research*. 2008, Vol. 19, art. 28, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, p. 1105-1144 [žiūrėta 2014-12-05]. <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/28/19-28.pdf>>.
- Pahl, R.; Spencer, L. Personal communities: not simply families of ‘fate’ or ‘choice’. *Current Sociology*. 2004, 52 (2), p. 199–221.
- Pain, R. *Intergenerational Relations and Practice in the Development of Sustainable Communities*. Durham: International Centre for Regional Regeneration and Development Studies. Durham University, 2005.
- Pajumets, M.; Hearn, J. Post-Socialist Fathers ‘At Home’ and ‘Away from Home’ in ‘Old Europe’: Facing the Challenge through Masculine Identity Talk. *Studies of Transition States and Societies*. 2012, Vol. 4, Issue 1, p. 31–47.
- Parsons, T. The social structure of the family. R. N. Anshen (Ed.) *The family: Its functions and destiny*. New York: Harper, 1944, p. 173–201.

- Paugam, S.; Russell, H. The effects of employment precarity and unemployment on social isolation. D. Gallie, S. Paugam. (Eds). *Welfare Regimes and the Experience of Unemployment in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 243–263.
- Pérez, A. G. Cultural change and familism. *Psicothema*. 2000, 12, p. 45–54.
- Philipov, D. Major trends affecting families in Central and Eastern Europe. *Major trends affecting families*, special issue of the United Nations on the occasion of the 10th Anniversary of the International Year of the Family. New York: United Nations, 2004.
- Philipov, D. Family-related Gender Attitudes. C. Höhn, A. Avramov, I. Kotowska (Eds.) *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study 1*. Springer, 2008, p. 153–174.
- Phillips, J. E.; Ajrouch, K.; Hillcoat-Nalletamby, S. *Key Concepts in Social Gerontology*. London: Sage Publications, 2010.
- Plantega, J.; Remery, C. *Reconciliation of work and private life: A comparative review of thirty European countries*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.
- Pongracz, M.; Speder, Z. Attitudes Towards Forms of Partnership. C. Höhn, A. Avramov, I. Kotowska (Eds.) *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study 1*. Springer, 2008, p. 93–112.
- Prskawetz, A.; Vikat, A.; Philipov, D.; Engelhardt, H. Pathways to Stepfamily Formation in Europe: Results from the FFS. *MPIDR Working Paper*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2002.
- Purvaneckienė, G. *Moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje – 2009*. Moterų ir vyrų padėties pokyčių visose srityse išplėstinis tyrimas ir vertinimas. Moterų informacijos centras, 2009.
- Puur, A.; Maslauskaitė, A.; Rahnu, L.; Stankūnienė, V. Past and present patterns of family formation in Eastern Europe: Does Hajnal's delineation still matter? *Filosofija. Sociologija*. 2012, 4, p. 256–265.
- Puur, A.; Rahnu, L.; Maslauskaite, A.; Stankuniene, V.; Zakharov, S. Transformation of partnership formation in Eastern Europe: legacy of the past demographic divide. *Journal of Comparative Family Studies*. Special Issue Marriage as a System: Insights from the Hajnal's Line and Current "East-European" Family Pattern. 2012, 43 (3), p. 389–419.

- Rajkai, Z. A conceptual typology of the term familism. Paper presentation at the 75 th NCFR Annual Conference “*Well-being of Children and Youth in Families and Communities*“. Grand Hyatt, San Antonio, Texas, 2013 [žiūrėta 2014-12-26]. <https://www.ncfr.org/sites/default/files/downloads/news/147_zsombor_rajkai_ncfr_paper_presentation.pdf>.
- Rapley, M. *Quality of life research: critical introduction*. London, Thousand Oaks: Sage Publications, 2008.
- Rendall, M. S.; Speare, A. Elderly poverty alleviation through living with family. *Journal of population economics*. 1995, 8 (4), p. 383–405.
- Robila, M. Families in Eastern Europe: context, trends and variations. M. Robila (ed.) *Families in Eastern Europe. Contemporary Perspectives in Family Research*. Vol. 5. Emerald Group Publishing Limited, 2004, p. 1–14.
- Robson, K.; Berthoud, R. Teenage Motherhood in Europe: A Multi-Country Analysis of Socioeconomic Outcomes. *European Sociological Review*. 2003, 19 (5), p. 451–466.
- Roussel, L. *Fertility and family. European Population Conference. Proceedings*. Vol. 1. 23–26, March 1993. Geneva, Switzerland. New York and Geneva: United Nations, Council of Europe, 1994, p. 35–110.
- Ruckdeschel, K. Attitudes Towards Gender Roles and Fertility. A. Rajkai, A. Avramov, I. Kotowska (Eds.). *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study 1*. Springer, 2008, p. 175–194.
- Ruggeri, K.; Bird, C. E. *Single parents and employment in Europe*. Short Statistical Report No. 3. RAND Europe, 2014.
- Rychtarikova, J. Nuptialité comparée en Europe de l’Est en Europe de l’Ouest. A. Blum, J. L. Rallu (Eds.). *European population. Vol. 2. Demographic dynamics*. Paris: John Libbey Eurotext, 1993, p. 191–210.
- Saraceno, C. Patterns of Family Living in the Enlarged EU. J. Alber, T. Fahey, C. Saraceno (Eds.) *Handbook of Quality of Life in the Enlarged European Union*. London, New York: Routledge, 2008.
- Schwartz, S. H. An overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*. International Association for Cross-cultural Psychology. Article 11, 2012 [žiūrėta 2015-01-02].

- <<http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc>>.
- Scott, J. Family and Gender Roles: How Attitudes Are Changing. *GeNet Working Paper*. 2006, No. 21 [žiūrėta 2015-01-03]. <<http://www.genet.ac.uk/workpapers/GeNet2006p21.pdf>>.
- Sheppard, R. Gender, Marriage, and Family in Post-industrial Society: An International Perspective. J. Powell, J. Hendricks (Eds.) *The Welfare State in Post-Industrial Society. A Global Perspective*. Spinger, 2009, p. 99–124.
- Skuodis, M. Naujųjų Europos Sąjungos valstybių narių gerovės režimų vieta tradicinių Europos socialinių modelių tipologijoje. *Filosofija. Sociologija*. 2009, 20 (2), p. 130–143.
- Smart, C. *Personal Life*. Cambridge: Polity, 2007.
- Sobotka, T. The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic Research*. Vol. 19, Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2008, p. 171–224.
- Speder, Z. Diversity of Family Structure in Europe. *Paper prepared for the 25th International Population Conference of the IUSSP*. Tours, France. July 18-23, 2005 [žiūrėta 2014-10-11]. <http://demoscope.ru/weekly/knigi/tours_2005/papers/iussp2005s52624.pdf>.
- Stacey, J. *Brave new families: Stories of domestic upheaval in late twentieth century America*. New York: Basic Books, 1990.
- Stacey, J. *In the name of the family: Rethinking family values in the postmodern age*. Boston: Beacon Press, 1996.
- Stankūnienė, V. Family in the Baltic states: trends and features. Stankūnienė, V. (ats. red.). *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995, p. 64–77.
- Stankūnienė, V.; Baublytė M. *Lietuvos šeimos ir gimstamumo tyrimas. Standartinės lentelės ir pagrindiniai tyrimo duomenys*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1996.
- Stankūnienė, V. Nauji Lietuvos šeimos bruožai: tradicinių ir modernių šeimos formavimo strategijų sandūra. V. Stankūnienė, A. A. Mitrikas (red.). *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: LFSI, 1997a, p. 7–37.
- Stankūnienė, V. Šeimos kūrimo strategijos kitimas Lietuvoje: nuo tradicinio prie modernaus modelio. *Lietuvos mokslas*. 1997b, 5 (15).
- Stankūnienė, V. Transformation of Lithuanian family: A turning point of deformations of traditional features. K. Katus, V. Stankūnienė,

- A. Vikat (Eds.). *Demographic development in Baltic countries. Special issue. Revue Baltique*. Vilnius, 1997c. 10, p. 64–77.
- Stankūnienė, V.; Baublytė, M.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. *Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 1999.
- Stankūnienė, V.; Baublytė, M.; Kanopienė, V.; Mikulionienė, S. *Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region: Lithuania*. New York and Geneva, 2000.
- Stankūnienė, V.; Jonkarytė, A.; Mikulionienė, S.; Mitrikas, A. A.; Maslauskaitė, A. *Šeimos revoliucija? Iššūkiai šeimos politikai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2003.
- Stankūnienė, V.; Jasilionienė, A.; Jančaitytė, R. *Šeima, vaikai, šeimos politika. Modernėjimo prieštaros*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2005.
- Stankūnienė, V. Gimstamumas. *Lietuvos gyventojų struktūra ir demografinė raida*. Vilnius, 2006a, p. 116–135.
- Stankūnienė, V. Santuokos, ištuokos, santuokinis statusas. *Lietuvos gyventojų struktūra ir demografinė raida*. Vilnius, 2006b, p. 116–135.
- Stankūnienė, V. Šeimos transformacijos ir žemo gimstamumo iššūkiai. V. Stankūnienė, D. Jasilionis, S. Mikulionienė, A. Sipavičienė. *Lietuvos demografinės raidos iššūkiai*. Vilnius, 2007, p. 13–27.
- Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A. Family transformation in the postcommunist countries: attitudes towards changes. C. Höhn, A. Avramov, I. Kotowska (Eds.) *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study 1*. Springer, 2008, p. 113–140.
- Stankūnienė, V.; Jasilionis, D. (Eds.). *The Baltic countries. Population, family and family policy*. Vilnius: Institute for Social Research, 2009.
- Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A.; Baublytė, B.; Zakharov, S.; Régnier-Loilier, A. La transition vers de nouvelles formes d'union en France, en Lituanie et en Russie. *Revue d'études comparatives Est - Ouest*. 2009, 40 (3-4), p. 163–208.
- Stankūnienė, V.; Baublytė, M. Šeimos formavimo modeliai: kaitos vektoriai. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė (red.). *Lietuvos šeima. Tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2009a, p. 9–36.

- Stankūnienė, V.; Baublytė, M. Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė (red.). *Lietuvos šeima. Tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 2009b, p. 101–166.
- Stankūnienė, V. Ketiname turėti vis mažiau vaikų. *Demografija ir mes*. 2011, 2, p. 7–8.
- Stankūnienė, V.; Maslauskaitė, A.; Baublytė, M. *Ar Lietuvos šeimos bus gausesnės?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Demografinių tyrimų institutas, 2013.
- Surkyn, J.; Lesthaeghe, R. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research*. 2004, No. 3, p. 45–86.
- Tereškinas A.; Reingardienė J. *Vyrai ir tėvystė: naujos vyriškumo formos Europoje*. Vilnius, Eugrimas, 2005.
- Tereškinas A. *Vyrų pasaulis: vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Thornton, A.; Philipov, D. Developmental idealism and family and demographic change in Central and Eastern Europe. *European Demographic Research Papers*. No. 3. Vienna: Vienna Institute of Demography, 2007.
- Tomassini, C.; Glaser, K.; Wolf, D. A.; van Groenou, M. I. B.; Grundy, E. Living arrangements among older people: an overview of trends in Europe and the USA. *Further release of 2001 Census data*, 1329, 2004, p. 24.
- Trost, J. *Unmarried cohabitation*. Västerås: International library. Librairie Internationale, 1979.
- Trost, J. Skandinavijos šeima. Juozeliūnienė, I. (red.) *Pasaulis ir šeima*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1992.
- Van de Kaa, D. J. *Europe's second demographic transition*. Population bulletin, 1987, 42 (1).
- Van de Kaa, D. J. Demographic transitions. *NIDI Working Paper*. No. 1. The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute (NIDI), 2008.
- Veenhoven, R. Happy life-expectance: A comprehensive measure of quality-of-life in nations. *Social Indicators Research*. 1996, 39, p. 1–58.

- Ventegodt, S.; Merrick, J.; Andersen, N. J. Quality of life theory I. The IQOL theory: An integrative theory of the global quality of life concept. *Scientific World Journal*. 2003, No. 3, p. 1030–40.
- Vuori, J. Men's choices and masculine duties. Fathers in expert discussions. *Men and Masculinities*. 2009, Vol. 12, No. 1, p. 45–72.
- Waite, L. J.; Gallagher, M. *The case for marriage: Why married people are happier, healthier, and better off financially*. New York: Doubleday, 2000.
- Whitehead, B. D. The new familism. Crossing the Cultural Divide. Perspectives on the New Familism. *An Institute for American Values Working Paper*. Publication No. WP8, 1991 [žiūrėta 2014-10-12]. <<http://americanvalues.org/catalog/pdfs/wp-08.pdf>>.
- Yaukey, D.; Anderton, D. L.; Lundquist, J. H. *Demography: The Study of Human Population*, 3rd ed. Long Grove (Ill): Waveland Press, 2007.
- Zapf, W. Individuelle Wohlfahrt: Lebensbedingungen und wahrgenommene Lebensqualität. W. Glatzer, W. Zapf, *Lebensqualität in der Bundesrepublik: objective Lebensbedingungen und subjektives Wohlbefinden*. Frankfurt a. M. New York, Campus, 1984, p. 12–26.
- Zimmermann, A. C.; Easterlin, R. A. Happily ever After? Marriage, Divorce, and Happiness in Germany. *Population and Development Review*, 2006, Vol. 32, Issue 3, p. 511–528.
- Žibaitis, R. Vaikas kaip vertybė: tarp tradicinių ir šiuolaikinių prokreacinės elgsenos normų ir nuostatų. V. Stankūnienė, A. A. Mitrikas (red.). *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje*. Vilnius: LFSI, p. 74–83.
- Žiliukaitė, R. Vertybiniai pokyčiai Lietuvos visuomenėje: nuo tradicinių link sekuliarių-racionalių vertybių. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 2007, 1 (19), p. 116–130.
- Звидриньш, П. Некоторые результаты исследования дифференциации разводимости и причин расторжения браков в Латвийской ССР. *Социально – демографические исследования семьи в республиках Советской Прибалтики*. Рига: Зинатне, 1980, с. 110–120.
- Станкунене, В. Воспроизводство населения Литвы. Демографическое развитие Литвы. Станкунене, В. (ред.). Вильнюс: Институт Экономике, 1989, с. 22–59.

Тийт, Э. Факторы риска, вызывающие расторжение брака. *Социально – демографические исследования семьи в республиках Советской Прибалтики*. Рига: Зинатне, 1980, с. 98–109.

Statistikos leidiniai

Demografijos metraštis 1994. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 1995.

Demografijos metraštis 2005. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2006.

Demografijos metraštis 2010. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2011.

Demografijos metraštis 2013. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2014.

Demographic statistics in the Baltic countries. Tallinn Riga Vilnius: Statistical Office of Estonia, Central Statistical Bureau of Latvia, Lithuanian Department of Statistics, 1996

Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011.

Ištuokų tyrimo metodika. Parengė: Svidlerienė, D., Litviničiienė, S. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2006. <https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/130368/Istuoku_metodika_2008_06_05.pdf/5e4cdf06-207d-4a3b-9bba-9019f9fb35e6>.

Lanzieri, G. *Population in Europe 2005: first results*. Statistics in focus. Population and social conditions, 16. 2006.

Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. 2013. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. <<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/narodowy-spis-powszechny-ludnosc-i-mieszkan-2011/ludnosc-stand-i-struktura-demograficzno-spoleczna-nsp-2011,14,1.html>>.

Namų ūkiai ir šeimos, jų sudėtis ir dydis. Lietuvos Respublikos 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo rezultatai. 2013. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.

Recent Demographic developments in Europe 2004. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005.

Tackling the gender pay gap in the European Union. 2014. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Vidutinė šeima Lietuvoje – trys asmenys. Pranešimas spaudai. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2003, Nr. 3/060.

Statistinių duomenų bazės

Eurostat. Database. 2014-2015. <<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>>.

Lietuvos Statistikos departamentas. Oficialiosios statistikos portalas. 2014–2015. <<http://osp.stat.gov.lt/web/guest>>.

Statistical office of the Republic of Slovenia. Demography and Social statistics. <<http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>>.

Statistics Estonia. Main Demographic indicators. <http://pub.stat.ee/px-web.2001/I_Databas/Population/01Population_indicators_and_composition/02Main_demographic_indicators/02Main_demographic_indicators.asp>.

Statistics Estonia. Population and Housing Census. PHC 2011 results: Population by sex, age group, place of residence and person's status in household. 31 December 2011, 2011. <<http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=PC0702&lang=1>>.

Swiss Statistics. Components of population change. <<http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/en/index/themen/01/06/blank/key/05/03.html>>.

Tarptautinių tyrimų duomenų bazės

Archive-Study-No. ZA4768, DOI:10.4232/1.10044. European Values Study. Tilburg University, Gesis, Leibniz institute for the Social sciences, 2010. <<https://www.google.com/search?q=europos+vertybi%C5%B3+tyrimas+2008&ie=utf-8&oe=utf-8>>.

EU-SILC, 2012. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

European Values Study. About EVS. 2014a. <http://www.europeanvalues-study.eu/frmShowpage?v_page_id=4386315781_860116>.

European Values Study. Survey 2008. 2014b. <http://www.europeanvalues-study.eu/frmShowpage?v_page_id=900247_1901798834>.

EVS (2010): European Values Study 2008: Finland (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4762 Data file Version 1.1.0, doi:10.4232/1.10158.

- EVS (2010): European Values Study 2008: Lithuania (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4768 Data file Version 1.1.0, doi:10.4232/1.10163.
- EVS (2010): European Values Study 2008: Portugal (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4757 Data file Version 1.1.0, doi:10.4232/1.10154.
- EVS (2010): European Values Study 2008: Switzerland (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4797 Data file Version 1.1.0, doi:10.4232/1.10187.
- EVS (2010): European Values Study 2008: Ukraine (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4781 Data file Version 1.1.0, doi:10.4232/1.10174.
- EVS 2008 – Lithuania. Field Questionnaire. Related to the national dataset. *Archive-Study-No. ZA4768, DOI:10.4232/1.10044*. GESIS Questionnaires, 2010/28. <https://dbk.gesis.org/DBKSearch/SDESC2.asp?no=4768&DB=E> .

PRIEDAI

I SKYRIAUS PRIEDAI

1 lentelė. Bendrojo santuokų rodiklio dinamika Europos šalyse 1960–2012 m.

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Skandinavija												
Danija	7,8	8,8	7,4	6,3	5,2	5,7	6,1	6,6	7,2	6,7	5,6	5,1
Islandija	7,5	8,1	7,8	7,7	5,7	5,2	4,5	4,6	6,3	5,4	4,9	:
Norvegija	6,6	6,5	7,6	6,5	5,4	4,9	5,2	5,0	5,0	4,8	4,8	4,8
Suomija	7,4	7,9	8,8	6,7	6,1	5,3	5,0	4,6	5,1	5,6	5,6	5,3
Švedija	6,7	7,8	5,4	5,4	4,5	4,6	4,7	3,8	4,5	4,9	5,3	5,3
Vakarų Europa												
Airija	5,5	5,9	7,0	6,7	6,4	5,3	5,1	4,3	5,0	5,0	4,6	:
Austrija	8,3	7,8	7,1	6,1	6,2	5,9	5,9	5,4	4,9	4,8	4,5	4,6
Belgija	7,1	7,0	7,6	7,3	6,7	5,8	6,5	5,1	4,4	4,1	3,9	3,8
Jungtinė Karalystė	7,5	7,8	8,5	7,7	7,4	6,9	6,6	5,6	5,2	5,2	:	4,4
Liuksemburgas	7,1	6,6	6,4	6,8	5,9	5,4	6,1	5,1	4,9	4,4	3,5	3,4
Nyderlandai	7,7	8,8	9,5	7,3	6,4	5,7	6,5	5,3	5,5	4,5	4,5	4,2
Prancūzija	7,0	7,1	7,8	7,4	6,2	4,9	5,1	4,4	5,0	4,4	3,9	3,7
Šveicarija	7,8	7,7	7,6	5,6	5,7	6,0	6,9	5,8	5,5	5,4	5,5	5,3
Vokietija	9,5	8,2	7,4	6,7	6,3	6,4	6,5	5,3	5,1	4,7	4,7	4,8
Vakarų Vokietija	9,4	8,3	7,3	6,3	5,9	6,0	6,6	5,7	5,4			
Rytų Vokietija	9,7	7,6	7,7	8,4	8,0	7,9	6,3	3,5	3,9			

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Pietų Europa												
Graikija	7,0	9,4	7,7	8,5	6,5	6,4	5,8	6,0	4,5	5,5	5,1	4,5
Italija	7,7	7,7	7,3	6,7	5,7	5,3	5,6	5,1	5,0	4,3	3,7	3,5
Ispanija	7,8	7,1	7,3	7,6	5,9	5,2	5,7	5,1	5,4	4,8	3,6	3,5
Kipras	:	:	8,6	:	7,7	:	9,7	:	13,4	7,8	7,3	6,7
Malta	6,0	:	7,9	:	8,8	:	7,1	6,3	6,7	5,9	6,9	6,7
Portugalija	7,8	:	9,4	:	7,4	:	7,2	:	6,2	4,6	3,8	3,3
Rytų Europa												
Bulgarija	8,8	8,0	8,6	8,6	7,9	7,4	6,9	4,4	4,3	4,3	3,3	2,9
Čekijos Respublika	7,8	8,4	9,2	9,7	7,6	7,8	8,8	5,3	5,4	5,1	4,5	4,3
Estija	10,0	8,2	9,1	8,7	8,8	8,4	7,5	4,9	3,9	4,6	3,8	4,5
Kroatija	8,9	9,0	8,5	8,0	7,2	6,6	5,8	5,1	4,9	5,0	5,0	4,8
Latvija	11,0	8,8	10,2	10,0	9,8	9,3	8,9	4,5	3,9	5,5	4,4	5,5
Lenkija	8,2	6,4	8,6	9,7	8,6	7,2	6,7	5,4	5,5	5,4	6,0	5,3
Lietuva	10,1	8,4	9,5	9,0	9,2	9,7	9,8	6,1	4,8	5,8	6,0	6,9
Rumunija	10,7	8,6	7,2	8,9	8,2	7,1	8,3	6,8	6,1	6,6	5,7	6,4
Slovakija	7,9	7,0	7,9	9,2	7,9	7,5	7,6	5,1	4,8	4,9	4,7	4,3
Slovėnija	8,8	9,2	8,3	8,5	6,5	5,4	4,3	4,1	3,6	2,9	3,2	3,4
Vengrija	8,9	8,8	9,3	9,9	7,5	6,9	6,4	5,2	4,7	4,4	3,6	3,6

Šaltiniai: Recent, 2005 ; Lanzieri, 2006; Eurostat, duomenų kodas: [demo_nind], 2014.

Pastaba. Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

2 lentelė. Vidutinis pirmos santuokos amžius, moterys, 1960–2012 m.

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Skandinavija												
Danija	22,8	22,5	22,8	23,5	24,6	26,2	27,6	29,0	29,5	30,9	31,2	31,4
Islandija	:	:	23,2	23,1	23,7	25,6	26,7	28,3	29,9	31,5	32,4	32,4
Norvegija	23,7	23,2	22,8	22,9	23,5	24,9	26,2	27,3	28,3	:	30,8	31,1
Suomija	23,8	23,4	23,3	23,4	24,3	25,1	26,0	27,0	28,0	29,4	30,2	30,4
Švedija	24,0	23,6	23,9	24,8	26,0	27,2	27,5	28,7	30,2	31,7	32,7	33,0
Vakarų Europa												
Airija	26,9	25,6	24,8	25,0	24,6	25,4	26,6	27,9	:	30,5	31,3	34,3
Austrija	24,0	23,3	22,9	22,7	23,2	24,1	24,9	26,1	27,2	28,6	33,5	30,3
Belgija	22,8	22,6	22,4	22,0	22,2	23,1	24,2	25,4	26,3	28,1	29,4	:
Jungtinė Karalystė	23,3	22,6	22,4	22,5	23,0	23,9	25,0	26,2	27,5	:	:	:
Liuksemburgas	:	:	22,8	22,7	23,0	24,1	25,3	26,6	27,1	28,9	30,2	30,3
Nyderlandai	24,2	23,6	22,9	22,6	23,2	24,4	25,9	27,1	27,8	29,2	29,8	30,1
Prancūzija	23,0	22,7	22,6	22,5	23,0	24,2	25,6	26,9	28,0	29,6	30,7	30,8
Šveicarija	24,9	24,6	24,2	24,3	25,0	26,0	26,8	27,3	27,9	29,1	29,8	29,9
Vokietija	23,5	22,9	22,5	22,3	22,9	24,1	25,2	26,4	27,0	29,1	:	30,2
Vakarų Vokietija	23,7	23,1	22,7	22,5	23,3	24,7	25,7	26,6				
Rytų Vokietija	22,6	22,1	21,9	21,8	21,8	22,6	23,3	25,3				
Pietų Europa												
Graikija	24,6	24,1	23,5	23,6	23,6	23,7	24,6	25,7	26,9	28,2	29,3	29,4
Italija	24,8	24,2	23,9	23,7	23,8	24,5	25,5	26,6	27,4	29,1	30,3	30,5
Ispanija	26,0	25,4	24,9	23,9	23,4	24,2	25,3	26,8	27,8	29,4	30,9	31,3
Kipras	:	:	:	22,9	23,3	23,7	24,2	25,2	26,1	27,4	:	:
Malta	:	:	:	:	24,7	22,5	:	:	25,5 (2002)	:	28,6	29,2
Portugalija	24,8	24,6	24,2	23,6	23,2	23,4	23,9	24,7	25,3	27,0	27,7	28,8

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Rytų Europa												
Bulgarija	21,3	21,4	21,4	21,4	21,3	21,3	21,4	22,6	24,1	25,6	26,6	26,6
Čekijos Respublika	21,0	21,7	21,6	21,6	21,5	21,6	21,6	22,7	24,2	26,4	27,9	28,1
Estija	:	:	23,5	23,2	22,6	22,8	22,5	23,5	24,8	26,5	28,0	28,4
Kroatija	22,4	22,0	21,4	21,7	22,1	22,5	23,1	24,1	25,3	26,2	27,1	27,3
Latvija	:	:	:	23,3	22,8	22,7	22,3	22,9	24,1	25,8	27,1	27,3
Lenkija	:	:	22,8	22,8	22,7	22,7	22,6	23,1	23,9	25,3	26,1	26,2
Lietuva	:	:	24,0	23,6	23,0	23,2	22,4	22,3	23,6	25,1	26,5	26,7
Rumunija	22,1	21,5	21,6	22,1	21,5	21,9	22,0	22,7	23,4	25,2	:	25,9
Slovakija	22,1	22,1	22,0	22,0	21,9	22,0	21,9	22,6	24,0	:	27,2	29,3
Slovėnija	:	:	23,1	22,5	22,5	22,8	23,7	25,1	26,7	28,7	29,0	29,4
Vengrija	22,0	21,8	21,5	21,1	21,2	21,5	21,9	22,9	24,6	26,7	28,3	28,6

Šaltiniai: Recent, 2005; Eurostat, duomenų kodas: [demo_nind], 2014.

Pastaba. Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

3 lentelė. Gyvi kūdikiai, gimę santuokos neįregistravusiems tėvams, lyginant su bendru gyvų gimusių kūdikių skaičiumi, 1960–2012 m., proc.

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Skandinavija												
Danija	7,8	9,5	11,0	21,7	33,2	43,0	46,4	46,5	44,6	45,7	47,3	50,6
Islandija	25,3	26,9	29,9	33,0	39,7	48,0	55,2	69,9	65,2	65,7	64,3	66,9
Norvegija	3,7	4,6	6,9	10,3	14,5	25,8	38,6	47,6	49,6	51,8	54,8	54,9
Suomija	4,0	4,6	5,8	10,1	13,1	16,4	25,2	33,1	39,2	40,4	41,1	41,5
Švedija	11,3	13,8	18,6	32,8	39,7	46,4	47,0	53,0	53,3	55,4	54,2	54,5
Vakarų Europa												
Airija	1,3	2,2	2,7	3,7	5,0	8,5	14,5	22,3	31,5	31,8	33,8	35,1
Austrija	13,3	11,4	12,8	13,5	17,8	22,4	23,6	27,4	31,3	36,5	40,1	41,5
Belgija	2,1	2,4	2,8	3,1	4,1	7,1	11,6	17,3	:	39,4	45,9	52,3
Jungtinė Karalystė	:	:	8,0	9,0	11,5	18,9	27,9	33,6	39,5	42,9	46,9	47,6
Liuksemburgas	3,2	3,7	4,0	4,2	6,0	8,7	12,9	13,1	21,9	27,2	34,0	37,1
Nyderlandai	1,4	1,8	2,1	2,1	4,1	8,3	11,4	15,5	24,9	34,9	44,3	46,6
Prancūzija	6,1	5,9	6,8	8,5	11,4	19,6	30,1	37,6	42,6	48,4	55,0	55,8*
Šveicarija	3,8	3,9	3,8	3,7	4,7	5,6	6,1	6,8	10,7	13,7	18,6	20,2
Vokietija	7,6	5,8	7,2	8,5	11,9	16,2	15,3	16,1	23,4	29,2	33,3	34,5
Vakarų Vokietija	6,3	4,7	5,5	6,1	7,6	9,4	10,5	12,9	18,6			
Rytų Vokietija	11,6	9,8	13,3	16,1	22,8	33,8	35,0	41,8	51,5			
Pietų Europa												
Graikija	1,2	1,1	1,1	1,3	1,5	1,8	2,2	3,0	4,0	5,1	7,3	7,6
Italija	2,4	1,9	2,1	2,5	4,2	5,3	6,3	8,1	9,7	15,2	21,5	28,0
Ispanija	2,3	1,7	1,4	2,0	8,9	8,0	9,6	11,1	17,7	26,5	35,5	35,5
Kipras	:	:	0,2	0,7	0,6	0,4	0,7	1,4	2,3	4,4	15,2	18,6
Malta	:	:	:	:	1,1	:	1,8	4,6	10,9	20,0	25,3	25,7
Portugalija	9,5	7,8	6,9	7,2	9,2	12,3	14,7	18,7	22,2	30,7	41,3	45,6

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Rytų Europa												
Bulgarija	8,0	9,4	9,3	9,3	10,9	11,7	12,4	25,7	38,4	49,0	54,1	57,4
Čekijos Respublika	4,9	5,0	5,4	4,5	5,6	7,3	8,6	15,6	21,8	31,7	40,3	43,4
Estija	13,7	14,8	14,1	15,7	18,3	20,7	27,2	44,2	54,5	58,5	59,1	58,4
Kroatija	7,4	6,0	5,4	4,9	5,1	5,9	7,0	7,5	9,0	10,5	13,3	15,4
Latvija	11,9	13,3	11,4	11,7	12,5	14,4	16,9	29,9	40,3	44,7	44,4	45,0
Lenkija	4,5	4,4	5,0	4,7	4,8	5,0	6,2	9,5	12,1	18,5	20,6	22,3
Lietuva	7,3	6,3	5,1	6,2	6,3	7,0	7,0	12,8	22,6	28,0	25,7	28,8
Rumunija	:	:	3,5	3,5	2,3	3,7	4,0	19,7	25,5	28,5	27,7	31,0
Slovakija	4,7	5,3	6,2	5,2	5,7	6,6	7,6	12,6	18,3	26,0	33,0	35,4
Slovėnija	9,1	9,2	8,5	9,9	13,1	19,1	25,5	29,8	37,1	46,7	55,7	57,6
Vengrija	5,5	5,2	5,4	5,6,	7,1	9,2	13,1	20,7	29,0	35,0	40,8	44,5

* 2011 m. duomenys.

Pastaba. Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

Šaltiniai: Recent, 2005; Eurostat, duomenų kodas: [tps00018], 2014.

4 lentelė. Suminio gimstamumo rodiklio pokyčiai Europos šalyse 1960–2012 m.

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Skandinavija												
Danija	2,54	2,61	1,95	1,92	1,55	1,45	1,67	1,81	1,77	1,80	1,87	1,73
Islandija	4,14	3,72	2,81	2,65	2,48	1,94	2,30	2,08	1,93	2,05	2,20	2,04
Norvegija	2,91	2,95	2,50	1,98	1,72	1,68	1,93	1,87	1,85	1,84	1,95	1,85
Suomija	2,72	2,48	1,83	1,68	1,63	1,64	1,78	1,81	1,73	1,80	1,87	1,80
Švedija	2,20	2,42	1,92	1,77	1,68	1,74	2,13	1,73	1,54	1,77	1,98	1,91
Vakarų Europa												
Airija	3,78	4,04	3,85	3,43	3,24	2,48	2,11	1,84	1,90	1,86	2,05	2,01
Austrija	2,70	2,71	2,29	1,83	1,65	1,47	1,46	1,42	1,36	1,41	1,44	1,44
Belgija	2,56	2,62	2,25	1,74	1,68	1,51	1,62	1,56	1,66	1,76	1,86	1,79
Jungtinė Karalystė	2,71	2,86	2,43	1,81	1,89	1,79	1,83	1,71	1,64	1,76	1,92	1,92
Liuksemburgas	2,37	2,39	1,97	1,55	1,49	1,38	1,60	1,69	1,76	1,63	1,63	1,57
Nyderlandai	3,12	3,04	2,57	1,66	1,60	1,51	1,62	1,53	1,72	1,71	1,79	1,72
Prancūzija	2,73	2,84	2,47	1,93	1,95	1,81	1,78	1,71	1,88	1,94	2,03	2,01
Šveicarija	2,44	2,61	2,10	1,61	1,55	1,52	1,58	1,48	1,50	1,42	1,52	1,52
Vokietija	2,87	2,51	1,99	1,45	1,45	1,28	1,45	1,34	1,38	1,34	1,39	1,38
Vakarų Vokietija	2,17	2,51	1,99	1,45	1,45	1,28	1,45	1,34	1,38			
Rytų Vokietija	2,35	2,49	2,19	1,54	1,94	1,74	1,50	0,84	1,22			
Pietų Europa												
Graikija	2,21	2,24	2,40	2,32	2,23	1,67	1,39	1,31	1,31	1,32	1,51	1,34
Italija	2,41	2,6	2,43	2,21	1,64	1,42	1,33	1,20	1,24	1,34	1,46	1,43
Ispanija	2,77	2,94	2,88	2,80	2,20	1,64	1,36	1,17	1,24	1,33	1,37	1,32
Kipras	3,51	:	3,54	2,02	2,46	2,38	2,42	2,03	1,64	1,48	1,44	1,39
Malta	:	:	:	2,17	1,98	1,99	2,04	1,82	1,66	1,38	1,36	1,43
Portugalija	3,16	3,15	3,01	2,75	2,25	1,72	1,57	1,41	1,55	1,41	1,39	1,28

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Rytų Europa												
Bulgarija	2,32	2,09	2,17	2,12	2,05	1,98	1,82	1,23	1,30	1,32	1,57	1,50
Čekijos Respublika	2,11	2,18	1,90	2,40	2,10	1,96	1,90	1,28	1,14	1,29	1,51	1,45
Estija	1,96	1,93	2,16	2,04	2,02	2,12	2,04	1,32	1,34	1,52	1,72	1,56
Kroatija	2,20	2,21	1,88	1,92	1,92	1,81	1,67	1,50	1,40	1,50	1,55	1,51
Latvija	1,94	1,74	2,02	1,97	1,90	2,09	2,01	1,26	1,24	1,39	1,36	1,44
Lenkija	2,98	2,69	2,26	2,26	2,26	2,32	2,05	1,62	1,34	1,24	1,38	1,30
Lietuva	2,59	2,21	2,39	2,18	1,99	,09	2,03	1,55	1,39	1,29	1,50	1,60
Rumunija	2,34	1,91	2,90	2,60	2,43	2,31	1,84	1,34	1,31	1,39	1,54	1,53
Slovakija	3,10	2,80	2,40	2,53	2,31	2,26	2,09	1,52	1,30	1,27	1,43	1,34
Slovėnija	2,28	2,46	2,12	2,17	2,10	1,71	1,46	1,29	1,26	1,26	1,57	1,58
Vengrija	2,02	1,82	1,98	2,35	1,91	1,85	1,87	1,57	1,32	1,31	1,25	1,34

Pastaba. Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

Šaltiniai: Recent, 2005; Lanzieri, G. 2006; Eurostat, duomenų kodas: [tsdde220], 2014.

5 lentelė. Bendrojo ištuokų rodiklio dinamika Europos šalyse 1960–2012 m.

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Skandinavija												
Danija	1,5	1,4	1,9	2,6	2,7	2,8	2,7	2,5	2,7	2,8	2,6	2,8
Islandija	0,7	0,9	1,2	1,8	1,9	2,2	1,9	1,8	1,9	1,9	1,8	1,6*
Norvegija	0,7	0,7	0,9	1,4	1,6	2,0	2,4	2,4	2,2	2,4	2,1	2,0
Suomija	0,7	0,7	0,8	1,2	1,5	1,9	1,9	2,1	1,9	2,6	2,5	2,4
Švedija	1,2	1,2	1,6	3,1	2,4	2,4	2,3	2,6	2,4	2,2	2,5	2,5
Vakarų Europa												
Airija	:	:	:	:	:	:	:	:	0,7	0,8	0,7	0,6
Austrija	1,1	1,2	1,4	1,4	1,8	2,0	2,1	2,3	2,4	2,4	2,1	2,0
Belgija	0,5	0,6	0,7	1,1	1,5	1,9	2,0	3,5	2,6	2,9	2,6	2,5
Jungtinė Karalystė	0,5	0,7	1,1	2,3	2,8	3,1	2,9	2,9	2,6	2,6	2,1	:
Liuksemburgas	0,5	0,4	0,6	0,6	1,6	1,8	2,0	1,8	2,4	2,2	2,1	:
Nyderlandai	0,5	0,5	0,8	1,5	1,8	2,3	1,9	2,2	2,2	2,0	2,0	2,1
Prancūzija	0,7	0,7	0,8	1,2	1,5	1,9	1,9	2,1	1,9	2,5	2,1	2,0
Šveicarija	0,9	0,8	1,0	1,4	1,7	1,8	2,0	2,2	1,5	2,9	2,8	2,2*
Vokietija	1,0	1,1	1,3	1,9	1,8	2,3	1,9	2,1	2,4	2,4	2,3	2,2
Vakarų Vokietija	0,9	1,0	1,3	1,7	1,6	2,1	1,9	2,2	2,5			
Rytų Vokietija	1,4	1,6	1,6	2,5	2,7	3,1	2,0	1,4	1,9			
Pietų Europa												
Graikija	0,3	0,4	0,4	0,4	0,7	0,8	0,6	1,0	1,0	1,2	1,2	:
Italija	:	:	:	0,2	0,2	0,3	0,5	0,5	0,7	0,8	0,9	:
Ispanija	:	:	:	:	:	0,5	0,6	0,8	1,0	1,7	2,2	2,2
Kipras	:	0,2	0,3	0,2	0,3	0,5	0,6	1,2	1,7	2,0	2,3	2,4
Malta	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	1,1
Portugalija	0,1	0,1	0,1	0,2	0,6	0,9	0,9	1,2	1,9	2,2	2,6	2,4

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Rytų Europa												
Bulgarija	0,9	1,1	1,2	1,3	1,5	1,6	1,3	1,3	1,3	1,9	1,5	1,6
Čekijos Respublika	1,4	1,7	2,2	2,6	2,6	2,9	3,1	3,0	2,9	3,1	2,9	2,5
Estija	2,1	2,3	3,2	3,4	4,1	4,0	3,7	5,2	3,1	3,0	2,2	2,4
Kroatija	1,2	1,3	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	0,9	1,0	1,1	1,2	1,3
Latvija	2,4	2,8	4,6	4,8	5,0	4,5	4,0	3,1	2,6	2,8	2,4	3,6
Lenkija	0,5	0,7	1,1	1,2	1,1	1,3	1,1	1,0	1,1	1,8	1,6	1,7
Lietuva	0,9	0,9	2,2	2,7	3,2	3,2	3,4	2,8	3,1	3,3	3,2	3,5
Rumunija	2,0	1,9	0,4	1,6	1,5	1,4	1,4	1,5	1,4	1,6	1,6	1,6
Slovakija	0,6	0,6	0,8	1,3	1,3	1,5	1,7	1,7	1,7	2,2	2,2	2,0
Slovėnija	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	0,9	0,8	1,1	1,3	1,2	1,2
Vengrija	1,7	2,0	2,2	2,5	2,6	2,8	2,4	2,4	2,3	2,5	2,4	2,2

* 2011 m. duomenys.

Pastaba. Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

Šaltiniai: Recent, 2005; Lanzieri, G. 2006; Eurostat, duomenų kodas: [demo_ndivind], 2014.

6 lentelė. Gyventojų pasiskirstymas pagal namų ūkių tipus* 2005 m. ir 2012 m., procentinė dalis nuo visų gyventojų

	2005							2012						
	2S ir V	1S ir V	1S	2S	3+S	3+S ir V	Viso	2S ir V	1S ir V	1S	2S	3+S	3+S ir V	Viso
Skandinavija														
Danija	39,4	6,7	21,6	27,7	2,5	2,1	100,0	37,0	7,3	24,2	26,4	2,3	2,8	100,0
Islandija	43,8	6,5	11,4	19,9	6,8	11,6	100,0	44,4	8,8	12,8	20,5	5,4	8,1	100,0
Norvegija	42,8	6,8	19,1	25,1	3,0	3,2	100,0	41,6	6,8	19,6	25,9	2,5	3,6	100,0
Suomija	39,7	5,1	17,9	29,3	4,8	3,2	100,0	38,2	4,9	19,5	31,4	3,1	2,9	100,0
Švedija	40,3	8	20,1	26,5	2,2	2,9	100,0	40,7	6,1	18,2	28,2	3,0	3,8	100,0
Vakarų Europa														
Airija	40,5	7,5	7,6	16,8	12,6	15,0	100,0	43,7	8,3	8,1	19,3	10,6	10,0	100,0
Austrija	34,9	3,7	14,7	22,5	12,5	11,7	100,0	33,6	3,8	16,1	22,0	12,5	12,0	100,0
Belgija	39,1	6,1	14,7	24,7	8,3	7,1	100,0	39,3	6,6	15,3	24,6	7,6	6,6	100,0
Jungtinė Karalystė	33,9	8,1	14,1	28,1	9,2	6,6	100,0	34,1	7,4	12,4	27,8	10,6	7,7	100,0
Liuksemburgas	44,0	3,3	11,7	21,2	9,7	10,1	100,0	39,2	3,9	13,6	21,1	9,5	12,7	100,0
Nyderlandai	43,2	3,8	15,1	26,7	5,9	5,3	100,0	41,3	4,7	16,6	27,1	5,7	4,6	100,0
Prancūzija	43,6	5,5	13,7	26,7	5,7	4,8	100,0	40,1	5,9	15,6	28,0	5,8	4,7	100,0
Šveicarija**	38,6	3,3	13,6	30,6	7,1	6,8	100,0	35,2	3,5	14,1	31,8	8,6	6,8	100,0
Vokietija	36,3	6,0	17,5	29,6	5,9	4,7	100,0	32,1	5,3	19,9	30,3	6,9	4,5	100,0
Pietų Europa														
Graikija	39,2	1,8	7,4	20,5	21,9	9,2	100,0	38,6	1,4	7,8	21,1	23,7	7,4	100,0
Italija	35,7	2,5	11,4	20,6	18,1	11,7	100,0	35,2	3,2	13,0	21,0	17,3	10,3	100,0
Ispanija	33,1	1,5	7,9	18,9	21,3	17,3	100,0	33,3	2,7	9,0	24,5	17,7	12,8	100,0
Kipras	47,3	2,8	5,4	17,3	11,9	15,3	100,0	37,0	3,1	7,4	20,9	14,2	17,4	100,0
Malta	39,2	2,6	6,4	16,6	16,3	18,9	100,0	26,6	2,9	8,5	19,9	25,8	16,3	100,0
Portugalija	37,0	2,6	5,9	18,7	18,0	17,8	100,0	33,8	3,9	7,4	22,2	19,2	13,5	100,0

	2005							2012						
	2S ir V	1S ir V	1S	2S	3+S	3+S ir V	Viso	2S ir V	1S ir V	1S	2S	3+S	3+S ir V	Viso
Rytų Europa														
Bulgarija	24,5	1,5	6,4	18,0	18,9	30,7	100,0	24,1	2,6	7,8	19,6	18,6	27,3	100,0
Čekijos Respublika	37,5	4,1	9,0	24,4	14,8	10,2	100,0	37,1	4,2	11,2	24,6	13,4	9,5	100,0
Estija	35,7	7,5	13,2	20,2	9,7	13,7	100,0	35,8	5,5	16,2	23,3	9,8	9,4	100,0
Kroatija**	36,0	2,0	9,0	18,0	14,0	21,0	100,0	28,7	1,4	8,8	17,9	19,0	24,4	100,0
Latvija	30,4	6,3	9,9	20,1	13,3	20,0	100,0	28,5	5,7	12,7	21,3	13,9	17,9	100,0
Lenkija	35,7	2,6	8,9	15,5	13,0	24,3	100,0	28,9	2,1	8,7	20,5	16,2	26,6	100,0
Lietuva	40,3	6,3	11,3	18,1	9,9	14,1	100,0	34,6	6,0	15,1	19,0	11,5	13,8	100,0
Rumunija**	38,0	3,4	7,6	8,3	15,5	27,2	100,0	30,2	3,9	11,5	14,2	16,2	24,0	100,0
Slovakija	37,4	2,6	8,1	13,0	16,1	22,1	100,0	32,3	2,2	8,7	14,7	19,8	22,3	100,0
Slovėnija	37,5	3,4	7,6	13,9	16,2	19,3	100,0	36,6	3,9	11,5	21,9	13,8	12,3	100,0
Vengrija	34,1	4,8	11,7	21,4	13,7	14,3	100,0	32,9	3,6	9,1	23,0	14,3	16,7	100,0

* Pastaba: Lentelėje pateikti tokie namų ūkių žymėjimai pagal sudėtį (tipą): 2S ir V – dviejų suaugusių su vaiku / vaikais (two adults with one/more than one dependent child/children); 1S – vieno asmens su vaikais (single person with dependent children); 1S – vieno asmens (single person); 2S – dviejų suaugusiųjų (two adults), trijų ar daugiau suaugusiųjų – (three or more adults), trijų ar daugiau suaugusiųjų su vaikais (three or more adults with dependent children).

** Pastaba: 2005 m. Šveicarijos, Kroatijos ir Rumunijos duomenų Eurostatas nepateikia, todėl lentelėje nurodyti prieinami artimiausių metų kiekvienos šalies duomenys (atitinkamai 2007 m., 2003 m. ir 2002 m.)

Šaltinis: Eurostat, duomenų kodas: [tesov190], 2014, autorės skaičiavimai.

7 lentelė. Gyventojų senėjimo tempai Europos šalyse ir regionuose, 1960–2013 m., proc.

Regionai / Šalys	Vyresnio amžiaus (65 metų ir vyresnių) gyventojų dalies vidutiniai metiniai kaitos tempai, procentai		
	1960–1980	1980–2000	2000–2013
1	2	3	4
Skandinavija			
Danija	0,19	0,03	0,23
Islandija	0,09	0,09	0,1
Norvegija	0,19	0,03	0,03
Suomija	0,24	0,15	0,31
Švedija	0,23	0,06	0,14
Regiono vidurkis	0,19	0,07	0,16
Vakarų Europa			
Airija	-0,02	0,03	0,08
Austrija	0,17	0	0,21
Belgija	0,12	0,13	0,06
Jungtinė Karalystė	0,16	0,05	0,11
Liuksemburgas	0,15	0,03	-0,02
Nyderlandai	0,13	0,11	0,25
Prancūzija	:	:	0,14
Šveicarija	0,18	0,08	0,16
Vokietija	0,21	0,03	0,35
Regiono vidurkis	0,14	0,06	0,15
Pietų Europa			
Graikija	0,19	0,17	0,28
Italija	0,19	0,25	0,24
Ispanija	0,13	0,3	0,08
Kipras	:*	:	0,15
Malta	:	0,19	0,39
Portugalija	0,17	0,24	0,26
Regiono vidurkis	0,17	0,23	0,23

1	2	3	4
Rytų Europa			
Bulgarija	0,22	0,22	0,23
Čekijos Respublika	0,21	0,01	0,23
Estija	:	0,13	0,23
Kroatija	:	:	:
Latvija	:	0,09	0,31
Lenkija	0,22	0,1	0,16
Lietuva	:	0,12	0,35
Rumunija	:	0,15	0,24
Slovėnija	:	:	0,25
Slovakija	0,19	0,04	0,13
Vengrija	0,23	0,08	0,17
Regiono vidurkis	0,21	0,10	0,23
Visų Europos šalių vidurkis	0,18	0,12	0,19

Pastaba: Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

Šaltinis: Eurostat, duomenų kodas [demo_pjanind], 2014, autorės skaičiavimai.

8 lentelė. Vaikų, tėvų, senelių ir prosenelių sąlyginių kartų proporcijos Europos šalyse, 1970 m., 1990 m. ir 2013 m., asmenys

Šalis	Šimtui vaikų iki 14 metų tenkančių tėvų kartos (25–39 metų) gyventojų skaičius			Šimtui vaikų iki 14 metų tenkančių senelių kartos (50–64 metų) gyventojų skaičius			Šimtui vaikų iki 14 metų tenkančių prosenelių (ir proprosenelių) kartos (75 metų ir vyresnių) gyventojų skaičius		
	1970	1990	2013	1970	1990	2013	1970	1990	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Belgija	79,6	128,5	114,5	66,9	95,1	114,9	:	36,7	51,7
Bulgarija	92,9	101,3	156,9	65,6	91,2	156,3	:	23,4	61,4
Čekijos Respublika	90,1	99,2	157,8	77,1	70,4	134,6	:	24,5	45,4
Danija	81,5	129,2	104,6	72,6	89	109,4	:	40,4	41,5
Vokietija	93,5	146,2	138,2	70	116,5	161,3	:	45,3	75,7
Estija	103,7	100,8	134,6	67	79,7	127,5	:	22,9	54,6
Airija	50,7	75,7	107,5	48,2	44,8	75,2	:	16,6	23,7
Graikija	85	105,4	143,7	66,8	96,8	127,7	:	30,5	69,5
Ispanija	72,4	106	150,4	51,9	81	121	:	27,3	60,4
Prancūzija	74,5	113,1	101,2	57,4	77,8	105,1	:	33,7	49,7
Kroatija	:	:	135,3	:	:	142,9	:	:	56,5
Italija	84,7	127,7	136,8	62,8	108	140,5	:	38,7	75,5
Kipras	:	87,5	147	:	49,4	109	:	17,1	33,5
Latvija	107,8	103,4	142,7	69,9	84,7	140,9	:	25,4	59,5
Lietuva	83	101,1	128,2	47,7	74,6	137,8	:	21,5	60
Liuksemburgas	92,9	145	130,9	77,5	101,3	108,3	:	35,1	39,1
Vengrija	97,6	105,2	151,9	76,8	84,1	143,8	:	27,1	51,3
Malta	:	100,9	148	:	60,9	146,2	:	16,8	48
Nyderlandai	70	134,4	106,5	51,6	80,2	118,2	:	29,8	42,2
Austrija	79,3	131	136	66,6	90,6	136,3	:	39,9	56
Lenkija	74,1	96,4	160,1	48	60,2	141,7	:	16,4	44,6
Portugalija	66,1	101,7	138,8	50,7	80,2	133,6	:	25,1	64,1
Rumunija	85	88,6	139,1	52,4	72,9	127,2	:	17,1	47,6
Slovėnija	:	115,8	150,7		79,5	147,6	:	22,5	55,7
Slovakija	69,5	93	160,3	48,5	54,6	132	:	16,8	35,5
Suomija	76,7	122,1	114	62,2	81,7	127,9	:	29	50,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Švedija	90,7	115,6	112,7	88,9	85,8	108,5	:	44,7	50,2
Jungtinė Karalystė	75,1	114,6	112,2	73,1	82,7	103	:	36,3	45
Islandija	53,7	96,9	100,1	36,3	48,9	86,9	:	18	29
Lichtenšteinas	:	137,1	124,7	:	64	138,3	:	21	37,4
Norvegija	68,3	118	109,1	71,1	72,6	99,2	:	37,1	38
Šveicarija	91,6	137,7	137,1	64,7	95,2	130,8	:	39,8	54,3

Pastaba. Ženklu : pažymėta, kad duomenys nepateikti.

Šaltinis: Eurostat, duomenų kodas [demo_pjanind], 2014, autorės skaičiavimai.

II SKYRIAUS PRIEDAI

1 pav. Motyvacinių vertybių modelis

Penki vertybių tipai (galia, pasiekimai, hedonizmas, atvirumas iššūkiams ir savikryptingumas) naudingi asmeniniams interesams, o 3 vertybių tipai (geranoriškumas, tradicija, konformizmas) naudingi kolektyviniams interesams. Universalumas ir saugumas naudingi individualiems ir kolektyviniams interesams.

Šaltinis: Schwartz, 2012.

1 lentelė. Socialinės ir demografinės pirmojo ir antrojo demografinio perėjimo charakteristikos.

Pirmasis demografinis perėjimas – PDP	Antrasis demografinis perėjimas – ADP
A. Santuoka	
<ul style="list-style-type: none"> Susituokusių gyventojų dalies didėjimas, vidutinio amžiaus pirmosios santuokos metu jaunėjimas Žemas arba sumažėjęs kohabitacijos lygis Žemas skyrybų lygis Aukštas pakartotinių santuokų lygis 	<ul style="list-style-type: none"> Susituokusių gyventojų dalies didėjimas, vidutinio amžiaus pirmosios santuokos metu jaunėjimas Kohabitacijos lygio didėjimas (prieš-ir po- santuokinės) Skyrybų lygio didėjimas, santuokos trukmės iki skyrybų trumpėjimas Pakartotinių santuokų lygio mažėjimas tiek skyrybų, tiek našlystės atvejais
B. Gimstamumas	
<ul style="list-style-type: none"> Santuokoje gimusių vaikų skaičiaus mažėjimas (ne pirmų gimusių vaikų sąskaita), vidutinio amžiaus susilaukiant pirmo vaiko jaunėjimas Nepakankama kontracepcija, eiliškumo triktis Ne santuokoje gimusių vaikų skaičiaus mažėjimas Maža dalis bevaikių porų 	<ul style="list-style-type: none"> Besitęsiantis gimstamumo mažėjimas atidedant gimimus vyresniam amžiui, didėjantis vidutinis amžius susilaukiant pirmo vaiko, struktūrinis, žemiau kartų kaitos lygio esantis gimstamumas Efektyvi kontracepcija (išimtytys – specifinės socialinės grupės) Ne santuokoje gimusių vaikų skaičiaus didėjimas, kohabituojančių porų tėvystė Didėjanti sąmoninga bevaikystė tarp visų partnerių porų
E. Visuomenės (socialinis) kontekstas	
<ul style="list-style-type: none"> Susirūpinimas dėl pagrindinių materialinių poreikių: pajamų, darbo sąlygų, būsto, sveikatos, išsilavinimo, socialinės apsaugos. Prioritetine vertybe laikoma solidarumas Didėjanti narystė politiniuose, pilietiniuose ir bendruomenės tinkluose. Socialinės sanglaudos stiprinimas 	<ul style="list-style-type: none"> „Aukštesnio lygmenų“ poreikių sustiprėjimas: savarankiškumas, saviraiška, raiška per darbą ir socializacijos vertybės, masinė demokratija, pripažinimas. Prioritetine vertybe laikoma tolerancija Atsitraukimas nuo pilietinių ir bendruomenės tinklų, socialinis kapitalas transformuojasi į ekspresinius ir afektinius tipus. Socialinės sanglaudos silpnėjimas

<ul style="list-style-type: none"> • Stiprus valstybės ir Bažnyčios norminis reguliavimas. Pirmoji sekularizacija banga, politinė ir socialinė visuomenės segmentacija • Segreguoti lyčių vaidmenys, familistinė šeimos politika, visuomenės „buržuazėjimas“ • „Nuoseklūs“ gyvenimo kelio perėjimai, apdairios santuokos ir vieno šeimos modelio vyravimas	<ul style="list-style-type: none"> • Valstybės „atsitraukimas“, antroji sekularizacijos banga, seksualinė revoliucija, autoritetų atsisakymas, politinė desegmentacija • Stiprėjanti lyčių vaidmenų simetrija, moterų ekonominis savarankiškumas • Lankstus gyvenimo kelias, gyvenimo stilių įvairovė, atvirumas ateičiai
---	--

Šaltinis: *Lesthaeghe, Neels, 2002.*

2 lentelė. Atsakymų į klausimą „Kiek svarbu Jūsų gyvenime: darbas, šeima, draugai ir pažįstami; laisvalaikis, politika, religija?“ vidurkiai pagal lytį.*

	Darbas	Šeima	Draugai ir pažįstami	Laisvalaikis	Politika	Religija
Vyrai						
Suomija	1,93	1,25	1,70	1,64	2,90	3,07
Švedija	1,81	1,14	1,59	1,58	2,54	3,20
Vokietija	1,72	1,35	1,68	1,84	2,60	3,25
Jungtinė Karalystė	2,01	1,18	1,47	1,55	2,66	2,80
Šveicarija	1,37	1,23	1,47	1,57	2,48	2,79
Italija	1,38	1,13	1,72	1,88	2,60	2,20
Portugalija	1,53	1,28	1,74	1,93	2,95	2,38
Estija	1,71	1,44	1,88	1,95	2,87	3,22
Latvija	1,65	1,52	1,99	1,98	2,97	3,12
Lietuva	1,82	1,49	2,04	2,05	2,95	2,76
Ukraina	1,61	1,18	1,75	1,91	2,73	2,42
Moterys						
Suomija	1,86	1,11	1,49	1,49	3,07	2,91
Švedija	1,64	1,06	1,43	1,45	2,58	2,99
Vokietija	1,83	1,21	1,61	1,86	1,80	2,99
Jungtinė Karalystė	2,17	1,09	1,36	1,67	2,75	2,57
Šveicarija	1,47	1,15	1,33	1,56	2,66	2,47
Italija	1,43	1,06	1,68	1,93	2,69	1,84
Portugalija	1,70	1,24	1,75	2,00	3,23	2,03
Estija	1,76	1,23	1,86	1,99	3,03	2,89
Latvija	1,59	1,28	2,00	2,05	3,03	2,71
Lietuva	1,80	1,36	2,04	2,07	3,13	2,40
Ukraina	1,79	1,12	1,81	1,95	2,83	2,04

(EVS, Q1). * Skalė: 1 – labai svarbu; 2 – svarbu; 3 – nelabai svarbu; 4 – visai nesvarbu.

* Pastaba: pritarimas 2 ir 3 stulpelio teiginiams (Q47) matuojamas taikant 5 balų Likerto skalę (1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku), kuri šioje lentelėje agreguojama į tris atsakymų variantus; išreikšdami nuomonę dėl 4 stulpelio teiginio (Q45), respondentai galėjo pasirinkti vieną iš šių variantų: 1 – sutinku, 2 – nesutinku.

3 lentelė. Nuostatos dėl partnerystės ir santuokos, procentinė dalis pritariančių ar nepritariančių teiginiams

1	Santuoka ar ilgalaikiai pastovūs santykiai būtini tam, kad būtų laimingas		Niekio tokio, jeigu du žmonės gyvena kartu nesusituokę		Santuoka yra atgyvenęs dalykas			
	Visiškai sutinka / sutinka	Nei sutinka, nei nesutinka	Nesutinka / visiškai nesutinka	Visiškai sutinka / sutinka	Nei sutinka, nei nesutinka	Nesutinka / visiškai nesutinka	Sutinka	Nesutinka
	2	3	4	5	6	7	8	9
Vyrai								
Suomija	32,2	24,6	43,2	82,2	10,5	7,3	16,7	83,3
Švedija	37,1	28,1	34,8	94,1	3,3	2,6	23,7	76,3
Vokietija	66,6	18,1	15,3	80,0	12,7	7,3	31,0	69,0
Jungtinė Karalystė	50,3	14,2	35,5	78,1	11,6	10,3	22,7	77,3
Šveicarija	58,3	9,1	32,6	88,3	3,9	8,8	26,0	74,0
Italija	62,6	22,0	15,4	56,2	26,7	17,1	22,8	77,2
Portugalija	71,1	15,0	13,9	75,5	15,9	8,1	28,4	71,6
Estija	73,5	16,7	9,8	76,3	15,7	8,0	21,8	78,2
Latvija	72,1	19,9	8,0	76,4	16,2	7,4	24,5	75,5
Lietuva	57,9	28,5	13,6	54,9	31,0	14,1	21,9	78,1
Ukraina	84,6	8,7	6,7	51,7	17,3	31,0	20,0	80,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
				Moterys					
Suomija	22,8	19,6	57,6	85,4	7,8	6,8	16,2	83,8	
Švedija	26,0	21,4	52,6	94,1	2,4	3,5	16,4	83,6	
Vokietija	59,6	17,9	22,5	80,3	12,7	7,0	27,6	72,4	
Jungtinė Karalystė	38,7	16,7	44,6	79,6	11,1	9,3	22,0	78,0	
Šveicarija	41,6	13,4	45,0	88,7	5,1	6,2	29,3	70,7	
Italija	63,8	21,8	14,4	55,5	21,9	22,6	15,6	84,4	
Portugalija	70,8	15,1	14,1	71,0	19,7	9,3	21,9	78,1	
Estija	73,2	14,9	12,0	71,8	17,8	10,4	17,1	82,9	
Latvija	76,0	16,4	7,6	73,4	16,3	10,3	16,0	84,0	
Lietuva	64,0	23,9	12,1	49,2	33,5	17,3	13,7	86,3	
Ukraina	87,7	5,7	6,6	48,3	16,9	34,8	17,3	82,7	

Šaltinis: [EVS, Q47 (v153,v155), Q45]

4 lentelė. Pritariančių / nepritariančių nuostatoms dėl motinystės / tėvystės procentinė dalis pagal šalis ir lytį

Valstybės	Turėti vaikų yra pareiga visuomenei		Žmonės turėtų patys nuspręsti, turėti vaikų ar ne		Vyro gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu jis turi vaikų		Moters gyvenimas gali būti visavertis tik tuomet, jeigu ji turi vaikų	
	visiškai sutinka/ sutinka	nesutinka / visiškai nesutinka	visiškai sutinka/ sutinka	nesutinka / visiškai nesutinka	visiškai sutinka/ sutinka	nesutinka / visiškai nesutinka	visiškai sutinka/ sutinka	nesutinka / visiškai nesutinka
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Vyrai								
Suomija	12,8	59,7	90,3	2,8	26,5	43,6	12,8	87,2
Švedija	5,0	79,2	96,7	1,6	12,3	61,6	9,5	90,5
Vokietija	30,3	45,5	93,1	1,0	39,1	37,0	50,1	49,9
Jungtinė Karalystė	12,2	73,6	94,1	2,2	17,4	66,0	21,5	78,5
Šveicarija	28,6	57,3	96,1	2,4	35,6	52,6	42,9	57,1
Italija	24,6	48,2	91,9	2,9	49,7	18,1	55,6	44,4
Portugalija	48,0	28,7	88,1	2,4	54,2	25,6	60,7	39,3
Estija	34,6	35,8	92,5	1,5	68,0	14,0	71,5	28,5
Latvija	32,4	36,6	92,6	0,7	76,9	6,9	82,5	17,5
Lietuva	28,9	31,7	91,2	1,0	41,4	24,2	57,7	42,3
Ukraina	49,3	34,9	96,0	2,5	86,8	9,1	88,6	11,4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
				Moterys					
Suomija	4,6	79,7	95,1	1,6	16,9	58,8	4,4	95,6	
Švedija	3,6	86,1	97,4	1,6	5,9	72,8	6,3	93,7	
Vokietija	25,9	52,8	94,1	0,7	33,8	40,3	51,8	48,2	
Jungtinė Karalystė	7,8	77,9	94,1	1,3	9,8	72,7	13,2	86,8	
Šveicarija	20,1	65,2	96,8	1,0	18,3	68,1	31,2	68,8	
Italija	19,8	58,3	89,8	4,1	41,8	27,0	56,0	44,0	
Portugalija	45,6	32,5	89,4	1,8	47,8	27,5	59,3	40,7	
Estija	32,1	41,4	92,4	3,5	67,7	17,1	74,1	25,9	
Latvija	35,3	41,2	95,7	0,5	82,3	4,9	82,8	17,2	
Lietuva	27,9	32,5	91,2	0,6	37,1	23,1	62,9	37,1	
Ukraina	49,0	33,9	94,1	1,3	86,4	7,4	92,7	7,3	

* Pastaba: pritarimas 2 ir 3 stulpelio teiginiams (Q47) matuojamas taikant 5 balų Likerto skalę (1 – visiškai sutinku; 2 – sutinku; 3 – nei sutinku, nei nesutinku; 4 – nesutinku; 5 – visiškai nesutinku), kuri šioje lentelėje agreguojama tik į du atsakymų variantus (pritaria / nepritaria), o nei sutinkantys, nei nesutinkantys iš viso nėra pateikti; išreikšdami nuomonę dėl 4 stulpelio teiginio (Q44), respondentai galėjo pasirinkti vieną iš šių variantų: 1 – taip, vaikai būtini, 2 – ne, vaikai tam nebūtini.

Šaltinis: [EVS, Q47 (v156, v157,v152), Q44C], apskaičiuota pagal EVS, 2010.

5 lentelė. Respondentų nuostatos dėl pareigos besąlygiškai gerbti ir mylėti tėvus, proc.

	Dalis respondentų, linkusių sutikti su teiginiu A: <i>Reikia visuomet mylėti ir gerbti tėvus su visais jų pranašumais ir trūkumais</i>		Dalis respondentų, linkusių sutikti su teiginiu B: <i>Nebūtina gerbti ir mylėti tėvų, kurie to neužsitarnavo savo elgesiu ir pažiūromis</i>	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Švedija	30,7	23,3	69,3	76,7
Suomija	44,8	35,9	55,2	64,1
Šveicarija	54,9	54,2	45,1	45,8
Vokietija	59,1	60,0	40,9	40,0
Jungtinė Karalystė	62,8	58,1	37,2	41,9
Estija	67,5	68,9	32,5	31,1
Latvija	74,2	76,8	25,8	23,2
Lietuva	74,9	76,8	25,1	23,2
Italija	79,2	80,6	20,8	19,4
Portugalija	83,7	86,7	16,3	14,3
Ukraina	91,5	92,4	8,5	7,6

Šaltinis: (EVS, Q49A; Q49B), apskaičiuota pagal EVS, 2010.

6 lentelė. Respondentų nuostatos dėl suaugusio vaiko pareigos rūpintis sunkiai sergančiais tėvais, proc.

	Respondentų dalis, kurie (ne)sutinka su teiginiu: <i>Kai kuris nors iš tėvų sunkiai serga arba jam reikia priežiūros, tai rūpintis juo pirmiausiai yra suaugusio vaiko pareiga</i>					
	Sutinka (sujungti atsakymų variantai „Visiškai sutinku“ ir „Sutinku“)		Nei sutinka, nei nesutinka		Nesutinka (sujungti atsakymų variantai „Visiškai nesutinku“ ir „Nesutinku“)	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Ukraina	96,4	97,2	2,3	1,6	1,3	1,1
Italija	89,1	88,8	9,0	8,9	1,9	2,4
Latvija	88,2	91,2	9,6	7,9	2,2	0,9
Portugalija	84,3	85,7	11,9	11,1	3,9	3,3
Estija	76,4	76,4	16,5	15,1	7,1	8,5
Lietuva	75,8	79,2	21,6	18,7	2,7	2,2
Šveicarija	66,6	54,0	14,3	18,4	19,2	27,6
Vokietija	65,7	65,0	24,6	21,3	9,7	13,6
Jungtinė Karalystė	45,8	38,2	23,5	26,6	30,6	35,3
Švedija	26,0	26,4	28,5	26,6	45,5	47,0
Suomija	21,6	17,6	39,1	27,1	39,3	55,3

Šaltinis: (EVS, Q47G), apskaičiuota pagal EVS, 2010.

7 lentelė. Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos išsipareigojimų: žemyn einanti (iš tėvų vaikams) paramos kryptis, proc.

	Respondentų dalis, kurių nuomonę geriau atspindi teiginys A: <i>Tėvų pareiga yra suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita</i>		Respondentų dalis, kurių nuomonės neatspindi nė vienas teiginys (A, B)		Respondentų dalis, kurių nuomonę geriau atspindi teiginys B: <i>Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui</i>	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Lietuva	37,4	38,7	11,3	10,9	51,3	50,4
Latvija	56,9	56,2	11	9,4	32,1	34,4
Suomija	60,4	50,6	21,5	29,8	18,1	19,6
Vokietija	63,2	64,6	8,2	7,9	28,6	27,5
Estija	65,2	67,8	11,4	8,8	23,4	23,4
Ukraina	72,3	72,5	6,3	5,8	21,4	21,7
Šveicarija	77,5	73	7,2	9,3	15,3	17,7
Jungtinė Karalystė	80	81,5	2,4	3,6	17,6	14,9
Italija	81,6	83	9,2	10	9,2	7
Švedija	87,3	89,4	0	0	12,7	10,6
Portugalija	87,4	86,8	2,7	2,4	9,9	10,8

Šaltinis: (EVS, Q50), apskaičiuota pagal EVS, 2010.

8 lentelė. Respondentų nuostatos dėl suaugusių vaikų ir tėvų tarpusavio paramos išipareigojimų: aukštyn einanti (iš vaikų tėvams) paramos kryptis, proc.

	Respondentų dalis, kurių nuomonę geriau atspindi teiginys A: <i>Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą net savo gerovės sąskaita</i>		Respondentų dalis, kurių nuomonės neatspindi nė vienas teiginys (A, B)		Respondentų dalis, kurių nuomonę geriau atspindi teiginys B: <i>Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui</i>	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys
Suomija	21,4	10,9	31,6	43,5	47	45,6
Švedija	29,9	23,9	0	0	70,1	76,1
Lietuva	36,2	41,9	12,8	10,5	51	47,6
Jungtinė Karalystė	37,3	34,4	5,7	8	57	57,6
Vokietija	40,1	37,7	16,5	16,4	43,4	45,9
Šveicarija	43,8	35,9	11,2	14	45	50,1
Estija	47,5	50,7	13,1	10,1	39,4	39,2
Latvija	54,6	54,8	11,7	9,9	33,7	35,3
Italija	67,7	65,5	13,7	17,5	18,6	17
Ukraina	74,4	73	6,8	6,8	18,8	20,2
Portugalija	82,6	81	3,8	3,7	13,6	15,3

Šaltinis: (EVS, Q51), apskaičiuota pagal EVS, 2010.

9 lentelė. Tarpgeneracinės paramos šeimoje nuostatų simetrijos rodiklis, proc., asmenys

	Respondentų dalis, kurių nuomonę geriau atspindi teiginys A		Respondentų dalis, kurių nuomonę geriau atspindi teiginys B		Šimtui asmenų, pritariančių Q50A teiginiui, tenka asmenų, pritariančių Q51A teiginiui	Šimtui asmenų, pritariančių Q50B teiginiui, tenka asmenų, pritariančių Q51B teiginiui
	Q50A	Q51A	Q50B	Q51B	(Q51A/Q50A)*100	(Q51B/Q50B)*100
	Procentai		Procentai		Asmenys	
Švedija	88,4	26,8	11,6	73,2	30	630
Jungtinė Karalystė	80,9	35,7	16,1	57,4	40	360
Šveicarija	75,1	39,5	16,6	47,7	50	290
Suomija	55,4	15,9	18,9	46,3	30	240
Italija	82,3	66,6	8,1	17,8	80	220
Estija	66,9	49,6	23,4	39,3	70	170
Vokietija	63,9	38,9	28	44,6	60	160
Portugalija	87	81,7	10,4	14,6	90	140
Latvija	56,4	54,7	33,6	34,7	100	100
Lietuva	38,1	39,3	50,8	49,1	100	100
Ukraina	72,4	73,5	21,6	19,7	100	90

Pastabos: Q50A teiginys: Tėvų pareiga yra suteikti vaikams viską, net savo gerovės sąskaita

Q50B teiginys: Tėvai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę vaikų labui

Q51A teiginys: Suaugę vaikai privalo suteikti savo tėvams ilgalaikę priežiūrą net savo gerovės sąskaita

Q51B teiginys: Suaugę vaikai turi savo asmeninį gyvenimą, todėl iš jų negalima reikalauti paaukoti savo gerovę tėvų labui

Šaltinis: apskaičiuota pagal EVS, 2010.

III SKYRIAUS PRIEDAI

1 lentelė. Europos šalių gyventojų nuostatos dėl gyvenimo sąlygų svarbos

	Visos šalys	Švedija	Suomija	Jungtinė Karalystė	Vokietija	Šveicarija	Italija	Portugalija	Lietuva	Latvija	Estija	Ukraina	ANOVA F-testas
Q83A. Ar Jums rūpi Jūsų šeimos gyvenimo sąlygos?	4,3	4,8	2,6	3,1	4,8	4,6	4,4	4,7	4,8	4,3	4,5	4,6	371,4***
Q83B. Ar Jums rūpi kaimynų gyvenimo sąlygos?	3,0	3,2	2,0	2,6	3,5	3,5	3,0	3,5	3,1	2,6	3,0	2,8	124,1***
Q83C. Ar Jums rūpi Jūsų regiono gyventojų gyvenimo sąlygos?	2,9	2,9	2,2	2,6	3,4	3,3	2,8	3,3	2,8	2,4	2,7	2,8	96,2***
Q83D. Ar Jums rūpi tautiečių gyvenimo sąlygos?	3,0	3,1	2,6	2,8	3,4	3,5	2,9	3,5	2,9	2,3	2,8	2,8	99,5***
Q83E. Ar Jums rūpi europiečių gyvenimo sąlygos?	2,6	2,7	2,3	2,2	3,1	3,2	2,6	3,1	2,6	1,9	2,4	2,1	137,6***
Q83F. Ar Jums rūpi žmonių gyvenimo sąlygos?	2,9	2,8	3,2	3,0	3,4	3,6	3,0	3,4	2,8	1,9	2,4	2,5	168,2***

Žymėjimas: *** $p < 0,001$.

Pastaba: Vertinimų vidurkiai, kai skalė: 1 - visiškai nerūpi, 2 - nelabai rūpi, 3 - šiek tiek rūpi, 4 - rūpi, 5 - labai rūpi

Šaltinis: EVS, 2010.

2 lentelė. Situacijų, kurios buvo asmeniniame ir / arba šeimos gyvenime, įtaka nuostatoms dėl tarpusavio pagalbos šeimoje.
Logistinės regresinės analizės rezultatai, Exp(B)

	Priklausomas kintamasis – nuostatos dėl tarpusavio pagalbos <i>Reikšmės: 0 – visiškai nesutinku / nesutinku; 1 – sutinku / visiškai sutinku</i>						
	Tėvai turėtų padėti vaugams, turintiems materialinių sunkumų	Vaikai turėtų gyventi su tėvais kartu, jeigu tėvai negali savimi pasirūpinti	Seneliai turėtų prižiūrėti anūkus, jei anūkų tėvai negali to daryti	Jeigu tėvams reikia priežiūros, slaugos, dukterys turėtų priimti daugiau atsakomybės nei sūnūs	Finansinė parama skurstantiems asmenims yra pirmiausia visuomenės, o ne jų šeimos narių pareiga	Senelių globos namuose turėtų gyventi tik vietiniai, neturintys jokių artimųjų asmenys	6 modelis
1 modelis	2 modelis	3 modelis	4 modelis	5 modelis	6 modelis	6 modelis	
1	2	3	4	5	6	7	
Ilgalaikė Jūsų bedarbystė (trukusi ilgiau nei 9 mėnesius)	1,111	1,279 *	1,240 *	1,185	1,229	1,103	
Jūsų sunki liga arba sužeidimas	1,091	0,962	1,115	1,031	1,090	0,942	
Jūsų finansiniai sunkumai, skolos	0,964	0,801	0,826	0,724 *	1,088	0,876	
Jūsų susidūrimas su teisėsauga	1,079	1,370 *	1,447 **	1,254	1,120	1,446 **	
Jūsų emigracija	0,831	0,722	0,761	1,938 ***	1,601 **	1,086	
Ilgalaikė šeimos nario bedarbystė (trukusi ilgiau nei 9 mėnesius)	1,135	1,131	1,034	0,954	1,102	1,193	
Šeimos nario arba artimo asmens sunki liga arba sužeidimas	0,903	0,997	1,040	0,821	0,983	0,907	

1	2	3	4	5	6	7
Šeimos nario arba artimo asmens mirtis	1,073	1,300 *	0,994	0,935	0,857	0,872
Šeimos nario arba artimo asmens bandymas nusizudyti	0,819	0,875	0,991	2,097 ***	1,683 **	1,526 *
Šeimos narių finansiniai sunkumai, skolos	0,892	1,203	1,087	1,072	1,208	1,098
Šeimos nario arba artimo asmens susidūrimas su teisėsauga	0,907	0,826	0,897	0,852	1,025	0,957
Šeimos nario arba artimo asmens priklausomybė nuo žalingų įpročių (rūkymo, alkoholio, narkotikų vartojimo ir kt.)	1,160	1,178	0,908	1,025	0,937	1,156
Šeimos nario arba artimo asmens depresija	0,757 *	0,718 **	0,898	0,708 *	0,738 *	0,949
Prastas gyvenamasis būstas	1,003	0,917	0,820	1,103	1,417 **	0,628 ***
Konfliktai šeimoje	1,049	0,834	1,113	0,999	0,785	0,894
Šeimos narių skrybpos	0,913	1,181	1,040	1,060	0,934	0,863
Sutuoktinio(-ės) / partnerio(-ės) neištikimybė	0,994	1,051	0,831	1,060	1,284	1,156
Smurtas Jūsų šeimoje	1,250	1,130	1,307	1,047	1,074	0,877
Rūpinimasis sergančiu šeimos nariu arba artimu asmeniu, kuriam reikalinga nuolatinė globa	1,138	0,992	0,947	1,234	0,882	0,868
Jūs patyrėte arba partnerė / žmona patyrė savi- miniį abortą (persileidimą)	1,155	1,096	1,292	1,599 **	1,211	1,040
Jums arba Jūsų partneriui / žmonai buvo atliktas abortas	0,901	1,048	0,958	1,012	1,051	1,109

1	2	3	4	5	6	7
Šeimos nario arba artimo asmens emigracija	0,990	1,053	1,132	0,978	0,940	1,187
Santuokinis statusas (ref. nebuvo santuokoje)						
Nesusituokę	1,027	0,643	0,833	2,105 *	1,080	0,662
Vedę / ištekėjusios	0,955	0,695	0,773	0,882	0,657	0,775
Kohabituoją	0,941	0,694	0,626	0,960	0,728	0,676
Išsiskyrę(-usios)	1,064	0,635	0,764	0,951	0,769	0,814
Našliai(-ės)	0,730	0,690	0,926	1,173	0,602	0,398 **
Turi vaikų iki 7 m.	1,026	0,907	1,232	1,711 **	1,638 **	1,011
Turi vaikų tarp 7-18 m.	0,722 *	0,924	0,925	1,121	1,041	1,114
Turin vyresnių negu 18 m. vaikų	1,819 ***	0,870	1,269	1,035	1,265	1,195
Gimimo kohortos (ref. 1950-1955 m.)						
1960-1965 m.	0,932	1,025	0,734 *	0,874	0,887	0,746 *
1970-1975 m.	0,779	1,139	0,651 *	0,553 **	0,628 *	0,568 **
1980-1985 m.	0,963	0,933	0,735	0,498 **	0,610 *	0,609 *
N	1984	1984	1984	1984	1984	1984
-2 Log likelihood	2648,97	2694,34	2671,43	2091,66	2283,90	2650,32
Nagelkerke R Square	0,07	0,04	0,28	0,38	0,28	0,07

Pastaba: Enter metodu gauti rezultatai. Žymėjimai: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Šaltinis: apskaičiuota pagal Projekto duomenis.

3 lentelė. Materialinis stygius pagal namų ūkio sudėtį ir skurdo lygį 2012 m. (proc.)

	Visi	Vienas suaugęs asmuo	Vienas suaugęs asmuo su išlaikytiniais vaikais	Du suaugusieji	Du suaugusieji su vienu išlaikytiniu vaiku	Du suaugusieji su dviem išlaikytiniais vaikais	Du suaugusieji su trimis ar daugiau išlaikytinių vaikų	Trys ar daugiau suaugusiųjų su vaikais	Trys ar daugiau suaugusiųjų be vaikų
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Visi gyventojai									
Šiaurės Europos šalys									
Švedija	11,8	14,8	14,8	11,3	10,6	13,0	15,6	6,7	10,8
Suomija	9,3	9,3	12,9	9,5	9,4	7,5	9,1	14,2	9,2
Šiaurės Vakarų Europos šalys									
Jungtinė Karalystė	17,7	20,4	27,7	16,2	19,9	17,9	22,4	17,0	18,7
Vokietija	14,9	18,4	27,2	16,0	15,2	13,9	17,1	13,9	12,9
Šveicarija	16,7	17,8	26,1	14,4	23,4	18,4	21,4	14,2	19,0
Pietų Europos šalys									
Italija	20,4	18,5	22,8	17,8	19,1	19,8	22,5	21,5	22,8
Portugalija	23,3	29,0	32,2	21,3	17,9	21,1	22,1	26,2	23,9
Rytų Europos šalys									
Lietuva	13,2	13,3	11,7	12,8	14,2	13,0	17,1	14,4	12,4
Latvija	20,1	20,5	21,5	16,8	21,1	21,2	13,5	20,5	22,9
Estija	17,8	15,7	20,9	17,3	20,1	17,6	15,4	14,1	19,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Gyventojai, kurių pajamos žemesnės negu 60 proc. nacionalinių ekvivalentinių medianinių pajamų									
Šiaurės Europos šalys									
Švedija	15,3	18,0	18,2	11,4	12,3	20,5	14,0	9,9	28,6
Suomija	13,6	11,8	23,5	14,8	12,8	13,8	14,7	11,4	10,7
Šiaurės Vakarų Europos šalys									
Jungtinė Karalystė	20,7	27,2	26,5	10,1	28,6	14,2	22,8	12,7	30,9
Vokietija	23,6	20,8	35,1	9,5	21,7	27,1	26,8	31,5	37,1
Šveicarija	17,6	19,2	36,9	10,0	26,2	18,2	32,4	5,4	14,0
Pietų Europos šalys									
Italija	26,8	22,6	26,7	25,3	26,3	24,3	25,7	30,0	37,3
Portugalija	28,6	31,6	37,5	29,9	30,4	23,5	39,2	33,0	21,6
Rytų Europos šalys									
Lietuva	13,9	13,1	10,9	11,5	10,9	23,9	11,0	22,1	5,7
Latvija	18,8	21,8	19,4	17,3	24,3	15,2	15,3	19,4	19,1
Estija	21,5	19,0	27,5	23,2	24,9	21,9	17,8	17,7	27,9

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_mddd04a].

4 lentelė. Neturintys galimybės apsimokėti bent vienos savaitės atostogų per metus, pagal namų ūkio sudėtį ir skurdo lygį, 2012 m. (proc.)

	Vienas suaugęs asmuo	Vienas suaugęs asmuo su išlaiky- tiniais vaikais	Du suaugu- sieji	Du suaugu- sieji su vienu išlaiky- tiniu vaiku	Du suaugu- sieji su dviem išlaiky- tiniais vaikais	Du suaugu- sieji su trimis ar daugiau išlaiky- tinių vaikų	Trys ar daugiau suaugu- sieji be vaikų	Trys ar daugiau suaugu- sieji su vaikais
--	----------------------------	--	------------------------	--	--	--	--	--

**Gyventojai, kurių pajamos žemesnės negu 60 proc. nacionalinių
ekvivalentinių medianinių pajamų**

Šiaurės Europos šalys

Švedija	26,2	45,3	21,0	38,5	31,6	32,0	18,7	48,7
Suomija	38,6	53,6	44,5	39,9	40,9	51,9	41,1	45,1

Šiaurės Vakarų Europos šalys

Jungtinė Karalystė	49,2	80,1	42,2	61,3	61,6	74,2	56,8	92,6
Vokietija	60,2	63,6	56,0	64,3	48,6	57,6	45,7	63,8
Šveicarija	21,8	27,7	24,8	20,1	30,4	31,6	21,1	16,8

Pietų Europos šalys

Italija	71,4	69,4	84,9	75,0	83,0	87,0	88,5	91,5
Portugalija	84,8	79,1	81,5	79,6	84,7	90,9	84,6	89,1

Rytų Europos šalys

Lietuva	77,4	84,0	71,6	70,5	61,5	73,1	68,3	74,5
Latvija	81,1	82,2	82,3	76,4	80,3	89,2	91,7	91,8
Estija	77,0	76,9	75,2	70,6	67,0	76,6	88,0	88,2

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_mdse02].

5 lentelė. Materialinės padėties pokyčiai, lyginant su buvusiomis vaikystėje, 2011 m. (gyventojų dalis pagal lytį, proc.)

	Vaikystėje ir suaugus sunki ar labai sunki materialinė padėtis		Vaikystėje ir suaugus gera ar labai gera materialinė padėtis		Vaikystėje gera ar labai gera materialinė padėtis, suaugus – sunki ar labai sunki		Vaikystėje sunki ar labai sunki materialinė padėtis, suaugus – gera ar labai gera	
	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys	Vyrai	Moterys

Šiaurės Europos šalys

Švedija	68,3	65,6	50,4	42,3	49,6	57,7	31,7	34,4
Suomija	70,1	69,0	49,9	46,1	50,1	53,9	29,9	31,0

Šiaurės Vakarų Europos šalys

Jungtinė Karalystė	64,1	63,7	55,3	51,4	44,7	48,6	35,9	36,3
Vokietija	77,9	76,2	36,7	39,5	63,3	60,5	22,1	23,8
Šveicarija	66,5	65,1	53,4	51,3	46,6	48,7	33,5	34,9

Pietų Europos šalys

Italija	69,3	67,9	57,8	57,0	42,2	43,0	30,7	32,1
Portugalija	55,4	54,6	74,0	72,3	26,0	27,7	44,6	45,4

Rytų Europos šalys

Lietuva	60,5	61,5	56,3	54,1	43,7	45,9	39,5	38,5
Latvija	66,8	67,8	43,3	43,8	56,7	56,2	33,2	32,2
Estija	72,7	72,7	47,0	48,0	53,0	52,0	27,3	27,3

Šaltinis: EUROSTAT-SILC, 2011, duomenų kodas: [ilc_igt02].

6 lentelė. Vidutinis kambarių skaičius pagal namų ūkio sudėtį ir pajamų lygį, 2012 m.

	Vienas suaugęs asmuo	Vienas suaugęs asmuo su išlaikytiniais vaikais	Du suaugusieji	Du suaugusieji su vienu išlaikytiniu vaiku	Du suaugusieji su dviem išlaikytiniais vaikais	Du suaugusieji su trimis ar daugiau išlaikytinių vaikų	Trys ar daugiau suaugusieji be vaikų	Trys ar daugiau suaugusieji su vaikais
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Gyventojai, kurių pajamos aukštesnės negu 60 proc. nacionalinių ekvivalentinių medianinių pajamų

Šiaurės Europos šalys

Švedija	2,5	1,4	2,0	1,5	1,3	1,1	1,6	1,3
Suomija	2,8	1,6	2,1	1,6	1,3	1,1	1,7	1,3

Vakarų Europos šalys

Jungtinė Karalystė	3,3	1,5	2,3	1,6	1,4	1,0	1,6	1,3
Vokietija	2,7	1,6	1,9	1,4	1,2	1,1	1,5	1,3
Šveicarija	3,2	1,7	2,1	1,5	1,3	1,1	1,5	1,1

Pietų Europos šalys

Italija	2,8	1,4	1,6	1,1	0,9	0,7	1,1	0,9
Portugalija	3,6	1,7	2,0	1,4	1,1	1,1	1,4	1,0

Rytų Europos šalys

Lietuva	3,1	1,4	1,9	1,3	1,0	0,8	1,3	0,9
Latvija	2,5	1,2	1,5	1,0	0,9	0,8	1,1	0,8
Estija	3,1	1,6	1,9	1,3	1,0	0,9	1,3	1,0

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Gyventojai, kurių pajamos žemesnės negu 60 proc. nacionalinių ekvivalentinių medianinių pajamų								
Šiaurės Europos šalys								
Švedija	1,9	1,3	1,3	1,1	0,9	0,8	1,3	1,2
Suomija	2,2	1,3	1,6	1,2	1,1	0,9	1,5	1,0
Šiaurės Vakarų Europos šalys								
Jungtinė Karalystė	2,9	1,4	2,1	1,4	1,1	0,9	1,5	1,0
Vokietija	2,1	1,3	1,6	1,2	1,0	0,8	1,4	1,2
Šveicarija	2,8	1,6	1,9	1,2	1,0	0,9	1,5	0,9
Pietų Europos šalys								
Italija	2,6	1,2	1,5	1,0	0,8	0,6	1,0	0,7
Portugalija	3,4	1,5	2,0	1,3	1,0	0,7	1,4	1,0
Rytų Europos šalys								
Lietuva	3,2	1,2	1,7	1,2	0,9	0,8	1,2	0,9
Latvija	2,4	1,0	1,4	0,9	0,7	0,6	1,1	0,7
Estija	2,9	1,4	1,7	1,2	0,9	0,9	1,2	0,8

Šaltinis: Eurostat-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_lvho04].

7 lentelė. Dalis 25-34 m. jaunimo, gyvenančio su tėvais viename būste, 2012 m. (pagal lytį, proc.)

	Visi 25-34 m. asmenys	Vyrai	Moterys
Šiaurės Europos šalys			
Švedija	4,1	5,7	2,6
Suomija	4,0	5,8	2,0
Šiaurės Vakarų Europos šalys			
Jungtinė Karalystė	13,7	18,0	9,4
Vokietija	17,3	24,3	10,7
Šveicarija	14,4	20,8	7,7
Pietų Europos šalys			
Italija	46,7	55,8	37,4
Portugalija	44,5	51,2	37,8
Rytų Europos šalys			
Lietuva	33,5	43,0	23,5
Latvija	34,5	42,6	26,4
Estija	20,2	24,8	15,5

Šaltinis: EUROSTAT-SILC, 2012, duomenų kodas: [ilc_lvps08].

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Aassve A. 143, 189
Ajrouch K. 55, 200
Alber J. 201
Allardt E. 120, 121, 189
Andersen N. J. 204
Andersson G. 143, 189
Anderton D. L. 55, 205
Atkinson A. B. 144, 189
Avramov D. 193, 200, 201, 203
Bachrach C. 191
Baizán P. 190
Baltes P. B. 199
Bane M. J. 143, 189
Basten S. 78, 79, 189
Baublytė M. 18, 19, 22, 32, 33, 36,
39, 40, 86, 189, 197, 198,
202, 203, 204
Beck U. 65, 189
Becker G. S. 37, 117, 142, 189
Beck-Gernsheim E. 65, 189
Beets G. 33, 189, 194, 196
Behrman J. R. 195
Bell D. 192
Bernhardt E. M. 74, 190, 199
Berthoud R. 143, 193, 201
Biggs S. 91, 190
Billari F. C. 33, 45, 67, 117, 128,
190, 192
Billingsley S. 33, 190
Bird C. E. 43, 201
Blake J. 79, 191
Blum A. 190, 192, 201
Boh K. 17, 18, 117, 190
Bradbury B. 143, 190
Brines J. 142, 190
Bronchlain M. N. 17, 34, 35, 190
Bučaitė-Vilkė J. 2, 63, 190
Bumpass L. 142, 199
Cacioppo M. 195
Campbell A. 118, 190
Cantillon B. 189
Cherlin A. J. 21, 142, 191
Cliquet R. 17, 20, 43, 45, 191
Coleman D. 17, 35, 46, 67, 117,
132, 191
Converse P. E. 118, 190
Csernak M. 35
Cummins R. A. 118, 119, 191
Česnuitytė V. 1, 2, 3, 12, 14, 19, 21,
42, 45, 65, 78, 174, 191, 194
Davia M. A. 189
Davis K. 79, 191
Deven F. 45, 191
Diener E. 119, 136, 142, 191, 195
Eggebeen D. J. 142, 192
Ellwood D. T. 143, 189
Engelhardt H. 200
Erikson R. 117, 118, 192,
Easterlin R. A. 117, 119, 192, 205,
Fahey T. 201
Fokkema T. 143, 196
Frejka T. 33, 36
Gallagher M. 142, 205
Galloway S. 118, 192
Gardner J. 117, 192
Garcia J. L. 196

- Gedvilaitė-Kordušienė M. 20
 Gerber T. 143, 192
 Glaser K. 204
 Glatzer W. 205
 Gobbi P. E. 79
 Goldscheider C. 190
 Goldscheider F. 190
 González L. 39
 Grundy E. 204
 Guogis A. 67, 128, 192
 Guzzo G. 195
 Habib C. 86, 192
 Hakim C. 86, 192
 Hamilton Ch. 192
 Hantrais L. 143, 192
 Harper S. 48, 55, 57, 91, 192, 199
 Haskey J. C. 17, 39, 40, 192
 Hearn J. 199
 Hillcoat-Nalletamby S. 55, 200
 Hindin M. 191
 Hoem J. M. 33, 143, 193
 Höhn C. 19, 193, 200, 203
 Iacovou M. 143, 144, 189, 193
 Inglehart R. 75, 193
 Yaukey D. 55, 205
 Jagger G. 65, 193
 Jallinoja R. 85, 193
 Jančaitytė R. 203
 Jäntti M. 143, 190
 Jasilionienė A. 193, 203
 Jasionis D. 19, 37, 63, 203
 Joyner K. 142, 190
 Jonkarytė A. 203
 Juozeliūnienė I. 19, 193, 194, 204
 Jurėnienė V. 22, 194
 Kabašinskaitė D. 84, 194
 Kanapienienė L. 193
 Kanopienė V. 1, 2, 3, 12, 14, 19,
 20, 33, 86, 89, 174, 191, 194,
 198, 203
 Kazlauskaitė A. 193
 Keilman N. 17, 194
 Kelly J. 21, 194
 Kiernan K. 17, 19, 31, 34, 45, 194
 Kohler H.-P. 117, 195
 Kohli M. 196
 Kokkonen A. 117, 195
 Kostova D. 193
 Kotowska I. 193, 200, 201, 203
 Kraniauskienė S. 19, 195
 Kuppens P. 127, 195
 Kvieskienė G. 84, 195
 Land K. 118, 195
 Lanzieri G. 53, 54, 195, 206, 211,
 217, 219
 Laudani C. 74, 195
 Leonavičiūtė Ž. 19, 193
 Lesthaeghe R. 16, 17, 21, 63, 67,
 86, 161, 175, 179, 195, 204,
 228
 Letablier M. T. 43, 44, 195
 Liefbroer A. C. 143, 196
 Lyubomirsky S. 120, 196
 Lo Cascio V. 195
 Lowenstein A. 91, 190
 Lucas R. E. 191
 Lucifora C. 67, 196
 Lück D. 86, 196
 Lundquist J. H. 55, 205
 Lutz W. 17, 79, 196
 Macura M. 19, 27, 34, 35, 162, 194,
 196

- Mayer K. U. 45, 117, 196
Mandic S. 143, 196
Marcinkevičienė D. 22, 196
Marlier E. 189
Marshall G. 65, 197
Martinkėnė G. 193
Maslauskaitė A. 16, 19, 20, 22, 28,
32, 39, 40, 41, 63, 197, 200,
203, 204
Maslow A. H. 120, 197
Mazzuco S. 189
Meurs D. 67, 196
Merrick J. 204
Mikulionienė S. 1, 2, 3, 12, 14, 20,
55, 56, 174, 191, 194, 197,
198, 203
Mitrikas A. A. 63, 198, 202, 203,
205
Mochizuki-Sternberg Y. 196
Moors G. 198
Morgan D. H. J. 140, 142, 198
Musick K. 142, 199
Neels K. 63, 67, 161, 175, 179, 195,
228
Nock S. L. 142, 199
Nolan B. 189
Noll H.-H. 120, 199
Nussbaum M. C. 121, 189, 192,
199
Oishi S. 191
Oyserman D. 199
Okólski M. 16, 199
Oláh L. Sz. 74, 199
Oswald A. J. 117, 192
Pace U. 195
Pahl R. 140, 199
Pajumets M. 86, 199
Parsons T. 21, 85, 199
Paugam S. 120, 199
Pennec S. 43, 44, 195
Pérez A. G. 66, 199
Philipov D. 18, 19, 23, 31, 33, 34,
35, 37, 63, 64, 86, 117, 190,
192, 200, 204
Plantega J. 89, 200
Pongracz M. 23, 25, 32, 34, 200
Prskawetz A. 33, 35, 162, 200
Purvaneckienė G. 63, 190, 200
Puur A. 19, 200
Rahnu L. 200
Rainwater L. 189
Rajkai Z. 65, 200, 201
Rallu J. L. 190, 192, 201
Rapley M. 118, 201
Realo A. 195
Régnier-Loilier A. 203
Reingardienė J. 86, 204
Remery C. 200
Rendall M. S. 143, 201
Rychtarikova J. 17, 201
Robila M. 18, 35, 117, 132, 201
Robson K. 143, 201
Roussel L. 17, 201
Ruckdeschel K. 86, 201
Ruggeri K. 43, 201
Russell H. 199
Saraceno C. 143, 201
Scherbov S. 196
Schkade D. 196
Schwartz S. H. 68, 179, 201, 226
Scott J. 65, 189, 201
Scullion A. 192

- Seligman M. E. P. 136, 142, 191
Sheldon K. M. 196
Sheppard R. 18, 117, 202
Skew A. J. 144, 193
Skirbekk V. 196,
Skolnick A. S. 191
Skolnick J. H. 191
Skyttthe A. 195
Skuodis M. 67, 202
Smart C. 140, 142, 202
Smeeding T. M. 189
Smelser N. J. 199
Sobotka T. 19, 36, 162, 202
Speare A. 143, 201
Speder Z. 23, 25, 28, 32, 33, 34, 35,
39, 42, 43, 117, 200, 202
Spencer L. 140, 199
Stacey J. 124, 202
Stankūnienė V. 18, 19, 22, 30, 31,
32, 33, 35, 36, 37, 39, 63, 79,
86, 186, 194, 197, 198, 200,
202, 203, 204, 205
Surkyn J. 86, 196, 204
Tereškinas A. 86, 190, 204
Testa M. R. 196
Tijt E. 40, 205
Thomson E. 191
Thornton A. 18, 19, 34, 37, 117,
191, 204
Tomassini C. 143, 204
Trost J. 25, 28, 204
Vaitkevičius R. 190
Van de Kaa D. J. 16, 17, 21, 35, 39,
63, 66, 161, 174, 175, 178,
204
Van Groenou M. I. B. 204,
Veenhoven R. 120, 121, 204
Ventegodt S. 119, 204
Viitanen T. K. 39
Vikat A. 200, 202
Volkov A. 196
Vuori J. 86, 205
Waite L. J. 142, 191, 205
Whitehead B. D. 66, 205
Widmer E. D. 86, 193
Wolf D. A. 204
Woodward A. E. 196
Wright C. 65, 193
Wright J. 199
Zakharov S. 200, 203
Zapf W. 118, 205
Zimmermann A. C. 117, 205
Zvidrinš P. 40, 205
Žibaitis R. 63, 205
Žiliukaitė R. 78, 198, 205

Kanopienė V., Mikulionienė S., Česnuitytė V.

LIETUVOS ŠEIMA EUROPOS KONTEKSTE. Monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015. 254 p.

Bibliogr.: 189–208.

ISBN 978-9955-19-705-8 (elektroninė versija)

ISBN 978-9955-19-706-5 (spausdinta versija)

Monografijoje siekiama atskleisti, kokie yra Lietuvos šeimos raidos ypatumai kitų Europos šalių atžvilgiu: analizuojamos demografinių procesų (santuokų, gimstamumo, ištuokų) tendencijos ir lyginama šeimos transformacijos eiga bei gyventojų šeiminių sudėties (namų ūkių struktūros) pokyčiai skirtingose valstybėse/regionuose, vertinami gyventojų senėjimo mastai Europos šalyse ir šio proceso poveikis šeimos institutui. Aptariami gyventojų vertybinių nuostatų (požiūrių į partnerystę/santuoką, vaikus, lyčių vaidmenis ir tarpgeneracinius įsipareigojimus šeimoje) skirtumai įvairiuose sociokultūriniuose, demografiniuose ir geopolitiniuose kontekstuose, taip pat nagrinėjami įvairūs šeimos gyvenimo kokybės aspektai, lyginamas namų ūkių skurdo rizikos lygis Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse, analizuojama kaip šeimų materialinė padėtis priklauso nuo jų dydžio, sudėties bei kitų veiksnių. Analizėje panaudota Eurostato bei atskirų ES valstybių narių nacionalinės statistikos informacija, temiška susijusių tarptautinių tyrimų – 2008 m. Europos vertybių tyrimo, 2012 m. Europos bendrijos statistikos apie pajamas ir gyvenimo sąlygas tyrimo (EU-SILC) – duomenys, taip pat kiekybinio tyrimo (2011–2012 m. apklausti 2 000 Lietuvos gyventojų, reprezentuojančių keturias kohortas – gimusius 1950–1955 m., 1960–1965 m., 1970–1975 m. ir 1980–1985 m.) duomenys. Šis tyrimas atliktas, vykdant mokslinį projektą „Šeimos modelių trajektorijos ir socialiniai tinklai: tarpgeneracinė perspektyva“ (kodo Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-106). Monografija skirta mokslininkams, dėstytojams, studentams, politikams ir įvairiems specialistams, kurie domisi šeimos problematika.

Vida Kanopienė, Sarmitė Mikulionienė, Vida Česnuitytė

LIETUVOS ŠEIMA EUROPOS KONTEKSTE

Monografija

Redagavo Jūratė Balčiūnienė

Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2015 03 15 10,5 leidyb. apsk. I.

Tiražas 500 egz. Užsakymas 24 898.

Mykolo Romerio universitetas,

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,

Kareivių g. 13b, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitae Litera“,

Savanorių pr. 137, Kaunas, LT-44146

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt